

HISTORIA 37

ZNANSTVENA ZBIRKA

ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

En krompir, tri države: Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945

Uredil: Bojan Balkovec

Ljubljana 2021

En krompir, tri države Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945

Zbirka Historia; 37

ISSN 1408-3957 (Tiskana izd.) in ISSN 2712-388X (Spletna izd.)

Uredil: Bojan Balkovec

Urednik zbirke: Bojan Balkovec

Recenzentki: Petra Kavrečič, Jelka Piškurić

Lektoriranje besedil v slovenskem jeziku: Aleksandra Repe

Prevod povzetkov v angleški jezik: Urška Žitnik, Sašo Braz, Furocat d. o. o.

Kartografi: Rok Ciglič, Manca Volk Bahun, Matija Zorn

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za zgodovino

Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Grafoblika

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2021

Prva izdaja

Naklada: 200 izvodov

Cena: 19,90 EUR



To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610604563

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=61186819
ISBN 978-961-06-0457-0

E-knjiga
COBISS.SI-ID 61176067
ISBN 978-961-06-0456-3 (PDF)

Kazalo

Bojan Balkovec

O okupacijskih mejah na Dolenjskem	5
---	----------

Božidar Flajšman

Hrvati hočejo imeti Novo mesto (zgodbe ob okupacijski meji)	39
--	-----------

Blaž Štangelj

Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško pod Gorjanci	103
--	------------

Bojan Balkovec

Anton Štampohar in njegov prispevek k raziskovanju okupacijskih meja	183
---	------------

Anton Štampohar

Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev	185
---	------------

Imensko kazalo	255
-----------------------	------------

*Bojan Balkovec**

O okupacijskih mejah na Dolenjskem**

Razmejitve na zasedenih ozemljih v Kraljevini Jugoslaviji so bile določene 3. in 12. aprila 1941. Dokument z naslovom „Smernice za razdelitev Jugoslavije“ je pripravil Hitler.¹ Nemške čete so bile pri prodiranju v Slovenijo hitrejšje in aktivnejše od italijanskih. Italijane je pri odločnejših akcijah oviral nerealen strah pred jugoslovansko vojsko. General Robotti je 25. maja 1941 v poročilu opisal tri faze napada na Jugoslavijo.² Robotti je zapisal, da so italijanske sile od dneva napada do 11. aprila nadzorovale mejo in izvajale patroljne akcije. Odločnejši nastop je bil šele 11. aprila, ko so se začele širiti informacije o razpadu jugoslovanske vojske. Demarkacijska črta, ki je seveda začasna razmejitev v času vojaških operacij, je potekala od Grintovca mimo Litije in Novega mesta, ki sta bila oba v nemški coni. Od Novega mesta je šla demarkacijska črta čez Gorjance mimo Vinice in Slunja na jugovzhod. Omenjena demarkacijska črta je bila na Gorenjskem hitro premaknjena na že določeno državno mejo med Nemčijo in Italijo. Na Dolenjskem je ostala do junija, ko so se potem nemške čete umaknile za državno mejo. Demarkacijska črta je šla zahodnje od že določene državne meje. Takšen potek demarkacijske črte je tudi rezultat že omenjenega hitrejšega nemškega prodiranja ob napadu na Kraljevine Jugoslavijo. V grobem je na Dolenjskem demarkacijska črta tekla od Litije mimo Trebnjega južno od Hmeljnika in okoli Novega mesta. Reko Krko je demarkacijska črta prestopila na Mačkovcu in od tam šla proti potoku Bajer (Šajser). Kontrolna točka

* Dr. Bojan Balkovec, izredni profesor, Oddelek za zgodovino, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bojan.balkovec@ff.uni-lj.si.

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Podrobna razčlemba o razkosanju slovenskega ozemlja je v prispevku Repe, Božo, Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu.

2 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I-V*, knjiga I, str. 38 in ss.

je bila na mostu čez potok Bajer (Šajser) na cesti Novo mesto – Šentjernej.³ Dokazilo o kontrolni točki na obeh mestih sta ohranjeni fotografiji. Vzpostavitev demarkacijske črte in nato nove državne meje med Nemčijo in Italijo je pomenila za prebivalce velike nerodnosti. Arhivsko gradivo in pričevalci poročajo o dogajanju ob napadih in težavah, ki so jih povzročile nove meje. Viktor Miklič je povedal zgodbo o krompirju, ki je rasel v treh državah, ki so se zvrstile v nekaj mesecih od aprila do avgusta 1941.⁴ Prepustnice so bile potrebne tudi za potovanje znotraj pokrajine.

Nº d'ord. 1485/5204
Zapor. števil. 7-5-Xx 4/49

UFFICIO DI P. S. DI NOVO MESTO

**Lasciapassare
Propustnica**
per l'interno della Provincia di Lubiana
za notranjost Ljubljanske pokrajine

Ravter Maria
figlio di **Carlo**
nome oceta **Novo mesto**
nato a **Novo mesto**
rojen v **31 gennaio 1893**
il **31** **gennaio** **1893**
dne **Novo mesto**
residente a **Novo mesto**
stanuje **cosalinga**
di condizione **giornai 5 (cinque)**
zaposlen **Lubiana e ritorno**
validità **giornai 5 (cinque)**
veljavno **Lubiana e ritorno**
per recarsi a **Lubiana e ritorno**
za pot v **Lubiana e ritorno**
documento di identità con fotografia in possesso
dell'interessato
izkaz identitete s sliko, ki ga ima naslovljenec

(1) **Il Commissario di P. S.**
bollo d'ufficio
uradni
sig. (firma) (podpis)

(1) Indicare gli estremi del documento (tessera, N. autorità che lo rilascia ecc., se il titolare sia sprovvisto di fotografia).
Navedi podatke izkazila (štev. izkaznice ter oblast, ki jo je izstavila, in če ne bi bila opremljena s sliko).

Ravter Maria
Firma del titolare — Podpis lastnika

(1) Ufficio che lo rilascia. — Urad, ki jo izdaja.

Slika 1: Prepustnica Marije Ravter iz Novega mesta za pot v Ljubljano in nazaj, veljavna 5. junija 1942.

Prebivalstvo se je ob prodiranju okupacijskih sil na različne načine obnašalo do Nemcev in Italijanov. Ne tako redki so bili primeri, da je prebivalstvo pozdravljalo okupacijske sile. Vzrok je bil zelo verjetno pragmatičen, želja, da okupator ne bi grozil civilnemu prebivalstvu. Zagotovo pa je bil ob demarkacijski črti pomemben faktor tudi prizadevanje prebivalstva, da bi bila okupacijska sila „kvalitetnejša“. Tu je šlo preprosto za prepričanje,

3 Bojan Balkovec, Bajer.

4 Viktor Miklič, En krompir tri države.

da če že kakšen okupator, je bolje, da bo to Nemčija in ne Italija. Ljudje so gojili zamer do Italije še iz časa prve svetovne vojne, pa seveda tudi zaradi rapalske meje. Ne tako nepomemben faktor pa je bilo tudi razlika med Nemčijo in Italijo. Italija je bila gospodarsko slabše razvita država in veliko ljudi je imelo zaradi sorodnikov, ki so delali v Nemčiji neposredne informacije o urejenosti Nemčije in tamkajšnjem socialnem standardu.⁵ Nemce so ponekod domačini pozdravljali z razobešanjem nemških zastav, drugod pa so se temu upirali.⁶ Italijani so v nekatere kraje prišli za Nemci, ki so se umaknili za demarkacijsko črto. V Dolenji Straži so npr. postavili mlaje v čast Nemcem. Ko so ti odšli in prišli Italijani, so zahtevali mlaje tudi zase. Domačini Italijanov niso želeli počastiti z mlajem, zato so podrli tudi „nemška“ mlaja.⁷

Okupacijske sile so pri razdeljevanju slovenskega ozemlja delno upoštevale stare razmejitve. Razmejitev, ki je najbolj grobo posegla v stare pokrajinske razmejitve, je bila državna meja med Nemčijo in Italijo. Pri tem nimam v mislih tistega dela te meje, ki je potekala po rapalski meji od nekdanje tromeje med Nemčijo, Italijo in Kraljevino Jugoslavijo od Peči vse do Spodnjega Vrsnika. Na tej črti je nemško-italijanska meja sledila poteku nekdanje rapalske meje med Italijo in Jugoslavijo. Od Spodnjega Vrsnika proti vzhodu pa je bila nova meja med Nemčijo in Italijo povsem nova črta, ki je bila določena aprila 1941.⁸ Nova meja med Nemčijo in Italijo je npr. nekdanjo Kranjsko razdelila na dva dela, severozahodni in jugovzhodni. Severozahodni del Kranjske, to je ozemlje severozahodno od predmestij Ljubljane, je pripadel Nemčiji. Meja med Nemčijo in Italijo je na tem odseku tekla od Spodnjega Vrsnika proti vzhodu mimo Brekovic, Opale proti Planini nad Horjulom in od tam proti Polhovemu Gradcu. Meja pri Polhovem Gradcu je šla severno od naselja, ki je ostalo v Italiji. Od tam je šla meja čez Goljek proti Topolu nad Medvodami, kjer je tekla tik ob naselju, ki je ostalo na nemški strani, Osredek pri Dobrovi pa je bil na italijanski strani. Bolj vzhodno je šla nad zaselkom Toško čelo, ki je ostalo v Italiji nad Pržanjem in južno od Šentvida nad Ljubljano, ki je ostal v Nemčijo. Od tu je šla v loku proti Savi in se pri Ježici približala Savi, ki pa se je ni dotaknila. Po desnem bregu Save je meja tekla proti Zalogu, ki je bil na italijanski strani in nato med Zalogom in Podgradom zavija proti jugu in nato proti jugovzhodu. V hribovitem ozemlju vhodno od Ljubljane in južno od Litije je meja tekla tako, da je večina prevalov med Dolenjsko in dolino reke Save ostala v

5 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I-V*, knjiga I, str. 58 in ss.; Glej Anton Stipanič, *Vinceremo, videt ćemo*, od 3:17–3:52.

6 Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941–1945; Topografija Gorenja Straža, fasc. I., ovoj str. 2; Topografija Gornje in Dolnje Kamenje, fasc. I, ovoj 4, str. 1; Topografija Gornje in Dolnje Karteljevo, fasc. I, ovoj 4, str. 2.

7 Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941–1945; Topografija Dolenja Straža, fasc. I., ovoj 2, str. 1.

8 O diplomatskem določanju meje glej Repe, Božo, *Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu*; Repe, Božo, *Geografske vidike okupacijskih meja so predstavljene v prispevku Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil.*

nemških rokah. Meja je šla proti Krmelju, ki ga je pustila na italijanski strani, vendar je tam prišlo do korekcije meje, o čemer piše Božidar Flajšman v posebnem razdelku te knjige. Od Krmelja je šla meja mimo Vodal na vzhod proti Telču. Za Telčem se je meja obrnila proti jugovzhodu in tekla mimo Bučke, ki je bila tik ob meji na nemški strani. V jugovzhodni smeri se je nadaljevala mimo Zameškega do Kostanjevice na Krki, kjer je prišla do Krke. Most pri Kostanjevici je bila mejna točka. Levi breg Krke je bil nemški, desni s Kostanjevico pa italijanski. Po reki je meja tekla proti Bušči vasi, a pred vasjo zavila desno proti Gorjancem in v bližini Gadove peči prišla do točke, kjer je bil nova tromejna točka med Nemčijo, Italijo in NDH.⁹

Dolenjska je tako postala pokrajina, ki je bila razdeljena med več okupatorjev. Ozemlje, ki je bilo severno od mejne črte, je bilo pod nemško oblastjo, ozemlje južneje pa je postalo del Kraljevine Italije. Kraljevina Italija je ozemlje, ki jih je pripadlo po nemškem načrtu hitro priključila. To je storila že 3. maja 1941.¹⁰ Nagla priključitev je bila med drugim tudi posledica strahu, da bi Nemci zahtevali kakšno spremembo meja. Na zemljevidu na naslednji strani je ozemlje, ki je bilo začasno onkraj demarkacijske črte do začetka junija še v nemški last, označeno z rdečo šrafuro. Nemci so svoje enote umaknili iz začasno zasedenega demarkacijskega ozemlja v začetku junija 1941. Na zemljevidu vidimo, da je bila demarkacijska črta ponekod več kot 10 km zahodnejše od že določene državne meje med Nemčijo in Italijo.

Nova državna meja je od Dolenjske odrezala njen severni del na desnem bregu reke Save. Nemški pas na desnem bregu Save je bil širok tudi do 15 kilometrov. Pas se je nizvodno širil in bil najširši med Kostanjevico in Brestanico. Razmejevanje na Dolenjskem pa s tem še ni bilo končano. Na dveh delih meje je do jeseni 1941 prišlo do popravkov. Nemško-italijanska razmejitvena komisija je delala na terenu do 13. septembra in pri Krmelju je prišlo do spremembe mejne črte.¹¹ Prvi popravek je povezan z rudnikom v Krmelju. Posamezni deli rudnika so bili na italijanski in nemški strani. Lastnik rudnika Venčeslav Jakil je dosegel, da je Krmelj prišel z nemške na italijansko stran. Meja je po tej spremembi tekla tik nad Krmeljem oz. med Krmeljem in Hinjci, na vzhod mimo Tržišča, Zgornjih Vodal, Telč in Pečice in kot smo že zapisali zahodno od Bučke, ki je ostala na nemški strani. To spreminjanje meje pri Krmelju sta nam opisala domačina Rafko Blažič in Marjan Zaman.¹² Marjan Zaman je bil v času vojne otrok. Njihova hiša je stala tik ob meji in je bila porušena. V Hinjcih so

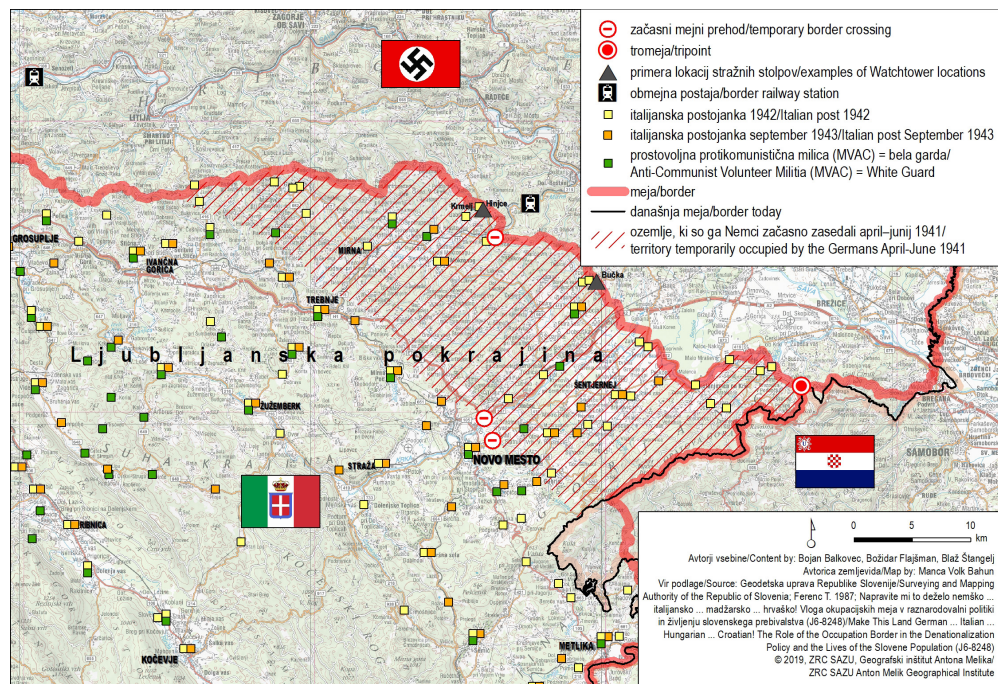
9 Digitalni prikaz meje je na voljo na Facebook profilu Okupacijske meje (<https://www.facebook.com/Okupacijske-Meje/>). Ob analizi poteka mejne črte je potrebno upoštevati ugotovitve, ki so predstavljene v prispevku Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil.

10 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I-V*, knjiga I, str. 60. Pravne vidike priključitve glej podrobneje v Ferenc, *Fašisti brez krinke dokumenti 1941–1942*, str. 32 in 33.

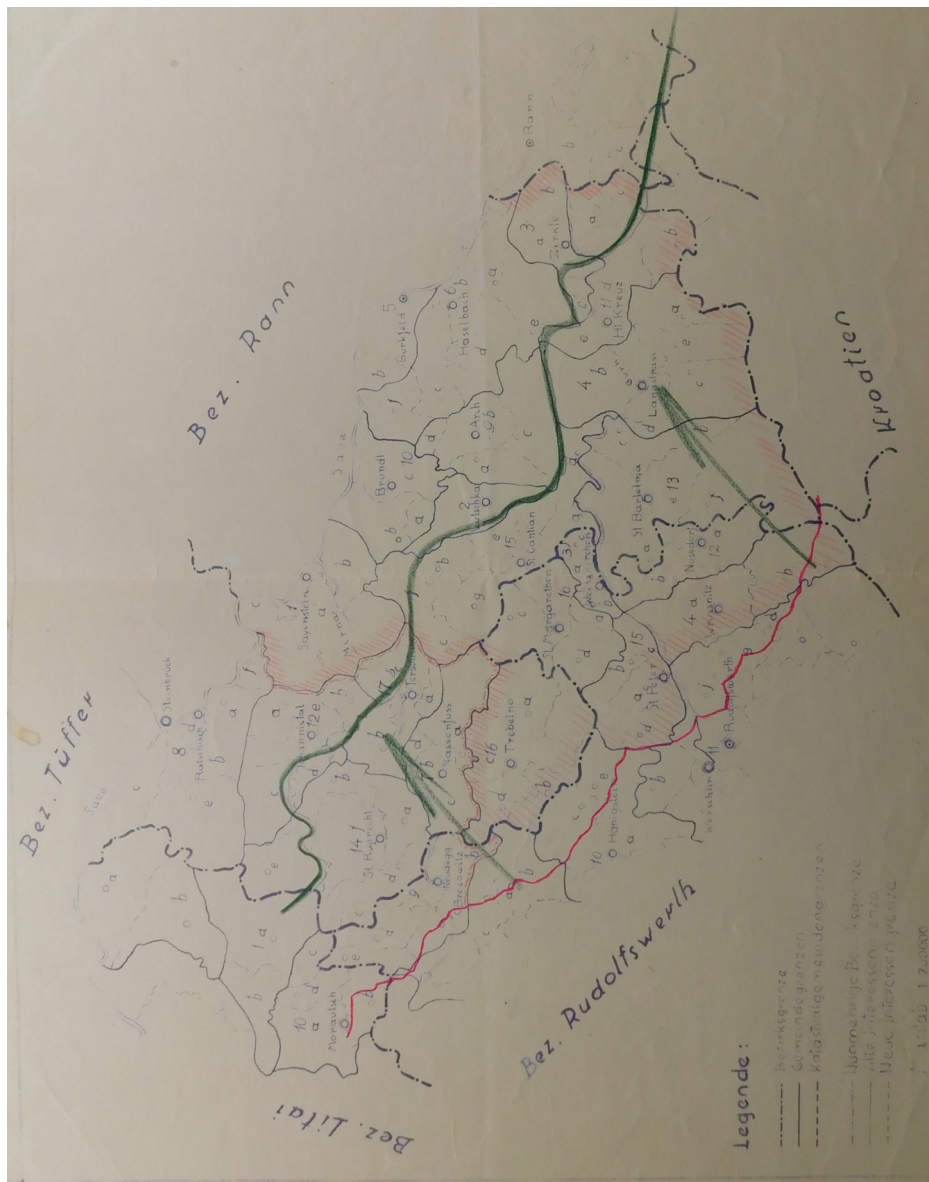
11 *KS Tržišče v NOB*, str. 11.

12 *Rafael Rafko Blažič, Marjan Zaman, Prvotna okupatorska meja pri Tržišču*.

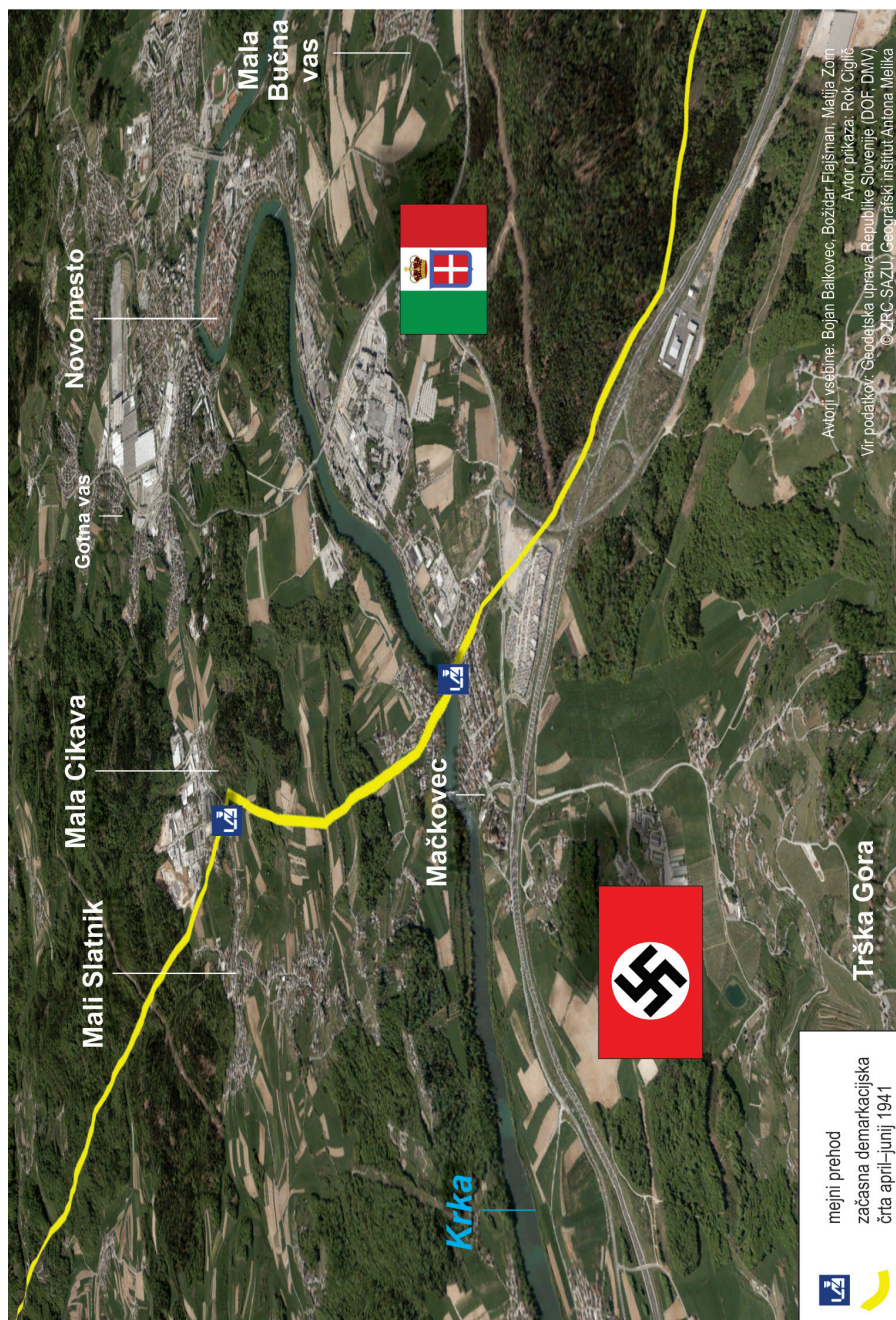
ohranjeni betonski temelji nemškega stražnega stolpa.¹³ V Krmelju stoji spomenik izgnancem. Spomenik je naredil Rudi Stopar. Na cesti, kjer je bila nekoč meja, pa je ta označena z bodečo žico, vdolano v tla in oporni zid.



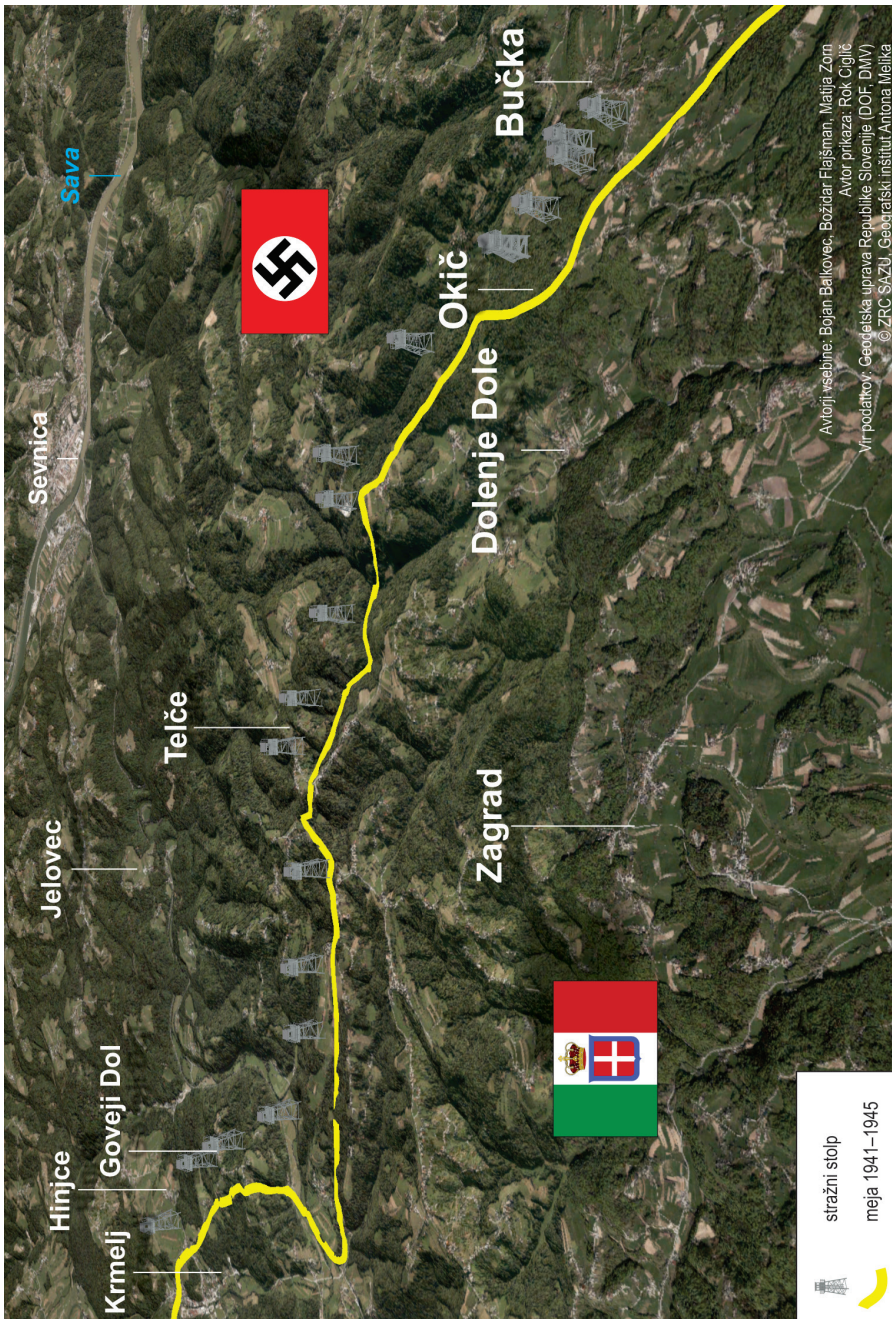
Slika 2: Zemljevid začasne razdelitve Dolenjske po zasedbi s potekom demarkacijske črte od napada do začetka junija 1941.



Slika 3a: Nemška situacija karta april–junij 1941. Vrisana rdeča črta je demarkacijska črta do junija 1941, zelena kasnejša državna meja.



Slika 3b: Približen potek začasne demarkacijske črte vzhodno od Novega mesta. Na zemljevidu sta označena tudi začasna mejna prehoda na Cikavi in pri Mačkovcu.



Slika 4: Prikaz poteka meje med Krmeljem in Bučko s položaji stražnih stolpov.

Pri postavitvi meje med Nemčijo in Italijo na Dolenjskem je pomembno dejstvo, da je potek meje predvsem strateški glede na čas, v katerem je meja nastala. Kot geografska meja se nekako samoumevno ponuja reka Sava.¹⁴ V vojnem času pa seveda postanejo pomembni drugi faktorji, ki so pomembni iz vojaških in gospodarskih razlogov. Ko prevladajo ti razlogi, se razmejitve, ki se ponuja kot naravna meja, torej meja na reki Savi, izkaže kot absolutno neprimerna. Reka Sava vzhodno od Ljubljane večino časa teče v dolini, ki jo obdajajo hribi. Ob reki teče tudi železnica in tam so za železnico pomembni rudniki. Vse to so za vojsko pomembni objekti, predvsem železniška proga je bila pomembna, saj je šlo za najkrajšo pot na Balkan. Z vojaškega stališča je mejo, ob kateri teče pomembna proga, oboje pa leži v dolini ob reki, mnogo težje varovati, kot če bi to bilo znotraj države oz. bi bila meja odmaknjena. Ne smemo pa spregledati še enega elementa, ki se na prvi pogled zdi nenavaden. Meja med Nemčijo in Italijo je bila sicer meja med zaveznikoma, a so se Nemci kljub vsemu odločili za potek meje, ki je bil zanje tudi z vojaškega stališča ugodnejša. Meja je v glavnem tekla po vzpetinah. Nemci so na izpostavljenih vzpetinah postavili stražne stolpe. Ti niso bili namenjeni le nadzoru mejne črte, ampak so omogočali tudi pogled v notranjost sosednje države. Primer takšne postavitve je npr. stolp v okolici Bučke. S stolpa so Nemci brez težav nadzirali Šentjernejsko polje in prostor do vznožja Gorjancev.¹⁵

Prostor ob meji so Nemci nameravali popolnoma spremeniti. Cilj teh sprememb je bilo preoblikovanje značilnosti omenjenega prostora, predvsem desnega brega Save in trikotnika med Sotlo in Savo. To ozemlje so v glavnem želeli preoblikovati zaradi geostrateških načrtov. To je postala jugovzhodna meja tretjega rajha in v tem smislu je bilo nujno ozemlju dati značaj nemškega prostora. Posledica tega je bila odločitev, da se ta prostor prebivalstveno preoblikuje. Zato so se odločili, od tu izselijo tamkajšnje prebivalstvo in ga nadomestijo z Nemci. Tako so že nekaj mesece po okupaciji začeli z izganjanjem domačinov. Pri našem delu na terenu smo posneli veliko pričevanj izgnancev. Večina naših sogovornikov je bilo takrat otrok.¹⁶

»Rasno so nas pregledali 3. novembra 1941, nato so nas izgnali, tako kot vse krajane Bučke. Šli smo nasilno, pod orožjem v Rajhenburg/Brestanico, nato pa v nemška taborišča.«¹⁷

14 O naravnih mejah v geografskem smislu glej npr. Kitamura in Lagerlöf, *Natural borders*, (ogled 3. 1. 2019). Različne kriterije za postavljanje meje je predstavil Matija Zorn v prispevku Balkovec idr., *Italijansko-slovenska meja od Rapalla, prek Osima do danes (1920–2020)*. Zornova predstavitev je od 2:01:15 dalje.

15 *Silvo Vene, Strogo zastražena meja.*

16 *Ljudmila Gramc, Izgnali so nas v Šlezijo.*

17 *Ivica Žnidaršič, Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali.*

Podobno zgodbo je povedala tudi Nada Štih v Govejem dolu. Z družino so jo novembra 1941 izgnali v Nemčijo. Različni ostanki vojne so po vojni služili za najbolj nenavadna opravila.¹⁸

Četrty okupator, ki je okupiral majhen del našega ozemlja, je bila kvizlinška tvorba Neodvisna država Hrvaška. Nemčija in NDH sta 13. maja 1941 podpisali meddržavni sporazum o meji.¹⁹ Po sporazumu je bila občina Hum v hrvaškem Zagorju dodeljena Nemčiji. Očitno so Hrvati intenzivno lobirali in dosegli spremembo meje. Kot argument za nujno spremembo meje in vrnite Huma pod Hrvaško so navajali da je v krajih v okolici Huma tudi dvorec, v katerem je Antun Mihanović napisal hrvaško himno Lijepa naša. S hrvaške strani je bila sogovornika zunanji minister Mladen Lorković, skupaj z generalom Augustom Marićem²⁰, ki je bil vodja poverjenstva za razgraničenje NDH i Trečeg Reicha. Interese tretjega rajha sta zastopala Siegfried Kasche, nemški veleposlanik v Zagrebu, in Kurt von Kamphoevener, glavni nemški pogajalec za razmejitev. Zapisnik izkazuje, da so se dogovorili za spremembo meje na Dolenjskem. Poleg že omenjenega sentimentalnega razloga Hrvatov je bilo pomembno tudi trdno stališče Nemcev, da bi bodoča avtocesta Maribor–Zagreb tudi na delih, kjer bi potekala po levem, hrvaškem bregu Sotle, tekla po nemškem ozemlju. Seveda so bile potrebne kompenzacije in Nemci so ponujali ozemlje v okoli gradu Mokrice, ki je bil v lasti zagrebske nadškofije. Do avgusta so Nemci malo popustili, ko naj bi Hitler izjavil, da ne želijo odvzeti delov hrvaškega ozemlja, mišljen je levi breg Sotle.

Sporazum je nazadnje določil, da vasi Bregansko selo (Slovenska vas), Nova vas, Obrežje, Jesenice in Rajec in malo bolj oddaljena vas Čedem²¹ pridejo v okvir NDH. Prvih pet omenjenih vasi je bilo z uredbo vključenih v novonastalo upravno občino Bregana. V to novonastalo občino je NDH še nekaj vasi iz občine Samobor. Vas Čedem v dokumentih ni omenjena. Res pa je, da gre za zelo majhno naselje, ki ga je sestavljalo le nekaj hiš. Podobno so priključene vasi seveda vključili tudi v pravosodni sistem.²² Vasi so priključili k ozemlju okrajnega sodišča v Samoboru. Hrvatski državni arhiv v Zagrebu in Državni Arhiv Zagreb hranita nekaj fondov okraja Samobor, a se v njih ne najde nič gradiva, povezanega s slovenskimi kraji, priključenimi k NDH, ali pa le kakšna občasna omemba.

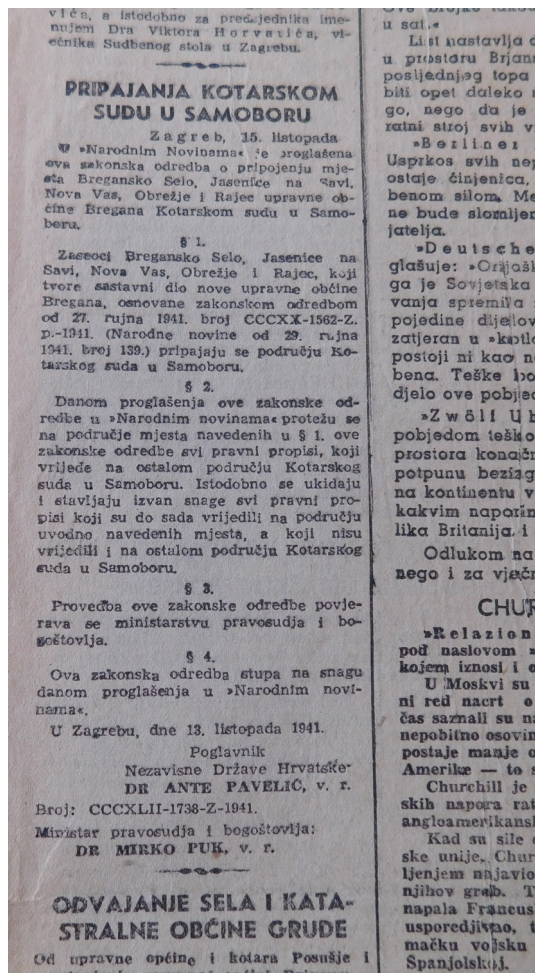
18 Anton Štih, Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice.

19 Nezavisna država Hrvatska Ministarstvo vanjskih poslova Međunarodni ugovori 1941, 95.

20 Barić, *General August Marić: životopis jednoga hrvatskog časnika*, 362 in 363.

21 Bojan Balkovec, *Nemški stražni stolp pri vasi Čedem*.

22 Narodne novine št. 152, 14. oktober 1941. V tej izdaji je bil objavljen ukaz o vključitvi omenjenih vasi h kotarskemu sodišču Samobor. Ukaz o ustanovitvi občine Bregana, kamor so vključili pet slovenskih vasi, pa je bil izdan 27. septembra 1941.



Slika 5: Novica o priključitvi slovenskih vasi v Kotarskemu sodišču v Samoboru

O urejanju meje je v obsežnem članku pisal novinar v Hrvatskem narodu 17. septembra 1941. Članek je pravzaprav povzetek obiska na terenu, ki je bil pripravljen za novinarje. Pisec ali pa uredništvo je članek nasloвило tako, da naslov pove, v kakšnem položaju je bila NDH do Nemčije. Zapisali so, da je Hrvaška dobila nekaj vasi pri Bregani zaradi uvidevnosti Reicha.²³ Novinarje so peljali do mejnega prehoda pri Jesenicah, kjer je bila zapornica pravilno postavljena čez celotno cesto.²⁴ Novinarjem so pridobljeno ozemlje

23 Uvidevnostu Reicha dobila je Hrvatska nekoliko sela u okolici Bregane Hrvatski narod, 17. 9. 1941, str. 8.

24 V Jesenicah je bil mednarodni mejni prehod med Nemčijo in NDH. V Narodne novine št. 148, 9. oktober 1941, je bil objavljen ukaz o ustanovitvi carinarnice Jesenice. Carinarnica je bila na cesti Brežice–Bregana–Zagreb. Nadzirala pa je tudi meddržavni tranzit lesa po reki Savi.

predstavljali različni visoki uradniki. S hrvaške strani sta bila tudi veliki župan dr. Marko Lamešić, in najpomembnejši za mejna vprašanja Oskar Turina, ravnatelj nemškega oddelka ministrstva za zunanje zadeve, general August Marić in vodja hrvaško-nemškega urada za razmejitvev podpolkovnik Zvonimir Stimaković²⁵. V članku so podrobno predstavili tudi željo, da bi bila nova meja čim bolj etnično urejana, predvsem pa, da bi se izognili najrazličnejšim zapletom, še posebej pa vprašanjem, ki jih povzroča dvolastništvo. Zagotovili so, da bodo dvolastniki lahko brez težav obdelovali zemljo. Kasneje v nadaljevanju vojne je Nemčija želela to vprašanje na način, da bi dvolastništvo odpravili. Glede na pisanje v članku je bil ta obisk na terenu za novinarje zelo zanimiv, saj omenja veliko stari v zvezi s celotno mejo med Nemčijo in NDH. Tako recimo tudi tu omenja zaplet z občino Hum in pa velikopotezna načrte o nemški avtocesti po dolini Sotle od Nemčije mimo Zagreba proti Solunu. Novinarji so bili deležni tudi poduka o postavljanju meje na terenu in na zemljevidih. Podrobno opiše, kako je neka črta na zemljevidi, četudi je narisa tanko, če ima zemljevid merilo 1:200.000, to v bistvo debela in nejasna razmejitvev v naravi široka kilometer. Za natančno razmejitvev, ki res pokaže stanje na terenu, so potrebni zemljevidi v merilu 1:25.000. Pisec omenja, da so ti zadnji zemljevidi delo dunajskega geografskega inštituta. Podpolkovnik Stimaković je nekaj teh primerov zemljevidov pokazal tudi novinarjem. Po kosilu so s srečanja poslali pozdrave Paveliču in zunanjemu ministru Lorkoviću z zahvalo za vključitev v NDH. A očitno so bili prebivalci teh vasi za oblast sumljivi. V fondu ministrstva za notranje zadeve NDH tako najdemo dopis, ki ga je poslal veliki župan župe Prigorje (ta je obsegala okolico Zagreba). V dopisu poroča o vključevanju Slovencev v ustaško gibanje. Poročilo omenja pasivnost starih HSS kadrov in komunistično gibanje. Glede vključevanja uglednih Slovencev v ustaško gibanje pa je ustaški stožernik zapisal, naj se s tem še počaka.²⁶ Sodeč po poročilu o proslavi prve obletnice ustanovitve NDH v občini Bregana, so zastave plapolale v vseh priključenih vaseh. Ta zapis o zastavah v priključenih vaseh je poudarjen k sicer splošni informaciji o izobešenih zastavah.²⁷ Podobno so posebej omenili, da je bila na Jesenicah dobro obiskana maša. A to je bil gotovo le zunanji izraz, kaj so ljudje v resnici čutili, je drugo vprašanje.

25 Stimaković je bil v začetku vojne že upokojen, a se je v začetku maja 1941 reaktiviral. S činom podpolkovnika je deloval v glavnem štabu in po vpisu v matičnem listi oktobra 1941 bil predsednik razmejitvene komisije z Nemčijo. A je to delo očitno opravljal že pred tem. Kasneje v vojni je bil na različnih dolžnostih, bolj ali manj v zaledju. 15. 9. 1944 je bil povišan v generala. Po vojni je bil obsojen na 20 let zapora. Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo oružanih snaga Nezavisne države Hrvatske Matični list Stimaković Zvonimir. Glej tudi kratek zapis v Wikipediji; Zvonimir Stimaković.

26 Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske MUP NDH I A 1716/41 - škatla 33 v popisu z zaporedno številko 2579.

27 Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske MUP NDH I A 2585/42 - škatla 43 v popisu gradiva enota 3516. Dokument je kasnejši prepis iz arhiva CK ZKH.



NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA - VELIKA ŽUPA PRIGORJE

BROJ: 1416.-Pr.-1941.-

Zagreb, dne 13. listopada 1941.

PREDMET: Slovenaca sa novo pripojenog breganskog područja - primanje u ustaški pokret.-

MINISTARSTVU UNUTARNJIH POSLOVA

Z A G R E B

Ustaški stožer Velike Župe Prigorje u Zagrebu predložio je izvješće Velikoj Župi Prigorje o milikama na području upravnog kotara Samobor, kojim u gornjem predmetu izvješćuje:

"Cijeli organizatorni postupak zapeo je radi pasivnosti bivših članova HSS, dok su komunisti u Samoboru i okolici digli glavu te osilili i spriječavaju rad na ustaškoj organizaciji.

Na pitanje, da li bi se čestite Slovence organiziralo dao je ustaški stožernik uputu, da se s time za sada još počeka."

Predlaže se molbom na znanje za ishodjenje upute i odredbe u predmetu.-

Za dom spreman!

VELIKI ŽUPAN:



NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA

Primljeno, dne 16. X. 1941

Broj 1716 I. A. / priloga

*Po primitku na znanje
u pisce*

Stojan

Slika 6: Dopis o neprimernosti sprejemanja Slovencev med ustaše.

P r e p i s.

Original u arhivi CK SKH,
pisan mašinom, latinicom.PROSLAVA GODIŠNJICE USTOPE USTAVE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKEUPRAVNI KOTAR : S A M O B O R

- OBĆINE:
1. B r e g a n a
 2. Samobor trgovište
 3. Samobor Vanjski
 4. S v. M a r t i n
 5. S v. N e d j e l j a

1. BREGANA: Dana 9. travnja u 17 sati, održane su svečane sjednice sjednice obć.savjet.odbora i vatrogasnog društva. Obćinski savjetodavni odbor 9. travnja t.g. za spomen godišnjice osnutka Nezavisne Države Hrvatske, donio je zaključak, da će nabaviti zemljište za gradilište školske zgrade u Bregani.

Dobrovoljno vatrogasno društvo u Bregani, kojim će društvo u drugoj godini oslobođenja, nabaviti motornu štrcaljku.

Dana 10. travnja, po svim kućama izvještene su državne zastave, a naročito treba spomenuti, da je selo Bregansko seli, a jedna ko i svaka kuća u priključenim selima oko Bregane imala svoju zastavu.

Zvona male kapelice u Jesenicama, najavila su svojom zvonjavom dan narodnog blagdana. U oči dana proslave na večer, paljenje su po okolnim brdima vatre /kriesovi/.

Rad u domu i na polju posve je mirovao.

Dana 10. travnja u 9 sati održana je sveta misa u kapelici u Jesenicama, kojoj su prisustvovali predstavnici mjesnih vlasti i mnogobrojno poćanstvo.

Narodu proćitani su zaključci obć.savjet. odbora i vatrogasnog društva.

Vatrogasni u odorama prisustvovali su svećanostima i svetoj misi.

2. SAMOBOR TRGOVIŠTE: Na dan 9. travnja 1942. izvještene su na svim kućama Državne zastave. Od 16 do 18 sati održali su obć. savjetodavni odbor, te sva društva u Samoboru svečane sjednice na kojima su stvoreni zaključci što će se u drugoj godini oslobođenja iz-

Slika 7: Poroćilo o praznovanju prve obletnice ustanovitve NDH v kotarju Samobor. Med drugim se omenja, da je vodstvo obćine Bregana 9. aprila 1942 sklenilo pridobiti zemljišće za novo šolo.

»Poglavniku Nezavisne Države Hrvatske dru Antí Paveliću, Zagreb.

Stanovnici Bregane, Obrežja, Jesenica, Nove Vasi i Breganskog sela ushićeni što su došli u sklop Nezavisne Države Hrvatske i pod okrilje dičnog Poglavnika, kliču iz dna srca:

Za dom spremni!«

Brzjav ministru vanjskih poslova dru Mladenu Lorkoviću glasi:

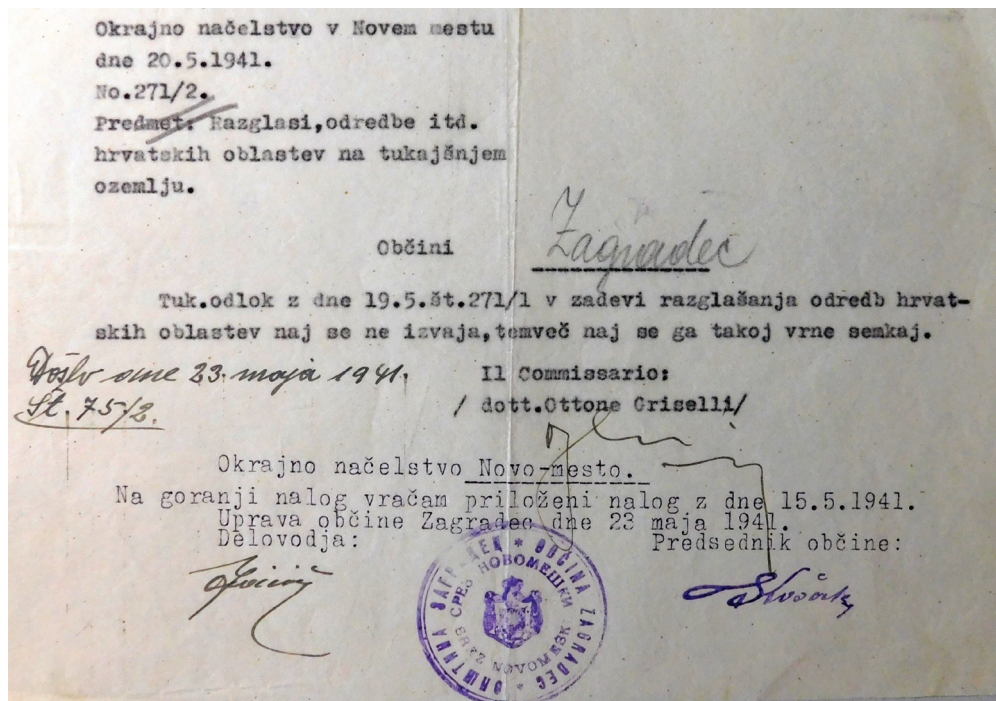
»Stanovnici sela Bregane, Obrežja, Jesenica, Nove Vasi i Breganskog sela gospodine ministre zahvaljuju Vam najsrdačnije za Vaš trud i rad i oduševljenjem pozdravljaju svoga ministra vanjskih poslova

Za dom spremni!«

Kako saznajemo, u svrhu olakšanja upravne, carinske i financijalne službe na no om području, koje nam je pripalo, bit će osnovana nova općina vjerojatno sa sjedištem u Bregani. ošto je susjedna općina Podvrh vrlo velika (oko 12.000 stanovnika), odcijepit će se možda od nje nekoliko sela i pripojiti novoj općini.

Slika 8: Priključene vasi se zahvaljuju Paveliću in Lorkoviću za priključitev k NDH.

Ustaški režim je imel željo po še več slovenskega ozemlja. Na te podatke se naleti v različnih virih. Med drugim npr. v fondu okrajnega glavarstva Novo mesto, kjer sta ohranjena dva dokumenta, povezana z občino Zagradec. V prvem dokumentu je okrajno glavarstvo opozorilo občino naj različne hrvaške odredbe (verjetno iz kakšnih razglasov) ne izvajajo in dokazila pošljejo na okrajno glavarstvo. Drug dopis pa je dvojezično sporočilo visokega komisarja Graziolija, da je po nalogu komandanta II. armade prepovedano na zasedenem ozemlju razširjati kakršnekoli naredbe, izdane s strani hrvaških oblasti.²⁸



Slika 9: Dopis Okrajnega glavarstva Novo mesto občini Zagradec o razglašanju hrvaških naredb.

Zaradi spremembe državne meje je bilo treba urediti še nekaj drugih upravnih zadev. Nekaj besed bomo namenili šolski in cerkveni upravi. Za otroke iz zasedenih slovenskih vasi, brez Čedma, so se v začetku leta 1942 odločili, da bodo hodili v šolo v Lugu. Sklep so z odlokom potrdili 18. marca 1942.²⁹ To je bila neke vrste začasna rešitev, saj je bila v načrtu šola za te vasi v Bregani.³⁰ Šola v Bregani je bila potem ustanovljena

28 Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo Novo mesto 1941–1945.

29 Narodne novine št. 72, 30. marec 1942.

30 Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo nastave Nezavisne države Hrvatske, škatla 1181, mapa 409, OŠ Lug.

15. maja 1942.³¹ Med gradivom je ohranjeno dopisovanje med ministrstvom in kotarsko upravo v Samoboru glede potreb in možnosti za novo šolo. Poleg slovenskih vasi so šolski okoliši sestavljale še nekatere hrvaške vasi. Pouk je, seveda, potekal v hrvaškem jeziku.

Iskaz
svih obvezanika i polaznika koji bi polazili novo otvorenu školu u Bregani

Naslov	a) Iskaz svih obvezanika, koji bi polazili svaku školu														b) Iskaz svih obvezanika koji bi polazili produžnu školu														Ukupno pod a, b			
	I r		II r		III r		IV r		Svega		V r		VI r		VII r		VIII r		Svega													
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž	Svega					
Samokralj	14	16	30	10	11	21	11	16	27	10	8	18	45	51	96	19	16	35	-	-	-	-	-	-	-	-	19	16	35	64	67	131
<i>Ukupno</i>	14	16	30	10	11	21	11	16	27	10	8	18	45	51	96	19	16	35	-	-	-	-	-	-	-	-	19	16	35	64	67	131
<i>Hrvati</i>	3	8	11	7	2	9	1	4	5	3	2	5	14	16	30	5	2	7	-	-	-	-	-	-	-	-	7	2	9	19	18	37
<i>Slovenci</i>	11	8	19	3	9	12	10	12	22	7	6	13	31	35	66	14	14	28	-	-	-	-	-	-	-	-	14	14	28	45	49	94
<i>Ukupno</i>	14	16	30	10	11	21	11	16	27	10	8	18	45	51	96	19	16	35	-	-	-	-	-	-	-	-	19	16	35	64	67	131
<i>Breganski Selo</i>	4	2	6	-	1	1	2	1	3	2	1	3	8	5	13	3	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	5	11	7	18
<i>Obrežje</i>	2	1	3	-	4	4	2	4	6	2	3	5	6	12	18	4	5	9	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	9	10	17	27
<i>Mlava Vas</i>	4	1	5	3	1	4	2	1	3	2	-	2	11	3	14	3	2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	5	14	5	19
<i>Jesenice</i>	1	4	5	-	3	3	4	6	10	1	2	3	6	15	21	4	5	9	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	9	10	20	30
<i>Bregana</i>	3	8	11	7	2	9	1	4	5	3	2	5	14	16	30	5	2	7	-	-	-	-	-	-	-	-	5	2	7	19	18	37
<i>Ukupno</i>	14	16	30	10	11	21	11	16	27	10	8	18	45	51	96	19	16	35	-	-	-	-	-	-	-	-	19	16	35	64	67	131

U Lužu, dne 15. siječnja 1942. g.

Upravnik škole:
Miroslav Bugar



Slika 10: Statistika šolobveznih otrok škole v Bregani, 15. januar 1942.

Od 131 je bilo 94 Slovencev in 37 Hrvatov.

31 Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo nastave Nezavisne države Hrvatske, skatla 1374, mapa IV 2996, Bregana.

ŠKOLSKÉ VIESTI

Naredbom ministarstva nastave broj 22055 od 20. ožujka 1942. odobreno je otvaranje tečaja za nepismene domobrane u zrakoplovnoj školskoj pukovniji u Petrovaradinu, kotarska oblast Hrvatski Karlovci.

Naredbom ministarstva nastave broj: 22.306 od 18. ožujka 1942. pripojena su sela Bregana, Bregansko Selo, Obrežje, Jesenice i Nova Vas, kotar Samobor, u školsku općinu Lug, kotar Samobor.

Naredbom ministarstva nastave broj: 16.294 od 24. ožujka 1942. otvoren je na Državnoj mješovitoj pučkoj školi u Selnici, kotar Donja Stubica, treći i četvrti razredni odjel.

Naredbom ministarstva nastave broj: 15.247 od 17. ožujka 1942. osnovana je nova školska općina u Bučju, kotar Djakovo, za državnu mješovitu pučku školu s jednim razrednim odjelom.

Slika 11: Objava sklepa o uključitvi slovenskih vasi
v šolski okoliš Lug v takratnem uradnem listu.

Cerkveno vprašanje ni pomembno le zaradi opravljanja bogoslužja in opravljanja zakramentov. Pravzaprav je bilo treba urediti cerkveno službo ravno zaradi podeljevanja zakramentov. S podeljevanjem zakramentov je namreč povezano tudi vodenje matičnih knjig. Slednje pa je cerkev vodila tudi za potrebe države.

Cerkveno vprašanje je bilo treba rešiti tudi zaradi izpraznjenosti mesta župnika v župniji Velika Dolina. Župnik v Veliki Dolini je bil Janez Gnjezda. Nemci so kmalu po okupaciji začeli izseljevati domačine. Gnjezda se je odločil iti s svojimi farani v Rottesluh v Nemčijo. Kmalu se je vrnil preveriti nekatere stvari v župniji Velika Dolina. Obveščen je bil o raznih sumničenjih, po nasvetu se je vrnil v Nemčijo, kjer je konec leta 1944 za

posledicami nesreče tudi umrl.³² Podrobne določitve, kako hitro se je Gnjezda prvič vrnil iz Nemčije in kdaj je potem zopet odšel tja, ne moremo ugotoviti. Posredno lahko ugotovimo, da je bil septembra v svoji župniji. V skeniranih matičnih knjigah župnije Samobor, ki jih hrani Hrvatski državni arhiv, lahko pri vpisu krsta 19. septembra 1941 najdemo Gnjezdo podpisanega kot župnika, ki je opravil obred.³³ Omenjeno delovanje Gnjezde in tudi omenjeni krst sodijo v čas, ko se je dejansko cerkveno upravljanje nad omenjenimi vasmi šele urejalo.

Prenos jurisdikcije nad slovenskimi vasmi na župnijo v Samoboru in s tem vključitev v zagrebško nadškofijo, vsaj na ravni aktivnosti na terenu, so dokazljive z ohranjenim arhivskim gradivom v arhivu zagrebske nadškofije. Generalni vikar zagrebske nadškofije Franjo Salis-Seewis je 14. septembra 1941 pisal župniku v Samoboru Juraju Kocijančiču. Salis-Seewis je Kocijančiča obveščal, da so k njegovi župniji priključene slovenske vasi.³⁴ Ker je šlo za prenos jurisdikcije med dvema škofijama, je zagrebški generalni vikar pisal tudi ordinariatu v Ljubljano. V dopisu 16. septembra je zapisal, da so „*sela Jesenice, Obrežje, Nova vas, Bregansko selo od župe Velika dolina pripala Nezavisnoj državi Hrvatskoj*“. Ljubljanskemu ordinarijatu je pojasnil, da so omenjene vasi najbližje župniji Samobor in da so tamkajšnjega župnika zadolžili za duhovno oskrbo v teh vaseh. Salis-Seewis je ljubljansko škofijsko pisarno zaprosil, naj izda potrebne jurisdikcije za župnika v Samoboru, ali katerega drugega duhovnika, ki bi mu poverili to delo.³⁵ Nadškofijski arhiv v Ljubljani v gradivu župnije Velika Dolina hrani koncept odgovora ljubljanske škofije na zagrebško prošnjo. Ljubljanski škofijski urad je z datumom 26. septembra 1941 sestavil dopis s pooblastilom, ki jurisdikcijo nad omenjenih vasi, prenaša na nadškofijo v Zagrebu.³⁶

Teden dni po pisanju generalnega vikarja Salis-Seewisa je v nedeljo, 21. septembra 1941, župnik Juraj Kocijančič obiskal omenjene vasi. Dva dni kasneje je o svoji poti napisal poročilo in ga poslal na škofijski ordinarijat v Zagreb. Kocijančiču se je pri obisku zasedenih vasi pridružil tudi predstavnik občine Samobor. Kocijančič se je z vaščani srečal v kapeli sv. Magdalene na Jesenicah in jim pojasnil spremembe. Zbrane je pozval, naj izmed sebe izberejo posameznike, ki bi mu kot cerkveni odbor pomagali pri delu. Zapisal je, kakšno delo je imel v mislih. Predvsem je imel v mislih skrb za versko življenje, tj. dogovarjanje za maše, podeljevanje zakramentov, kjer je posebej izpostavil krst. V svojem poročilu je Kocijančič omenil, da je bil omenjenega dne z njim tudi slovenski frančiškan Vladimir, ki je vodil mašo. Zapisal je, da je omenjeni Vladimir Slovenec iz Brežic, ki se je zatekel

32 Pust, Reven, in Slapšak, *Palme mučeništva*, 165. Zapis v omenjeni knjigi ne navaja, od koga je Gnjezda dobil informacije o sumih, za kakšne vrste sume je šlo, niti kdo mu je svetoval, naj se umakne.

33 Hrvatski državni arhiv, Matične knjige Samobor DVD 387 (ZM-34C/1213), R 1934-1942, P 1921-1942.

34 Nadškofijski arhiv Zagreb, dokument št. 15693/1941.

35 Dopis se nahaja v okviru dokumenta 15693/1941. Gre za rokopis, verjetno je avtor sam generalni vikar, na kar lahko sklepamo iz pisave na drugih dokumentih. Omenjeni dokument ni podpisan in je verjetno koncept.

36 Nadškofijski arhiv Ljubljana Koncept pisma, NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina, št. 3565/1941.

v samostana v Samoboru.³⁷ Za potrebe tekočega vodenja matičnih knjig je Kocijančič zapisal, da bi bilo nujno pridobiti ustrezne knjige in sezname. Težava je nastala, ker so Nemci odtujili dokumentacijo. Kocijančič je verjetno v želji pomiriti vaščane izjavil, da bo frančiškan, morda je tu mislil na Vladimirja, lahko vsako nedeljo in ob praznikih imel mašo v kapeli sv. Magdalene. Da bi to lahko potekalo, bi morali vaščani zagotoviti prevoz in prehrano. Frančiškan bi lahko tudi krstil otroke, če bi starši tako želeli.

V neroden položaj pa spravlja Kocijančiča zadnji del njegovega dopisa. V razmišljanju se je podvrigel velikohrvaški ideologiji. Razmišljal je, da bi v začetku maše lahko potekale v slovenskem jeziku in po slovenskem obredniku. Bodoči razvoj pa bi bil odvisen od navodil oblasti. Opozoril je tudi na načrte za ureditev šole. Otroke iz slovenskih vasi bi bilo treba vključiti v neko šolo, saj te sedaj niso imeli. „*Držim da je potrebno, da kadkada pođe u Jesenice koji naš domaći svećenik na mjesto o. franjevca Vladimira, da se po malo priuče na hrvatski jezik.*“ Na koncu je obvestil zagrebški ordinariat, da naj bi bilo vernikov kakšnih 800.³⁸

Po zaslugi prispevka Marije Čipić Rehar lahko ugotovimo, kdo je bil omenjeni Vladimir. Kocijančič razen tega, da omenja, da je Slovenec in frančiškan in samostana v Samoboru, več ni zapisal. Izostal je tudi priimek. Vendar je bilo tu Kocijančičevo omenjanje Vladimirjevega izvora napačno oz. podrobnosti očitno ni poznal. Res je, da so Nemci frančiškane iz samostana v Brežicah nagnali do meje z NDH in ti so se zatekli k sobratom v Samobor. Čipić Reharjeva v svojem članku ne omenja kakšnega frančiškana Vladimirja v samostanu v Brežicah. Objavila je seznam slovenskih frančiškanov in v njem najdemo Vladimirja Bobeka iz Svete Trojice v Slovenskih Goricah. Nemci so frančiškane iz slovenskih samostanov pregnali na Hrvaško, v Slavonsko Požego. Od tu so šli v različne samostane, med drugim tudi v Samobor.³⁹

Pregledovanje vpisov v matični knjigo župnije Samobor dokazuje, da je bil Bobek zagotovo v samostanu v Samoboru. Dokaz v matični knjigi je podpis župnika oz. osebe, ki je opravil obred. Vladimir Bobek je tako 19. maja 1942 vodil pogreb Helene Zobarič iz Nove vasi, ki je zaradi bolezni umrla dva dni pred tem. Na isti strani v matični knjigi umrlih je tudi zapis smrti nekajmesečnega Ivana Štampeka. Vladimir Bobek ga je pokopal 28. maja 1942.⁴⁰

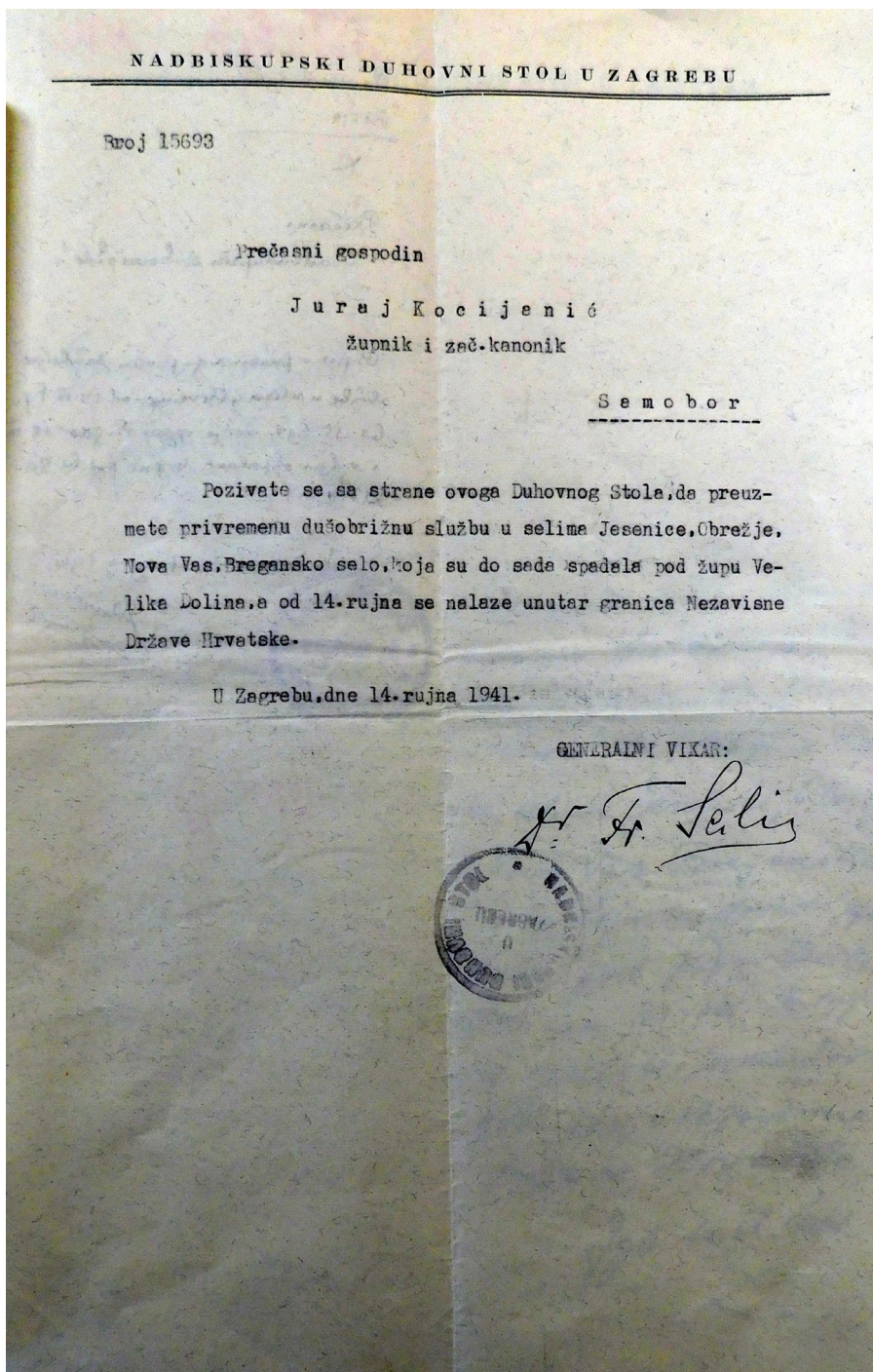
Pogreb je bil najpogostejši razlog, da je duhovnik prišel v slovenske vasi. V matične knjige župnije Samobor so za vojni čas v knjige umrlih vpisani tudi pokojni iz teh vasi. Pri vpisu podatkov o pokojniku se zapisuje tudi vzrok smrti. V vojnem času smo pri pregledovanju še posebej pozorni na zapise vzroka smrti pri civilnem prebivalstvu. In za omenjene vasi se v matičnih knjigah najde kar nekaj podatkov o nasilni smrti. Zapis v matični knjigi je seveda

37 Frančiškanski samostan v Brežicah so Nemci ob okupaciji aprila 1941 zaprli, del samostana in cerkve Antona Padovanskega pa porušili. Na tem mestu je bila potem nemška gimnazija. Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, 123.

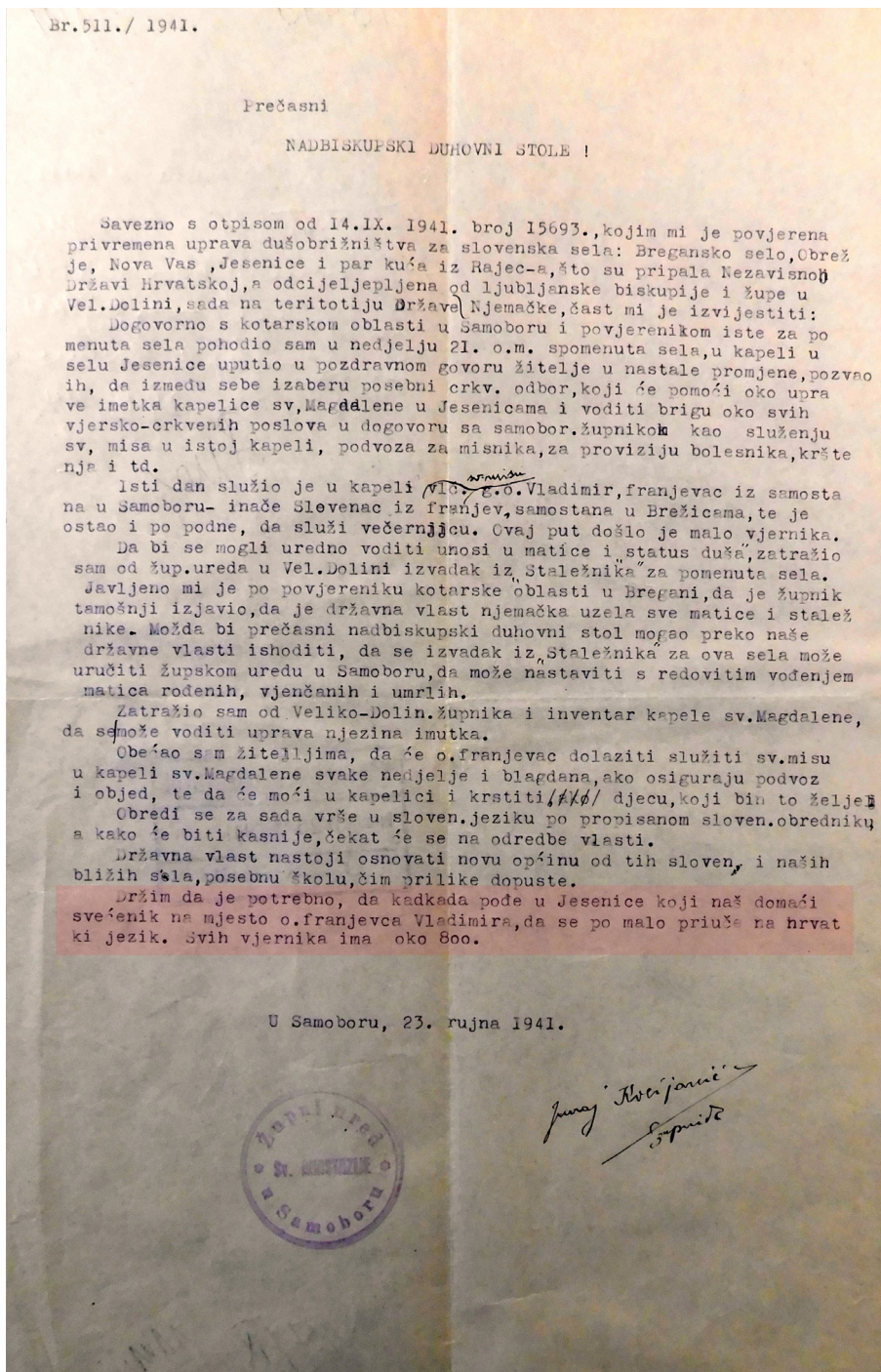
38 Nadškofjski arhiv Zagreb dokument št. 15693/1941.

39 Čipić Rehar, Frančiškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju, 124.

40 Hrvatski državni arhiv, Matične knjige Samobor DVD 388 (ZM-34C/1215), U 1928-1942, P 1921-1942, posnetek M05817087.

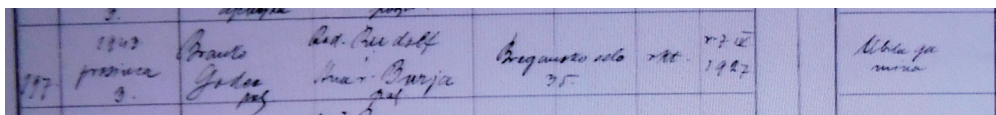


Slika 11: Dopis nadškofijskega urada Zagreb župniku Kocijaniću o prevzemu slovenskih vasi.



Slika 13: Kocijančičevo poročilo. Zadnji del besedila označil Bojan Balkovec.

suhoparen podatek, drugo plat zgodbe, sploh če gre za tragično smrt nedolžnega civilista v vojni, pa so nam dale izpovedi sorodnikov pokojnih. Alojz Godec nam je na mestu dogodka povedal, kako je življenje izgubil njegov šestnajstletni brat Branko, ki je ob meji pasel živino.⁴¹



Slika 14: Vpis smrti Branka Godca v matični knjigi. Kot vzrok smrti napisano „Ubila ga mina“.

Večina civilnih žrtev na meji je bila posledica želje posameznikov, da bi opravili neko delo, s čimer bi svoji družini olajšali življenje v vojni. In to je mnogokrat pomenilo, da so kmetje npr. želeli le obdelovati svojo zemljo. Takšna je tudi žalostna zgodba Franca Gajskega. Njegov istoimenski oče je z njegovo mamo in prijateljem v grapi ob Ponikovskem potoku pripravljaj kolje za vinograd in ga poskušal prenesti čez mejo. Franc Gajski (starejši) je ženo poslal v potok po vodo, da bi se odžejala. Njegov prijatelj je med tem stopil na mino, ki je eksplodirala, in prijatelja takoj usmrtila, Franca Gajskega pa smrtno ranila. Žena se je uspela vrniti do moža in prijatelja in mož ji je umrl v naročju. Naš pripovedovalec Franc Gajski (mlajši) se je rodil mesec in pol po tem dogodku. Mama je bila z njim noseča, ko je moža in njegovega očeta ubila mina.⁴² Podobno tragično zgodbo je doživela družina Žurko v Kamencah. Decembra 1942 so Nemci tik pod hiše postavili žično ograjo na meji z NDH. Mejo so tudi zaminirali. Ivan Žurko in Alojz Kovačič sta 6. decembra 1942 umrla zaradi mine.⁴³ Smrt zaradi min je grozila tudi po koncu vojne. 19. maja 1945 so pokopali devetletnega Franja Zobariča iz Nove vasi, ker ga je ubila mina.⁴⁴

Okupatorji so postavili meje, kar je povzročilo prebivalstvu najrazličnejše težave, ki so bile povezane z omejitvami pri prehajanju meja. Okupator je mejo nadzoroval in omejeval promet. Nadzor se je vzpostavil takoj, torej že tudi na demarkacijski črti, vzpostavljeni aprila 1941, in je veljala do junija 1941. Posamezniki so morali zaradi različnih opravkov potovati takoj, ko so se končale vojaške operacije, povezane z okupacijo. Za prehajanje demarkacijske črte je bilo potrebno dovoljenje, saj je šlo za prehajanje med ozemljema, ki sta bila pod nadzorom različnih držav. Ohranjene so dovolilnice, ki so jih organi oblasti izdajali posameznikom, da so lahko prešli mejo. V fondih Dolenjskega muzeja Novo mesto je shranjena dokumentacija o Leonu Korošču. Slednji je bil sodni uradnik, ki je konec maja 1941 zaradi družinskih obveznosti želel potovati

41 Alojz Godec, *Brata je ubila nemška obmejna mina*.

42 Franc Gajski, *Rodil sem se po očetovi tragični smrti*.

43 Antonija Erklavec, *Brata je ubila nemška obmejna mina*.

44 Hrvatski državni arhiv, Matične knjige Samobor ZM 34H/075 I 1913-1947, R 1912-1948, U 1912-1944, U 1936-1949, posnetek M05817157.

iz Kostanjevice v Novo mesto, skoraj zagotovo prek nadzorne točke pri potoku Bajer blizu Cikave. V omenjenih dveh mesecih začasne zasedbe je bila Kostanjevica pod nemško okupacijo. Nemci pa so bili v Novem mestu le kratek čas, nato so ga prepustili Italijanom. Leon Korošec bi tako na poti iz Kostanjevice pri Cikavi prečkal začasno nemško-italijansko mejo. Občinski urad v Kostanjevici je 15. maja poslal na okrajni urad v Krško dopis, da je treba Korošču izdati potni list za pot v Novo mesto in povratak v Kostanjevico. Že naslednji dan so iz Krškega poslali dovolilnico, ki je veljala za obe smeri. Korošču so izdali dovoljenje, ki pa je bilo časovno omejeno, saj je veljalo le od 18. do 20. maja 1941.⁴⁵

Kasneje so bile prepustnice potrebne tudi za gibanje znotraj Ljubljanske pokrajine. Veljavnost prepustnic je bila različna od nekaj dni do nekaj mesecev. Kasneje so bile prepustnice potrebne tudi za potovanje znotraj Ljubljanske pokrajine. Prepustnice so imele različno veljavnost. Primeri prepustnic so na priloženih fotografijah.

Ko so bile junija vzpostavljene stalne meje, razen nekaj manjših kasnejših sprememb, so bili vzpostavljeni mejni prehodi na železnici in na cestah. V dolini Mirne, kjer teče železniška proga Trebnje–Sevnica je bil železniški mejni prehod. Zadnja postaja na nemški strani je bila Jelovec. Železniško progo je meja sekala v bližini postaje Tržišče. Pomembnejše ceste, ki so prečkale državno mejo, so bile iz Trebnj proti Sevnici in Novega mesta proti Krškemu. Seveda pa je bila tu še množica lokalnih cest, kjer so domačini želeli prehajati mejo zaradi vsakodnevnih potreb. Kmetje so želeli prečkati mejo zaradi obdelovanja zemlje, delavci pa zaradi odhajanj na delovno mesto. V mnogih primerih so kmetje opustili obdelovanje njiv na drugi strani meje, saj je bilo prehajanje meje prepovedano ali vsaj izjemno oteženo. Družinsko izkušnjo je z nami delil Jože Jankovič s Kostanjevice.⁴⁶ Podobno težavo s preходом meje je imel Janez Kuntarič iz Kostanjevice. V nedatiranem dopisu je prosil, naj se njemu, njegovi soprogi Ivani in njunim otrokom Mariji, Ljudmili, Jožefi in Ivani dovoli prehod v Nemčijo prek mejnega prehoda Veliko Mraševo. Kuntarič je navajal, da ima onstran meje v občini Cerklje pri vasi Črešence (Črešnjice pri Cerkljah) njive, kjer rasteta koruza in krompir. Pod njegovo vlogo je nečitljiv zapis. Nekega drugega dokumenta, povezanega z njegovo vlogo, v arhivu nismo našli. Tako ne moremo vedet, kaj se je zgodilo z obdelovanjem in pridelkom. Lahko sicer ugibamo in sklepamo iz zapisa, kaj se je dogajalo. Velika verjetnost torej je, da je bil zapis iz leta 1941. Vse do junija omenjenega leta sta bila tako Kostanjevica kot Cerklje okupirani s strani Nemcev. Torej obstaja možnost, da je Kuntarič z družino brez težav posadil krompir in posejal koruzo. Ko pa se je dokončno postavila meja, je bila Kostanjevica na italijanski strani, Črešnjice pa na nemški, in na pot od doma do njive je padla meja z vsemi svojimi problemi.⁴⁷

45 Dolenjski muzej Novo mesto, Osebni dokumenti. Mapa Leon Korošec.

46 Jože Jankovič, *Dotik z mejo je bil smrtonosen*.

47 SI AS 1834 Okrajno glavarstvo Novo mesto 1941–1945. Vloga Janeza Kuntariča, Kostanjevica na Krki 46.

Stadtamt Landstrass

Landstrass, den 16. 5. 1941.

Bestätigung.

Es wird bestätigt das Herr *Korosetz Leon geb. 1906*
 wohnhaft *Landstrass* zuständig in der Stadtgemeinde
 Landstrass in folgenden Angelegenheiten nach *Rudolfswerth - Halben*
 reisen muss:
In wichtigen Familienangelegenheiten

Die Ausstellung eines Passierscheines wird daher obingen
 Stadtamte befürwortet.

Der Sekretär: *Palitz*  Der Bürgermeister-Stellvertreter: *W. J. J.*

Der politische Kommissar in Rann
 Der Brauftragte
 für die allgemeine Verwaltung
 in Gurkfeld

Gurkfeld, den 16. 5. 1941.

Passierschein

Korosetz Leon 1906
 Verichsseskultet
 Beruf wohnhaft in Landstrass
 ist berechtigt die deutsch-italien. Grenze zu überschreiten.
 Dieser Passierschein gilt sowohl für die Hin- als auch für die
 Rückreise.

Grund : *Dringende Familienangelegenheiten*
 Giltig : 18. - 20. V. 1941.

 Reg. Ob. Insp. *J. J.*

Slika 15: Prepustnica Leona Korošca.

Papirami, prosimo, za
 prestop meje Velike Mrašice,
 — za obdelovanje njiv in trav-
 nika ki se v občini Lerkle, vasi
 Lese, v kraj krtkaj, in njego-
 vih podelkov v paragrafa in
 kroga in ja krtke. Obdelava-
 nje se podelje, Kuntariča Janez,
 Ivana čena, Marija, Ljudmila,
 Jeriča, Tina, njegovi otroci,
 Kostančica na Krtki

Obdelava njiv in travnikov
 na meji med Nemčijo in Italijo

Slika 16: Prošnja Janeza Kuntariča za prehajanje meje zaradi obdelovanja njiv.

Poleg funkcije varovanja meje je imel sistem stražnih stolpov tudi funkcijo nadzora nad sosednjim ozemljem. Nemci so mejo na svoji strani, tako proti Italiji kot proti NDH, začeli utrjevati. Na meji so postavljali zaščitno ograjo iz bodeče žice. Vsakih nekaj sto metrov je bil zgrajen stražni stolp, ki jim je omogočal nadzor meje in sočasno tudi nadzor na sosednjem ozemljem. Nemci so stražne stolpe postavili na vsej meji med z Italijo, od Spodnjega Vrsnika v bližini Žiri, kjer se je meja med Nemčijo in Italijo odcepila od rapalske meje in

šla kot meja med Ljubljansko pokrajino in Nemčijo proti vzhodu, vse do tromejne⁴⁸ točke med Nemčijo, Italijo in NDH. Od tam je dalje so stražne stolpe postavili tudi še po meji z NDH nekako do točke, ko se je meja z Gorjancev spustila na ravnico ob Savi v bližini Nove vasi pri Mokricah.⁴⁹ Podobno so utrjevali tudi mejo proti NDH ob Sotli.

Državne meje med Nemčijo, Italijo in NDH niso bile edina ovira za gibanje prebivalstva. Italijani so v Ljubljanski pokrajini utrjevali pomembne točke zaradi njihovega strateškega pomena. Pomembne strateške točke so bila tudi posamezna naselja. Italijani so določena naselja utrjevali na pomembnih točkah v kraju. Pogosto so bile to večje hiše, kot npr. župnišča, in točke ob komunikacijah. Predvsem komunikacije so imele posebno mesto, saj so bile za vojsko bistvenega pomena. In prav zaradi tega so bila komunikacije zanimive tudi za odporniško gibanje, saj je z napadom na komunikacije lahko okupatorja še posebej močno prizadela. Zelo izstopajoč vojaški ukrep pa je bila ožičenje celotnega naselja. To je bila tudi v evropskem smislu izstopajoče. Najbolj znano ožičeno mesto je Ljubljana, ki pa zdaleč ni bila edina. Ožičena je bila tudi dolenjska prestolnica Novo mesto, pa tudi Šentjernej in še nekaj drugih krajev, ne le na Dolenjskem ampak tudi v Beli krajini. Italijani so celotne kraje ožičili zaradi lažjega nadzorovanja. S tem, ko so nek kraj v celoti ožičili, so lažje nadzorovali gibanje prebivalcev. Gibanje so sicer nadzorovali na cestah, ki so vodile v kraj, vendar pa vemo, da seveda ceste niso edine, kjer se da priti v kraj in iz njega. Zato torej popolne blokade naselij. S to blokado in nadzorom prebivalstva niso želeli zgolj vedeti, kdo se kje giblje, predvsem so želeli onemogočiti pretok oseb in blaga, kar je bilo pomembno za odporniško gibanje, ki določenih svojih aktivnosti ni moglo opraviti drugje kot v nekem kraju z določeno infrastrukturo. To zapiranje krajev v žico je seveda prebivalcem otežkočalo normalno življenje, saj je npr. kmetom iz okolice onemogočala oz. zelo otežkočila pot v mesto za prodajo pridelkov. Oviral je seveda tudi pretok delovne sile iz okolice na delo v mesto. Žične ovire so bile potegnjene po celotni dolžini okoli naselja. Na pomembnih točkah, predvsem spet ob komunikacije pa so bili postavljeni bunkerji, kot je bil to primer v Novem mestu ob cesti, ki gre proti Beli krajini. Na posestvu družine Škerlj so bili kar trije bunkerji. Dva sta bila že odstranjena, ostanki enega pa so še vidni.⁵⁰ Na drugi lokaciji v Novem mestu so na enem od nekdanjih bunkerjev po vojni zgradili električni transformator.⁵¹ Ob cesti proti Dolenjskim Toplicam pa se je ohranil bunker iz kasnejšega dela vojne.⁵² Pomembno utrjeno mesto je bilo tudi na Marofu,⁵³

48 *Tromeja NDH Nemčija Italija.*

49 *Franc Gajski, Pohod po okupacijski meji nemčije in NDH.*

50 *Borut Škerlj, Trije bunkerji.*

51 *Blaž Štangelj, Transformator na bunkerju.*

52 *Rudolf Sever, Judita Podgornik Zaletelj, Protitankovski bunker v Novem mestu.*

53 *Judita Podgornik Zaletelj, Marof.*

v Ragovem⁵⁴ in Žibertovem hribu,⁵⁵ kjer lahko najdemo različne ostanke, ki so lahko še vidni, ali pa nam jih pokažejo LIDAR-posnetki.



Slika 17: Lokacije bunkerjev na posestvu Škerlj v Novem mestu. Objekta ob cesti sta bila odstranjena ob rekonstrukcijah hiše in gospodarskega poslopja. Ostanke levega bunkerja na travniku so še vidni. Vir Atlas okolja.

⁵⁴ Judita Podgornik Zaletelj, *Obris nekdanje utrdbe*.

⁵⁵ Judita Podgornik Zaletelj, *Žibertov hrib*.

Šentjernej je bil tudi ožičen. Italijani so kraj obdali z dvema obročema bodeče žice in bunkerjev. Prvi obroč je obsegal središče kraja, drugi je potekal po obrobju. V središču kraja so imeli tudi topovsko baterijo, s katero so obstreljevali partizanske položaje na Gorjancih.⁵⁶ Kraj je bil za Italijane zelo pomemben, kar se na nek način vidi tudi na fotografiji z dneva mlačve. Na stavbah visijo italijanske zastave in viden je portret Benita Mussolinija.⁵⁷ Južno od Šentjerneja je potekala tudi italijanska obrambna linija proti Gorjancem, prav tako zgrajena iz bunkerjev in bodeče žice ter zavarovana s strelskimi jarki. Več o tem preberite v prispevku Blaža Štanglja.

Podroben opis postojanke Šentjernej so devet mesecev po italijanski kapitulaciji 22. 5. 1944 podali partizani v obveščevalnem centru XV. divizije. Pri podatkih o postojanki so zapisali, da je tam 180 do 200 belogardistov in da so zelo močno utrjeni z 21 velikimi in 38 malimi bunkerji.⁵⁸ Belogardistični bataljon pa je imel svojo postojanko od 15. 10. 1942 do 8. 9. 1943 v Dolenji Brezovici pri Šentjerneju. Na spominski plošči, vzidani na fasado njihove postojanke, lahko preberemo, da je bilo v njej mučenih 177 ljudi, med njimi pesnik Ivan Rob. Pobitih je bilo 39 ljudi.

Slovenija ima danes na meji s Hrvaško tudi bodečo žico. Način varovanja meje med Nemčijo in NDH z bodečo žico je na prvi pogled primerljiv z današnjo žico. A kot pravi Ljudmila Gramc, so bili Nemci sovražniki, danes si Slovenci in Hrvati nismo sovražniki, a nas ločuje bodeča žica.⁵⁹

Po kapitulaciji Italije je bilo ozemlje Ljubljanske pokrajine in tudi tisto slovensko ozemlje, ki je bilo po prvi svetovni vojni z rapalsko pogodbo priključeno Italiji, vključeno v Operacijsko cono Jadransko Primorje. Ozemlje je zasedla nemška vojska. V državnopravnem smislu pa je bilo ozemlje del fašistične Salojske republike. Meja med Nemčijo in Salojsko republiko je bolj ali manj ostala zavarovana in utrjena, kar so Nemci uporabljali kot oviro partizanskemu gibanju.

Viri in literatura

Viri

Alojz Godec, Brata je ubila nemška obmejna mina, https://youtu.be/KQJUM_S7FqY. Pridobljeno 15. februar 2021

Anton Stipanič, Vinceremo, videt ćemo, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s. Pridobljeno 15. februar 2021

Anton Štih, Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice, <https://youtu.be/lpl1kRYnDwM>. Pridobljeno 15. februar 2021

⁵⁶ Janez Kuhelj in Tone Kovačič, *Topovi v Šentjerneju*.

⁵⁷ Dolenjski muzej Novo mesto.

⁵⁸ SI AS 1859 VII. Korpus, te.7, p.e 165.

⁵⁹ Ljudmila Gramc, *Mimo vasi so napravili mejo*.

- Antonija Erklavec, Brata je ubila nemška obmejna mina*, <https://youtu.be/rdthaAriUsc>. Pridobljeno 16. februar 2021.
- Arhiv Republike Slovenije,
SI 1834, Okrajno glavarstvo novo mesto 1941-1945.
SI AS 1859, VII. Korpus.
- Balkovec, Bojan, Peter Mikša, Dušan Nečak, Božo Repe, in Matija Zorn. *Italijansko-slovenska meja od Rapalla, prek Osima do danes (1920-2020)*, https://youtu.be/LcnwM_xr5c8. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Blaž Štangelj, Transformator na bunkerju*, <https://youtu.be/3jJAIkHxUP4>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Bojan Balkovec, Bajer*, <https://youtu.be/j0eMH5cNnIg>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Bojan Balkovec, Nemški stražni stolp pri vasi Čedem*, <https://youtu.be/126rkqtt6kk>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Borut Škerlj, Trije bunkerji*, <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Dolenjski muzej Novo mesto, Fototeka.
Dolenjski muzej Novo mesto, Osební dokumenti.
- Franc Gajski, Pohod po okupacijski meji Nemčije in NDH*, <https://youtu.be/H6ucnoJKNdk>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Franc Gajski, Rodil sem se po očetovi tragični smrti*, https://youtu.be/_ULqMVEtglk. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941 – 1945. Dolenjski muzej Novo mesto.
Hrvatski državni arhiv,
Matične knjige Samobor.
Ministarstvo nastave Nezavisne države Hrvatske.
Ministarstvo oružanih snaga Nezavisne države Hrvatske.
Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske.
Hrvatski narod.
- Ivica Žnidaršič, Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali*, <https://youtu.be/0Tr0myLaEsA>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Janez Kuhelj in Tone Kovačič, Topovi v Šentjerneju*, <https://youtu.be/MvfOjgxks2U>. Pridobljeno 16. februar 2021.
- Jože Jankovič, Dotik z mejo je bil smrtonosen*, <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Judita Podgornik Zaletelj, Marof*, <https://youtu.be/vLavzyBM1ms>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Judita Podgornik Zaletelj, Obris nekdanje utrdbе*, <https://youtu.be/ZMb1NOnGgmc>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Judita Podgornik Zaletelj, Žibertov hrib*, https://youtu.be/Q4_ro-F5e08. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Ljudmila Gramc, Izgnali so nas v Šlezijo*, <https://youtu.be/fAoIwC9LMVs>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Marjan Zaman, Opazovalnica številka 4*, <https://youtu.be/OHzsbcZY4X4>. Pridobljeno 10. februar 2021.
- Nadškofijski arhiv Ljubljana, Škofijski arhiv Ljubljana – župnije, Velika Dolina.
Nadškofijski arhiv Zagreb.
Narodne novine.

- Nezavisna država Hrvatska Ministarstvo vanjskih poslova Međunarodni ugovori 1941*, <https://www.sistory.si/11686/34898>.
- Rafael Rafko Blažič, Marjan Zaman, *Prvotna okupatorska meja pri Tržišču*. https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY. Pridobljeno 12. februar 2021.
- Rudolf Sever, Judita Podgornik, *Protitankovski bunker v Novem mestu*. <https://youtu.be/dSezwhV-qis>. Pridobljeno 15. februar 2021.
- Silvo Vene, *Strogo zastražena meja*, <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>. Pridobljeno 31. januar 2021.
- Tromeja NDH Nemčija Italija, <https://youtu.be/42gnQkp7n3E>. Pridobljeno 31. januar 2021.
- Viktor Miklič, *En krompir tri države*, <https://youtu.be/l8GD7FxmBUw>. Pridobljeno 31. januar 2021.
- Zvonimir Stimaković. Wikipedija, https://hr.wikipedia.org/wiki/Zvonimir_Stimakovi%C4%87. Pridobljeno 31. januar 2021.

Literatura

- Barić, Nikica. General August Marić: životopis jednoga hrvatskog časnika. V *Časopis za suvremenu povijest* 33, št. 2 (2001): 355–85. <https://hrcak.srce.hr/208498>.
- Čipić Rehar, Marija. Franciškani v kolesju političnih sistemov v 20. stoletju. V *Kronika* 2019, št. I (b. d.): 121–40. <https://kronika.zzds.si/kronika/article/view/368>.
- Zorn, Matija, Rok Ciglič, Primož Gašperič, Državne meje na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno na podlagi kartografskega gradiva okupacijskih sil. V *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*, 193–222. Historia : znanstvena zbirka Oddelka za Zgodovino Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020. <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>.
- Ferenc, Tone. *Fašisti brez krinke dokumenti 1941 – 1942*. Documenta et studia historiae recentioris 5. Maribor: Obzorja, 1988.
- Kitamura, Shuhei, in Nils-Petter Lagerlöf. Natural borders, https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=EEAMannheim2015&paper_id=1057.
- KS Tržišče v NOB*, Tržišče: ZZV NOV Tržišče, 1977.
- Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji I–V*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1960.
- Pust, Anton, Zdravko Reven, in Božidar Slapšak. *Palme mučeništva: ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Repe, Božo. Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. *Zgodovinski časopis* 73, št. 1–2 (b. d.): 158–92. <https://zgodovinskicasopis.si/zc/article/view/390>.

Viri in avtorstvo slik

- Slika 1, Dolenjski muzej Novo mesto
- Slika 2, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 3a, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.
- Slika 3b, Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo Novo mesto 1941–1945.
- Slika 4, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 5, Hrvatski narod, 16. oktobar 1941, str. 4.

Slika 6, Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske

Slika 7, Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne države Hrvatske.

Slika 8, Hrvatski narod, 17. september 1941, str. 8.

Slika 9, Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo novo mesto 1941-1945.

Slika 10, Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo narodnog obrazovanja Nezavisne države Hrvatske.

Slika 11, Narodne novine 30. marec 1942, str. 2.

Slika 12, Hrvatski državni arhiv, Odjel nadbiskupskog arhiva u Zagrebu.

Slika 13, Hrvatski državni arhiv, Odjel nadbiskupskog arhiva u Zagrebu.

Slika 14, Hrvatski državni arhiv, Matične knjige župnije Samobor.

Slika 15, Dolenjski muzej Novo mesto. Osebni dokumenti. Mapa Leon Korošec.

Slika 16, Arhiv Republike Slovenije, Okrajno glavarstvo novo mesto 1941-1945.

Slika 17, Arhiv projekta.

On Occupation Borders in the Dolenjska Region

When Slovenia was divided among four occupiers, Dolenjska suffered the most. Other provinces mostly remained undivided and part of the territory of the same occupier. Dolenjska, however, was divided among the Germans, Italians and the Independent State of Croatia. The border was drawn by the Germans and moved 10 to 15 kilometers south of the Sava River for military, economic and transport reasons. By June 1941, the Germans also occupied territory across the demarcation line, which is also visible on the map at the beginning of the chapter. Borders were immediately established and moved to new national borders in June.

Residents needed passes to cross the border. They were necessary immediately, even during the temporary military administration that lasted until June 1941. Residents of the Ljubljana region that included Dolenjska also needed permits for traveling within the province territory. As part of the Ljubljana region, Dolenjska was annexed to the Kingdom of Italy on May 3, 1941, by the King's decree.

According to international agreements, the Germans left some villages in the east of Dolenjska and south of Brežice to the Independent State of Croatia. Said villages were incorporated in the newly established municipality of Bregana in September 1941 that included several Croatian villages. The church life in these villages was greatly affected. The Germans evicted the priests shortly after the occupation, as worship was banned in Germany. The villages that were annexed to the Independent State of Croatia had to regulate the manner of conducting masses and keeping the registers. Masses were occasional, and registers were kept in the parish of Samobor, which was annexed to said villages.

Shortly after the German occupation of parts of Dolenjska, the local population was gradually deported. Part of the territory between the Sava River and the state border was intended for Lebensraum. Part of these German settlers came from the territory around Kočevje, where they had lived for centuries, but the region was annexed to Italy during the war. In addition to them, Germans from elsewhere were to be settled.

The border was a major obstacle for the locals. It cut them from jobs, or in the case of farmers, from their land. These lands were mostly uncultivated since border crossing was restricted, in addition to difficulties in transferring goods from one country to another.

In addition to the state border, the erection of various military facilities around the area was also a hindrance for the locals. The Italians surrounded Novo mesto and Šentjernej with barbed wire. In many other places, individual houses were cordoned off with barbed wire, fortified and equipped with bunkers. The locals who lived in these houses were evicted.

*Božidar Flajšman**

Hrvati hočejo imeti Novo mesto (Zgodbe ob okupacijski meji)**

Slovenijo so okupirali Nemci, Italijani, Madžari in Hrvati. »Kdo bo dobil kateri del jugoslovanskega ozemlja, je določil Hitler sam, večinoma že 27. marca, dokončno pa 3. in 12. aprila 1941. Sestanek med nemškim in italijanskim zunanjim ministrom 21. in 22. aprila na Dunaju je obravnaval le italijanske želje ali pripombe k Hitlerjevi določitvi.«¹ Nemci so zadržali Spodnjo Štajersko in Gorenjsko ter 10 do 15 km širok in 90 km dolg pas na desnem bregu Save.² Italijanski okupatorji in nemška civilna uprava so bili s Hitlerjevo določitvijo nezadovoljni. Nemci so maja 1941 na lastno pest potisnili mejo globlje v notranjost, skoraj do Trebnjega in Novega mesta. 8. junija pa so se morali umakniti na prej določeno razmejitveno črto.³

Okupatorji so nameravali slovenski narod kot etnično enoto uničiti. Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator. Nacistični program za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je temeljil na množičnem izgonu Slovencev, množični naselitvi Nemcev in na hitrem in popolnem ponemčenju tistega prebivalstva, ki bi (še) ostalo doma.⁴

Prihod okupatorjeve vojske je bil sprejet na različne načine. Predvsem na italijanskem zasedenem področju je ponekod prišlo do zahtev za priključitev Nemčiji. Razloge,

* dr. Božidar Flajšman, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozidarjosef.flajzman@ff.uni-lj.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*: Izbrana dela 1, 72.

2 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, I. knjiga, 52.

3 *KS Tržišče v NOB*, 11.

4 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*: Izbrana dela 1, 74.

da so nekateri želeli raje pod Nemčijo kot Italijo je opisal Belokranjec Anton Stipanič:

»Vsi so se Italijanov bali, ker so stari ljudje večinoma sodelovali v prvi svetovni vojni, bili so tudi na italijanski fronti in niso marali Italijanov. Če sem čisto iskren, če že okupator, potem so Nemci boljši od Italijanov. Veliko ljudi je delalo v Nemčiji in so dobro služili, pošiljali so denar domov, med njimi je bil tudi moj oče.«⁵

Podobno pripoveduje Novomeščanka Ria Bačer:

»Ljudje so poznali Italijane po železničarjih s Primorske, ki so prebežali v Jugoslavijo zaradi italijanskega fašizma in so se nastanili v Novem mestu. Prek njih se je izvedelo za italijanske grdobije na Primorskem. Nemce so pa ljudje imeli v spominu, da je bil tam red in da so bile službe. Zato so bili raje za Nemce kot Italijane. Čim so postavili meje, pa so začeli pri Bučki, čisto blizu nas, izseljevati. Takrat so začeli drugače gledat tudi na Nemce.«⁶

Metod Mikuž navaja, da ljudje, ki so se seznanili z Italijani na soški fronti ali v italijanskem ujetništvu, niso mogli ugodno misliti o Italijanih, vse drugače jim je ostala v spominu nemška (avstrijska) vojska. Prav tako slovenski kmečki človek ni odobral fašističnega zatiranja primorskih Slovencev. Italijani so živeli v zavesti podeželskega slovenskega človeka kot Slovincem sovražen, nejunaški in reven narod. Drugačno je bilo mnenje o Nemcih in to ugodno mnenje so spretno razpihovali številni hitlerjanski agenti. Težak socialen položaj slovenskega delavca in kmeta je tja od začetka velike krize odpiral na stežaj vrata vsaki hitlerjanski propagandi, ki so jo s temeljito izdelanim načrtom širili po slovenski zemlji razni potujoči nemški študenti, člani kulturbunda in domača peta kolona.⁷

Prišlo je tudi do večjih protiitalijanskih demonstracij 29. aprila v Št. Rupertu na Dolenjskem, kjer so hoteli demonstranti z občinske hiše strgati italijansko zastavo. 1. maja je prišlo do protiitalijanskih demonstracij in demonstracij za Nemčijo v Novem mestu, 2. maja pa do velikih podobnih demonstracij pri Trebnjem, ki so zahtevale tudi prve slovenske smrtne žrtve. Mikuž navaja, da je dokazano, da so vse te demonstracije inscenirali Nemci in njihova peta kolona.⁸

Okupatorske meje so razkosale Slovenijo in pretrgale gospodarske, kulturne, človeške in druge vezi med pokrajinami. Po končni vzpostavitvi meje med Nemčijo in Italijo so bili postavljeni tudi mejni prehodi in po celotni meji sistem stražnih stolpov. Meja med Nemčijo in Italijo je bila skoraj neprehodna in zaradi min in bomb tudi zelo

5 Anton Stipanič, *Vinceremo, Videt ćemo*.

6 Ria Bačer, *Na ograji je bila konjska glava* (Novo mesto 1941–1945).

7 Mikuž, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, I. knjiga, 1960, 58.

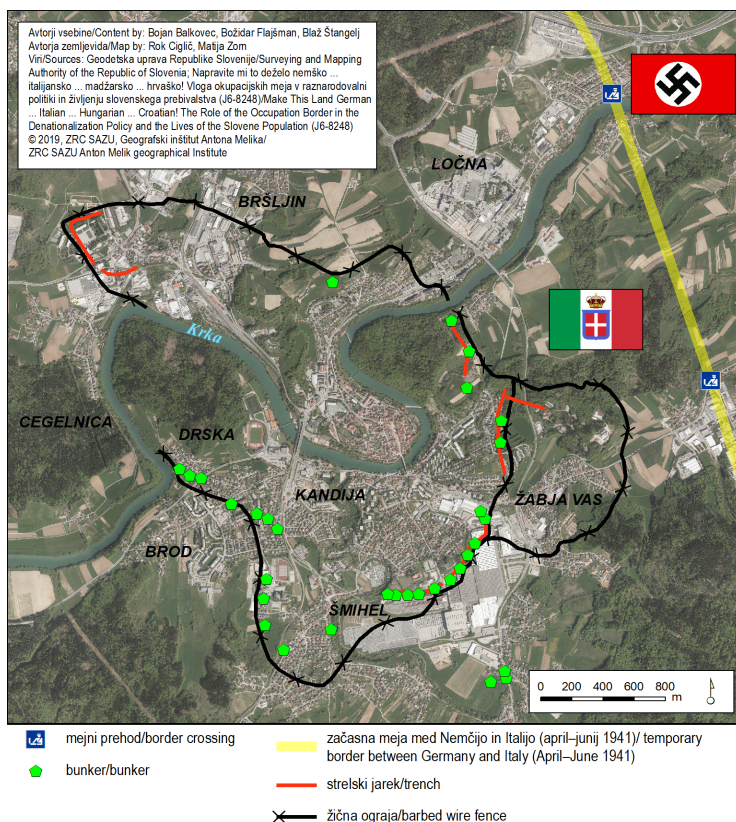
8 Prav tam, 59.

nevarna.⁹ Kmetje so zaradi redkih prehodov v glavnem opustili delo na njivah, ki so ostale na drugi strani meje. Priče se spominjajo, da so partizani to mejo prehajali, mine so najprej onesposobili in jih nato uporabili za svoje potrebe.¹⁰

Ožičene in zavarovane niso bile le novonastale državne meje. Italijani so ožičili tudi Ljubljano in v celoti ali delno celo vrsto krajev na Dolenjskem, med njimi tudi Novo mesto in Šentjernej.

Članek obravnava življenje oziroma nekatere zgodbe in posebnosti na okupacijski meji in v ožičenih krajih na Dolenjskem, kjer je bila meja še posebej nenaravna.

Novo mesto



Slika 1: Novo mesto je bilo med vojno obdano z žico, številnimi bunkerji in utrjenimi strelskimi položaji. Na zemljevidu je prikazan približen potek žice in približni položaji bunkerjev. Osnova je bila karta, ki so jo izdelali v obveščevalnem centru XV. divizije konec leta 1944 ali v začetku leta 1945. Označen je tudi približen potek nemško-italijanske meje od aprila do junija 1941 in mejna prehoda v Mačkovcu in na Cikavi.

9 Jože Jankovič, *Dotik z mejo je bil smrtonosen*.

10 Zdenko Roter, *Umetnost tistih, ki so v stiski*.

Dolenjsko prestolnico je nemško letalstvo bombardiralo 11. aprila 1941, naslednji dan so nemške enote zasedle mesto, vendar kljub željam nekaterih v mestu in okolici niso ostale dolgo. Dne 22. aprila so ob prisotnosti nemškega oficirja in sklicanih članov občinskega odbora prevzeli oblast v mestu ter ga proglasili za sestavni del nemškega rajha. Imenovali so tudi svojega župana. Naslednji dan so v mesto prišli Italijani in postavili svojega župana. Nemške enote pa so se umaknile iz mesta.¹¹ Nemški vojaški poveljniki ga sprva niso hoteli zapustiti, zaradi česar se je morala sestati nemško-italijanska mejna komisija za določitev meje.¹²



Slika 2: Italijanska divizija Isonzo na Trgu kraljeviča Petra II. v Novem mestu med mašo.

Začetno zmedo pri okupaciji so tako povzročali tudi veliki apetiti okupatorjev, da zasedejo čim več ozemlja, ne glede na Hitlerjevo odločitev. Na tem območju so poleg Nemcev in Italijanov tudi Hrvati skušali prigrabiti čim večji kos ozemlja. To jim je uspelo pri petih vaseh pri Brežicah¹³ in Veliki Varnici v Halozah.¹⁴ Ni jim pa uspelo na Žumberku/Gorjancih, kjer so po vsej sili hoteli pripojiti občino Radatoviči, ki je spadala

11 Štampohar, *Iz novejšje zgodovine Novega mesta*, 76.

12 Poročilo Glavne komisije za meje Ministrstva za zunanje zadeve v Berlinu, 19. julij 1941, citirano po: Milošević, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, str. 129.

13 Boris Gramc, *Čedem, Čedem*.

14 Janez Šmigoc, Božo Repe, *Meje na meji*.

pod srez Črnomelj (Belo krajino).¹⁵ Ante Pavelič je 7. maja 1941 zahteval tudi priključitev Bele krajine¹⁶ k NDH.¹⁷ Emilia Graziolija, visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, je to skrbelo zato je zunanjemu ministru Cianu napisal, da bi to »škodilo našemu prestižu.«¹⁸

Vse kaže, da so si Hrvati zaželeli tudi priključitev Novega mesta, kar je razvidno iz dnevniškega zapisa Slavice Moškon, ki je takrat stanovala na glavnem trgu v Novem mestu. V dnevnik je 25. aprila 1941 zapisala:

»Zjutraj nekako ob 8 h vidim pri oknu, da se vstavi pred magistratom več avtomobilov. Iz njih stopi več oboroženih moških, kar naenkrat izvem, da so to Hrvati, da hočejo imeti Novo mesto. Odpeljali so dalje proti Ljubljani nekako ob 7 h so prišli isti nazaj pred magistrat, kaj so izvedeli bomo menda slišali jutri. Hrvati so torej brezuspešno odšli.«¹⁹

Obisk hrvaške delegacije v Novem mestu je v svoji kroniki zabeležil tudi novomeški veterinar Otmar Skale,²⁰ zapis pa je najti tudi v Frančiškanski kroniki.²¹

Tu velja omeniti, da so ustaški apetiti segali še mnogo dlje od navedenega, ker je ustaško gibanje prevzelo pravaško teorijo, da so Slovenci Alpski Hrvati. Zahteve Ante Paveliča, poglavnika Neodvisne države Hrvaške (NDH), da se deli Slovenije priključijo NDH so izhajale iz načrtov, ki jih je eden od ideologov ustaškega gibanja, minister za zunanje zadeve NDH dr. Mladen Lorković, navedel že v svoji knjigi iz leta 1939 z naslovom *Narod i zemlja Hrvata*. V njej je postavil hrvaške meje na zahod do Soče, na severu pa do Beljaka in Celovca.

15 Božidar Flajšman, *Žumberak: meja 1941–1945 in 1992*.

16 Dr. Mladen Lorković, minister za zunanje zadeve NDH, je v svoji knjigi *Narod i zemlja Hrvata*, ki jo je izdal že leta 1939, navedel podatek, da je po popisu prebivalstva iz leta 1931 živelo v Sloveniji 18.823 Hrvatov. In dodal: »U tom broju nijesu uključeni etnički problematični Belokranjci i Prekomurci.« (V tem številu niso zajeti etnično problematični Belokranjci in Prekmurci). Dr. Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, 208.

17 Mikuž, *Zgodovina Slovenskega osvobodilnega boja*, 40.

18 Prav tam.

19 Dnevnik Slavice Moškon mi je 8. marca 2021 v Novem mestu izročil njen sin Marjan Ivan Moškon z željo, da ga proučim in objavim. Tu gre za prvo objavo. Takrat sem na video posnel tudi Marjanovo pričevanje o maminem dnevniku. V kamero je prebral tudi del dnevnika, kjer je govor o prihodu hrvaške delegacije v Novo mesto. Pričevanje je od 9. marca 2021 dostopno na YouTube: Marjan Ivan Moškon, *Hrvati hočejo imeti Novo mesto*. Skenirano kopijo dnevnika sem 19. marca 2021 izročil kustosinji Marjeti Bregar za arhiv Dolenjskega muzeja Novo mesto.

20 V Dolenjskem listu je 6. aprila 1961 na strani 14 izšel članek pod naslovom *Usode polni dan*. Nepodpisan avtor članka navaja nekaj izvlečkov iz kronike pokojnega novomeškega veterinarja Otmarja Skaleta, ki je 25. aprila 1941 zapisal: »Skozi Novo mesto so potovali ustaši s svojimi političnimi voditelji (Paveličem, Kvaternikom? itd.) Odpeljali se proti Ljubljani. Namen ekspedicije ni bil znan.«

21 V Frančiškanski kroniki (Hrani Frančiškanski samostan Novo mesto) pa je zapis: »25. 4. dop. hrv. policija in ustaši v dveh velikih avtomob. spremljali voj. povel. Kvaternika in nem gen. Brauchitscha in spremstvo v 4 elegantnih oseb. avtomob. Se oglasili pri komandi mesta na rotovžu.« Podatek je posredovala Marjeta Bregar, kustosinja Dolenjskega muzeja Novo mesto, za kar se ji zahvaljujem.

Paveličeve zahteve niso naleteli na nikakršno podporo in ustaši so morali prenehati s kampanjo za priključitev delov Slovenije k NDH.²²



Slika 3: Slavica Moškon s sinom Marjanom, 1941. Slavičin dnevnik iz časa okupacije je dragocen pričevalec takratnega dogajanja.

Slavica Moškon je od 27. marca do 5. maja 1941 in od 22. avgusta do 26. oktobra 1943 pisala dnevnik, ki ga povzemam v nadaljevanju. Slavica piše, da so Novomeščani v nedeljo, 6. aprila, že izvedeli, da je bil zgodaj zjutraj strašen napad z letali na Beograd. Začela se je vojna. Ljudje so se začeli seliti iz mesta, tako je tudi ona takoj naslednji dan poslala Marjana in Tončko v Zbure. Njeni domači so bili ta dan v mestu – na sejem so pripeljali prašiče, ko se je ob 10. uri oglasil prvi alarm, zato se je nemudoma odločila, da otroka pošlje ven iz mesta. Naslednje dni je bilo še več alarmov, a do napada ni prišlo.

Desetega aprila zvečer so izvedeli, da se je vojska v Sloveniji predala, ker da so Nemci obljubili Hrvatom svobodo. V petek zjutraj je videla begati vojake, ki so se odpravljali domov. Na glavnem trgu je bilo nekako do devete ure dopoldne veliko ljudi, volov in konj, po katere so prišli civilisti, da jih odvedejo domov. Kar naenkrat pa so zaslišali avione, videla je tri, ki so krožili nad mestom. Na njih se je povsem razločno videlo kljukaste križe, ljudje so mirno gledali, misleč, da ne bo nič hudega. V trenutku

22 Vladimir Dedijer, *Novi prilogi za biografijo Josipa Broza Tita*, 2, 1981, 381.

pa se je zasklišalo pokanje, vsi so hiteli v zaklonišča, živina pa je drvela sem in tja po ulicah. Kmalu so slišali, da gori osnovna in meščanska šola v kateri je bilo shranjeno strelivo. To je povzročilo celodnevno strašno pokanje. Slavica je s sosedi bežala čez Kandijski most ven iz mesta. Pri tem so bili v nenehnem strahu, ker so se avioni ponovno pojavljali.



Slika 4: Novomeška ljudska in meščanska šola po bombardiranju 11. aprila 1941.

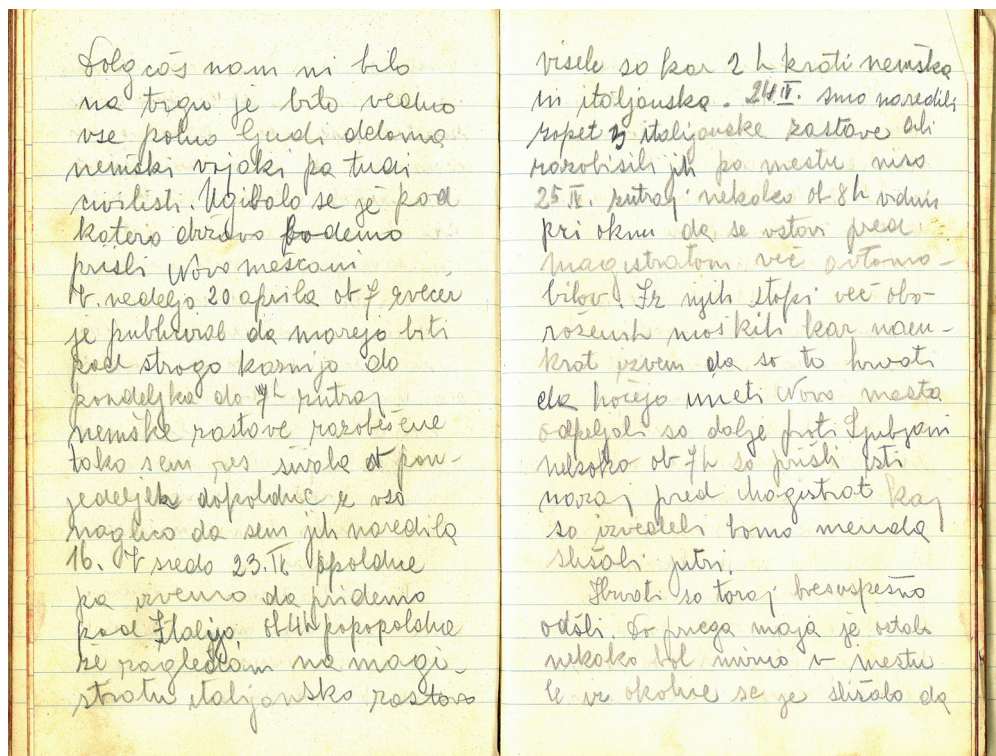
Srečno je prišla v Zbure, toda tudi tam ni bilo miru, ker se je skozi kraj valilo veliko vojakov, ki so se vračali domov, pri tem pa so nenehno streljali.

V nedeljo, 13. aprila, so pričeli nemški motorji in avtomobili voziti od Mokronovega proti Novemu mestu. Bilo jih je toliko, da jih niso mogli niti prešteti. Ta dan so v Novem mestu prvič obesili nemško zastavo. V ponedeljek, 14. aprila, je prišlo še več nemških avtomobilov in motorjev. Naslednji dan se je Slavica iz Zbur vrnila nazaj v mesto. Na trgu je bilo polno ljudi, tudi nemških vojakov. Takrat so Novomeščani ugibali, pod katero državo bodo prišli.

V nedeljo, 20. aprila, so izvedeli, da morajo pod strogo kaznijo najkasneje v ponedeljek obesiti nemške zastave. Z vso naglico ji je uspelo sešiti 16 zastav. V sredo, 23. aprila, opoldne, pa so izvedeli, da pridejo pod Italijo. Ob štirih popoldne je že videla na magistratu italijansko zastavo. Kar dve uri sta hkrati viseli nemška in italijanska zastava.

Naslednji dan je sešila še tri italijanske zastave, toda razobesili jih niso.

V petek, 25. aprila, je opisala že omenjeni prihod hrvaške delegacije, ki je hotela doseči, da bi Novo mesto prišlo pod Neodvisno državo Hrvaško.



Slika 5: Stran iz dnevnika Slavice Moškon, kjer opisuje prve dneve okupacije. Tudi prihod hrvaške delegacije, ki je hotela doseči priključitev Novega mesta k NDH.

Naslednje dni je opisala kot bolj mirne, slišalo pa se je iz okolice mesta, da se pripravljajo posebne demonstracije za Nemčijo. Prvega maja popoldne so se na trgu in čez most začeli zbirati ljudje. Izvedeli so, da so prišli iz okolice, ker hočejo narediti povorko z vzkliki za Nemčijo. Meščani so zaprli vsa hišna vrata, ker so se bali, da bi demonstranti s silo navalili, trgovine so bile kar celo popoldne zaprte, a vendar se je nekako izšlo brez velikega hrupa. Za drugi dan se je obetalo, da bodo mesto zasedli Nemci. Toda naslednji dan je prišlo še več avtomobilov italijanskih vojakov, ki so se na trgu najprej lepo razvrstili, nato pa razšli v vojašnico, šolo in še kam. Zvečer so razobesili po mestu italijanske zastave, ki so jih baje prinesli s seboj. Petega maja je prišlo še več avtomobilov Italijanov, tudi s konji jih je prišlo veliko. Po mestu pa se je govorilo, da so Nemci na pritisk kmetov zasedli bližnjo okolico Novega mesta, to se pravi Mačkovec in polovico Gotne vasi.

Tu se dnevnik Slavice Moškon konča in nato nadaljuje od 22. avgusta do 26. oktobra 1943.

Vse do začetka junija 1941 je bila meja med nemškimi in italijanskimi četami v neposredni bližini Novega mesta. Trška gora je bila v Nemčiji, meja je bila pri Mačkovcu

in na Cikavi,²³ tu sta bila tudi mejna prehoda. Na mejnem prehodu je bil postavljen slat volok z nacističnimi zastavami in oznakami ter napisom: »EIN VOLK - EIN REICH - EIN FUHRER« (En narod – ena država – en vodja), druga tabla pa je nosila napis »DEUTSCHES REICHSGEBIET« (nemško državno ozemlje).



Sliki 6 in 7: Na levem bregu Krke je bil mejni prehod v bližini hiše na Šmarješki cesti 58 med Ločno in Mačkovicem. Prva fotografija prikazuje mejni prehod leta 1941, z znanim napisom »Ein Reich, Ein Volk, Ein Fuhrer, druga je bila posneta 78 let pozneje.

O prehodu nam je pripovedoval Viktor Miklič, stoji v sredini.

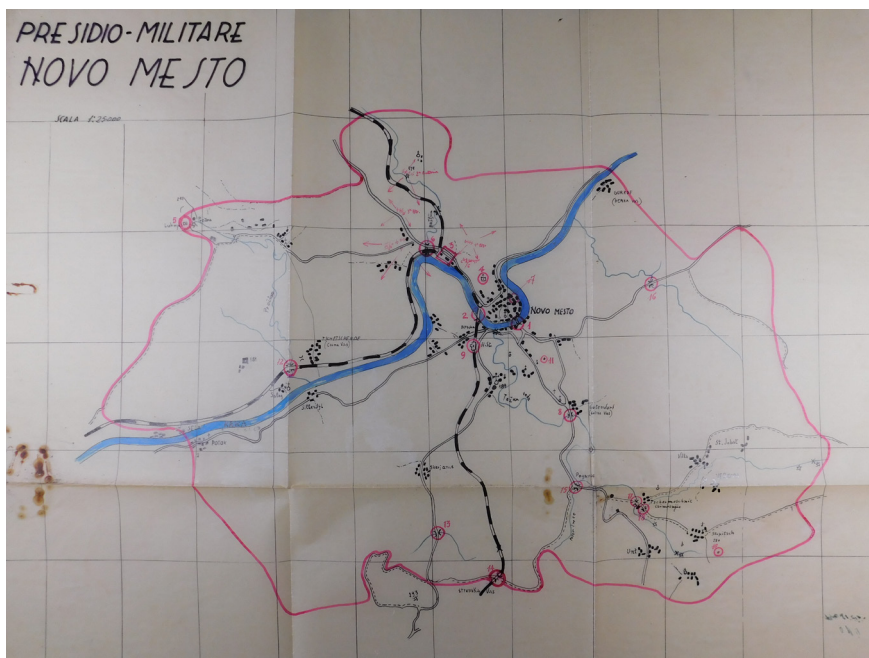
23 Bojan Balkovec, Bajer.

V Mačkovcu, tik ob reki Krki, je okupacijska meja potekala v bližini rojstne hiše Viktorja Mikliča. Takratno spreminjanje meja je komentiral na zelo nazoren in slikovit način:

»V prvi Jugoslaviji leta 1941, ko je bil razpad, smo sadili krompir. No, potem so Nemci prišli, tako da smo ga obdelovali v nemški državi. Izkopavali smo ga pa v Italiji. V istem letu, na isti njivi.«²⁴

Do kapitulacije Italije septembra 1943 so bile v Novem mestu močne italijanske enote z domačimi pomagači, od jeseni 1943 pa Nemci in domobranci.

Novo mesto je bilo tudi v celoti obdano z bodečo žico in bunkerji. S tem so okupatorji skušali preprečiti povezavo odporniškega gibanja med mestom in njegovo okolico. Seveda pa je takšna zapora zagrenila življenje vsem prebivalcem. Prihod in izhod iz mesta je bil mogoč le na določenih mestih – prehodnih blokih, zavarovanih z bunkerji in cestnimi ovirami. »Tako imenovane rampe ali bloki so bili kmalu za pokopališčem v Ločni, na Brodu, v Bršljinu in v Gotni vasi. Do tja si lahko šel, čez rampo pa samo z dovolilnico, ki jo je izdajal posebni urad v prostorih sodišča. Vse ozemlje onkraj blokov se je štelo za nevarno, občasno kontrolirano s strani partizanov, teh pa so se Italijani bali.«²⁵



Slika 8: Italijanski zemljevid Novega mesta z označenimi vojaško pomembnimi točkami.

24 Viktor Miklič, *En krompir, tri države*.

25 Bačer, *Novo mesto, pet držav, Iztrgano pozabi*, 36.

- 2 -

SETTORE SUD (24° Ftr.)

Num. d'ord.	Opere da presidiare
13	Ponte secondario stradale a sud di Gotna Vas;
14	Ponte secondario ferroviario a nord di Stranka Vas e galleria in vicinanza;
15	Ponte sul Teska Voda al punto di confluenza col Krka;
16	Ponte sul Peterinec a Fogance;
17	Ponte di Orlav;
18-19	Due ponti di Cermosnjica;
20	Stazione secondaria ferroviaria di Kandia (Brod);
21	Acquedotto di Stopice (opere di presa e di sollevamento);
22	Serbatoio terminale dell'acquedotto in S. Michele;
23	Caserma "Florio Bianchi" (ex deposito munizioni) del 24° Ftr.-

SERVIZI DI GUARDIA IN ATTO

Alle opere principali, tra le suddette, contraddistinte col rispettivo numero d'ordine, sono in atto i servizi di guardia risultanti dall'allegato b), forniti dal 308° Btg. MT e dall'Arma dei CC.RR. locale. -

a) Misure precauzionali: ~~del settore~~ del settore nord, come segue:
Settore nord (6° Artiglieria)

Num. d'ord.	Opere da presidiare	Forza guardia c	Sentinelle	Note
1	Ponte stradale Novo Mesto	1 graduato, 6 uomini, 2 carab.	1 costituisc po sto di blocco	(in atto)
2	Ponte ferroviario Krka e galleria	1 graduato, 6 uo mini	2 sentinelle	(in atto)
3	Due ponti sul Precina	1 graduato, 6 ho mini	2 sentinelle	si propone il servizio
4	Stazione Ferr. Novo Mesto	1 graduato, 3 uo mini, 2 cc.rr.	1 sentinella 2 cc.rr.	(in atto)
5	Serbatoio Brjislj	1 graduato, 3 uo mini	1 sentinella	(in atto)
6	Centrale elettrica	1 sottuff. e 9 uomini di truppa	3 sentinelle	(in atto)
7	Ufficio Postale T.T. 40	1 graduato e 3 uomini, 1 cc.rr.	1 sentinella	si propone il servizio
8	Municipio	idem come sopra	idem	idem
9	Sottoprefettura	idem come sopra	idem	(in atto)
10	Palazzo di Giustizia	1 sottuff., 1 gra duato, 6 uomini	idem	(in atto)
11	Caserma 24° Ftr.	presidiata dal Btg.		
12	Carceri giudiziarie	1 sottuff., 1 gra duato, 6 uomini, 12 cc.rr.	2 sentinelle	si propone il servizio
12-bis	Ponte sul torrente Brjislj	1 graduato e 3 uomini	1 sentinella	(in atto)

Slika 9: Del italijanskega varnostnega načrta za Novo mesto z določitvijo števila vojakov na posameznih varnostno pomembnih točkah, 12. maj 1941.

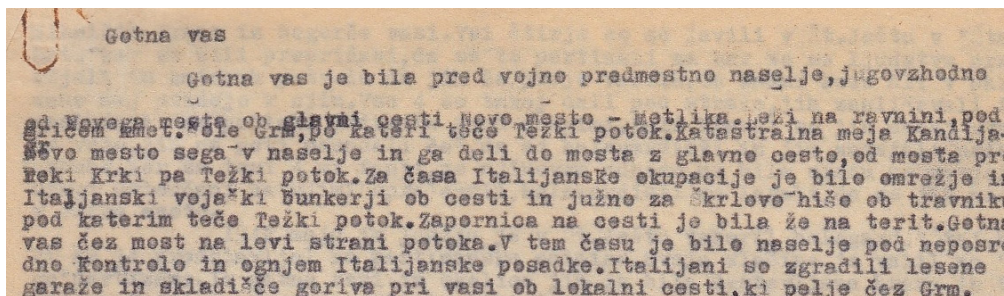


Slika 10: Italijani in kasneje tudi Nemci so mesto utrjevali. Vsi dohodi v mesto so bili zastraženi in ob prehodu zapore so vse legitimirali. Na sliki ženske pred zaporo v Novem mestu 1942.



Slika 11: Domobranci v Novem mestu.

Ria Bačer se spominja dolgih vrst za dovolilnice, ki jih je na sodnji izdajal nek Italijan Sile-si. Njen oče ni mogel čakati v vrsti nekaj ur zato ga je zamenjala. »Kar naenkrat pride ven iz sodnije nek uniformiran Italijan iz zavpije: »Živih kur ne sprejemamo«. Ljudje so jim namreč nosili vse sorte.« Dovolilnice so bile različne. Enodnevno so dobili, če so šli denimo kupovat nekaj na deželo. Če si hodil v šolo ali na njivo, pa drugačno. Na prehodu so jih strogo pregledali. Najbolj pogosto so pošto, pa tudi pištole, skrivoma nosili v kanglicah za mleko ali v otroških vozičkih. Mladim, luštnim puncam, so znali tudi malo čez prste pogledati.²⁶



Slika 12: Pri hiši Škerljevih v Gotni vasi so bili trije bunkerji.



Slika 13: Borut Škerlj pri ostankih bunkerja.

Prehod v Gotni vasi, ob cesti proti Beli krajini, je bil pri Škerljovi hiši, v katero so se naselili Italijani. Okoli hiše pa so postavili tri bunkerje, ostanki enega so še ohranjeni.²⁷

²⁶ Ria Bačer, *Na ograji je bila konjska glava (Novo mesto 1941–1945)*.

²⁷ Borut Škerlj, *Trije bunkerji*.

Svojevrsten upor proti italijanski oblasti so izvedli dijaki in dijakinje gimnazije Novo mesto. Ko se je 1. decembra 1941 pričel pouk, so dijaki po dogovoru vstali za eno minuto in molčali, da bi tako počastili spomin na združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v eno državo – Kraljevino SHS. Ko je visoki komisariat izvedel za to demonstracijo, je izdal odlok IV. št. 7941 z dne 2. decembra 1941, s katerim so bili izključeni za tekoče šolsko leto brez pravice do prestopa na kak drug zavod vsi učenci, »ki so se udeležili demonstracij celotnega razreda s tem, da so skupno vstali 1. decembra.«²⁸ Izključno tistim dijakom, ki so zaprosili za sprejem v italijansko mladinsko organizacijo GILL (*Gioventu italiana di littorio di Lubiana*; Italijanska liktorska mladina Ljubljanske pokrajine), je bila kaznen izključitve preklicana. Takih dijakov je bilo 33 učencev in 36 učenk, skupaj 69 ali 34,33 % vseh izključenih dijakov. Izven šole je ostalo 62 učencev in 70 učenk, skupaj 132 dijakov ali 65,67 % vseh izključenih dijakov.²⁹

Ker je bilo število izključenih dijakov, ki niso postali člani GILL-a, le precejšnje, zaključek polletja in leta pa še daleč, se je v uporniškem gibanju (OF) porodila misel, da se za te izključene dijake ustanovi posebna ilegalna gimnazija. V Novem mestu je bilo takrat več brezposelnih profesorjev, ki so prebežali a Štajerske, Prekmurja in drugod. V strogi konspiraciji so organizirali ilegalno gimnazijo z rednim poukom. Delovala je od 18. decembra 1941 pa do številnih aretacij konec marca 1942, ko je okupatorjeva policija zaprla glavne organizatorja pouka in še nekaj drugih profesorjev.³⁰

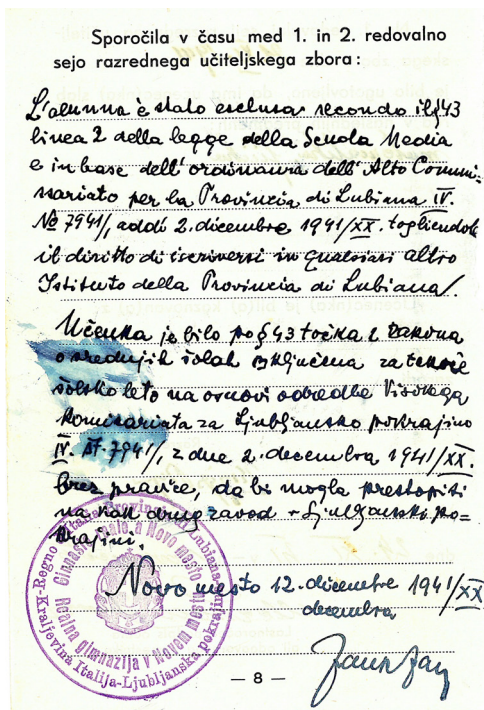


Slika 14: Dijaška izkaznica Martine (Tinčike) Pečarič, kasneje poročena Jug. Šolsko leto 1941/42.

28 Martina (Tinčika) Jug, *Vsi, ki smo vstali, smo bili izključeni*.

29 Dodič, *Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije*, 194, 195.

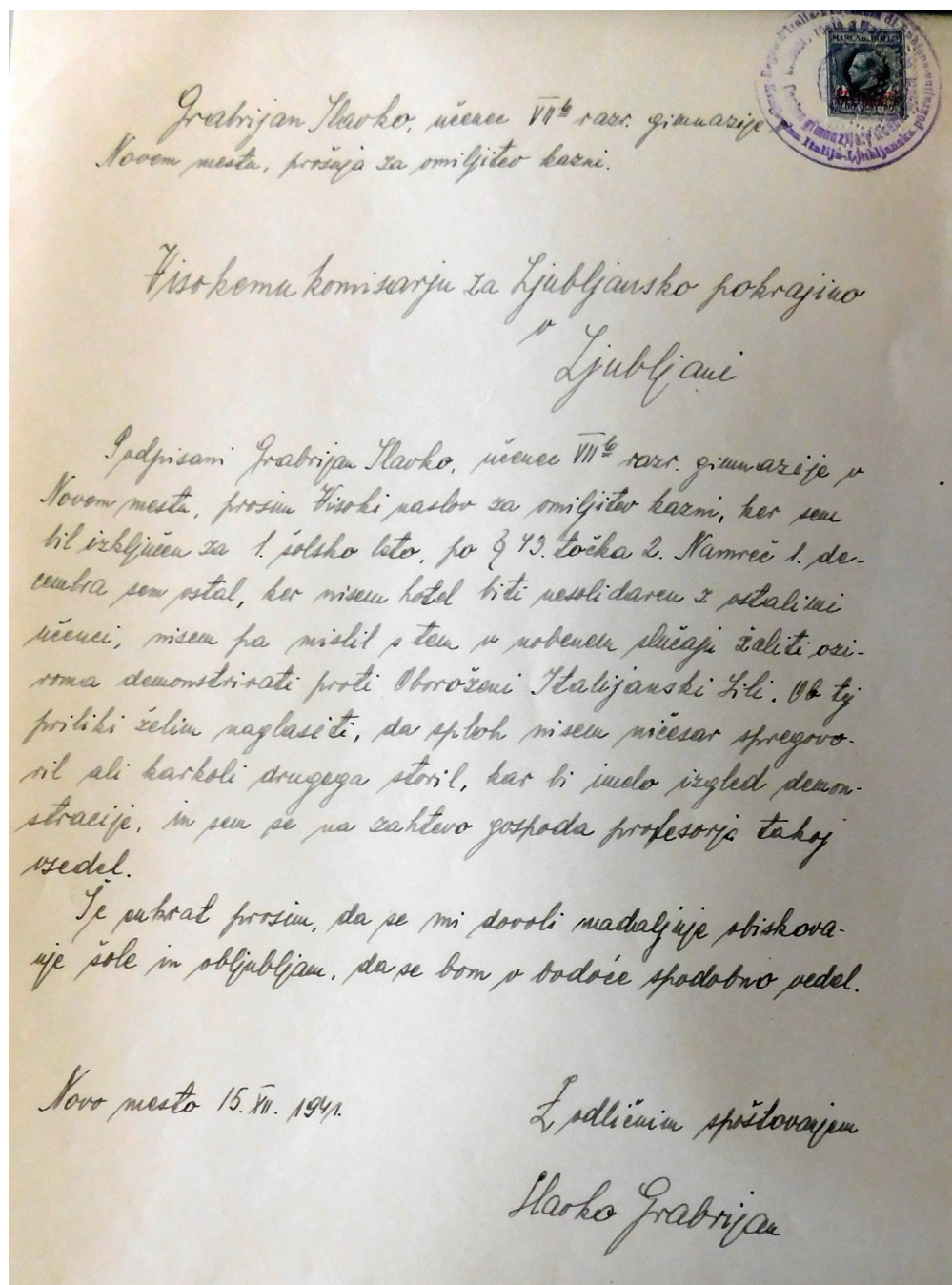
30 Prav tam.



Slika 15: Obvestilo dijakinji Martini (Tinčiki) Pečarič, da je izključena iz gimnazije, Novo mesto, 12. december 1941.



Slika 16: Martina (Tinčika) Jug v Metliki, 31. oktober 2020.



Slika 17: Ena od prošenj za ponovni vpis na gimnazijo. Upošteevane so bile izključno tiste, v katerih so dijaki zaprosili za sprejem v italijansko mladinsko organizacijo GILL.

Konec leta 1943, po italijanski kapitulaciji, ko so mesto zasedli Nemci, so bili nekateri dijaki ponovno izključeni. Takratna dijakinja Ria Bačer se spominja, da je vodstvo gimnazije kmalu po začetku pouka sklicalo dijake na dvorišče gimnazije. Pojavil se je ravnatelj Ivan Dolenc, ki je imel tak govor, da ga še danes ne more pozabiti. Kako so med pošteno mladino, ki je prišla na gimnazijo, tudi taki, ki so hoteli iti na partizansko gimnazijo, pa tudi taki, katerih starši so pri partizanih. Takemu gnoju pa ne bomo dopustili, da bi se šolal na naši gimnaziji in usmrajeval našo pošteno mladino.

»Tak govor je imel, da je bil kar slinast. Potem so dijaki, ki so bili vključeni v katoliško akcijo, začeli vpiti »Ven z njimi«. Sledilo je branje imen tistih, ki so morali zapustiti šolo. Tudi moje. Bila sem čisto pač, saj nisem nič naredila. Nato so naredili špalir, mi smo šli ven, oni pa so nas pljuvali in kričali smrt. Domov sem prijokala. Če bi se včlanili v katoliško akcijo, bi nas pustili nazaj v šolo, kar pa moji starši niso dovolili.«

Potem se je privatno šolala, na srečo so njeni starši imeli dovolj sredstev, pri profesorjih, ki so izgubili službo in so bili brez dohodkov.³¹



Slika 18: Izključene iz gimnazije Cirila Dular, Ria Bačer in Irena Podbevšek, Novo mesto, 1944.

Dneve pred in po italijanski okupaciji (od 22. avgusta do 26. oktobra 1943) je Slavica Moškon podrobno opisala v dnevniku. Dvaindvajsetega avgusta 1943 je zabeležila, da je nad Novim mestom krožil avion, ki je gotovo prinašal kakšne novice. In res so naslednji dan zvedeli, da je odstopil Mussolini. Vse bolj je bilo zaznati, da Italija peša in izgublja, da so izgubili Sicilijo in da so se začeli boji v Kalabriji. Iz radia so izvedeli, da tudi Nemcem ne kaže dobro na ruski fronti. Osmega septembra se je raznesla vest, da je Italija kapitulirala.

Mladina je bila zelo navdušena, starejši pa so bili bolj resnih obrazov in so med seboj šušljali, da se bo sedaj pri nas vojna šele začela.

31 Ria Bačer, *Na ograji je bila konjska glava* (Novo mesto 1941–1945).

V četrtek, 9. septembra, so se pričeli Italijani zbirati za odhod. Opolnoči jo je prebudilo partizansko petje. Zjutraj ob peti uri je bil trg poln partizanov, civilistov in Italijanov. Ob drugi uri popoldne so Italijani odšli, nekateri pa so ostali in se pridružili partizanom.

Popoldne je šivala partizanske zastave, ki so jih morali razobesiti hišni posestniki, stanovalci pa so morali okrasiti okna. Zvečer je bilo na trgu polno ljudi, ki so poslušali partizanske govore, eden je govoril tudi angleško.

Gotovo gre za majorja Jonesa, ki je takrat skupaj z Borisom Kidričem in Jako Avšičem sodeloval na pogajanjih na poveljstvu italijanske divizije Isonzo. Terjali so brezpogojno izročitev celotne vojaške opreme, obenem pa so italijanski vojski zagotavljali varen odhod v Italijo.³²



Slika 19: Partizani razorožujejo divizijo Isonzo v Novem mestu, 10. septembra 1943.

Slavica je naslednje dni šivala partizanke kape in moško ter žensko perilo za partizane. Na obrtnem združenju so se namreč dogovorili, kaj bo katera od šivilj šivala. V torek štirinajstega septembra je šivala srajce, ko so naenkrat zaslišali avione. V nekaj minutah so začele padati bombe, stekla so pokala, ljudje so bežali v kleti. Prestrašeni so gledali gost dim in prah, ki se je valil iz sosednjih hiš, zadetih od bomb.

³² Štampohar, *Iz novejšje zgodovine Novega mesta*, 81.



Slika 20: Hotel Koklič po nemškem bombardiranju 14. septembra 1943. V tej hiši so leta 1848 prvič na Kranjskem zaigrali Linhartovega *Matička* v slovenskem jeziku.

Ko se je malo pomirilo, so šli ven iz zaklonišča. Nudil se jim je strašen prizor. Prav pod oknom njenega stanovanja je bila razmesarjena človeška noga, malo vstran roka, naokrog pa še drugi deli telesa. Četudi je bilo tako grozno, so bili lahkomišelnost radovedni, namesto da bi hitro spokali in bežali iz mesta, je šla z Marjanom in Tončko ogledovat, kje so padle bombe. V bližini od Bergmanove hiše naprej po Ljubljanski cesti so bile hiše zelo poškodovane, pred Seidlovo hišo je bila velika jama, kamor je padla bomba nekako štiri metre od te jame, v veži je ležalo žensko truplo brez ene noge, malo naprej zopet eno žensko truplo in eno otročje staro tri do štiri leta. Kobetova trgovina je bila vsa razdejana, Kokličev hotel je bil tudi zelo razdejan, pred Kalčičevo hišo je stal voz z vojaškimi oblekami in čevlji, vprežena sta bila dva debela konja, razmesarjena od drobcev bombe. Pred žandarmerijo je bila velika jama, bomba, ki ji je bila najbrž namenjena je zgrešila. Ponovno so prileteli avioni in spet so padale bombe.

Naslednje dni je bilo še nekaj bombnih napadov. V petek 17. septembra, v noči iz četrтка na petek, pa jih je pod oknom zbudil glas partizanke, ki jim je prišla povedat, da bodo ob pol štirih zjutraj podrli železniški most. V največji naglici se je skupaj z otroki oblekla in odšla na prosto, kjer so okoli pol petih slišali močan pok. Partizani so podrli železniški most. Naslednje dni so avioni zopet prileteli, bombardirali pa niso.



Slika 21: Partizani so 18. septembra 1943 porušili železniški most čez Krko.



Slika 22: Skupina Novomeščanov in Bršljinčanov pred zakloniščem pod železniško postajo.



Slika 23: Florjanov trg po nemškem bombardiranju 3. oktobra 1943.

V nedeljo, 3. oktobra, je Slavica z otroki odšla na trgatve v Dol (pri Šmarjeti). Imeli so srečo, ker so ravno ta dan Nemci še huje kot prvič bombardirali Novo mesto. Tokrat je bilo razbito tudi njeno stanovanje. Šestega oktobra je pobrala, kar je v stanovanju ostalo vrednega, in se preselila v Zbure, kjer je imela najeto sobo.

V četrtek, 21. oktobra, so prišli Nemci v Novo mesto. Zasedli so pomembne urade in bunkerje ter prek dneva pobili 26 ljudi. Glavnina I. SS tankovskega grenadirskega polka je nadaljevala pot v Belo krajino, posadka v mestu pa je v naslednjih dneh izvršila nove zločine. V Žabji vasi in Bršljinu, na vrtni ograji gostilne na Ločenski cesti, so obesili šest civilistov in partizanov.³³

V sredo, 10. novembra, se je Slavica Moškon iz Zbur z veliko težavami vrnila v Novo mesto. Ceste so bile prekopane, mostovi podrti. Pri tem zapiše, da je imela tudi veliko sreče, ker so

Nemci v petek, 11. novembra, mesto povsem zaprli, in niso pustili več vanj niti ven iz njega.



Slika 24: Ob vpadnicah v mesto so Nemci namestili betonske piramide, preprečevale naj bi motoriziran vpad partizanov.

33 Prav tam, 82, 83.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je bilo mesto 42 dni svobodno, sledil je vdor Nemcev, ki so obrambno črto okoli mesta še razširili in utrdili z bunkerji in strelskimi jarki.³⁴ Istočasno pa so dodatno mejo gradili bliže mestu. Ob vpadnicah v mesto, denimo na Kandijskem mostu, so namestili betonske piramide, da ni mogel voz mimo. Bali so se, da bi partizani vdrli s kakšno motorizacijo.³⁵ Po pripovedovanju Milene in Antona Škerlja so se v Gotni vasi, v neposredni bližini Novega mesta, krajani skrivali pred Nemci. Ko se je razvedelo, da prihaja kakšna oborožena nemška enota, so se ljudje poskrili v grmovje ob bližnjem potoku. »Posamezne hiše smo imele kar svoje grmovje, da si nismo konkurirali.«³⁶

Danes je v celoti ohranjen nemški bunker ob potoku Težka voda. Leta 1967 so ga nadzidali s transformatorjem, ki je še vedno v svoji funkciji.³⁷ Drugi povsem ohranjen nemški bunker pa se nahaja na lokaciji Drska.³⁸



Slika 25: Nemški bunker na Drski, 15. februar 2019.

34 Rudolf Sever in Judita Podgornik Zaletelj, *Protitankovski bunker v Novem mestu*.

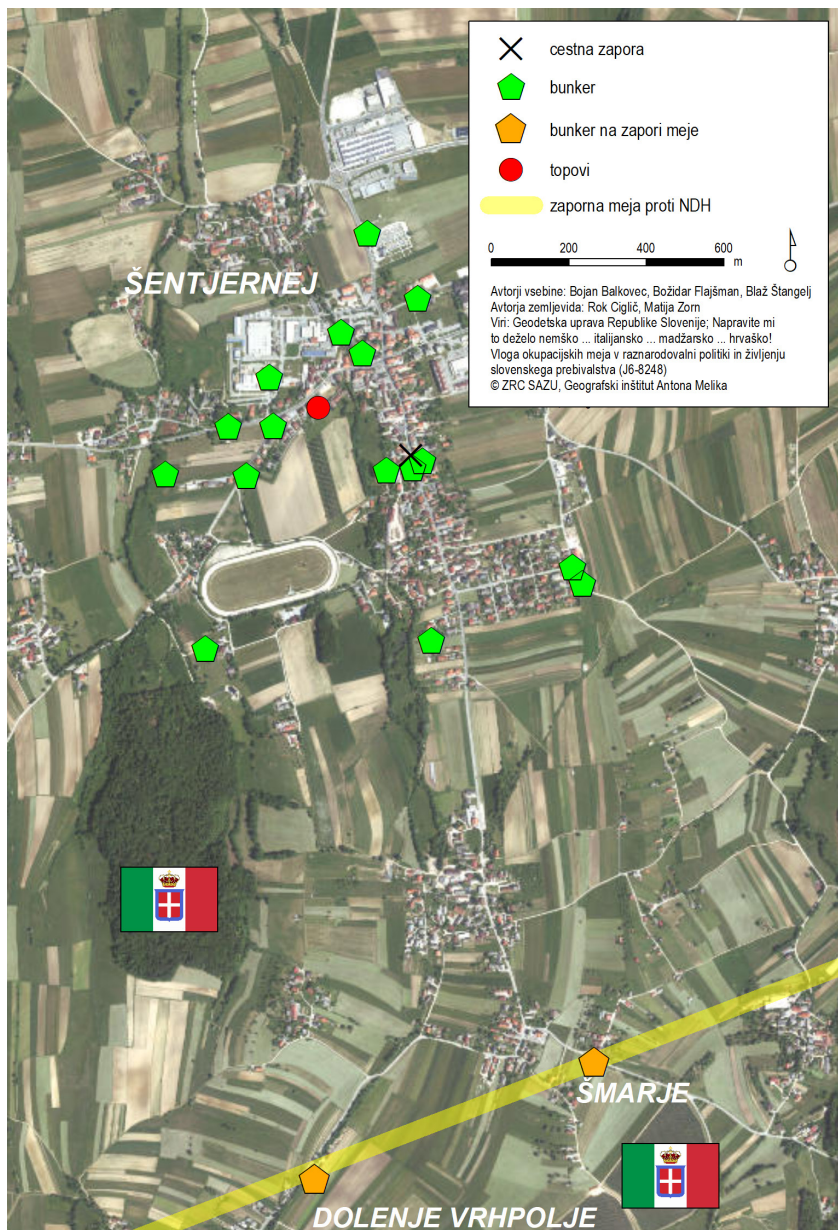
35 Ria Bačar, *Na ograji je bila konjska glava (Novo mesto 1941–1945)*. Bačar, *Novo mesto, pet držav, Iztrgano pozabi*, 2014, 54.

36 Milena in Anton Škerlj, *Hudič jih je vzel*.

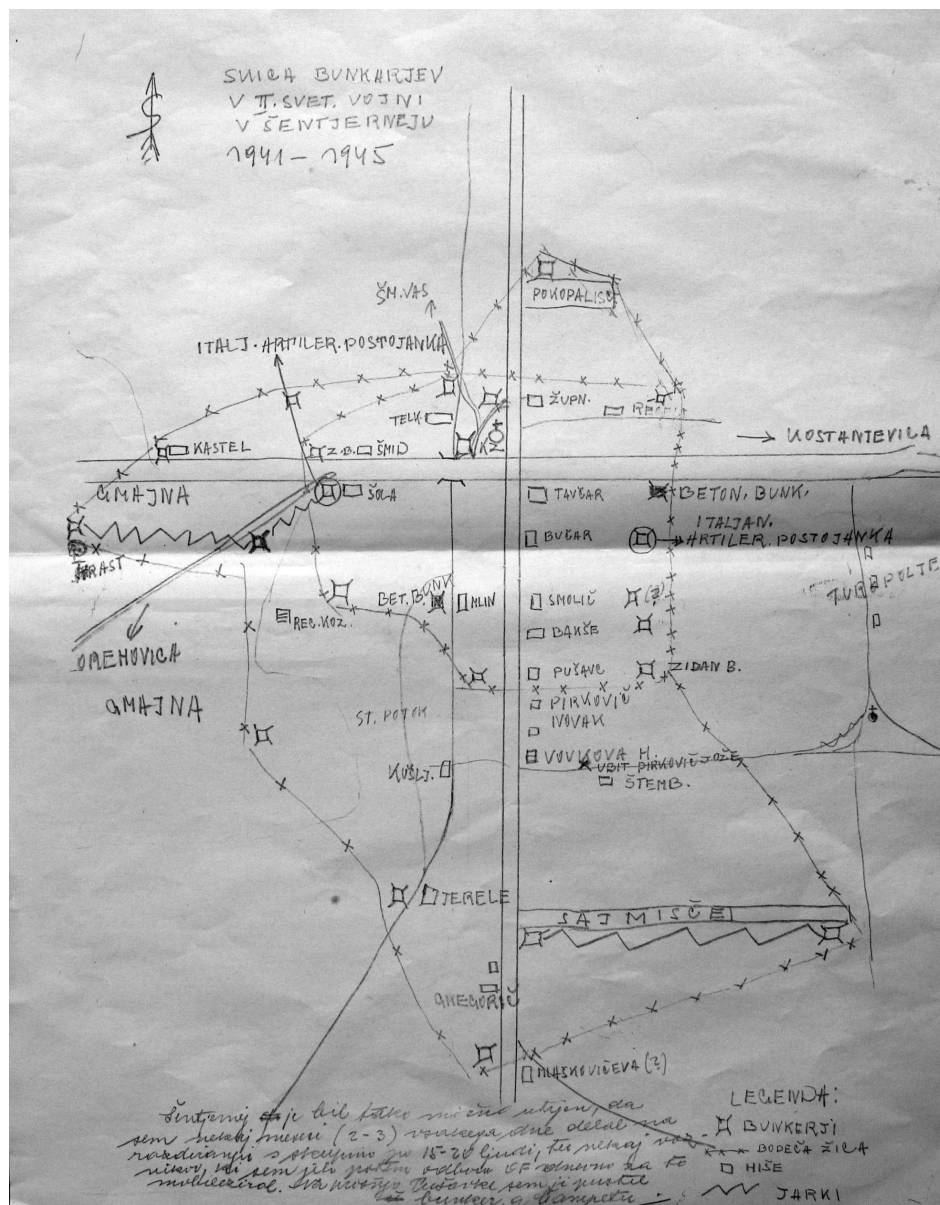
37 Blaž Štangelj, *Transformator na bunkerju*.

38 Rudolf Sever in Judita Podgornik Zaletelj, *Protitankovski bunker v Novem mestu*.

Šentjernej



Slika 26: Zemljevid ožičenega in utrjenega Šentjerneja, izrisan na podlagi skice, ki jo hranijo v Kartuziji Pleterje. Vrisana je tudi obrambna linija, ki so jo Italijani gradili proti Neodvisni državi Hrvaški, da bi preprečili prehajanje meje slovenskim in hrvaškim partizanom.



Slika 27: Skica ožičenega in utrjenega Šentjerneja.

Iz partizanske skice in iz zemljevida je razvidno, kako so italijanski okupatorji utrdili Šentjernej. Obdali so ga z dvema obročema bodeče žice in bunkerjev. Prvi obroč je obsegal mestno jedro, drugi je potekal po obrobju.³⁹ V centru mesta, na šolskem dvorišču, so

³⁹ Stanko Kušljan, Šentjernej je bil 3x ograjen.

postavili topovsko baterijo, s katero so obstreljevali partizanske položaje na Gorjancih. Tone Kovačič se spominja: »Če je kje počlo ponoč, pa da je ob polnoči počlo, so začeli s topovi mlatiti in so mlatili do jutra, dokler ni bil dan. Da so videli, da ne bo nobenega blizu.«⁴⁰

Mesto so okrasili z italijanskimi zastavami in portreti Mussolinija, kar je lepo vidno s fotografije Dan mlačve, ki jo hranijo v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.



Slika 28: Italijanski vojaki v Šentjerneju, 1942.

V bližini je potekala še zapora meje proti Neodvisni državi Hrvaški (NDH), prav tako zgrajena iz bunkerjev in bodeče žice, zavarovana s strelskimi jarki.⁴¹ Partizan Stanko Kušljan se spominja, da takrat meje s Hrvaško na Gorjancih ni bilo, ker je ni nihče branil. Na Gorjancih so bili partizani.⁴² Italijani so zato gradili zaporo pod Gorjanci in prek Gorjancev vse do mostu čez Kolpo pri Rosalnicah v Beli krajini.⁴³ Kljub temu so mejo partizani večkrat prehajali, tudi podnevi.⁴⁴

⁴⁰ Janez Kuželj in Tone Kovačič, *Topovi v Šentjerneju*.

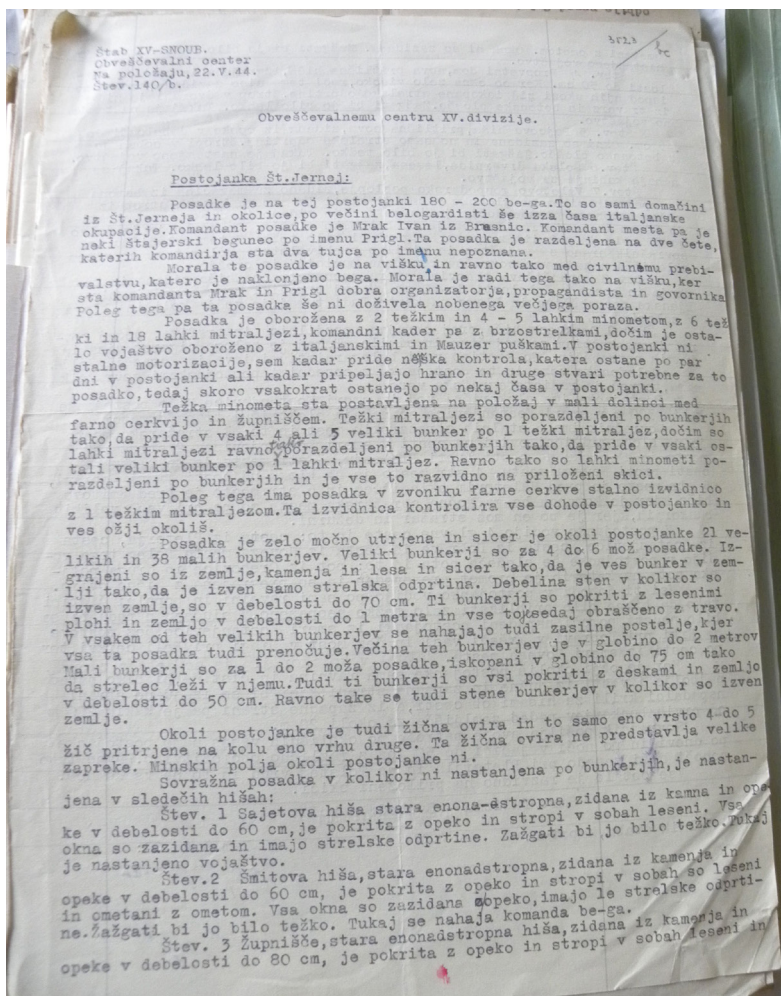
⁴¹ Stanko Kušljan, *Takrat hrvaška meja ni obstajala*.

⁴² Prav tam.

⁴³ Anton Palčič, *Gozd je moral posekati. Andrej Božič, Bunker pri Cistercijanskem samostanu*.

⁴⁴ Stanko Kušljan, *Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo*.

Na fotografiji se je ohranil italijanski bunker v Šmarju, ki ga je kmalu po vojni fotografirал pater Hugo Rožnik, fotografijo hrani samostan v Pleterjih. Desno od bunkerja je bil bivalni del, ki je bil v času fotografiranja že porušen. Po pričevanju Janeza Kuhelja si je po vojni eden od krajanov gradil hišo iz materiala porušenega bunkerja.⁴⁵



Slika 29: Prva stran partizanskega opisa postojanke Šentjernej, 22. maj 1944.

45 Janez Kuhelj, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo.



Slika 30: Tone Kovačič in Janez Kuhelj sta pokazala dvorišče za Kovačićevo hišo, v času vojne je bilo tu šolsko dvorišče, kjer so Italijani postavili šest topov.

Podroben opis postojanke Šentjernej so devet mesecev po italijanski kapitulaciji 22. 5. 1944 podali partizani v obveščevalnem centru XV. divizije. Med drugim so navedli, da je v postojanki 180 do 200 belogardistov in da so zelo močno utrjeni z 21 velikimi in 38 malimi bunkerji.⁴⁶ Belogardistični bataljon pa je imel svojo postojanko od 15. 10. 1942 do 8. 9. 1943 v Dolenji Brezovici pri Šentjerneju.⁴⁷ Na spominski plošči, vzidani na fasado njihove postojanke, lahko preberemo, da je bilo v njej mučenih 177 ljudi, med njimi pesnik Ivan Rob. Pobitih je bilo 39 ljudi.

⁴⁶ ARS, SI AS 1859 VII. Korpus, te.7, p. e. 165.

⁴⁷ Janez Kuhelj, *Belogardistična postojanka v Dolenji Brezovici*.

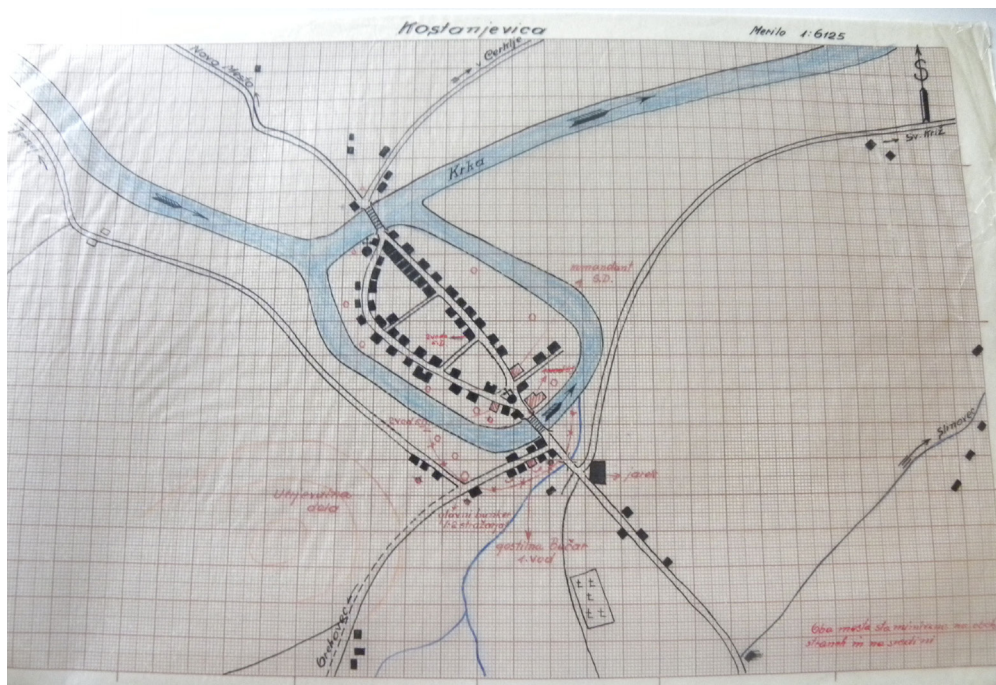


Slika 31: Domobranci v Šentjerneju.



Slika 32: Hiša v Dolenji Brezovici pri Šentjerneju, kjer je imel svojo postojanko belogardistični bataljon.

Kostanjevica na Krki



Slika 33: Partizanska skica okupirane Kostanjevice na Krki.

V Kostanjevici na Krki je meja med Italijo in Nemčijo potekala po reki Krki.⁴⁸ Na mostu na severni strani je bil meddržavni mejni prehod, ki pa je bil praktično neuporaben, ker je bila nemška meja izredno stroga, da ljudje niso mogli niti do svojih njiv. Po pripovedovanju Jožeta Jankoviča pa italijanska meja ni bila tako stroga.⁴⁹ Na južnem mostu so Italijani imeli stražo in tisti, ki je hotel ven iz mesta, je moral pokazati posebno dovolilnico. Pri tem so ga stražarji kar dobro pregledali. Posebej v času, ko so imeli v vinogradu najete delavce in jim je bilo treba dostaviti hrano, je bilo težko prepričati italijanske stražarje, da hrana ni za partizane, ki so bivakirali za cerkvijo Matere božje na Slinovcah. Ob neki priložnosti je njegova stara mama, oblečena v dolgo, široko krilo privezala šunko kar za svoje stegno. Italijani so z mitraljezom, obrnjenim proti Jerovcam, Štajngrabnu in Materi božji nadzirali ta prostor. Domačini, ki so imeli njive v tem rajonu, so morali italijansko komando obvestiti, da bodo šli na polja. Kmetje so bili še posebej opozorjeni, da ne smejo hoditi s koso na rami, ker bi ta preveč spominjala na puško.⁵⁰

48 *Jože Jankovič, Rešil sem enega ptička.*

49 *Jože Jankovič, Dotik z mejo je bil smrtonosen.*

50 Janez Zakšek, Stanko in Jože, ki sta doma v Kostanjevici na Krki, živita pa v Ljubljani in Kamniku, Kostanjeviške novice, december 2011, 29.

Stanko Gajšek je hodil ven iz mesta k Laknarjevim po mleko. Potreboval je dve prepustnici. Mimo italijanske straže na mostu je šel največkrat, ne da bi jo pokazal, ker so ga vojaki v glavnem poznali. Potem je šel mimo pokopališča, kjer se je že začel partizanski teritorij, in če je po naključju naletel na partizane, je moral pokazati njihovo dovolilnico. V njej je bil odtisnjen žig, narejen s pečatnikom iz krompirja. Včasih, ko je s kanglico v roki počasi stopal po cesti, se je začelo streljanje in potuhnjen za pokopališkim obzidjem je moral počakati, da se je vse nehalo.⁵¹



Slika 34: Jože Jankovič pred severnim mostom v Kostanjevici na Krki.
Reka Krka je bila meja med Italijo in Nemčijo.

Na nemški strani, tik ob reki Krki, so Hribarjevi imeli parno žago. Zraven so imeli sušilnico lesa, ki so jo Nemci uporabljali kot bunker. V njihovi stanovanjski hiši pa so Nemci uredili komandno mesto za stražarska mesta ob reki Krki. Še danes so na podstrešju ohranjeni ostanki žic in anten od nemških oddajnikov.⁵²

Po kapitulaciji Italije so Kostanjevico za krajši čas zasedli partizani, nakar so prišli Nemci skupaj z domobranci.⁵³

51 Prav tam.

52 Valentin Hribar, *Levi breg Krke so izselili*.

53 Jože Jankovič, *Rešil sem enega ptička*.

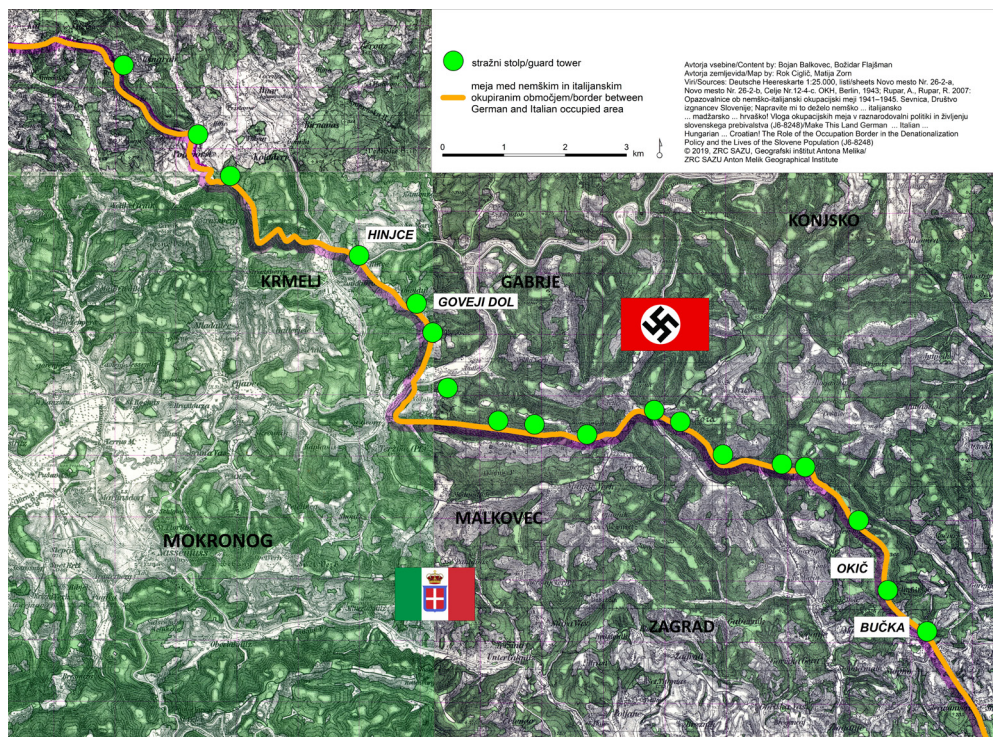


Slika 35: Italijanska posadka pred južnim mostom v Kostanjevici na Krki. Razvidno je, kako so nekatere hiše zaščitili in spremenili v bunkerje, 1942.



Slika 36: Valentin Hribar v Kostanjevici na Krki, na levem bregu Krke, pred nekdanjo sušilnico lesa, ki so jo Nemci spremenili v bunker. Skrajno levo je njegova hiša, ki je Nemcem služila kot obmejna postojanka.

Mirenska dolina



Slika 37: Del Dolenjske na zemljevidu z označeno okupacijsko mejo med Nemčijo in Italijo. Dodatno so označene tudi lokacije nekdanjih nemških stražnih stolpov.

Ljudje na območju Tržišča so Nemce razmeroma ugodno sprejeli zaradi močne nemške propagande in domače pete kolone. Zlasti tisti, ki so dolga leta krize in po njej živeli v veliki bedi, so si od okupacije obetali preobrat na boljše življenje. Nekateri so tudi menili, da so na boljšem od tistih, ki so prišli pod italijansko oblast. V Tržišču in v nekaterih sosednjih krajih so 12. aprila 1941 v pozdrav nemški okupaciji postavili mlaj in razobesili nemške zastave. Ko se je razvedelo, da bodo nekateri kraji prišli pod italijansko okupacijo in da jih bo nemška vojska zapustila, je posebna delegacija odšla na nemško komando v Šmarjeto s prošnjo, naj meje ne predstavljajo. Posamezniki so celo samovoljno predstavljali mejne znake v škodo Italije.⁵⁴

54 KS Tržišče v NOB, 11.



Slika 38: Nemški graničarji na meji med Nemčijo in Italijo.

Na območju Mirenske doline⁵⁵ je meja potekala čez Krmelj, vzhodno od Tržišča,⁵⁶ Zgornjih Vodal, Telč in Pečice ter zahodno od Bučke.⁵⁷ Nemško-italijanska razmejitvena komisija, ki je delala na terenu do 13. septembra 1941, je napravila le nekaj manjših popravkov.⁵⁸

Eden od tovrstnih popravkov se je zgodil zaradi rudnika v Krmelju. Po pripovedovanju Rafaela Rafka Blažiča iz Tržišča in Marjana Zamana iz Hinjc je bila okupacijska meja prvotno zastavljena tako, da bi Krmelj spadal pod Nemčijo.⁵⁹ 12. aprila 1941 je bil Krmelj preplavljen z letaki, ki so oznanjali zasedbo po nemških oboroženih silah. V letakih so zahtevali oddajo orožja pod grožnjo smrti. Napovedan je bil tudi shod prebivalstva za 14. april 1941 pred gostilno Kos. Tega dne je v Krmelj prišlo nekaj oboroženih Nemcev, ki so stali ob avtomobilih in motociklih. Pri Kosu se je zbralo precej Krmeljčanov. Med uniformiranimi Nemci so bili tudi civilisti z rdečimi trakovi na rokah in kljukastim križem. Nemec je povedal same čudovite reči za tiste,

55 O premikanju meje na tem območju je veliko podatkov in spominov posameznikov zbral in objavil Janez Kos v knjigi: *Še pomnimo. Spomini Šentjancev, Krmeljčanov in Tržiščanov na izgnanstvo in begunstvo 1941–1945*.

56 Rafael Rafko Blažič, *Meja je bila dobrih 500 metrov od Tržišča*.

57 *KS Tržišče v NOB*, 11.

58 Prav tam.

59 Rafael Rafko Blažič in Marjan Zaman, *Prvotna okupatorska meja pri Tržišču*.

ki bodo delali in ubogali, "Jugoslavije ni več" je dejal, "zbrisana je z zemljevida Evrope za vse večne čase."⁶⁰

Na nagovarjanje lastnika rudnika, Italijana Venčeslava Jakila (po rodu primorskega Slovenca⁶¹) pa je večinski del Krmelja prišel pod italijansko oblast.⁶² Nemci so v Krmelju okupirali dve hiši: stavbo rudarske bolnišnice in bližnjo rojstno hišo Ane Hočevar, družino pa so izgnali v Nemčijo. Ves ostali del Krmelja so okupirali Italijani.⁶³ Nemci so imeli v rudarski bolnišnici svojo postojanko, ki so jo partizani jeseni 1943 napadli in uničili.⁶⁴

Iz tipkopisa Stanislava Rijavca je razvidno, da je ob kapitulaciji Italije fašistični komandant zbežal k Nemcem v omenjeno postojanko, ki je bila tik ob meji. Partizani iz Gubčeve brigade so prišli v Krmelj in začeli razoroževati Italijane. Vse je potekalo mirno, ker so bili Italijani brez svojega vodstva lahek plen. Štab IV. bataljona Gubčeve brigade s komandatom Jožetom Logarjem – Slovanom in političnim komisarjem Ivanom Strnadom je zavzel rudnik in po nalogu štaba divizije uničil rudnik in njegove naprave. Separacijo so uničili tako, da so zlili v bunkerje premoga nekaj mazuta in olja ter vse skupaj zažgali. Z minami so uničili tudi elektrarno, požgali so vagone in uničili železniško progo. Vse to se je dogajalo 9. in 10. septembra 1943. Nemci so dogajanje opazovali iz neposredne bližine, saj njihova postojanka od rudnika ni bila oddaljena niti 300 metrov. Partizani so zasedli mejno linijo in na mejnem prehodu, kjer je bila italijanska baraka, neposredno pred nosom Nemcev, dvignili na drog slovensko zastavo. To so počeli vsako jutro, na mejnem prehodu pa so pustili kot stražo tri partizane. To je trajalo skoraj ves september, dokler niso Nemci prodrli s tanki in vdrli v Krmelj. V borbi so partizani pri železniški postaji uničili tank in osebni avtomobil. Nemci so pobegnili in se do jesenske ofenzive niso več prikazali. Krmelj je živel v kratkem dihu svobode. Toda že naslednji mesec, v oktobrski ofenzivi, je prebivalstvo moralo zbežati iz Krmelja. Takrat so Nemci ustrelili 13 talcev, ženske in otroke pa so izselili v Boštanj ali v taborišča.⁶⁵

60 Tipkopis Stanislava Rijavca na 26 straneh: *Krmelj na Dolenjskem med NOB*, Rogaška Slatina, 7. maj 1977. Arhiv Oskarja Zorana Zeliča.

61 Zelič, *Železniška proga Sevnica - Trebnje 110 let*, 184–186.

62 Rafael Rafko Blažič in Marjan Zaman, *Prvotna okupatorska meja pri Tržišču*.

63 Ana Hočevar, *Okupacijska meja v Krmelju*.

64 Ana Hočevar, *Bodeča žica v betonu*.

65 Rijavec, *Krmelj na Dolenjskem med NOB*.



Slika 39: Ana Hočevar z vnukinjo Blažko Pergovnik pred svojo rojstno hišo (desno). Ta hiša in nekdanja rudarska bolnišnica, ki se nahaja v neposredni bližini, sta bila edina objekta, ki so jih okupirali Nemci. Ves ostali del Krmelja so okupirali Italijani.

Med Jelovcem in Tržiščem je meja presekala tudi železniško progo med Sevnico in Trebnjem.⁶⁶ Sprva se je tudi “železniška meja” premikala, ker je v začetku okupacije tudi železniška postaja v Krmelju in Tržišču pripadla Nemčiji. Po ustalitvi nemško-italijanske meje oktobra 1941 so nemški potniški vlaki iz Sevnice vozili do končne obmejne postaje Jelovec, ki so jo Nemci sprva preimenovali v Jelovetz, kasneje, domnevno po preureditvi okrožja Brežice decembra 1942, ko je nastala nova občina Ruckenstein (sedež Gabrje), v katero je sodilo tudi območje Jelovca, pa so jelovško postajo preimenovali v Ruckenstein. Proga Trebnje – Krmelj je bila odtlej v vsej dolžini podrejena italijanskim državnim železnicam.

Novembra in decembra 1941 je po progi Trebnje – Sevnica peljalo veliko transportov, s katerimi je nemški okupator v okviru svojih krutih raznarodovalnih ukrepov vozil kočevske Nemce na izpraznjene domove množično izgnanih Slovencev iz obsavsko-obsoteljkega pasu.⁶⁷ Mednarodni promet med Trebnjem in Sevnico prek obmejne postaje Tržišče je bil ustavljen aprila 1943. Potniški promet na relaciji Trebnje – Krmelj pa je bil ustavljen 31. decembra 1942. Partizani so med italijansko okupacijo, še posebej

⁶⁶ Rustja, *Dolenjske proge, Tiri in čas*, 87.

⁶⁷ Zelič, *Železniška proga Sevnica-Trebnje 110 let*, 185.

intenzivno avgusta 1943, progo napadali in jo večkrat poškodovali. Požgana so bila vsa poslopja, porušeni mostovi, uničene naprave, sama proga pa na številnih mestih popolnoma razdrta. Nemci za to progo niso imeli interesa, zato je niso obnovili.⁶⁸



Slika 40: Obmejna železniška postaja Jelovec januarja 1942.



Slika 41: Marjan Zaman in Rafael Rafko Blažič ob betonskih temeljih nemškega stražnega stolpa v Hinjcah nad Krmeljem. V ozadju se vidi obnovljena kmetija Marjana Zamana, ki so jo Nemci porušili, ker je bila v obmejnem pasu.

68 Rustja, *Dolenjske proge*, *Tiri in čas*, 87.



Slika 42: Betonski temelji nemškega stražnega stolpa v Hinjcah.

Dokončna okupacijska meja je potekala tik nad Krmeljem oz. med Hincami in Krmeljem, vzhodno od Tržišča, Zgornjih Vodal, Telč in Pečice ter zahodno od Bučke.⁶⁹

V Hinjcah so še vedno v celoti ohranjeni betonski temelji nemškega stražnega stolpa. Ob njem so Nemci zgradili bunker in izkopali strelske järke. V bližini, tik pod stražnim stolpom, je bila kmetija Marjana Zamana, takrat otroka, ki so ga skupaj z družino, tako kot vse druge ob nemški meji, izgnali, hiše pa porušili. Marjanovo družino so izgnali v Nemčijo.⁷⁰

Po vojni so se vrnili domov, kjer je bila meja še vedno minirana. Marjan Zaman pravi, da je takrat prišla ena enota, ki je mejo razminirala in odstranila bodečo žico, ki jo je bilo ogromno. Je pa domačin Papež pri oranju zapeljal na mino in zaradi eksplozije izgubil oko.⁷¹

Danes spomenik izgnancem druge svetovne vojne kiparja Rudija Stoparja stoji v Krmelju na kraju, kjer je potekala nekdanja okupacijska meja, označuje jo bodeča žica, vzdana v zid in pločnik. Zraven je tudi mejni kamen, na eni strani z oznako D (Deutschland/Nemčija) in na drugi strani z oznako I (Italija).⁷² V prostorih graščine nekdanjega lastnika krmeljskega premogovnika Venčeslava Jakila pa je odprta spominska soba,

69 Marjan Zaman in Rafael Rafko Blažič, *Prvotna okupatorska meja pri Tržišču*.

70 Marjan Zaman, *Opazovalnica številka 4*.

71 Ciril Kristof, Rafko Blažič in Marjan Zaman, *Hinjce*.

72 Ana Hočevar, *Bodeča žica v betonu*.

v kateri je stalna razstava z naslovom Krmelj in Krmeljčani v vojnih letih 1941–45.⁷³ Ob nekdanji okupacijski meji v Tržišču nad cesto proti Sevnici pa si je moč ogledati ostanke nemškega bunkerja.



Slika 43: Spomenik izgnancem stoji v Krmelju na kraju, kjer je potekala nekdanja okupacijska meja med Nemčijo in Italijo.



Slika 44: Marjan Zaman, Tone Štih in Ciril Krištof med ostanki betonskih temeljev nekdanjega nemškega stražnega stolpa v Govejem Dolu pri Krmelju.

73 Ana Hočevar, *Krmelj 1941–1945*.



Slika 45: Rafael Rafko Blažič na križišču cest pri Tržišču, kjer je potekala prvotna meja med Italijo in Nemčijo, kasneje so jo nekoliko pomaknili proti Sevnici.



Slika 46: Ruševine nekdanje Murnove hiše v bližini Tržišča, ob cesti Tržišče – Sevnica, okoli leta 1980. V bližini je bila tudi obmejna rampa. Prvotna okupacijska meja je nekaj mesecev potekala slab kilometer proti Tržišču.



Slika 47: Spomenik izgnancem v Vrhku pri Tržišču stoji na kraju nekdanje okupacijske meje med Nemčijo in Italijo.

V Govejem Dolu je svojo zgodbo povedala Nada Štih. Tudi njo in njeno družino so Nemci novembra 1941 izgnali v Nemčijo. Tik ob njihovi domačiji so postavili okupacijsko mejo in stražni stolp, njegovi betonski temelji so še ohranjeni. Nada pripoveduje, da je bilo v Nemčiji najbolj grozno, ko so začeli Američani bombardirati.⁷⁴ Najbolj srečni pa so bili, ko so se po vojni vrnili domov, kjer je bilo sicer vse podrto, bilo je tudi veliko ostankov bodeče mejne žice in tudi nemških čelad. Nadin sin Anton se spominja, da so po končani vojni nemške čelade uporabljali za zajemanje gnojnice.⁷⁵

⁷⁴ Nada Štih, *Goveji Dol*.

⁷⁵ Anton Štih, *Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice*.

Bučka



Slika 48: Ivica Žnidaršič iz Bučke: »Rasno so nas pregledali 3. novembra 1941, nato so nas izgnali ...«

Ort: Arach

Name: Bou Vorname: Josef

Wohnung: Arach 23 Anz. d. Pers.: 4

Nr.: 83-659 Stempel

Datum: 19. V. 1941

RAKANA OKOLNA KRŠKA SREZ

Slika 49: Obvestilo lastniku hiše pred izselitvijo, Raka, 19. maj 1941.

Ivica Žnidaršič iz Bučke:

»Rasno so nas pregledali 3. novembra 1941, nato so nas izgnali, tako kot vse krajane Bučke. Šli smo nasilno, pod orožjem v Rajhenburg/Brestanico, nato pa v nemška taborišča.«⁷⁶

Tudi otroci so bili izpostavljeni terorju nad izgnanimi družinami.⁷⁷

Rasne ocene so bile štiri. Glede na rasno kakovost in primernost za ponemčenje so te skupine imenovali: I. prav dobro, II. dobro, III. povprečno in IV. rasno neustrezno. Političnih ocen je bilo pet, in sicer: 1. vodilno nemški, 2. nemški, 3. ravnodušen. 4. Nemcem sovražen in 5. vodilno Nemcem sovražen. Ocenjevalne komisije so v obsavskem in ob-sotelskem selitvenem pasu pregledale 70.162 oseb. O tem, koliko ljudi so uvrstili v vsako skupino, ni podatkov. Na voljo pa so podatki o odstotkih oseb, uvrščenih po štirih ras-nih skupinah. Prebivalstvo Bučke je bilo »rasnoocenjevalno« takšno: v II. skupino je bilo uvrščenih 18 % prebivalstva, v III. skupino 57 % in v IV. skupino 35 %. V prvo skupino ni bil razporejen noben krajan Bučke.⁷⁸



Slika 50: Nemški obmejni bunkerji in strelski jarki na Štritu 1941–1945. Štrit je razpotegnjeno naselje 3 km oddaljeno od Bučke, na levem bregu potoka Čolnišček.

76 Ivica Žnidaršič, *Rasno so nas pregledali, nato so nas 3. 11. 1941 izgnali.*

77 Ljudmila Gramc, *Izgnali so nas v Šlezijo.*

78 Žnidaršič, *Bučka na Dolenjskem skozi čas*, 19.



Slika 51: Hleve Slavka Veneta na Štritu so Nemci spremenili v stanovanja za nemške graničarske vojake 1941–1945.

Nemško-italijanska meja je bila v začetku okupacije blizu Mačkovca, pozneje se je spreminjala in potekala pod Stopnim, Staro Bučko ter po dolini proti Resi, oktobra 1941 pa se je premaknila bliže Bučki in razkosala to območje med Nemčijo in Italijo. Tako so bili kraji Bučka, Dolenje in Gorenje Radulje, Močvirje, Dule, Štrit in Jarčji Vrh pod nemško okupacijo, vasi Jerman Vrh, del Zaboršta, Sleme in del vasi Dule pa na območju, kjer so bili okupatorji Italijani. Nemška obmejna postaja na Bučki je bila nastanjena v veliki stavbi župnišča in na Štritu v hiši Slavka Veneta.⁷⁹

Danes ob originalnem mejnem kamnu nemško-italijanske meje med Bučko in Jerman Vrhom stoji kamnit spomenik, ki simbolizira razkosanje Dolenjske med nemškega in italijanskega okupatorja.⁸⁰

Na nekaterih betonskih temeljih nemških stražnih stolpov (Hinjce, opazovalnica št. 4; Sleme pri Bučki, opazovalnica št. 18, in Telče, opazovalnica št. 11) pa je Društvo izgnancev Slovenije odkrilo spominske plošče, da bi nove generacije vedele, kaj te betonske gmote pomenijo. Organizirajo pa tudi pohode ob nekdanji okupacijski meji.⁸¹ V Zameškem so ohranjeni trije betonski temelji,⁸² v Čedmu⁸³ in kraju Pisanke pri Veliki dolini pa vsi štirje, opremljeni tudi s spominsko ploščo.⁸⁴

79 Prav tam.

80 Vene, *Silvo*, Obležje razklanosti in spominska soba.

81 Lojze Rupar, *Za njih je bil program dober, za nas pa poguben*.

82 Jože Dvojmoč, *Nemški stražni stolp in meja pri Zameškem*.

83 Bojan Balkovec, *Nemški stražni stolp pri vasi Čedem*.

84 Franc Gajski, *Pobod ob okupacijski meji Nemčije in NDH*.



Slika 52: Betonski temelji nemškega stražnega stolpa na Slemenu nad Bučko.



Slika 53: Ob mejnem kamnu med Bučko in Jerman Vrhom so 15. julija 2006 postavili kamnit spomenik, ki simbolizira razkosanje Dolenjske med nemškega in italijanskega okupatorja.



Slika 54: Originalni mejni kamen pri spomeniku med Bučko in Jerman Vrhom.

Silvo Vene iz Bučke pravi, da so v začetku vojne ljudje odhajali na italijansko stran, ker so Nemci izseljevali, mislili so tudi, da je italijanski režim manj strog, zato so šli raje čez mejo. Meja je ponekod potekala tudi čez dvorišča, tako, da je razdelila domačijo – hlev je bil v Nemčiji, hiša pa v Italiji. Sicer pa so na Slemenu pri Bučki še vedno dobro ohranjeni betonski ostanki nemškega stražnega stolpa, ki jim domačini pravijo piramide. Vene pripoveduje, da so po neki anekdoti Nemci iz stražnega stolpa z daljnogledom opazovali ljudi v Šentjernej, pri tem so lahko videli, kako si ljudje prižigajo cigarete.⁸⁵ Betonski ostanki drugega nemškega stražnega stolpa so na bližnjem hribu Okič,⁸⁶ kjer je Franc Libešar pripovedoval, kako je domačinu obmejna mina odtrgala nogo, ko je ob meji kradel drva. Po vojni pa je dobil pokojnino, ker naj bi mine nabiral za partizane. V resnici pa je šel drva krast.⁸⁷ Sicer pa se je na Bučki jeseni 1941 zgodil prvi partizanski napad na Nemce, ker so partizani skušali preprečiti izseljevanje prebivalstva ob meji.⁸⁸ Libešar tudi pove, da se je čez mejo hodilo ilegalno, da so lahko obdelovali njive, ki so bile prek meje. Dokler so bili Italijani, je bilo makaronov, masti in še kaj se je našlo. Vse je bilo na karte – na osebo si dobil toliko in toliko. Po »fasungo« so hodili v Šentjernej. Sicer pa

⁸⁵ *Silvo Vene, Strogo zastražena meja.*

⁸⁶ *Zaletelj, Judita Podgornik, Pungerčar, Tine, Ostanki nemškega stražnega stolpa na hribu Okiču pri Bučki.*

⁸⁷ *Franc Libešar, Nogo mu je odtrgalo.*

⁸⁸ Napad na nemško graničarsko postajo Bučka, da bi z njim zmotili nacistično izganjanje Slovencev iz posavskega pasu, je pripravilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Ferenc, *Fašisti brez krinke*, 211.

so Italijani plesali in peli cele noči, da se je vse kadilo, ko so tolkli po tleh. Ko so odšli, je vsega zmanjkalo. Nemci so bili večinoma iz Koroške in so razumeli slovensko.⁸⁹



Slika 55: Družina Černe novembra 1941. Od leve proti desni: hči Marica, oče Viktor, Anica, mama Magdalena in hči Antonija. Zadaj hči Zora in sin Štefan. Viktor je ponoči prestavil mejne table na novo mejo.

Družina Antonije Abine (roj. Černe) je živela v vasi Dule pri Bučki, ki je sprva pripadla Nemčiji. Izgonu so se izognili tako, da so pobegnili v vas Hodeje na italijanski strani, kjer je imel njihov stric prazno hišo. Potem so mejo zaradi preglednosti prestavili. Preveč je bilo gozda, ki bi ga bilo treba zaradi meje posekati, pa še varno ne bi bilo. Mejo so prestavili na potok Čolnišček, ki je tekkel po travniku, tako da so Nemci imeli lep pregled. Tako je tudi del Dul prišel pod Italijo. Ko so se hoteli vrniti domov, pa se ni dalo, ker niso prestavili obmejnih tabel. Nemci so novo mejo začrtali, držali so se pa še vedno prvotne. Zato je njen oče šel do italijanskega komandanta, Kovač se je pisal, in mu rekel, da se Nemci še vedno držijo stare meje in ne upoštevajo nove. Predlagal mu je, da bi lastnoročno izruval obmejne table in jih prestavil na novo mejo. Prosil ga je tudi za njegovo dovoljenje, da ga ne bo kdo preganjal, to je bila le državna meja. Komandant mu

89 Franc Liberšar, *Nogo mu je odtrgalo*.

je zagotovil, da z njim ne bo imel nobenih problemov. Bili sta dve tabli, ki jih je ponoči izruval in prestavil na novo mejo. Naredil je tako, da so tudi sosedge lahko prišli domov. To pa Nemcem ni bilo všeč. Točno so vedeli, da je to on naredil, čeprav je zanikal. So se mu smejali in rekli: »Černe, saj si vse prav naredu, sam nisi prav naredu, da bodo tudi tvoji sosedi prišli domov, ker imaš slabe sosede, ki te skoz tožijo, da delaš za bandite.«⁹⁰ Takrat so partizane imenovali bandite. O tem dogodku so tudi poročali v Berlin. Jeseni 1942 so Nemci mejo zaminirali z minskimi polji, kjer je bila leta 1942 Abina tudi ranjena.⁹¹

Ravne nad Šentrupertom in Veliki Cirknik

Mejo med Nemčijo in Italijo so okupatorji postavili tik ob naselju Ravne nad Šentrupertom. Zato so Nemci vse prebivalce Raven izgnali v Nemčijo. Med njimi tudi Ivano Tratar in njeno družino. V Ravnah so uredili obmejno stražnico, v kateri so bili štirje nemški vojaki, ki so kontrolirali ta del meje.⁹² Ivanin sorodnik Franc Jamšek hrani fotografijo te stražnice, ki je danes ni več. Glavno bazo za oskrbovanje obmejnih postojank pa so Nemci imeli v Dolah.⁹³ Franc Jamšek se tudi spominja, kako so še dolgo po vojni odstranjevali obmejno bodečo žico, ki jo je še danes moč najti v gozdu pri Ravnah.⁹⁴



Slika 56: Ivana Tratar na balkonu svoje hiše v Ravnah nad Šentrupertom. V dolini pod vasjo je potekala nemško-italijanska okupacijska meja.

90 Antonija Abina, *Oče je prestavil mejne kamne.*

91 Abina, Antonija, *Na meji je pobiral mine.*

92 Ivana Tratar, *Samo, da smo prišli domov.*

93 Franc Jamšek, *V Dolah je bila glavna baza za obmejne postojanke.*

94 Franc Jamšek, *Vasi so bile izseljene.*

Ob potoku Hinja, ob cesti med Šentrupertom in Šentjanžem, stoji informativna tabla in mejni kamen z napisom: U2, prek tega mosta je potekala razmejitvena meja med okupatorji slovenskega ozemlja v času od 1941 do 1945.⁹⁵



Slika 57: Spominska tabla in mejni kamen ob potoku Hinja pri Šentjanžu.

V Velikem Cirkniku, v bližini te okupacijske meje med Nemčijo in Italijo, pa je takrat obratovala gostilna J. Lamovšek. Zato so bile na hiši kar tri table v treh jezikih: GOSTILNA, GASTHAUS, TRATTORIA. Alenki Stražišar Lamovšek so predniki pripovedovali, da je bil v njihovi gostilni nekaj časa tudi nemški štab, v kletnih prostorih pa so imeli zapore. Zgodilo se je tudi, da so se v nekem obdobju v gostilni istočasno znašli tako Nemci kot partizani. V delu gostilne (pravijo mu ta veliki konec), gledano levo od vhodnih vrat, so bili Nemci, v drugem prostoru (pravijo mu tamal konec), desno od vhodnih vrat, pa partizani. In so si dali »čist mir«, da so lahko vsak posebej pili in jedli.⁹⁶

⁹⁵ Alenka Stražišar Lamovšek, *U 25, Ob potoku Hinja pri Šentjanžu*.

⁹⁶ Alenka Stražišar Lamovšek, *Gostilna, Gasthaus, Trattoria*.



Slika 58: Alenka Stražišar Lamovšek pred nekdanjo gostilno J. Lamovšek v Velikem Cirkniku.

Sela in Loče pri Dobovi

Svojevrstna posebnost v bližini nekdanje okupacijske meje med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pa je ohranjena v Selih pri Dobovi. Tik ob progi, v neposredni bližini delavnic za vzdrževanje tovornih vagonov, stoji velik betonski steber, ki mu, kot je pričal Vinko Gramc iz Loč pri Dobovi, domačini pravijo Hitlerjev spomenik. Vse kaže, da gre za betonsko oviro, s katero so Nemci skušali ovirati prodirajoče partizanske enote in s tem pridobivati dragocen čas ob umiku svojih enot.⁹⁷ Ohranjenih je več teh betonskih blokov, okrepljeni so z železom (tračnicami) enakih velikosti in z identičnimi odprtinami za vstavljanje eksploziva. Ob umiku zadnje enote se aktivira eksploziv, ki povzroči, da zelo težak blok pade na železniško progo oz. cesto in jo začasno zapre. Manjša bloka z obeh strani komunikacije imata nalogo, da onemogočata, da bi lahko motorizirana kolona takšno oviro obšla. Enote, ki so se umikale, so tako pridobile še dodaten čas.⁹⁸

⁹⁷ Vinko Gramc, *Hitlerjev spomenik*.

⁹⁸ Teropšič, *Štajerska v plamenih*, 589–591.



Slika 59: »Hitlerjev spomenik« v Selih pri Dobovi, betonska ovira, s katero so Nemci skušali ovirati prodirajoče partizanske enote.

Vinkova mama Ljudmila iz Loč pri Dobovi pa se spominja, kako so bili izgnani v Šlezijo, ker so tudi obmejne Loče v celoti prišle pod Nemčijo. Domov so se vrnili 11. februarja 1945.⁹⁹ V tej vasi so Nemci postavili močno protiavijsko topništvo, ki je varovalo železniško postajo v Dobovi in delavnice za popravilo vlakov, ki so jih Nemci zgradili v Selih pri Dobovi. Te delavnice delujejo še danes. Ljudmila tudi pove, da so tik pred koncem vojne malo večji otroci, ki so živino vodili na pašo ob Savo, kjer je bila meja, kar sami razstrelili nekaj obmejnih min, da so lahko hodili na Hrvaško.¹⁰⁰

Zasavje

V Zasavju je ohranjenih mnogo zgodb in zgodbic, kako so se Italijani in Nemci trgali za to ozemlje. Italijani so večkrat poizkušali, da bi se polastili čim več ozemlja, predvsem rudnikov in železniške proge Ljubljana – Zagreb. Zaradi teh sporov prve dni okupacije aprila 1941 ni bilo v Litiji še nobene zasedbene oblasti.

»Prve Nemce je v Litijo pripeljal šele inž. Puschmann, ki se je odpeljal ponje zato, da bi z Zasavjem vred ne padla pod Italijo, kar je bilo tiste dneve obilo ugibanja.

⁹⁹ Ljudmila Gramc, *Izgnali so nas v Šlezijo*.

¹⁰⁰ Ljudmila Gramc, *Djevojka Tita ubila*.

S tem pa ribarij med Italijani in Nemci še ni bilo konca. Menda sta se Hitler in Mussolini že svoj čas sporazumela, da dobi Italija Zasavje z zagorskimi in trboveljskimi rudnikami zato, ker trpi na pomanjkanju goriva.

Ko so se sredi aprila Italijani odpravljali, da zasedejo Litijo, so dobili sporočilo, da so v Litiji že Nemci. Zato je stal vlak z italijansko zasedbeno posadko na Lazah, ker jih Nemci niso pustili dalje, tako, da so se morali Italijani spet vrniti v Ljubljano.

Neugotovljenega dne v aprilu 1941 pa je pridrvel iz Ljubljane v Zasavje celo italijanski oklopni vlak, ker so Italijani zahtevali vse Zasavje zase, češ, da je bilo tako sklenjeno pred začetkom napada na Jugoslavijo. Nemci se seveda niso dali odgnati, temveč so potisnili Italijane nazaj v oklopni vlak in jih nakurili proti Ljubljani, od koder so prišli.

Italijanska diplomacija seveda ni odnehala in je prek višjih mest zahtevala, naj Nemci izpolnijo dogovor in prepustijo Italijanom Litijo in ostalo Zasavje.

Kot vse kaže, je vrhovna nemška oblast naposled le pristala na izpolnitev dogovora. Proti koncu aprila so se Nemci v Litiji že povsem pripravili na odhod iz naših krajev. Počistili so ves kolodvor, odpeljali vse do poslednjega vagona, izpraznili vsa skladišča, skratka, kar se je dalo, so odvedli, da bi italijanskemu zavezniku ne ostalo ničesar.

Železničarji na litijski postaji še danes radi pripovedujejo, da tako počiščen in prazen ni bil litijski kolodvor še nikdar kot tisti dan, ko so Nemci zapuščali Litijo. Pri nas je ostala le trojica Nemcev, ki so bili določeni, da izročijo Litijo italijanski upravi. Nemci so seveda izpraznili tudi vse ostale postaje, ki so jih imeli v rokah po zasedbi, torej Laze, Jevnico in Kresnice. Oni dan je vozil iz Ljubljane proti Litiji italijanski oklopni vlak z dobro oboroženo posadko in predstavniki italijanskih upravnih oblasti, ki naj bi prevzele Litijo z ostalim Zasavjem. Vlak iz Ljubljane se je ustavil na vsaki postaji, od koder so osvajalci telefonično vprašali na naslednjo postajo, ali so tam še Nemci. Ker jih v Lazah, Jevnici in Kresnici ni bilo več, so jim odgovarjali po telefonu slovenski prometniki. Ko so dobili ugodna obvestila z vseh treh železniških postojank, je italijanski oklopni vlak brez zaprek privozil že do Kresnic. V Kresnicah se je italijanska oklopna odprava spet ustavila in komandant italijanske posadke je odhitel v kresniško prometno pisarno in naročil zvezo z litijsko železniško postajo. Kresniška postaja je brž dobila telefonsko zvezo z Litijo. Italijanski komandant je vprašal v Litijo, ali so na postaji še Nemci. Litijan mu je odgovoril pritrdilno in poklical k telefonskemu aparatu nemškega zastopnika, da bi se sam pogovoril z Italijanom na Kresnicah. Nemec je res prijel za slušalko in se javil Italijanu v Kresnicah. To pa je bilo za Italijana menda že preveč. Brž, ko je slišal, da so v Litiji Nemci, je preplašen odvrget slušalko, planil na vlak in ukazal: «Nazaj domov v Ljubljano!»



Slika 60: Železniška postaja Laze, 5. 4. 2021.

Italijanski vlak, ki naj bi zasedel Litijo, je odpeljal nato proti Ljubljani, v Litiji pa so Nemci zaman čakali, zakaj ni novega gospodarja. Šele čez čas se je pojasnila ta zadeva, ki je seveda vzbudila obilo smeha na račun hrabre italijanske vojske. Ta strahopetni pobeg italijanske vojske iz Kresnic pa je bil za povod, da so Nemci ostali še dalje okupatorji v naši dolini.¹⁰¹

Litijo so seveda Italijani izgubili, ker je bila taka odločitev Hitlerja. Krajevne nemške in italijanske oblasti pa so se še naprej pulile med seboj za čim več slovenskega ozemlja in posledično za konkretno določanje meje na terenu. To jim je bilo tudi prepuščeno. Zgodba o razmejitvi meje med Nemčijo in Italijo v Zasavju zveni kot svojevrstna komedija:

»Nekega popoldneva v aprilu leta 1941 je prišla v Kresnice maloštevilna nemška patrolja, ki jo je vodil podoficir. Zglasila se je na kresniški železniški postaji.

»Ali je tu že razmejeno?« je vprašal podoficir.

»Še ne, sem še ni bilo doslej ne Nemcev ne Italijanov!«

Nato je naduti podoficir ukazal bližnjemu domačinu: »Stopi takoj na občino in ukaži, naj sede nekdo na kolo in ponese s seboj nemško zastavo. Pa naj hiti, kolikor more po cesti proti Ljubljani. Kjer bo naletel na italijansko stražo, naj zasadi nemško zastavo v tla in jim sporoči: »Do tu je meja rajha!«

101 Župančič, *Zasavje v plamenih*, 49–51.

Sel je odšel na kresniško občino in povedal, kakor mu je naročil nemški podoficir. Na občini pa so bili v hudi zadregi, saj v vsej vasi niso imeli nemške zastave.

»*Le kaj naj storimo?*« so si belili glave. Nikakor ni kazalo, da bi se zaustavljali nemške-mu naročilu.

Pa so se odločili: »*Če nimamo pri rokah nobene nemške zastave, si bomo eno sešili!*«

Brž so stopili do bližnje šivilje, zbrali so nekaj rdečega blaga in iz kosa starega predpasnika odstrigli trak, da so iz njega sestavili »hakenjkranjc«.

Nato so prišli na rdečo krpo nemški križ. Seveda so še modrovali, ali je treba obrniti krivec na desno ali na levo ...

Ko so zastavo že izgotovili, je menil nekdo:

»Ni prav! Pravi švabski »hakenjkranjc« se vrti na desno, najprej, naš pa se vrti nazaj! ...« Pa so mu v smehu odrezali drugi: »Pa saj se to hudičevo znamenje začne pri nas vrteti – nazaj ... Saj bo vendar enkrat prišel čas, ko se jim bo vse začelo sukati nazaj ...«

Ko so zastavo pre naredili na pravilno stran, so se Kresničani spogledali:

»Kdo bo pa šel zasedat mejo proti Italiji?«

Vsi so molčali. Nikomur se ni dalo na to pot. Pa je bil tedaj poleg tudi šestnajstletni Štefan Gabršek, ki je bil na kresniški občini za slugo.

»*Štefan, boš pa šel ti?*« so mu dejali.

Štefan se je sprva branil. Ko pa so mu ponudili kolo, je fantič privolil, da gre na pot. Sedel je na kolo in privozil že skozi Kresniške Poljane in Jevnico.

Strahoma je pričakoval, kdaj bo naletel na Italijane. Sram ga je bilo, ker je stiskal k krmilu krpo, ki je pomenila nemško zastavo. Ko je vozil še naprej, je začel poganjati počasneje, začelo se je že temniti.

Prišel je do Laz, pa še ni srečal Italijanov. Ko pa je imel Laze za Hrbtom in je privozil do samotnega drevesa ob cesti, mu je bilo vožnje dovolj; zato je stopil s kolesa, odvil nemško zastavo in jo pritrdil na deblo.

Nato je sedel na kolo in se vrnil domov v Kresnice. Na tistem mestu, kjer je fant pritrdil nemško zastavo, je bila od takrat tudi res nova meja med dvema fašističnima državama Nemčijo in Italijo.

Ta dogodek se zdi res kar neverjeten, pa vendar ni bil nič drugačen. Majhen kresniški fantič je sam, brez spremstva razmejil dve veliki državi.¹⁰²

102 Prav tam, 51, 52.

Laze



Slika 61: Nekdanje nemško obračališče za lokomotive v bližini železniške postaje Laze.

Laze so postale obmejna železniška postaja med Italijo in Nemčijo. Nemci so tu zgradili obračališče za lokomotive, katerega ostanki so še danes ohranjeni.¹⁰³ Tu se je končala ljubljanska severna železniška obvoznica, ki so jo Nemci zgradili v letih 1942/43, da so se izognili italijanskemu ozemlju pri Ljubljani. Istočasno so ljubljanska severna predmestja povezali tudi s cesto, del te cestne obvoznice predstavlja Obvozna cesta, še danes znana tudi kot Nemška cesta. Železniška obvoznica je bila po vojni demontirana. Most čez Savo pri Lazah je bil zgrajen po demontaži proge, vendar stoji natanko na mestu nekdanjega železniškega.¹⁰⁴ Mejo od Ježice do Šentvida so Nemci načrtali tako, da so neposredno povezali svoje ozemlje in, kot že omenjeno, tudi z železnico in cesto.¹⁰⁵ Na progo nas še danes spominja nekaj ostankov, denimo ohranjen viadukt v Savljah.¹⁰⁶

103 *Eva in Josip Kovič, Mejna postaja Laze.*

104 *Bojan Balkovec, Most čez Savo pri Lazah.*

105 Poročila Kurta von Kamphoevenherja, skice in drugi dokumenti v: PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.

106 *Izidor Slevce in Jožefa Kržan, Šus je priletel pod noge.*



Slika 62: Eva in Josip Kovič sta nam pripovedovala o medvojnem dogajanju med Lazami in Jevnico.

Josip Kovič iz Jevnice se je med vojno kot 14-letni otrok peljal z vlakom iz Laz v Črnuče, kjer so na karte dobili različno hrano – margarino, maslo, meso in podobno. Vlak je vozil čisto počasi. V glavnem pa so hodili s kolesi. Angleži so postajo v Lazah bombardirali, a je niso zadeli. Zadeli pa so hišo nad postajo.¹⁰⁷ Njegova žena Eva Kovič pa se spominja, kako je železničar iz Jevnice švercal cigarete za partizane. Nek Čeh ga je izdal, Nemci so ga aretirali in odpeljali v Begunje, kjer so ga, ker je na tej meji švercal, ustrelili. Pozneje so razselili še njegovo družino.¹⁰⁸

Pri Jevnici so partizani prehajali prek reke Save, ki je bila praviloma še težja ovira kot ožičena nemško-italijanska meja.¹⁰⁹ Tu je partizane prek Save pogosto vodil domačin Ivan Cerar – Miklavž. Od 14. aprila 1943 je bil v ilegali, Nemci pa so na njegovo glavo razpisali nagrado v višini 10.000 mark.¹¹⁰ Nagrada ni bila izplačana. Kako pomembna je bila ta pot, priča tudi ukaz glavnega štaba, da med Kresnicami in Lazami na progi ne sme biti akcij, da ne bi razburjali okupatorja, ki bi lahko zaradi tega temu delu zasavske proge posvečal še več pozornosti.¹¹¹

¹⁰⁷ Eva in Josip Kovič, *Obmejna postaja Laze*.

¹⁰⁸ Eva Kovič, *Švercal je cigarete za partizane*.

¹⁰⁹ Jože Godec, *Mamo in šest otrok so žive zažgali*.

¹¹⁰ Jože Godec in Štefan Cerar, *Nagrada 10.000 mark ni bila izplačana*.

¹¹¹ Milanovič, *Nagrada 10.000 mark ni bila izplačana*, Dnevnik, 16. 4. 1971.



Slika 63: Štefan Cerar, Božidar Flajšman, Bojan Balkovec in Jože Godec na mostu čez Savo med Senožeti in Jevnico. Med vojno mostu ni bilo, so pa partizani ravno na tem mestu na različne načine pogosto prehajali Savo.

TV 3

Zdenko Roter je deloval na kurirski postaji TV 3, ki je imela nalogo, da vzdržuje komunikacijo med visokimi partizanskimi organi na Štajerskem in Dolenjskem.¹¹² To nalogo so morali opravljati tudi tako, da so prečkali t. i. nemško mejo. Poznal jo je že od prej. Enkrat so šli z Gubčevo brigado, bili so tik za mejo pri Stični oz. kraju Leskovec. Komanda je odredila, da grejo na mejo pobirati mine. Sistem nemške meje je imel pet žičnih vrvi, na katerih so visele bombe, ki so jim rekli sifonarce, ker so bile podobne nekim steklenicam iz stare Jugoslavije. Te so visele na žicah in je bilo treba samo nitko vtakniti v luknjico in si dobil ročno bombo. Takrat je prvič videl mejo in doživel grozoto. Ko so se vračali, je zadnjemu v koloni, ki je na hrbtu nosil te sifonarce, ena eksplodirala in je šel v zrak. Takrat je videl, da je to huda reč.¹¹³

112 Kurirska postaja TV 3 je bila ena najpomembnejših na Dolenjskem, saj je posredovala pošto med vodstvom na Dolenjskem oziroma v Beli krajini, centralo partizanstva, in Štajersko. Delovala je brez prestanka od roške ofenzive leta 1942 do osvoboditve. Zakonjšek, *Partizanski kurirji*, 1985, 41.

113 Zdenko Roter, *Umetnost tistih, ki so v stiski*.



Slika 64: Zdenko Roter je deloval na partizanski kurirski postaji TV 3, ki je vzdrževala vezo med partizanskimi organi na Štajerskem in Dolenjskem. Pri tem je moral prečkati okupacijsko mejo.

To je bilo njegovo prvo srečanje z mejo, ki jo je potem prečkal okoli 200-krat. Meja ni imela samo obešenih min, imela je tudi t. i. nagazne mine na tri roglje, spodaj pa je bila luknjica, če si dal skozi žičko, si preprečil, da bi se bodice upognile in zadrle v mehanizmu za eksplozijo. Potem so bile še položne mine, ki so bile lažje, piskale so in imel si tri sekunde časa, da odskočiš in se rešiš. Enkrat je stopil na to mino in ker ni uspel odskočiti mu je udarila v hrbet. Na srečo je imel na sebi nahrbtnik z veliko konjsko deko. Glavna vsebina mine je ostala v deki. En košček železa pa ima še vedno v telesu.

Partizansko prehajanje okupacijske meje je Roter opisal kot zelo težko zadevo. Prva metoda je bilo kopanje rova pod žico, tam, kjer je bila mehka zemlja. Previdno kopanje, da si začutil morebitno mino. Po kopanju je nastal kanal, po katerem so se plazili na drugo stran. Nahrbtnike so pa metali čez. Druga metoda je bilo rezanje žice, ki je bilo tudi delikatno. Tudi tu je bilo treba paziti, da ne boš stopil na mino. Poleg tega si moral vedeti, da bodo drugi dan nemški graničarji prišli in popravili mejo, ki so jo skrbno nadzorovali. Najtežje je bilo pozimi, ko so si pomagali s kmečkimi lestvami, ki so jih položili na žice in se potem kot palčki plazili po tej lestvi na drugo stran. To ni bilo enostavno, a kot pravi Roter: »Ko si mlad si misliš, da zmoreš vse. Očitno je bilo nekaj te sposobnosti tudi pri nas.«¹¹⁴

114 Prav tam.



Slika 65: Ljudmila Gramc, leta 1941 izgnana v Šlezijo, s sinom Vinkom. Družina živi v kraju Loče, tik ob slovensko hrvaški meji, kjer je meja zopet obdana z ograjami in bodečo žico.

Medvojni spopadi niso bili le spopadi za ozemlje, temveč so temeljili tudi na večvrednosti okupatorjev do Židov, Romov, Slovanov. Slovenski narod je bil med tistimi, ki so bili obsojeni na smrt. Zaradi partizanskega upora je preživel. Okupatorji so z nasiljem in bodečo žico skušali uveljaviti svojo voljo. Posledice so bile grozljive.¹¹⁵ Danes se skuša begunsko vprašanje reševati s podobno formulo.¹¹⁶ Izkušnja iz druge svetovne vojne opozarja, da nasilje, ograje in antihumanizem ne rešuje ničesar. Povzroči lahko le nove tragedije in travme.

Način varovanja meje med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško z bodečo žico je na prvi pogled primerljiv z današnjo žico na meji med Slovenijo in Hrvaško. A kot pravi Ljudmila Gramc so bili Nemci sovražniki, danes si Slovenci in Hrvati nismo sovražniki, a nas ponovno ločuje bodeča žica.¹¹⁷

115 Med vojno je poleg 98.723 smrtnih žrtev (vključno z obračuni po vojni) poškodbe na zdravju in telesu utrpelo 39.129 moških in 11.058 žensk, skupaj 50.187. Desetine naselij je bilo popolnoma uničenih ali požganih, uničen je bil tudi velik del industrije in javne infrastrukture. Nemški okupatorji so v okviru etnociidne politike izpraznili celotna območja severne Dolenjske, Posavja in Obsotelja ob meji s Hrvaško ter ob italijansko-nemški meji. Šlo je za popoln izgon. Več v: Repe, *S puško in knjigo*, 330, 331.

116 Škerl Kramberger, *Hojs: Postavite še 50 kilometrov ograje na mejo s Hrvaško!*, Dnevnik, 3. 3. 2021.

117 Ljudmila Gramc, *Mimo vasi so napravili mejo*.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Antonije Abine (roj. Černe).

Arhiv Dušice Milost.

Arhiv Frančiškanskega samostana Novo mesto.

Arhiv Ivice Žnidaršič.

Arhiv Janeza Zakška.

Arhiv Kartuzije Pleterje.

Arhiv Marjana Ivana Moškona.

Arhiv Martine (Tinčike) Jug.

Arhiv Oskarja Zorana Zeliča.

Arhiv Rie Bačer.

Dolenjski muzej Novo mesto, fototeka.

Gradivo za topografijo dolenjskih krajev za čas NOB 1941 – 1945. Dolenjski muzej Novo mesto.

Muzej novejšje zgodovine Slovenije, fototeka.

PA AA. Italien. Die deutsch-italienische Grenze im ehemals jugoslawischen Gebiet. Pol. XII/6 vom 1941 bis 1942. R 105126.

SI AS 1773, t.e. 773, poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo.

SI AS 1834, 1941 – 1945, Okrajno glavarstvo Novo mesto.

SI AS 1859 VII. Korpus, t.e.7, p.e 165.

Časopisni viri

Milanovič, Marina, Nagrada 10.000 mark ni bila izplačana, Dnevnik, 16. 4. 1971.

Škerl Kramberger, Uroš, *Hojs: Postavite še 50 kilometrov ograje na mejo s Hrvaško!*, Dnevnik, 3. 3. 2021.

Usode polni dan, Dolenjski list, 6. 4. 1961.

Zakšek, Janez, Stanko in Jože, ki sta doma v Kostanjevici na Krki, živita pa v Ljubljani in Kamniku, Kostanjeviške novice, december 2011.

Intervjuji v hrambi arhiva projekta in objavljeni intervjuji

Alenka Stražisar Lamovšek, GOSTILNA, GASTHAUS, TRATTORIA, Veliki Cirknik, 18. 12. 2018, <https://youtu.be/aWTtFVJax0s>. Pridobljeno 22. marec 2021.

Alenka Stražisar Lamovšek, U 25, Ob potoku Hinja pri Šentjanžu, 18. 12. 2018, https://youtu.be/a2_wZJ6jwHE. Pridobljeno 22. marec 2021.

Ana Hočevvar, Bodeča žica v betonu, Krmelj, 24. 10. 2018, <https://youtu.be/klXLNUZHQtU>. Pridobljeno 9. marec 2021.

Ana Hočevvar, Krmelj 1941 – 1945, Krmelj, 24. 10. 2018, <https://youtu.be/x6A1jPNl0zk>. Pridobljeno 9. marec 2021.

Ana Hočevvar, Okupacijska meja v Krmelju, 17. 8. 2020. <https://youtu.be/0ayqwfmx9lg>. Pridobljeno 9. marec 2021.

- Andrej Božič, Bunker pri Cistercijanskem samostanu*, Kostanjevica na Krki, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/KQypk5gedVA>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Anton Palčič, Gozd je moral posekati*, Kočarija, 5. 9. 2019, https://youtu.be/M_hNkQyn3b4. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Anton Stipanič, Vinceremo, Videt čemo*, Ljubljana, 28. 8. 2017, https://youtu.be/dmSKMLqAF_s. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Anton Škerlj, Milena Škerlj, Hudič jih je vzel*, Novo mesto, 10. 10. 2019, <https://youtu.be/QShoU-JEbNJM>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Anton Štih, Čelade so uporabljali za zajemanje gnojnice*, Goveji Dol, 24. 10. 2018, <https://youtu.be/lpl1kRYnDwM>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Antonija Abina, Na meji je pobiral mine*, Ljubljana, 17. 12. 2019, <https://youtu.be/VtufBH-AzGE>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Antonija Abina, Oče je prestavil mejne kamne*, Ljubljana, 17. 12. 2019, <https://youtu.be/NIt-FX7wNf14>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Blaž Štangelj, Transformator na bunkerju*, Novo mesto, 15. 2. 2019, <https://youtu.be/3jJAIkHxUP4>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Bojan Balkovec, Bajer, Cikava*, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/j0eMH5cNnIg>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Bojan Balkovec, Most čez Savo pri Lazah*, Laze, 2. 7. 2019, https://youtu.be/rd2mwZ_BrL4. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Bojan Balkovec, Nemški stražni stolp pri vasi Čedem*, Čedem, 25. 9. 2019, <https://youtu.be/126rkqtt6kk>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Boris Gramc, Čedem*, Čedem, 29. 9. 2019, <https://youtu.be/Z7N14mXLLS0>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Borut Škerlj, Trije bunkerji*, Novo mesto, 26. 8. 2019, <https://youtu.be/hoY5OPwzY6s>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Božidar Flajšman, Žumberak: meja 1941–1945 in 1992*, Metlika, 3. 10. 2018, <https://youtu.be/6ahDoZ-SxYY>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Ciril Kristof, Rafko Blažič in Marjan Zaman, Hinjce*, Hinjce, 24. 10. 2018, <https://youtu.be/7aLJJMQVIYg>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Eva Kovič, Josip Kovič, Obmejna postaja Laze*, Laze, 2. 7. 2019, <https://youtu.be/PEbJr7eV8V8>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Eva Kovič, Švercal je cigarete za partizane*, Laze, 2. 7. 2019, <https://youtu.be/M6n3DhWjxdU>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Franc Gajski, Pohod ob okupacijski meji Nemčije in NDH*, Pisanke pri Veliki Dolini, 25. 9. <https://youtu.be/H6ucnoJKNdk>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Franc Jamšek, V Dolah je bila glavna baza za obmejne postojanke*, Hom pri Ravnah nad Šentrupertom, 18. 12. 2018, <https://youtu.be/rXTU-B0sVrI>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Franc Jamšek, Vasi so bile izseljene*, Ravne in Strmec nad Ravnami, 18. 12. 2018, https://youtu.be/KYD_x114Db4. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Franc Liberšar, Nogo mu je odtrgalo*, Bučka, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/QQKsxxgQ3xmw>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Ivana Tratar, Samo, da smo prišli domov*, Ravne, 18. 12. 2018, <https://youtu.be/8nBh7nMivck>. Pridobljeno 22. marec 2021.

- Izidor Slevce, Jožefa Kržan, Šus je priletel pod noge, Savlje, 11. 12. 2018, <https://youtu.be/xYOtK-6Mwe9g>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Janez Kuhelj, Belogardistična postojanka v Dolenji Brezovici, Šentjernej, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/fSI79GQ3qug>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Janez Kuhelj, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo, Šmarje, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Janez Kuhelj, Tone Kovačič, Topovi v Šentjerneju, Šentjernej, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/MvfOj-gxks2U>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Janez Šmigoc, Božo Repe, Meje na meji, Velika Varnica, 27. 3. 2019, <https://youtu.be/wCKxNmRe3nw>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Jože Dvojmoč, Nemški stražni stolp in meja pri Zameškem, Zameško, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/vS4Z8ZpAwnw>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Jože Godec, Mamo in šest otrok so žive zažgali, Kresniške poljane pri Jevnici, 2. 7. 2019, <https://youtu.be/juycxAo8Re4>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Jože Godec, Štefan Cerar, Nagrada 10.000 mark ni bila izplačana, Most čez Savo pri Jevnici in Senožetih, 2. 7. 2019, <https://youtu.be/deJS132dPog>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Jože Jankovič, Dotik z mejo je bil smrtonosen. Kostanjevica na Krki, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/ciAlgV6LlsQ>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Jože Jankovič, Rešil sem enega ptička. Kostanjevica na Krki, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/-PDR-1ZnJnYM>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Judita Podgornik Zaletelj, Tine Pungerčar, Ostanki nemškega stražnega stolpa na hribu Okiču pri Bučki, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/Zs6G2FfAYTI>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Ljudmila Gramc, Djevojka Tita ubila, Loče pri Dobovi, 10. 10. 2017, <https://youtu.be/tU2Rs-bYviCk>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Ljudmila Gramc, Izgnali so nas v Šlezijo. Loče pri Dobovi, 10. 10. 2018, <https://youtu.be/fAo-IwC9LMVs>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Ljudmila Gramc, Mimo vasi so napravili mejo, 10. 10. 2017, <https://youtu.be/hZBKotxKgZA>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Lojze Rupar, Za njih je bil program dober, za nas pa poguben, Bučka, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/wvXq4HxnKZY>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Marjan Ivan Moškon, Hrvati so hoteli imeti Novo mesto, Novo mesto, 8. 3. 2021, <https://youtu.be/LijzETygxmI>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Martina (Tinčika) Jug, Vsi, ki smo vstali, smo bili izključeni, Metlika, 31. 10. 2020, <https://youtu.be/7UDc3JRfVJE>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Nada Štih, Goveji Dol, 24. 10. 2018. Posnetek intervjuja hrani arhiv projekta.
- Rafael Rafko Blažič, Marjan Zaman, Prvotna okupatorska meja pri Tržišču, Hinjce, 24. 10. 2018, https://youtu.be/JM8lf_7ZGeY. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Rafael Rafko Blažič, Meja je bila dobrih 500 metrov od Tržišča, Tržišče, 24. 10. 2018, https://youtu.be/eh1l_HG8mjk. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Ria Bačer, Na ograji je bila konjska glava (Novo mesto 1941–1945), Trebnje, 12. 3. 2021, <https://youtu.be/61-eHlqXhdw>. Pridobljeno 20. februar 2021.
- Rudolf Sever, Judita Podgornik Zaletelj, Protitankovski bunker v Novem mestu, Novo mesto, 15. 2. 2019, <https://youtu.be/dSezwhV-qis>. Pridobljeno 22. marec 2021.

- Silvo Vene, Obležje razklanosti in spominska soba*, Bučka, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/q-J7H0co-TuI>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Silvo Vene, Strogo zastražena meja*, Bučka, 12. 6. 2018, <https://youtu.be/uYoe-6wrSLw>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Stanko Kušljan, Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo*, Šentjernej, 3. 11. 2018, https://youtu.be/R1F6_9lQCoo. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Stanko Kušljan, Šentjernej je bil 3x ograjen*, Šentjernej, 3. 11. 2018, <https://youtu.be/g1-19cOIsW0>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Stanko Kušljan, Takrat hrvaška meja ni obstajala*, Imenje, 28. 11. 2018, <https://youtu.be/1GJpgwA07qk>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Valentin Hribar, Levi breg Krke so izselili*, Kostanjevica na Krki, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/pwXReBKdcmE>. Pridobljeno 9. marec 2021.
- Viktor Miklič, En krompir, tri države*, Mačkovec, 10. 9. 2019, <https://youtu.be/l8GD7FymbUw>. Pridobljeno 22. marec 2021.
- Zdenko Roter, Umetnost tistih, ki so v stiski*, Ljubljana, 25. 1. 2018, <https://youtu.be/OF2hpXAbF-DE>. Pridobljeno 22. marec 2021.

Literatura

- Bačer, Ria, *Novo mesto, pet držav, Iztrgano pozabi*, Novo mesto, Goga, 2014.
- Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2, Rijeka, Liburnija; Mladost, Zagreb, 1981.
- Dodič, Milan, *Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije*, V (Ur. Jože Sever) *225 let novomeške gimnazije 1746–1971*, Novo mesto, Gimnazija Novo mesto, 1971.
- Ferenc, Tone, *Fašisti brez krinke*, Maribor, Obzorja, 1987.
- Ferenc, Tone, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*: Izbrana dela 1, Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Kos, Janez, *Še pomnimo. Spomini Šentjancev, Krmeljčanov in Tržiščanov na izgnanstvo in begunstvo 1941–1945*, Šentjanž, Krajevna organizacija Društva izgnancev Slovenije, 1999.
- Lorković, Mladen, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1939.
- Milošević, Slobodan D, *Okupatorska podjela Jugoslavije 1941–1945. Istorija 20. veka* 10, št. 1–2, 1992.
- Mikuž, Metod, *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*, I. knjiga, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1960.
- Mikuž, Metod, *Zgodovina Slovenskega osvobodilnega boja*, Ljubljana, Prešernova družba, 1970.
- Moškon, Ivan Marjan, *Kronika skoraj vsega*, Novo mesto, Samozaložba, 2017.
- Repe, Božo, *S puško in knjigo*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 2015.
- Rustja, Karol, *Dolenjske proge, Tiri in čas*, Ljubljana, Slovenske železnice, 1994.
- Štampohar, Anton, *Iz novejšje zgodovine Novega mesta*, V: *Novo mesto skozi čas* (ur. Zdenko Picelj), Novo mesto, Dolenjska založba, 1990.
- Teropšič, Tomaž, *Štajerska v plamenih*, Brežice, Posavski muzej, 2012.
- Zakonjšek, Rado, *Partizanski kurirji*, Ljubljana, Odbor IV. brigade VDV kurirjev relejnih postaj Slovenije, 1985.
- Zbornik 225 let novomeške gimnazije* (Ur. Jože Sever), Novo mesto, Gimnazija v Novem mestu, 1971.

Zelič, Oskar Zoran, *Železniška proga Sevnica-Trebnje 110 let*, Sevnica, Društvo Trg, 2018.

Zupančič, Jože, *Zasavje v plamenih*, Zveza borcev v Litiji, 1952.

KS Tržišče v NOB, Tržišče: ZZV NOV Tržišče, 1977.

Žnidaršič, Ivica, *Bučka na Dolenjskem skozi čas*, Krajevna organizacija Društva izgnancev Slovenije Bučka in Občina Škocjan, 2010.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 2, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 3, Arhiv Marjana Ivana Moškona.

Slika 4, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 5, Arhiv Marjana Ivana Moškona.

Slika 6, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 7, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Mačkovec, 10. 9. 2019.

Slika 8, SI AS 1773, t.e. 773, poveljstvo 14 pehotne divizije Isonzo.

Slika 9, SI AS 1773, t.e. 773, poveljstvo 14 pehotne divizije Isonzo.

Slika 10, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 11, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Slika 12, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 13, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Novo mesto, 1. 9. 2019.

Slika 14, Arhiv Martine (Tinčike) Jug.

Slika 15, Arhiv Martine (Tinčike) Jug.

Slika 16, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Metlika, 31. 10. 2020.

Slika 17, SI AS 1834, 1941 – 1945, Okrajno glavarstvo Novo mesto.

Slika 18, Arhiv Rie Bačer.

Slika 19, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 20, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 21, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 22, Arhiv Rie Bačer.

Slika 23, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 24, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 25, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Novo mesto, 15. 2. 2019.

Slika 26, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 27, Arhiv Kartuzije Pleterje.

Slika 28, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 29, ARS, SI AS 1859, VII korpus, t. e. 7, p.e. 165.

Slika 30, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Šentjernej, 5. 9. 2018.

Slika 31, Dolenjski muzej Novo mesto.

Slika 32, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Dolenja Brezovici pri Šentjerneju, 5. 9. 2019.

Slika 33, ARS, SI AS 1859, VII korpus, t. e. 7, p.e. 165.

Slika 34, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Kostanjevica na Krki, 12. 6. 2019.

- Slika 35, Avtor fotografije Franc Rabuse. Arhiv Janeza Zakška.
- Slika 36, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Kostanjevica na Krki, 5. 9. 2019.
- Slika 37, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika, Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman.
- Slika 38, Stane Mrvič in Janez Kos, Pomniki NOB na območju občine Sevnica. Sevnica: Občinska konferenca SZDL, 1989
- Slika 39, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Krmelj, 17. 8. 2020.
- Slika 40, Arhiv Dušice Milost.
- Slika 41, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Hinjce, 24. 10. 2018.
- Slika 42, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Hinjce, 24. 10. 2018.
- Slika 43, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Krmelj, 24. 10. 2018.
- Slika 44, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Goveji Dol, 24. 10. 2018.
- Slika 45, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Tržišče, 24. 10. 2018.
- Slika 46, Arhiv Oskarja Zorana Zeliča.
- Slika 47, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Vrhek pri Tržišču, 24. 10. 2018.
- Slika 48, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Bučka, 12. 6. 2018.
- Slika 49, Dolenjski muzej Novo mesto.
- Slika 50, Arhiv Ivce Žnidaršič.
- Slika 51, Arhiv Ivce Žnidaršič.
- Slika 52, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Bučka, 12. 6. 2018.
- Slika 53, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Bučka, 12. 6. 2018.
- Slika 54, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Bučka, 12. 6. 2018.
- Slika 55, Arhiv Antonije Abine (roj. Černe).
- Slika 56, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Ravne nad Šentrupertom, 18. 12. 2018.
- Slika 57, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Potok Hinja pri Šentjanžu, 18. 12. 2018.
- Slika 58, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Veliki Cirknik, 18. 12. 2018.
- Slika 59, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Sela pri Dobovi, 10. 10. 2018.
- Slika 60, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Železniška postaja Laze, 5. 4. 2021.
- Slika 61, Avtor fotografije Sonja Bezenšek. Laze, 22. 2. 2020.
- Slika 62, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Jevnica, 2. 7. 2019.
- Slika 63, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Senožeti, 2. 7. 2019.
- Slika 64, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Ljubljana, 31. 1. 2018.
- Slika 65, Avtor fotografije Božidar Flajšman. Loče pri Dobovi, 10. 10. 2018.

*Blaž Štangelj**

Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško pod Gorjanci

Uvod

Italijanska vojska je v letu 1942 izdelala načrt za zaprtje meje z Neodvisno državo Hrvaško (NDH), ki bi jo utrdila z bunkerji, vojaškimi postojankami in nepretrgano ograjo iz bodeče žice. Prvotnega načrta, da bi utrjena meja potekala po dejanski meji z NDH po grebenu Gorjancev in se usmerila proti reki Kolpi, niso uresničili. Utrjeno mejno črto, ki je bila sestavljena iz pasu bodeče žice, utrjenih objektov (bunkerjev) in prehodov ali blokov, so v letu 1943 gradili ob vznožju Gorjancev in od reke Kolpe vzhodno od Metlike v smeri Žumberka.

Prispevek se ukvarja z omenjenim italijanskim utrjevanjem, ki so ga poimenovali *Zapora meje s Hrvaško* (*Chiusura della frontiera Croata*). Z izjemo starejših domačinov krajev, kjer je potekala omenjena italijanska utrjena meja, lahko trdimo, da se je ta projekt italijanske divizije Isonzo izgubil v zgodovinskem spominu.

V prvem delu prispevek predstavi doslej objavljeno literaturo na temo italijanske zapore meje z NDH. V nadaljevanju pa na podlagi literature, spominov domačinov, terenskega dela ter predvsem na podlagi italijanskih arhivskih dokumentov (Enajsti armadni zbor in divizija Isonzo) in partizanskih obveščevalnih arhivskih dokumentov predstavi omenjeni projekt italijanske vojske. Prispevek ne želi poudarjati učinkovitosti okupatorjevih inženirskih enot, temveč opominjati na eno izmed okupacijskih meja na Slovenskem in na ovire, ki jih je ta povzročala.

* Blaž Štangelj, mag. zgod., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, 1000 Ljubljana, doktorski študent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, blaz.stangelj@inz.si

** Prispevek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Pregled literature o italijanski zapori meje z Neodvisno državo Hrvaško

Gradnja utrjenega mejnega pasu pod Gorjanci in v Beli krajini vzhodno od Metlike, ki ga je leta 1943 gradila italijanska vojska je do danes precej izginil iz zgodovinskega spomina. Omenjeni projekt italijanske vojske pa ni bil neznan. Omenja se v literaturi, ki obravnava drugo svetovno vojno na območju med Krko in Gorjanci na Dolenjskem in v Beli krajini. Večina avtorjev pa temu projektu italijanske vojske ni posvečala velike pozornost.

Leta 1956 je bila izdana peta knjiga zbornika dokumentov o drugi svetovni vojni na Slovenskem. V njem so objavljeni izbrani partizanski, italijanski in nemški dokumenti za slovensko območje med januarjem in aprilom 1943.¹ V tem zborniku sta v prevodu objavljena dva italijanska dokumenta, ki govorita o gradnji utrjene mejne črte ob meji z Neodvisno državo Hrvaško (NDH), ki bi preprečila prehajanje partizanov. Prvi dokument je poslanica poveljnika Enajstega armadnega zbora generala Gastone Gambarija, ki jo je 1. januarja 1943 poslal svojim podrejenim enotam. V njej je zapisal, da je ukazal z bodečo žico zapreti mejo z NDH.² Ta dokument opisuje tudi Metod Mikuž v svoji knjigi o pregledu zgodovine NOB.³ Drugi dokument v omenjenem zborniku pa je javna izjava poveljnika Enajstega armadnega zbora generala Gastone Gambarija, ki jo je 9. marca 1943 poslal svojim podrejenim enotam. V njem je opisal svoj obisk v Rimu pri Benitu Mussoliniju, ki mu je poročal o vojaški situaciji in aktivnosti enajstega armadnega zbora in divizije Lombardija. Mussolini je bil že predhodno dobro obveščen o vojaških operacijah omenjenih enot in je ob tem Gambariju izrazil pohvalo. Mussolini je Gambariju med drugim tudi naročil naj se v najkrajšem času dokonča zapiranje meje med Ljubljansko pokrajino in NDH, ki so jo zapirali z bodečo žico, ki bi preprečevala prehajanje partizanov na eno ali drugo stran. Gambarja je Mussoliniju odgovoril, da divizija Isonzo in inženirija Enajstega armadnega zbora smatra to delo kot svojo častno dolžnost.⁴ Oba omenjena dokumenta generala Gambare o zapiranju meje z NDH v svoji knjigi o NOB v Beli krajini omenja tudi Rudi Vogrič.⁵ V omenjenem zborniku dokumentov je objavljeno še nekaj partizanskih in italijanskih dokumentov o napadu partizanskih enot na italijanske postojanke in postojanke Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC)⁶ na

1 Trgo, Fabijan, ur. *Zbornik dokumenata i podataka...*, VI. del. Knjiga 5, 1956.

2 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka...*, VI. del. Knjiga 5, 330, 334.

3 Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*. II., 175–176.

4 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka...*, VI. del. Knjiga 5, 554–555.

5 Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 206, 229.

6 Kratica MVAC je v italijanščini *Milizia volontaria anticomunista*, kar v slovenščini pomeni Prostovoljna protikomunistična milica. Raziskovalci na Inštitutu za novejšo zgodovino, avtorji knjige o 2. svetovni vojni na Slovenskem tako razložijo vojaško kolaboracijo in njena poimenovanja: »Prostovoljna kolaboracija z okupatorjem se je najbolj pokazala v sodelovanju na vojaškem področju. Šlo je za vojaško, oboroženo kolaboracijo, ki jo je italijanski okupator sprejel z odprtimi rokami in jo poimenoval Prostovoljna protikomunistična milica. Slovenci, njihovi stvaritelji, so jo imenovali vaške straže, v odporniškem gibanju pa so te enote imenovali bela garda. Šlo je za izraz iz časa državljanske vojne v Rusiji po oktobrski revoluciji leta 191, kar kaže na to, kako so v osvobodilnem gibanju razumeli nastop slovenskih oboroženih kolaborantskih enot. Tako so jih razumeli tudi Italijani in jih nemalokrat imenovali 'beli psi.' Italijani so se namreč dobro zavedali, kaj pomeni sodelovanje Slovencev proti Slovincem.« (Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni, 1941–1945*, 234–235.)

območju okolice Šentjerneja, kjer je potekala gradnja pasu bodeče žice za zaprtje meje z NDH.⁷

Šesta knjiga zbornika dokumentov o drugi svetovni vojni na Slovenskem je bila objavljena leta 1957.⁸ V njem so objavljeni tudi nekateri partizanski in italijanski dokumenti, ki govorijo o napadih partizanov na utrjen mejni pas pod Gorjanci med majem in avgustom 1943.⁹

Mile Pavlin v svoji knjigi o Petnajsti brigadi, ki je izšla leta 1969, na podlagi nekaterih dokumentov v omenjenih dveh izdajah zbornika, omenja italijansko gradnjo utrjene mejne črte za zaprtje meje z NDH. Omenil je tudi ukaz Gambare iz 1. januarja 1943 za zaprtje meje in zapisal približen načrt trase utrjene meje od Metlike do Kostanjevice. Pavlin tudi zapiše, da se italijanska vojska ni odločila za gradnjo utrjene meje po vrhu grebena Gorjancev, ampak so se odločili za traso ob vznožju Gorjancev, ki bi jo lažje branili in oskrbovali.¹⁰ Italijansko gradnjo utrjenega pasu iz bodeče žice in bunkerjev, ki naj bi preprečeval prehode partizanov, Mile Pavlin omeni tudi v svojem prispevku o Vzhodnodolenjskem odredu in Petnajsti brigadi na posvetu o Žumberku in Gorjancih leta 1986. V prispevku je približno opisal traso utrjene meje, napačno pa je zapisal, da se je gradnja začela pri Metliki. Pravilo pa navaja, da je bil utrjeni pas do sredine maja 1943 postavljen med Kostanjevico in Šentjernejem.¹¹ V prispevku na zgoraj omenjenem posvetu je tudi Zdravko Klanjšček kratko omenil italijansko gradnjo pasu bodeče žice v letu 1943 ob vznožju Gorjancev za njihovo varovanje meje z NDH.¹²

Jože Penca je leta 1974 napisal knjižico, ki pregledno opisuje NOB v krajevnih skupnostih Kostanjevica in Podbočje. V njej omeni tudi italijansko gradnjo utrjene meje. Zapiše, da je bila meje utrjena z bodečo žico in bunkerji. Ob večjih poteh so bili narejeni prehodi (bloki), ki so prav tako bili utrjeni. Utrjena meja je služila za preprečevanje prehoda partizanov v vasi pod Gorjanci, kjer bi hodili po hrano. Utrjeni objekti so služili tudi za nadzor gibanja prebivalcev, ki so ga izvajale enote Prostovoljne

7 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 5: Ukaz štaba 13. proletarske udarne brigade Rade Končar, 17. 2. 1943 svojim podrejenim enotam za napad na Pleterje, 144–146. Poročilo Poveljstva XI. armadnega zbora 20. 2. 1943, o napadu partizanov na Pleterje, 509–510. Poročilo štaba 13. proletarske udarne brigade Rade Končar, 22. 2. 1943 o akciji na Dolnjo Brezovico, 169–172.

8 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 6, 1957.

9 Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 6. Dnevnik političnega komisarja Cankarjeve Brigade Jožeta Borštnarja, 1.5.1943–2. 9. 1943, 196–198. Dnevnik Toneta Vidmarja, 1.5.1943–9. 9. 1943, 199, 208. Odredba GŠ NOV in POS, 23. 7. 1943 o pohvali Kastelic Polda za hrabrost pri napadu na bunker pri Dolnjem Suhadolu, 124. Operativno poročilo Poveljstva divizije Isonzo, 21. 5. 1943, 258–259. Poročilo divizije Isonzo, 16. 7. 1943, 208. Poročilo specialnega bataljona št. 2 divizije Cacciatori delle Alpi, 20. 7. 1943, o spopadu pri Brusicah, 365–366. Poročilo Poveljstva divizije Isonzo, 25. 5. 1943 in 26. 5. 1943 o spopadu s partizani na Tolstem vrhu 262, 264. Poročilo divizije Isonzo, 26. 7. 1943, 381–382 (401–402).

10 Pavlin, *Petnajsta brigada*, 25–26.

11 Pavlin, Na skupni fronti, 203, 206–207.

12 Klanjšček, Pomen vojaškega sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih..., 129.

protikomunistične milice (MVAC). Jože Penca tudi kratko opiše traso utrjene meje od reke Krke, severovzhodno od Kostanjevice do Šmarja pri Šentjerneju. Zapiše še, da se je gradnja utrjene meje nadaljevala do kapitulacije Italije in da so z mejo prišli v bližino vasi Stopiče pri Novem mestu. Začetek postavljanja meje iz bodeče žice Jože Penca postavi v marec 1943, ko so začeli z deli pri Kostanjevici.¹³ Zapisani začetek gradnje se ne sklada z italijanskimi dokumenti. Ti navajajo, da se je gradnja pasu bodeče žice za zaporo meje začela graditi 13. januarja 1943 pri vasi Šmarje, južno od Šentjerneja.¹⁴

Zapise Jožeta Pence o utrjeni italijanski meji je povzel zgodovinar dr. Tone Ferenc, ki je napisal kratek pregled NOB na območju občine Krško, ki je bil leta 1977 objavljen v zborniku ob 500 letnici mesta Krško.¹⁵ Zapisu Jožeta Pence o trasi italijanske utrjene meje je dodal še naslednje podatke:

»Tako se je manevrski prostor za narodnoosvobodilno gibanje pod Gorjanci še zožil. Omeniti moramo, da je leta 1942 nemški okupator na meji s t. i. NDH in Italijo zgradil v Sloveniji utrdbeni pas z žičnimi ovirami, bunkerji, ogledni in stražnimi stolpi itd., da bi onemogočil prihajanje partizanov iz Hrvaške in t. i. Ljubljanske pokrajine. Tako je bilo območje pod Gorjanci kar s treh strani obdano z utrjenim pasom in žičnimi ovirami, kot da gre za nekakšno koncentracijsko taborišče.«¹⁶

Opisani podatki o italijanski utrjeni meji, ki sta jih zapisala Jože Penca¹⁷ in dr. Tone Ferenc,¹⁸ so bili nato povzeti še v dveh knjižicah o Gorjanskem bataljonu,¹⁹ diplomski nalogi zgodovinarja Zdenka Piclja na temo Podokrožja Gorjanci²⁰ in članku zgodovinarja Borisa Mlakarja o protipartizanskih enotah pod Gorjanci.²¹

Monografija Milana Gučka opisuje napade Šercerjeve brigade na bunkerje in pas bodeče žice v juliju 1943 v okolici Šentjerneja in Dolenjega Suhadola. Tedaj je enotam Šercerjeve brigade uspelo narediti nekaj prebojev skozi pas bodeče žice in to na določenih mestih uničiti.²² Milan Guček je pri opisu teh bitk deloma uporabil tudi dnevnik

13 Penca, *Zapiski o narodno-osvobodilnem gibanju na področju kraj. skup. Kostanjevica in Podbočje*, 17–18.

14 Ferenc, Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945, 246. SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22.1. 1943, 1. 2. 1943, 11. 3. 1943.

15 Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, 496–497.

16 Prav tam.

17 Penca, *Zapiski o narodno-osvobodilnem gibanju...*, 1974, 17–18.

18 Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, 496–497.

19 Penca, *Gorjanski bataljon*, 12. Pirkovič, *Bojna pot Gorjanskega bataljona*, 31.

20 Picelj, *Podokrožje Gorjanci v narodnoosvobodilni borbi*, 121.

21 Mlakar, Delovanje nasprotnikov partizanskega gibanja pod Gorjanci, 83–96. 89.

22 Guček, *Šercerjeva brigada*, 1973, 256, 258–260, 267–268.

partizana Hinka Bratoža, ki je opisal omenjene bitke, v katerih je sodeloval.²³ Napade Cankarjeve in Šercerjeve brigade na utrjen mejni pas na zgoraj omenjenem območju opisuje tudi Lado Ambrožič – Novljan. Ta tudi zapiše, da so utrjen mejni pas gradile italijanske inženirske enote, ki so za delo mobilizirale tudi domačine. Zapiše tudi namen tega pasu, in sicer da naj bi preprečevanje prehoda partizanov iz Bele krajine prek Žumberka in Gorjancev na levi breg reke Krke.²⁴

Gradnjo pasu bodeče žice v svojih spominih omenja tudi tedanji prior kartuzije Pleterje Josip Edgar Leopold – Lavov. Zapisal je, da je bila bodeča žica namenjena onemogočanju gibanja partizanov na tem območju. Partizani so kljub temu žico večkrat prerežali in prišli skozi.²⁵

Najtemeljitejši doslej objavljeni zapisi o italijanski zapori meje z NDH pod Gorjanci so trije članki Jožeta Penca, ki jih je leta 1992 objavil v Dolenjskem listu. Pri pisanju članku se je opiral predvsem na ohranjeno arhivsko gradivo italijanske vojske, ki ga je tedaj še hranil arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani (danes to gradivo hrani Arhiv Republike Slovenije). Poleg italijanskega gradiva pa je za pisanje članka uporabil tudi literaturo, ki opisuje napade partizanskih enot na utrjeno mejo in pa pričevanja prebivalcev vasi, skozi katera je tekla utrjena meja. Jože Penca v svojih člankih opisuje načrte italijanske vojske za zaporo meje z NDH iz leta 1942 in dejansko izvedbo zapore meje z bodečo žico in bunkerji v letu 1943. Pri tem zapiše traso meje iz bodeče žice, njeno utrditev z bunkerji, potek dela, varovanja in opiše nekaj partizanskih napadov na to mejo. Zapiše tudi, da se je julija 1943 bodeča žica začela graditi v Beli krajini in italijanski načrt, da se ta pas bodeče žice na zahodnem delu Gorjancev sklene s tistim pasom žice, ki je potekala od Kostanjevice.²⁶ Članki Jožeta Penca so služili kot osnova in temeljna podlaga za raziskavo za pričujoči prispevek. Jože Penca napačno zapiše, da se je gradnja utrjene meje začela januarja 1943 pri Kostanjevici.²⁷

O italijanski utrjeni meji pod Gorjanci je pisal tudi kustos Dolenjskega muzeja Anton Štampohar, ko je v osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja raziskoval okupacijske meje na Dolenjskem. Njegov daljši članek na to temo je objavljen v tej knjigi.²⁸ V članku, ki je bil leta 1997 objavljen v časopisu Dolenjski list, napačno locira začetek gradnje utrjene meje, ki jo postavi v okolico vasi Slinovce pri Kostanjevici.²⁹ Italijanski dokumenti navajajo, da se je gradnja pasu bodeče žice za zaporo meje začela graditi

23 Bratož, *Dnevnik partizana*. I. del., 186–188, 198–199. Guček, *Šercerjeva brigada*, 259–260.

24 Ambrožič – Novljan, *Cankarjeva brigada*, 185, 206–210.

25 Lavov, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, 82.

26 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 1.–3. del. *Dolenjski list*, 9. 4. 1992, 16. 4. 1992, 23. 4. 1992, 17.

27 Peav tam, 1. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22.1. 1943, 1. 2. 1943, 11. 3. 1943.

28 Štampohar, *Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev*. Objavljeno v tej knjigi, 185–252. Štampohar, *Leto 1942 na Dolenjskem*. 8. del, 15.

29 Štampohar, *Leto 1942 na Dolenjskem*. 8. del, 15.

13. januarja 1943 pri vasi Šmarje, južno od Šentjerneja, in sicer v smeri Kostanjevice.³⁰ Anton Štampohar se opira na dnevniški zapis župnika Andreja Zupanca iz Svetega Križa,³¹ ki je 13. februarja 1943 v svoj dnevnik zapisal, da se plete ograja iz bodeče žice, ki naj bi preprečevala prehajanje partizanov ter da bodo na nekaterih mestih zastraženi prehodi čez to žico. Župnik Andrej Zupanc tako le piše o postavljanju ograje iz bodeče žice, ne pa tudi o njeni lokaciji.³²

Gradnjo italijanske utrjene mejne črte opisuje tudi zgodovinar dr. Tone Ferenc v svojem članku o Kostanjevici na Krki med drugo svetovno vojno, ki je bil objavljen leta 2002.³³ V tem članku je dopolnil zapis o utrjeni italijanski meji iz leta 1977. Popravlil je tudi svojo datacijo začetka gradnje utrjene meje in jo pravilno datiral s 13. januarjem 1943.³⁴ V svojem članku opisuje italijanske načrte za utrditev meje iz leta 1942, dejansko gradnjo utrjene meje v letu 1943 in utrditev te na območju Kostanjevice. Za to območje zapiše tudi italijanske enote, ki so zaporo meje gradile, ter italijanske enote in enote MVAC, ki so zaporo meje in gradnjo nadzorovale.³⁵

Italijanska vojska je utrjen pas bodeče žice in bunkerjev gradila tudi v Beli krajini vzhodno od Metlike, in sicer od železniškega mosta čez reko Kolpo pri vasi Rosalnice ter v smeri vasi Grabrovec. Ta utrjevalna dela v kronike mesta Metlika omenja Zvonko Rus. Napačno pa datira začetek gradnje tega utrjenega pasu, ki ga postavi v pomlad 1943. Italijanski dokumenti govorijo, da so se dela na tem območju začela v drugi polovici julija 1943.³⁶

30 Ferenc, *Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945*, 246. SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1. 1943, 1. 2. 1943 in 11. 3. 1943.

31 Danes se ta kraj imenuje Podbočje.

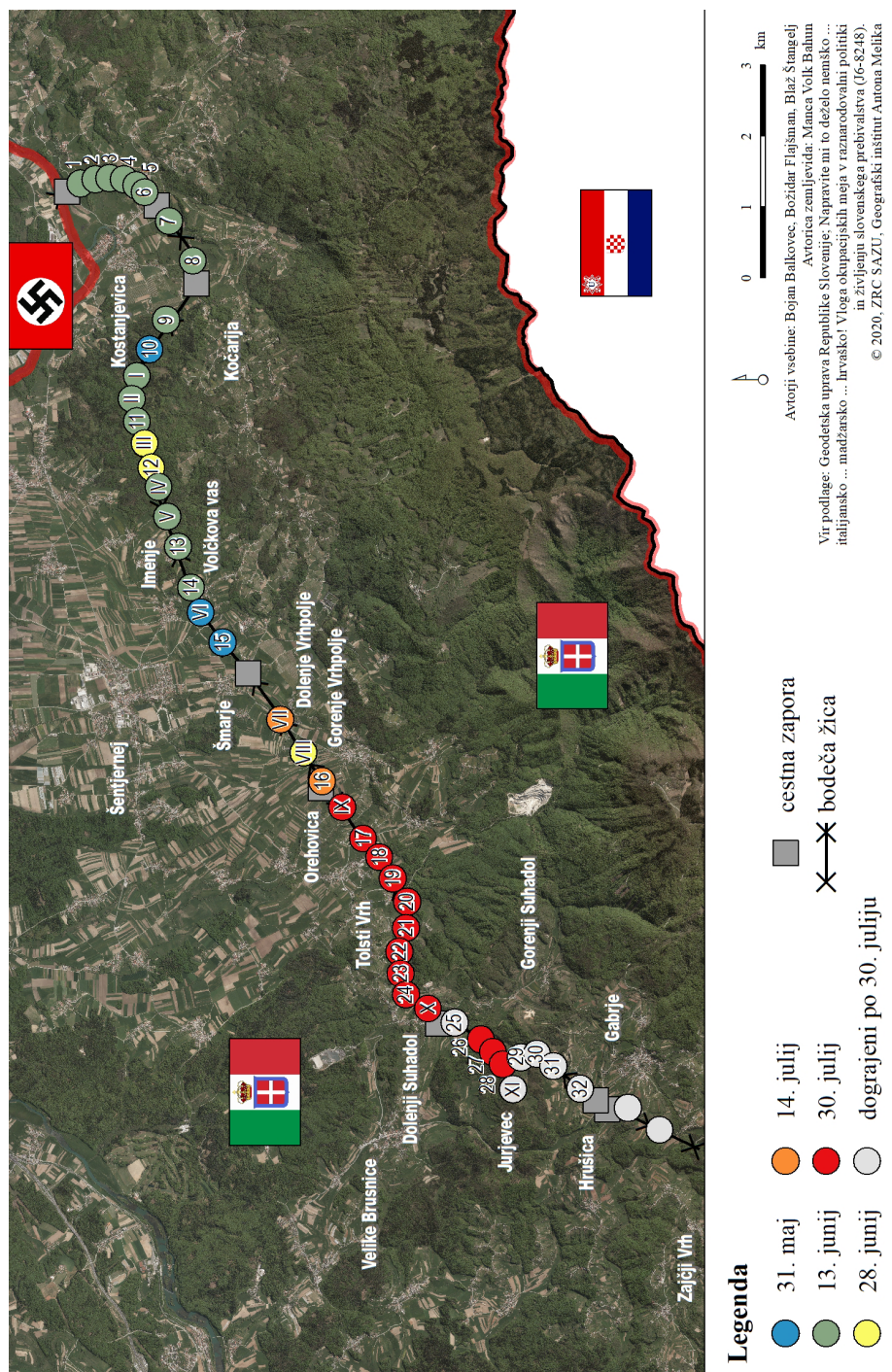
32 Štampohar, *Leto 1942 na Dolenjskem*, 8. del, 15. Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino. Vojni dnevnik Svetokriškega župnika Zupanca, 13. 2. 1943.

33 Ferenc, *Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945*, 233–269. 246.

34 Prav tam, 246. Ferenc, *Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško*, 496–497. SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1. 1943, 1. 2. 1943 in 11. 3. 1943.

35 Ferenc, »Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945«, 246.

36 Rus, *Kronika mesta Metlika II, 1941–1991*, 62. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7. 1943. Štangelj, *Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško v Beli krajini*, 51–71.



Slika 1: Zemljevid zapore meje z NDH pod Gorjanci, grajene v letu 1943, narisan na podlagi zemljevidov italijanske divizije Isonzo. Datacijo gradnje bunkerjev (označeni z arabskimi številkami) in močnejših zidanih utrdb (označeni z rimskimi številkami) prikazujejo krogi v različnih barvah.

Načrti za zaporo meje z Neodvisno državo Hrvaško v letu 1942

Meja med Italijo in Neodvisno državo Hrvaško (NDH) na območju Gorjancev, Žumberka in Bele krajine je potekala od tromeje med Nemčijo, Italijo in NDH, južno od Gadove peči, po grebenu Gorjancev do Trdinovega vrha, od tu šla proti jugovzhodu skozi Žumberk po meji nekdanjega sreza Črnomelj Dravske banovine (del te meje sreza je bila tudi meja takratne občine Radatovići), do izliva potoka Kamenica v reko Kolpo pri vasi Rakovec (okolica Metlike). Od tu je meja šla navzgor po toku reke Kolpe do Predgrada.³⁷

Italijanska vojska je v letu 1942 izdelala načrt za zaporo meje z Neodvisno državo Hrvaško, ki bi jo utrdili z bunkerji, vojaškimi postojankami in žično ograjo. Ta utrjena mejna črta naj bi potekala od tromeje med Nemčijo, Italijo in NDH, južno od Gadove peči (kota³⁸ 771, imenovana Kumičevac), šla po grebenu Gorjancev, skozi Trdinov vrh in se zahodno od njega usmerila proti jugu do železniškega mostu čez reko Kolpo pri vasi Rosalnice pri Metliki.³⁹ Za utrditev tega mejnega pasu so predvidevali naslednje, kar je iz pisma komandanta Enajstega armadnega zbora, generala Maria Robottija, zapisal Jože Penca:

» a) čvrst pas žične ograje, širok 7 metrov, posek gozda za traso, da bo pregledna in prehodna in jo bo možno nadzorovati; b) ob ograji urejena pot, ki bo normalno prehodna vsaj za tovarne živali; c) vzdolž ograje sistem čvrstih objektov, ki bodo omogočali posadki bivanje, nadzor ograje in v primeru napada tudi učinkovito obrambo; d) telefonska povezava posadk med seboj in v zaledje z nadrejenim poveljstvom, ta pa naprej z najbližjo posadko.«⁴⁰

Na mejni črti od tromeje pri Gadovi Peči (kota 771, imenovana Kumičevac) in po grebenu Gorjancev so nameravali zgraditi 33 utrjenih objektov.⁴¹ Mejna črta bi bila razdeljena na štiri sektorje, katerih poveljstva bi bila v zaledju meje, in sicer v vasi Veliki Cerovec, Gabrje, kartuziji Pleterje in Kostanjevici. Poveljstvom sektorjev bi bili podrejeni sedeži oficirskih komand, ki so jih vzdolž grebena Gorjancev predvidevali 13. Posamezne oficirske komande pa bi bile nadrejene utrjenim objektom na sami meji.⁴² Ocenili so, da bi za ta dela potrebovali:

37 Flajšman, Vinceremo, videt čemo: Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945, 9, 20. Balkovec in Flajšman, Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945, 55, 57. Repe in Ajlec, Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu, 22–24, 26.

38 Geografski terminološki slovar razlaga, da je kota: »točka na Zemljinem površju, zlasti na vrhu vzpetine, z natančno izmerjeno nadmorsko višino.« (Geografski terminološki slovar, s. v. »kota«.)

39 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del, 17. Pavlin, Petnajsta brigada, 25.

40 Prav tam, 1. del, 17.

41 Prav tam, 1. del, 17.

42 SI AS 1773, t. e. 773, Karta 24. pehotnega polka, 14. 4. 1942.



Slika 2: Zemljevid načrtovane italijanske zapore meje z NDH po vrhu grebena Gorjancev, 14. april 1942.

»1. 6.270 ton raznega materiala, od tega bodeče žice cca 3.100 ton, 2. 506.280 delovnih dni, od tega za sekanje gozda 32 %, za gradnjo poti in utrjevanje 55 %, za postavljanje žice 9 %, za postavljanje barak 4 %.«⁴³

Namen, sestava, trasa in način gradnje zapore meje z Neodvisno državo Hrvaško pod Gorjanci v letu 1943

Italijanska vojska ni uresničila načrtovanega projekta zapore meje po grebenu Gorjancev, kjer je potekal del meje med Italijo in NDH. Utrjeno mejno črto so gradili ob vznožju Gorjancev, kjer so se oprli na obstoječe cestne komunikacije in vojaške postojanke italijanske vojske in slovenskih enot Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC), in sicer na primer postojanke v Kostanjevici, Šentjerneju in Dolenji Brezovici. S tem so si zagotovili tudi lažjo oskrbo in obrambo mejne črte. Glavni namen utrjene mejne črte je bilo preprečiti prehode partizanov iz Žumberka in Gorjancev v vasi pod Gorjanci in jim s tem onemogočiti zbiranje hrane v teh vaseh.⁴⁴ Dela za zaporo meje so izvajali vojaki inženirske enote divizije Isonzo. Ponekod so bili v to delo mobilizirani tudi domačini civilisti, ki so bili vključeni v gradbena dela in prevoze gradbenega materiala.⁴⁵ Ustni viri domačinov in nekateri partizanski dokumenti govorijo, da so nekateri mobilizirani domačini za opravljeno delo od Italijanov dobili nekaj lir plačila.⁴⁶ Župnik iz Svetega Križa⁴⁷ je 6. maja 1943 v svoj dnevnik zapisal, da so partizani prebivalcem vasi Oštrc prepovedali žgati apno za potrebe italijanske vojske in plesti bodečo žico ter jim za to delo za Italijane, grozili s smrtno kaznijo.⁴⁸ Gradnjo zapore meje z NDH so varovale enote divizije Isonzo in enote MVAC.⁴⁹

Utrjena mejna črta je bila sestavljena iz pasu bodeče žice, bunkerjev, močnejših utrd, hiš predelanih v utrdbe, in mejnih prehodov oziroma blokov.⁵⁰ Pas bodeče žice je

43 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 1. del, 17.

44 Prav tam, 1. del, 17. Pavlin, *Petnajsta brigada*, 25.

45 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria, 15. 6. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 1. 2. 1943, 28. 3. 1943, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943. *Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapicilo*, 0:07–0:45, 1:02–2:10. Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321 Poročilo VDO za GŠ, 5. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 5, p. e. 201 Poročilo VDO za Glavni obveščevalni center, 12. 6. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, Poročilo Gorjanskega bataljona obveščevalcu odreda, 6. 2. 1943 in 12. 6. 1943. Ambrožič - Novljan, *Cankarjeva brigada*, 206. Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 2. del, 17. Ferenc, *Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945*, 246. Lavov, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, 82.

46 *Stanislav Sluga, Šest kolov se je zapicilo*, 1:02–1:20, 2:55–3:23. Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 284, Poročilo OK VOS Bela Krajina za CK VOS, 12. 8. 1943.

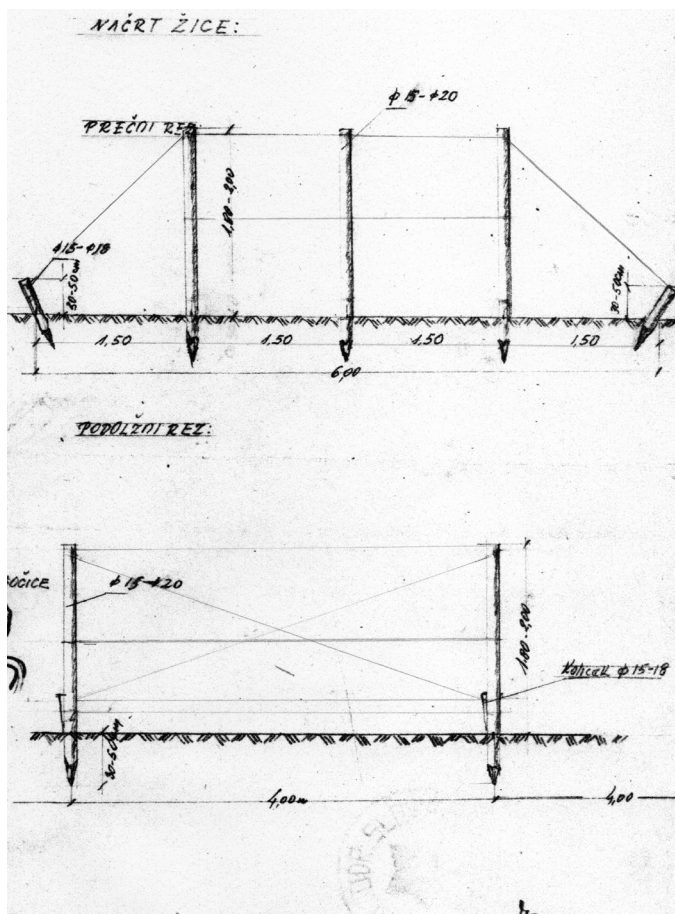
47 Danes se ta kraj imenuje Podbočje in se nahaja v okolici Kostanjevice na Krki.

48 Dolenjski muzej Novo mesto, Vojni dnevnik Svetokriškega župnika Zupanca, 6. 5. 1943, 345.

49 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 2. del, 17. Ferenc, *Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945*, 246. SI AS 1773, t. e. 773, Razni dopisi o premestitvi podrejenih enot divizije Isonzo in enot MVAC za varovanje zapore meje z NDH.

50 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17.

bil širok od 5,50 metra do 6 metrov in v sredinskem delu visok od 1,80 metra do 2 metra in postavljen v obliki geometrijskega lika trapezoida. Bodeča žica je bila prepletena med koli (lesenimi nosilci), ki so imeli premer med 15 in 20 centimetrov, in količki, ki so imeli premer med 15 in 18 centimetrov. Tako pas bodeče žice grafično predstavi skica partizanskega obveščevalca.⁵¹



Slika 3: Prečni in podolžni načrt pasu bodeče žice, ki ga je narisal obveščevalec Vzhodnodolenjskega odreda, 10. julij 1943.

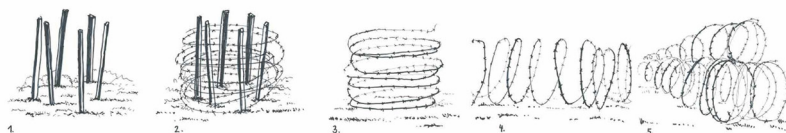
Na podoben način se pasu bodeče žice spominja tudi domačin Gabrja Mihael Rukše, ki se spominja, da sta bila iz leve in desne strani en proti drugemu postrani zabita kola. Na sredini med njima pa je bil kol postavljen navpično. Koli so bili postavljeni na gosto in na vse

51 SI AS 1865, t. e. 211, Skica situacije žične pregrade z bunkerji v šentjernejški dolini, merilo 1 : 25.000, VDO, 10. 7. 1943.

strani opleteni z bodečo žico, na vsaj okoli 2 do 2,50 metra širine in na sredini do 2 metra višine. Mihael Rukše je v letu 1943 južno od griča Rutovce pri Gabrju videl nekajmetrski pas uničene bodeče žice. Partizani so tedaj žico razrezali in razmetali kole, okoli katerih je bila ovita. Italijanski vojaki so nato to luknjo v pasu bodeče žice postavili na novo.⁵²

Dokumenti italijanske inženirije divizije Isonzo opišejo, da je pas bodeče žice postavljen v obliki trapezoida, širok med 5,50 metra in 6 metri in visok 1,50 metra.⁵³

Stanislav Sluga je bil eden od domačinov, ki jih je italijanska vojska mobilizirala za postavljanje bodeče žice v okolici Šentjerneja (na trasi južno od Prekope). Spominja se, da so pas bodeče žice postavljali na naslednji način. Najprej so v krogu zapičili 6 kolov. Okoli njih so ovili bodečo žico. Kole so nato odstranili in žico raztegnili v okoli 50 metrov dolg tunel. Dva tunela bodeče žice so postavili na tla in enega so postavili na vrh ter jih vse tri povezali med seboj.⁵⁴



Slika 4: Stanislav Sluga iz Dolenje Brezovice je sodeloval pri postavljanju zapore meje z NDH pod Gorjanci. Skica prikazuje način postavljanja pasu bodeče žice, kot se ga spominja.

52 Ustni vir: Mihael Rukše.

53 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22.1. 1943 in 1. 2. 1943. Poročilo poveljstva divizije Isonzo, 3. 3. 1943. Poročilo o gradnji zapore meje, 6. 6. 1943.

54 Stanislav Sluga, *Šest kolov se je zapičilo*, 1:05–1:55.

Podobnega izgleda pasu bodeče žice se spominja tudi Jože Pirkovič, ki je bil tedaj doma v Vrhpolju in je nekajkrat skozi prehod prehajal ta utrjen pas, ko je šel v Šentjernej. Spominja se, da so bili v tla zabiti leseni stebrički, široki okoli 10 do 15 centimetrov, okoli njih postavljena dva kolobarja bodeče žice in ta dva še med seboj prepletena v višino z bodečo žico.⁵⁵ Podobnega izgleda pasu bodeče žice se spominja tudi Terezija Paderšič iz Dolenjega Suhadola. Spominja se da je pas bodeče žice izgledal kot kolobar bodeče žice v velikosti 200 litrskega soda.⁵⁶

Pred postavitvijo pasu bodeče žice so na njeni trasi izsekavali gozd. Predviden izsekan pas je bil širok okoli 300 metrov, in sicer 50 metrov znotraj žice in 250 metrov na zunanji strani žice. Glede na to, da se izsekavanje gozda na trasi bodeče žice omenja skozi celoten čas gradnje utrjene meje, lahko domnevamo, da celotne predvidene širine izseka gozda niso izvedli pred postavitvijo bodeče žice in bunkerjev, temveč so gozd izsekavali tudi še po tem, ko so že postavili bodečo žico.⁵⁷ Stanislav Sluga, ki je bil mobiliziran za delo italijanske zapore meje z NDH, se spominja, da so na njeni trasi n južno od Prekope (med Šentjernejem in Kostanjevico), pred postavitvijo pasu bodeče žice sekali gozd v širini 50 metrov.⁵⁸ Ponekod so se domačini upirali prisilnemu sekanju gozda in prevozom tega materiala. Ta primer je julija 1943 zabeležen v Prekopi.⁵⁹

Nekaj deset metrov pred pasom iz bodeče žice so za njeno varovanje postavili bunkerje in močnejše utrdbe. Bunkerji so bili leseni, narejeni iz drevesnih debel, betonski ali zidani iz kamnov in opeke.⁶⁰ Ponekod so ob bunkerjih skopali tudi strelske järke.⁶¹ Poročila in zemljevidi italijanske divizije Isonzo razločujejo različne vrste bunkerjev in utrjenih objektov, ki so bili postavljeni vzdolž pasu bodeče žice. Največ je bilo bunkerjev s tremi strelnimi linami, ki so jih na zemljevidih številčili z arabskimi številkami. Njim sledijo močnejše utrdbe oziroma večji bunkerji, ki so jih na zemljevidih označili z rimskimi številkami. V teh večjih bunkerjih naj bi bilo prostora za 12-člansko posadko. V poročilih se omenja tudi obrambna baraka, kjer je prostora za 12 vojakov. Poleg omenjenih dveh tipov bunkerjev so v skicah označeni še dve hiši, predelani v bunker, blindirana stražarnica (verjetno je šlo za manjši bunker) in utrjeni prehodi skozi pas bodeče žice,

55 Ustni vir: Jože Pirkovič.

56 Ustni vir: Terezija Paderšič.

57 SI AS 1773, t. e. 773, Napoved načrta poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja za gradnjo bodeče žice na meji, konec februarja 1943. Dopis poveljnika divizije Isonzo A. Maccaria o varovanju bodeče žice na meji, 30. 6. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943.

58 Stanislav Sluga, *Šest kolov se je započilo*, 1:20–1:32.

59 *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 8., dok. št. 81. Poročilo inštruktorja IO OF Bogdana Osolnika o položaju v novomeškem okrožju, 17. 7. 1943, 278.

60 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del. Štampohar, Leto 1942 na Dolenjskem. 8. del. *Stanislav Sluga, Šest kolov se je započilo*, 1:55–2:32. SI AS 1865, t. e. 211, Poročilo za VDO, 12. 8. 1943. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo o gradnji zapore meje, 6. 6. 1943.

61 Štampohar, Leto 1942 na Dolenjskem. 8. del. *Stanko Kušljan, Takrat Hrvatska meja ni obstajala*, 0:00–1:40.

poimenovani tudi bloki. Betonski bunkerji so imeli 60 centimetrov debel zid.⁶² Partizani Vzhodnodolenskega odreda so pripravili skice bunkerjev, ki so bili postavljeni ob pasu bodeče žice do julija 1943 med Kostanjevico in Dolenjim Suhadolom. Narisali so tri različne tipe bunkerjev, narejenih iz lesa ali betona ali v kombinaciji obeh materialov. Prvi tip bunkerja (tip A) je bil lesen z betonsko ploščo na vrhu ali pa cel betonski. Bil je visok med 1,50 in 1,80 metra in širok med 3 in 3,50 metra, postavljen pa na ruši iz zemlje in kamnja, široki med 6 in 7 metri. Imel je tri strelne line. Leseni bunkerji so bili zgrajeni iz dveh vzporednih vrst hlodov, debelih med 15 in 18 centimetrov. Vmes med dvema vrstama hlodov pa je bila steptana zemlja in pesek v širini med 25 in 30 centimetri. Skupna debelina stene bunkerje je bila tako okoli 60 centimetrov. Drugi tip bunkerja (tip B) je bil lesen z betonsko ploščo na vrhu ali betonski. Visok je bil med 1,20 in 1,50 metra in imel tri strelne line. Tretji tip bunkerja (tip C) je bil narejen iz lesa. Na zadnji strani, kjer je bil vhod, je bil širok med 5 in 6 metri, na sprednji strani pa je bil širok med 3 in 3,50 metra. Visok je bil med 2,60 in 3 metre in imel je pet strelskih lin. Četrti tip bunkerja (tip D) je bil lesen, v obliki kocke z višino in širino med 2,80 in 3 metri. Imel je na vseh straneh line. Peti tip bunkerja (tip E) je bil lesen z betonsko streho. Širok je bil med 8,50 in 10 metri ter na eni strani visok med 2,80 in 3 metri, na drugi strani pa je bil nadstropen, visok med 4 in 4,50 metra. Nadstropen del je bil širok med 2,50 in 3 metri. Na sprednji strani je imel dve strelni lini, na robu eno ter eno zadaj, kjer je bil tudi vhod. Nadstropen del je imel strelne line na vse štiri strani.⁶³

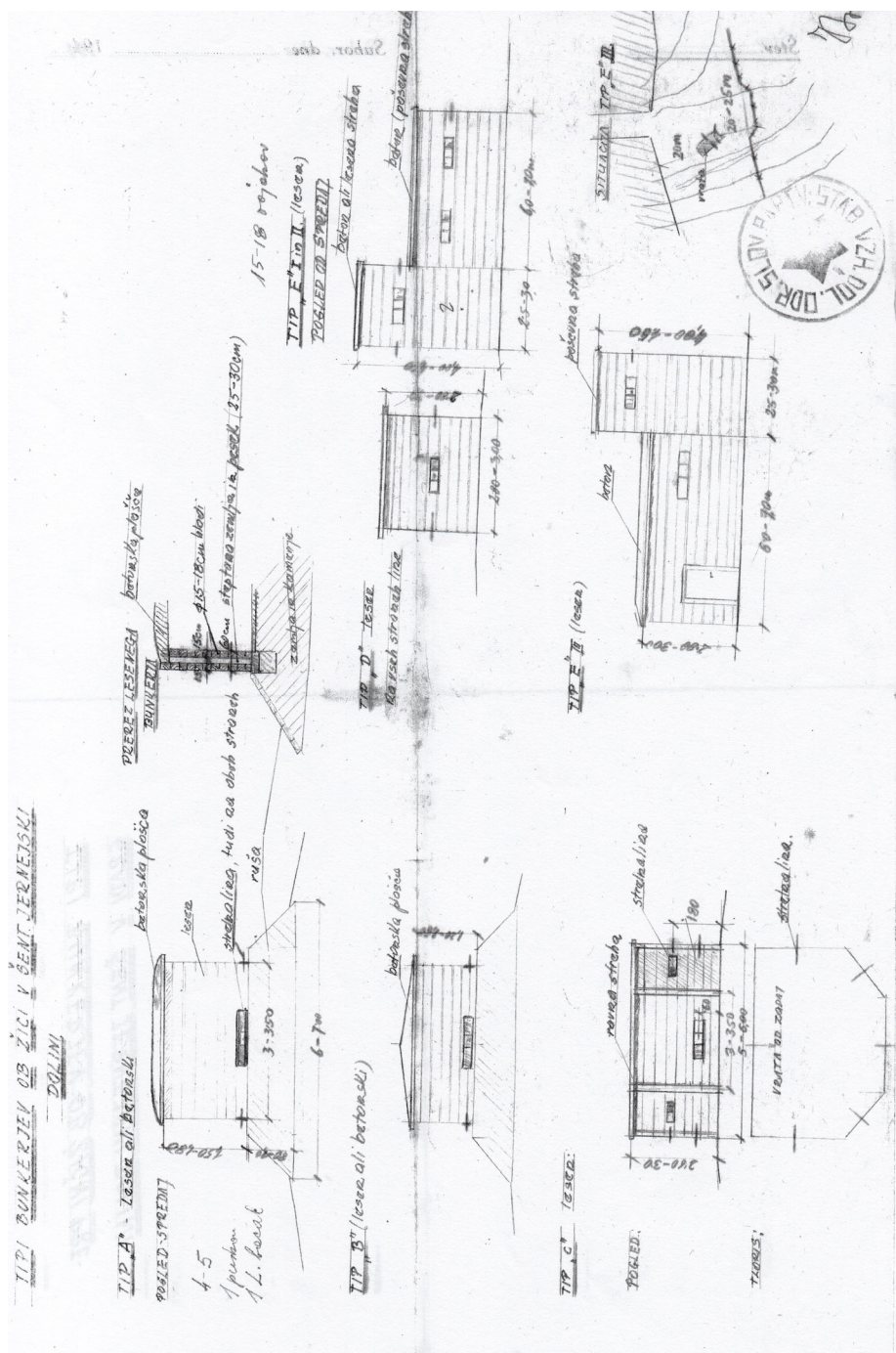
Traso utrjene italijanske meje pod Gorjanci in v Beli krajini, potek njene gradnje in neuresničene načrte nam prikazujejo zemljevidi divizije Isonzo, ki so bile narisane v merilu 1 : 50.000.⁶⁴ Pas bodeče žice in bunkerjev ob njej je bil postavljen od reke Krke, okoli 1 kilometer severovzhodno od Kostanjevice, ki se je v smeri jugozahod, mimo gradu Kostanjevica (nekdanjega cistercijskega samostana) nadaljeval skozi vasi, gozdove, vinograde, griče in polja ob vznožju Gorjancev (Zaboršt, Imenje, Šmarje, Dolenje Vrhpolje-Jelše, Vajndol, mimo Orehovice, Tolsti vrh, Dolenji Suhadol, grič Jurjevec in grič Gomile pri vasi Gabrje). S kapitulacijo italijanske vojske, 8. septembra 1943, so se dela ustavila v zaselku Pušče pri vasi Dolž. Nekatere vasi so ostale izven pasu bodeče žice, in sicer na primer: Sveti Križ (danes se to naselje imenuje Podbočje), Oštrc, Črneča vas, Orehovec, Kočarija, Vodenice, Volčkova vas, Sela, Dolenje in Gornje Vrhpolje, Cetrov Log, Gorenji Suhadol, Gabrje, Pangrč Grm.⁶⁵

62 SI AS 1773, t. e. 773, Karte inženirije divizije Isonzo, 31. 5., 13. 6., 28. 6., 1. 7., 30. 7., 14. 8. 1943. Poročilo o gradnji zapore meje, 6. 6. 1943. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del.

63 SI AS 1851, t. e. 77, p. e. 1882, Tipi bunkerjev ob žici v šentjernejški dolini, VDO.

64 SI AS 1773, t. e. 773, Karte inženirije divizije Isonzo, 31. 5., 13. 6., 28. 6., 1. 7., 30. 7., 14. 8. 1943.

65 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 1.–3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.



Slika 5: Skica različnih tipov bunkerjev, postavljenih ob zapori meji z NDH v šentjernejski dolini, ki jih je narisal obveščevalec Vzhodnodolenjskega odreda, 10. julij 1943.

Natančneje traso, na podlagi zemljevida divizije Isonzo tako opiše Jože Penca:

»Delo so zastavili kakšnih 1000 m vzhodno od Kostanjevice na desnem bregu reku Krke, se usmerili po temenu⁶⁶ griča zahodno od vasi Slinovce proti jugu na teme griča južno od cerkve Matere božje, se tu obrnili proti zahodu, prečkali cesto Kostanjevica Črneča vas, potok Studeno v smeri proti južnemu krilu kostanjeviškega gradu, kjer je danes Forma viva. Tu je žična mreža prekoračila potok Obrh in cesto Kostanjevica–Orehovec, prečkala cesto v Kočarijo in zajela na notranji strani ves zaselek Zaboršt. [...] Od Zaboršta naprej je potekala trasa rahlo v smer zahod–severozahod, v višini kote 280, to je nekje v višini križišča žice s potjo z Dolnje Prekope proti Kočariji in Vodenicam, kjer sta bili dve oporni točki s po 12 možmi, pa se glavna smer prelomila v smer zahod–jugozahod in tekla skoraj v ravni črti do višine Orehovice oziroma gradu Vrhovo. Znotraj žice je ostala Ledeča vas, Brezje, Dolnja Stara vas; Volčkova vas in Sela so ostale zunaj. Jugovzhodno od Šmarja je prekoračila cesto Šentjernej–Pleterje. [...] Trasa od Šmarja proti Tolstemu vrhu je potekala med Dolenjim Vrhpoljem in zaselkom Žvabovo, čez Jelše in Vajndol na Tičnico ter naprej pod gradom Vrhovo, ki so ga zasilno popravili in je služil za oporišče enotam, ki so postavljale žico. Sam Tolsti vrh je bil s svojimi 357 m nadmorske višine sploh ena najbolj dominantnih točk na vsej trasi. [...] Pri Tolstem vrhu se je trasa obrnila skoraj v ravni črti čez koto 430, prečkala cesto Brusnice–Gabrje, se povzpela na Gomile zahodno od Gabrja, se spustila v dolino potoka Klamfer in nato čez vas Pušče na Dolž. [...] Do 8. septembra 1943, ko je Italija kapitulirala, so po izpovedi še živih prič prišli do vasi Pušče, približno na polovico razdalje med Gabrjem in Dolžem.«⁶⁷

Tu so se dela ustavila. Po načrtu je bilo predvideno, da bi se utrjena meja nadaljevala po trasi, ki jo na podlagi zemljevida divizije Isonzo zapiše Jože Penca:

»Pri Dolžu naj bi se obrnila skoraj točno proti jugu na koto 887–Oklinak, zahodno od Trdinovega vrha, kjer naj bi se srečala z žico, ki naj bi prišla gor od Božakovega čez Grabrovec in Popoviče.«⁶⁸

66 Geografski terminološki slovar razlaga, da je teme: »*obli najvišji del vrha vzpetine ali slemen*«. (Geografski terminološki slovar, s. v. »teme«.)

67 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 1.–3. del, 17.

68 Prav tam, 3. del, 17.

Potek gradnje zapore meje z Neodvisno državo Hrvaško pod Gorjanci in težave pri gradnji

General Gastone Gambara, ki je sredi decembra 1942 prevzel vodenje Enajstega armadnega zbora s sedežem v Ljubljani, je v novoletni okrožnici za leto 1943 napovedal izvajanje načrta za zaprtje meje z NDH.⁶⁹ Jože Penca navaja dokument štaba divizije Isonzo, iz 13. januarja 1943, v katerem je zapisano, da morajo iz Novega mesta v Šentjernej napotiti 40 strokovnjakov, ki bodo zaposleni pri gradnji bodeče žice.⁷⁰

Gradnja pasu iz bodeče žice se je začela 13. januarju 1943 pri vasi Šmarje, južno od Šentjerneja, kot je o tem poročal poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissier.⁷¹ To je bil le začetek (otvoritev) omenjenih del ob obisku poveljnika Enajstega armadnega zbora generala Gastona Gambarija.⁷² Ta dan je bilo postavljeno okoli 30 metrov dolžine pasu bodeče žice in sicer iz Šmarja v smeri Kostanjevice. Bodeča žica je bila postavljena v obliki trapezoida v širino 5,50 metra. Za dolžino enega metra so porabili 16 do 17 kilogramov bodeče žice. Količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžino 30 metrov. Gradnjo pasu bodeče žice je oviral sneg in nizke temperature. Med 13. in 15. januarjem 1943 del niso izvajali zaradi sneženja.⁷³ Z delom so nadaljevali 18. januarja 1943. Postavljanje bodeče žice je izvajala inženirska enota italijanske divizije Isonzo. Mobilizirali so tudi civiliste, ki so v začetnih tednih predvsem sekali gozd na predvideni trasi bodeče žice in sekali drevesa za količke in stebričke za postavljanje bodeče žice. Konec januarja 1943 je delo opravljano okoli 100 mobiliziranih civilistov.⁷⁴ Poveljnik inženirije divizije Isonzo M. Pelissier je 22. januarja 1943 poročal, da se temperature spustijo do –24 stopinj Celzija in da je prst zamrznjena v globino med 30 in 40 centimetri. Ob sončnih dneh med 11 in 14 uro so bile temperature višje, vendar so bile še vedno pod ničlo. V takih razmerah so luknjo za en količek kopali 45 min. Zabijanje količkov v takih razmerah ni bilo mogoče, ker so se zlomili. Kot je poročal Pelissier, ob sneženju del ni bilo mogoče izvajati, saj so bili po dveh ali treh urah čevlji in uniforma vojakov inženirije popolno premočeni. Tako so morali ustaviti delo in se posušiti, da bi se izognili boleznim. Sneg in led sta ogrožala tudi sekanje gozda.⁷⁵

69 Prav tam, 1. del, 17.

70 Prav tam, 1. del, 17.

71 SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1., 1. 2. in 11. 3. 1943. Ferenc, Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945, 246. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 1. del, 17.

72 Gastone Gambara je 13. januarja 1943 obiskal tudi postojanko MVAC v kartuziji Pleterje. (Ambrožič – Novljan, *Partizanska protiofenziva*, 129. Lavov, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, 59.)

73 SI AS 1773, t. e. 773, Poročili poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1. 1943 in 1. 2. 1943.

74 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 1. 2. 1943.

75 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1. 1943.



Slika 6: Pogled na Dolenje Vrhpolje (levo), Šmarje in Dolenjo Brezovico (v sredini) in Šentjernej.

Gradnjo bodeče žice so zaznali tudi partizanski obveščevalci. O tem je 24. in 25. januarja 1943 Terenska četa za Gorjansko okrožje poročala štabu Vzhodnodolenjskega odreda. V dopisu 24. januarja 1943 so zapisali: »*Italijanska vojska še nadalje intenzivno gradi žične ovire po dolini.*«⁷⁶ 25. januarja 1943 pa so štabu Vzhodnodolenjskega odreda poročali:

»Gradnja žičnih ovir se nadaljuje. Vsaki dan prispeta v Št. Jernej po dva kamiona žičnega materiala. Izgleda, da se bo gradnja vršila v večjem obsegu. Govore, da do Sušaka. Namen teh gradenj nam ni podrobno znan. Svetovati bi bilo, da preiščejo zadevo tudi obveščevalci naših višjih komand, ker utegne zadeva biti izredno važna za ves na pokret.«⁷⁷

Gradnja pasu bodeče žice in pripravljalna dela so od 25. januarja 1943 uspešno potekala. Pas bodeče žice je bil do 31. januarja 1943 postavljen v dolžini 250 metrov iz Šmarja v smeri Kostanjevice.⁷⁸ Do 19. februarja so s postavljanjem pasu bodeče žice napredovali za en kilometer, saj je bil ta dan pas bodeče žice postavljen v dolžini 1250 metrov od Šmarja v smeri Kostanjevice, količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžini

76 SI AS 1482, t. e. 5, Dopis Terenske čete za Gorjansko okrožje štabu VDO, 24. 1. 1943.

77 SI AS 1482, t. e. 5, Dopis Terenske čete za Gorjansko okrožje štabu VDO, 25. 1. 1943.

78 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M., 1. 2. 1943.

okoli 400 metrov.⁷⁹ Med 18. in 21. februarjem 1943 je potekal partizanski napad na kartuzijo Pleterje, kamor se je novembra 1942 proti volji tamkajšnjih kartuzijanov naselila enota Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC) in se v njem utrdila. V napadu in varovanju tega napada so sodelovale tri slovenske partizanske brigade, in sicer Cankarjeva, Tomšičeva in Gubčeva ter hrvaška brigada trinajsta proletarska.⁸⁰ Njena enota je napadla sovražno postojanko v Dolenji Brezovici. Pri tem je uničila tudi nekaj pasu bodeče žice,⁸¹ ki se je gradil pri Šmarju, južno od Dolenje Brezovice. V dneh partizanskega napada so bila dela na zapori meje prekinjena. Italijanska poročila pišejo, da je bil v tem napadu na nekaterih mestih poškodovan pas bodeče žice in da so partizani odnesli 200 kolotov bodeče žice (kar znese okoli štiri tone), ki je bila shranjena v Volčkovi vasi.⁸² Z deli na gradnji zapore meje so nadaljevali 24. februarja 1943. Do 28. februarja 1943 je bilo v Šenttjerneji dostavljeno okoli 1800 kolotov bodeče žice, kar pomeni okoli 38 ton. Od tega je bilo okoli 18 ton bodeče žice že postavljeno v zapori meje.⁸³



Slika 7: Pogled na kartuzijo Pleterje, Dolenje Vrhpolje in Jelše.

79 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 28. 2. 1943.

80 Ambrožič - Novljan, *Partizanska protiofenziva*, 126–136.

81 Ambrožič - Novljan, *Partizanska protiofenziva*, 131.

82 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo Poveljstvu inženirije XI. armadnega zbora in poveljstvu XI. armadnega zbora, konec februarja ali začetek marca 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 28. 2. 1943.

83 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 28. 2. 1943.

Do 3. marca 1943 je bila bodeča žica postavljena v dolžini 1600 metrov, količki in stebrički (nosilci) so bili postavljeni še naprej v dolžini okoli 500 metrov, in sicer med Šmarjem in Volčkovo vasjo. Poveljstvo divizije Isonzo je ta dan poročalo, da je bodeča žica postavljena v obliki trapezoida in široka 6 metrov in da je bilo doslej porabljeno okoli 5000 kolov (nosilcev), 3000 količkov in 27 ton bodeče žice.⁸⁴

Po reki Krki pri Kostanjevici je potekala meja med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo. Nemški okupator je svojo mejo v letu 1942 zavaroval s pasom bodeče žice, stražnimi stolpi in minskimi polji. Pri Kostanjevici je pas bodeče žice potekal po levem bregu Krke.⁸⁵

Okoli 10. marca 1943 je italijanska inženirija divizije Isonzo začela postavljati pas bodeče žice okoli kilometer severovzhodno od Kostanjevice na desnem bregu reke Krke, v bližini zaselka Slinovce. Do 20. marca 1943 je bilo od reke Krke postavljeno 800 metrov pasu bodeče žice, postavljene v obliki zunanje polovice preseka trapeza in je bila spletena okoli kolov in količkov. Dela je izvajalo 35 mož, ki so v enem dnevu postavili 100 metrov pasu.⁸⁶ S tem pasom bodeče žice so v polkrogu v smeri jugozahod presekali poti proti Svetem Križu, Črneči vasi in Orehovcu in se z njim usmerili proti vasi Zaboršt (smer Šmarje, južno od Šentjerneja).⁸⁷ Do 26. marca 1943 je bilo na trasi od Kostanjevice do Šmarja postavljeno 1500 metrov pasu bodeče žice, na trasi od Šmarja proti Kostanjevici pa 1600 metrov tega pasu.⁸⁸ Do konca marca 1943 so pas bodeče žice iz smeri Kostanjevice postavili do ceste pri gradu Kostanjevica (nekdanji cistercijski samostan), gozd pa so posekali po predvideni trasi bodeče žice do kote 280, ki se nahaja na trasi še okoli enega kilometra naprej od vasi Zaboršta (gozdnati greben Mali boršt).⁸⁹ Anton Palčič se spominja, da so morali njegov oče in tamkajšnji domačini pred postavitvijo pasu bodeče žice na njeni predvideni trasi pri vasi Zaboršt posekati gozd v širini 20 metrov in dolžini od 500 do 600 metrov. Posekan les so lahko za svoje potrebe odpeljali domov.⁹⁰ V začetku aprila 1943 je bilo na odseku od reke Krke pri Kostanjevici proti Šmarju postavljeno 3 kilometre pasu bodeče žice,⁹¹ od teh je bilo 300 metrov pleteno v

84 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo Poveljstva divizije Isonzo poveljstvu XI. armadnega zbora, 3. 3. 1943.

85 Ferenc, »Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško«, 497. Ferenc, Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945, 246. Balkovec in Flajšman, Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945, 57. Repe in Ajlec, Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu, 22, 18–19. SI AS 1851, t. e. 77, Načrt Kostanjevice, 1943.

86 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 11. 3. 1943, 22. 3. 1943. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943.

87 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943.

88 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram pov. divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora, 26. 3. 1943.

89 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 2. 4. 1943.

90 Anton Palčič, *Gozd je moral posekati*, 0:56–1:15, 2:58–3:05. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo o gradnji zapore meje, 31. 5. 1943.

91 Za grafični prikaz nemško-italijanske meje in italijanske zapore meje z NDH glej zemljevid na strani 127 v tej knjigi.

celoti, 2 kilometra in 700 metrov pasu pa je bilo na polovico spleteno z bodečo žico. Na odseku od Šmarja proti Kostanjevici pa je bil pas bodeče žice postavljen okoli 600 metrov naprej od Ledeče vasi v smeri kote 280. Tako so bili na tem odseku v dolžino postavljeni trije kilometri pasu bodeče žice, od teh je bilo 1 kilometer in 250 metrov pasu v celoti pleten z bodečo žico, 1 kilometer in 750 metrov pa je bil pleten na polovico.⁹² Ta dela za zaporo meje z NDH v okolici Šentjerneja in Kostanjevice si je je 9. aprila 1943 med svojim obiskom po Dolenjski ogledal italijanski visoki komisar Ljubljanske pokrajine (vodja civilne uprave) Emillio Grazioli.⁹³ Oba omenjena odseka pasu bodeče žice sta se združila 12. aprila 1943 nekje med koto 280 in vasjo Zaboršt. Tako je bil pas bodeče žice sklenjen med Šmarjem in reko Krko pri vasi Slinovce pri Kostanjevici. Telegram o sklenitvi pasu bodeče žice je 12. aprila 1943 ob 22. uri na poveljstvo divizije Isonzo poslal poročnik 40. čete inženirije, ki je bila nastanjena v Šentjerneju.⁹⁴ Za dokončanje tega dela so bile italijanske enote pohvaljene od poveljnika divizije Isonzo generala Alessandra Maccaria in poveljnika Enajstega armadnega zbora Gastone Gambarija.⁹⁵ Postavljanje pasu bodeče žice so sredi aprila 1943 nadaljevali po predvideni trasi od vasi Šmarje proti jugozahodu v smeri Orehovice in Tolstega vrha.⁹⁶



Slika 8a in b: Ostanki bodeče žice na območju vrha grebena med Zaborštom in Prekopo (Mali boršt). Žica je deloma vraščena v drevesna debela, deloma pa poteka po tleh.

92 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 2. 4. 1943.

93 Visoki komisar obiskuje..., *Slovenec*, 10. april 1943. Obisk Visokega komisarja na Dolenjskem. *Jutro*, 10. april 1943. Štampohar, Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev. Objavljeno v tej knjigi 246–247.

94 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram Ciapparellija, garnizija Šentjernej Poveljstvu divizije Isonzo, 12. 4. 1943.

95 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu garniziji v Šentjerneju, 13. 4. 1943. Telegram poveljnika XI. armadnega zbora Gambare poveljstvu divizije Isonzo, 15. 4. 1943.

96 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo Maccaria 24. pehotnemu polku in Poveljstvu inženirije divizije Isonzo, 15. 4. 1943.



Slika 9: Zemljevid zapore meje z NDH pod Gorjanci, ki ga je pripravila inženirija divizije Isonzo. Prikazuje stanje dela postavitve bodoče žice in bunkerjev do 25. maja 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodoča žica. Rdeči krogi so dokončani bunkerji, rumeni in zeleni krogi so bunkerji v gradnji, krogi brez barve pa so predvideni bunkerji. Zelene črtice predstavljajo sekanje gozda.

Za obrambo pasu bodoče žice so v drugi polovici aprila 1943 ali v maju 1943 začeli graditi bunkerje in močnejše utrdbe na trasi med Kostanjevico in Šmarjem.⁹⁷ Do 25. maja 1943 so bili med reko Krko pri zaselku Slinovce pri Kostanjevici in gradom Kostanjevica (nekdanji cistercijski samostan Kostanjevica) ob cesti za Orehovec postavljenih trije utrjeni mejni prehodi ali bloki in sedem zidanih betonskih bunkerjev, kot to v poročilu zapiše poveljnik inženirije divizije Isonzo. Bunkerji so bili zgrajeni in pokriti, manjkala so le že zaključna dela.⁹⁸ Z zemljevida inženirije divizije Isonzo, ki prikazuje gradnjo zapore meje 25. maja 1943 in 13. junija 1943, razberemo, da je bilo na omenjeni trasi med reko Krko in gradom Kostanjevica (nekdanji cistercijski samostan) postavljenih sedem bunkerjev in ena blindirana stražarnica,

97 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 13. 4. 1943 in 27. 4. 1943. Pro-memorija o gradnji utrjenih objektov poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja za Poveljstvo inženirije XI. armadnega zbora, 24. 4. 1943.

98 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 5. 1943.

ki je verjetno bila manjši bunker, ter trije prehodni bloki. Ti bunkerji so bili dokončani do 13. junija 1943.⁹⁹

Na glavnih medkrajevnih poteh, ki jih je sekal pas bodeče, so postavili mejne prehode oziroma bloke. Do 14. maja 1943 so bili postavljeni utrjeni mejni prehodi na treh poteh iz Kostanjevice, in sicer proti Svetem Križu, Črneči vasi in Orehovcu ter v Šmarju na poti iz Šentjerneja proti kartuziji Pleterje. Omenjeni so bili pripravljeni, da jih zasede posadka.¹⁰⁰ Na tem območju so bili postavljeni še trije mejni prehodi, kjer so dvolastniki lahko prehajali pas bodeče žice, in sicer na poteh med Prekopo in Vodenicami, Ledečo vasjo in Hrvaško goro ter Volčkovu vasjo in Vrbovcam. Prehodi so bili narejeni iz španskih jezdece in ob njih je bila vojaška straža iz bližnjih bunkerjev.¹⁰¹

Partizanska skica še natančneje prikazuje bunkerje ob pasu bodeče žice med reko Krko pri zaselku Slinovce in gradom Kostanjevica (nekdanji cistercijanski samostan). Po tej skici je bilo na tem odseku postavljenih skupno dvanajst zidanih bunkerjev, od teh sta bila dva manjša, trije pa so bili neposredno ob treh prehodih oziroma blokkih na cesti za Sveti Križ, Črnečo vas in Orehovec.¹⁰² Če primerjamo italijansko skico, ki prikazuje bunkerje na omenjenem odseku in se utrjene bloke obravnava kot bunker, se tako italijanska in partizanska skica skladata v številu utrjenih objektov z izjemo enega manjšega bunkerja ob gradu Kostanjevica (nekdanjem cistercijanskem samostanu), ki v italijanski skici ni vrisan, v partizanski skici pa je.¹⁰³ Eden od teh bunkerjev se je nahajal ob potoku Obrh ob zidu gradu Kostanjevica (nekdanji cistercijanski samostan).¹⁰⁴

Do 25. maja 1943 so devet lesenih bunkerjev (štiri tako imenovane barake oziroma utrdbe za 12 vojakov in pet bunkerjev) postavili tudi med Zaborštom in Ledečo vasjo. Med Ledečo vasjo in Šmarjem pa je bila sezidana utrdba za prehodni blok in en bunker. Omenjeni zidani in leseni bunkerji pa takrat še niso bili končani.¹⁰⁵ Partizanski obveščevalec je 28. maja 1943 poročal, da italijanska vojska med reko Krko pri Kostanjevici (zaselek Slinovce) in Šmarjem pri Šentjerneju gradi 22 utrjenih objektov oziroma bunkerjev.¹⁰⁶

99 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 28. 6. 1943.

100 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 5. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 28. 6. 1943.

101 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17.

102 SI AS 1851, t. e. 77, Načrt Kostanjevice, 1943.

103 SI AS 1851, t. e. 77, Načrt Kostanjevice, 1943. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 13. 6. 1943.

104 *Andrej Božič, Bunker pri cistercijanskem samostanu*.

105 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 28. 6. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 5. 1943.

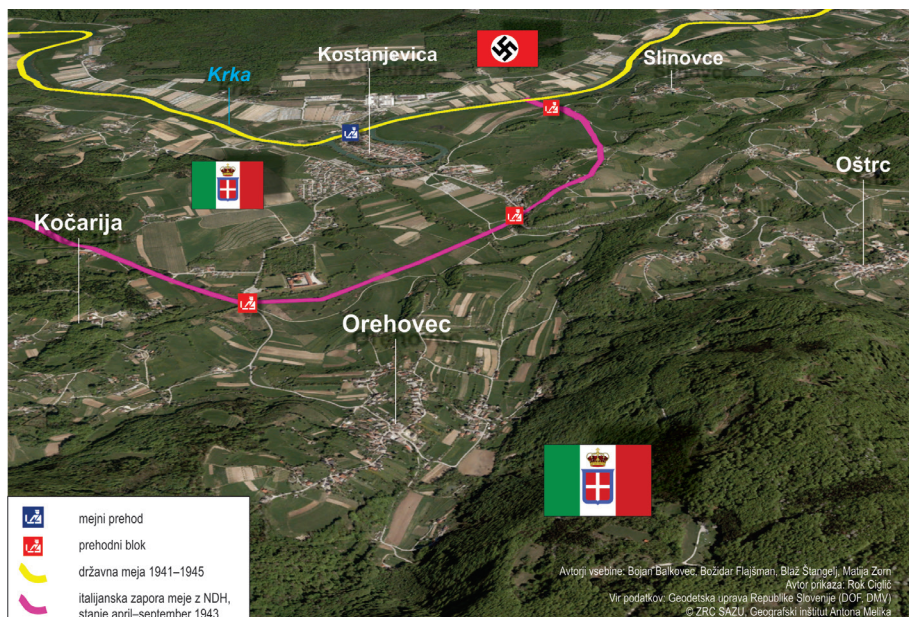
106 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis obveščevalca, 28. 5. 1943.



Slika 10: Andrej Božič ob manjših ostankih kamnja in opeke nekdanjega bunkerja ob zidu gradu Kostanjevica (nekdanji cistercijanski samostan). Spominja se, da so se v 60. letih 20. stoletja kot otroci še igrali ob ostankih bunkerja.



Slika 11 a: Grad Kostanjevica, nekdanji cistercijanski samostan, razpuščen leta 1786, od leta 1974 je v stavbi Galerija Božidar Jakac, Kostanjevica na Krki.



Slika 11 b: Trodimenzionalen prikaz poteka meje med Nemčijo in Italijo in zapore meje z NDH v okolici Kostanjevice.

Na odseku zapore meje z NDH med gradom Kostanjevica (nekdanji cistercijanski samostan) in Šmarjem, južno od Šentjerneje so bili bunkerji in utrjeni objekti zgrajeni do 19. junija 1943. Na podlagi poročila in zemljevida inženirije divizije Isonzo sta bila na tem odseku zgrajena dva utrjena prehoda ali bloka (na cesti proti Orehovcu in na cesti proti kartuziji Pleterje), šest bunkerjev in šest večjih bunkerjev za 12 vojakov in ena hiša, spremenjena v utrdbo.¹⁰⁷ Prva dva bunkerja ob pasu bodeče žice od gradu Kostanjevica (nekdanji cistercijanski samostan) proti Zaborštu sta bila zidana, tretji pa je bil lesen z nadstropnim stolpom.¹⁰⁸ Omenjena dva bunkerja sta bila zidana s kamenjem, ki so ga kopali v bližini, okoli sto metrov stran.¹⁰⁹ Od teh zidanih bunkerjev pri Zaborštu so bunkerji ob trasi zapore meje z NDH do Šmarja večinoma leseni, narejeni iz drevesnih debel.¹¹⁰ Nekateri so imeli narejene tudi stolpe v prvem nadstropju.¹¹¹ Ob bunkerju južno od vasi Imenje so bili skopani tudi strelski jarki. Njihovi ostanki so vidni še danes.¹¹² Na manjšem griču ob robu vasi Šmarje ob robu ceste proti kartuziji Pleterje je bil zgrajen betonski bunker.¹¹³

107 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 20. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 13. 6. 1943.

108 SI AS 1851, t. e. 77, Načrt Kostanjevice, 1943. SI AS 1851, t. e. 211, Poročilo štabu VDO, 12. 8. 1943.

109 Anton Palčič, *Gozd je moral posekati*.

110 SI AS 1851, t. e. 211, Poročilo štabu VDO, 12. 8. 1943. Stanislav Sluga, *Šest kolov se je započilo*, 1:55–2:32.

111 SI AS 1851, t. e. 211, Poročilo štabu VDO, 12. 8. 1943.

112 Stanko Kušljan, *Takrat Hrvatska meja ni obstajala*, 0:00–1:40.

113 Janez Kuhelj, *Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo*, 0:00–2:06.



Slika 12: Anton Palčič na lokaciji bunkerja na Zaborštu pri vasi Kočarija, kjer so še vidni ostanki kamenja in bodeče žice.



Slika 13: Slavko Franko in Stanko Kušljan ob ostankih strelskih jarkov in bunkerja pri vasi Imenje pri Šentjerneju.



Slika 14: Bunker v Šmarju, s porušnim bivanjskim delom, ki ga je kmalu po koncu 2. svetovne vojne posnel na steklo pleterski kartuzijan pater Hugo Rožnik. Fotografijo je v tej kartuziji našel Janez Kuhelj. Ta se tudi spominja, da si je eden od krajanov v bližini gradil hišo iz materiala porušenega bunkerja.



Slika 15: Janez Kuhelj na lokaciji nekdanjega bunkerja v Šmarju.
V ozadju se vidi zvonik cerkve v Šmarju.

Gradnja pasu bodeče žice za zaporo meje z NDH se je sredi aprila 1943 nadaljevala po predvideni trasi od vasi Šmarje proti jugozahodu v smeri Dolenjega Vrhpolja in Tolstega vrha.¹¹⁴ Poveljnik inženirije divizije Isonzo je 19. aprila 1943 zahteval varovanje in popravilo bodeče žice, ki so jo uničili uporniki.¹¹⁵ Komanda italijanskega 24. pehotnega polka v Šentjerneju je 21. aprila 1943 poročal o popravilu pasu bodeč žice na njegovem območju.¹¹⁶ Na velikonočno sobotno jutro, 24. aprila 1943, je Gorjanska četa pod poveljstvom Maksa Valeta med Šmarjem in Dolenjim Vrhpoljem napadla italijanske vojake in vojake MVAC, ki so postavljali bodečo žico.¹¹⁷ Napad je na podlagi ustnega vira tako opisal Jože Penca:

»Za velikonočne praznike bi se bili partizani, ki so bili po večini domačini, radi privoščili kaj več dobrot, kot jih je lahko nudila četna kuhinja v Buličih. Odločili so se, da bodo legistom,¹¹⁸ ki so patroljirali po vaseh, kot Italijanom, ki so pletli žico, iznenada dali dobro lekcijo in jim za nekaj dni vzeli voljo, da bi se spuščali kam dlje od Šentjerneja in Brezovice, kjer so bili nastanjeni. Zgodaj zjutraj na velikonočno soboto je Maks popeljal svojo četo v zasedo. Položaje so zavzeli vzhodno od Vrhpolja tako, da so imeli neoviran pogled na Gregorko, to je rahlo valoviti svet med Šmarjem, cesta proti Pleterjem in Dolenjim Vrhpoljem. Ko so se kmalu po šesti uri pojavili legisti in Italijani, da bi začeli z delom, jih je toča krogel popolnoma zmedla. Nastala je panika in zmešnjava ter neorganiziran »umik«¹¹⁹ proti Brezovici in Šentjerneju. Šele čez čas so odgovorili s strojnicami in minometalci, vendar brez škode za partizane. Preplah pri Italijanih in legistih je bil toliko večji, ker do takrat pri svojem delu niso bili resno moteni, ogenj iz zasede pa je naredil vtis, da gre za veliko močnejšo enoto, kot je v resnici bila. Ko so se partizani vrnili v četno taborišče, so se dogovorili, da bodo obiskali svoje domove: eni v soboto zvečer, drugi v nedeljo čez dan in tretji še v nedeljo zvečer. Tako jih bo čim več lahko deležnih pirhov in šunke in bodo nekaj prinesli še za tiste, ki so bili iz bolj oddaljenih krajev. Da je napad dosegel svoj namen in je bilo v posadkah po bunkerjih v Malem borštu stanje zelo nervozno, potrjuje dogodek, ki sta si ga privoščila dva partizana na velikonočno nedeljo zjutraj. Z izpostavljenih točk na Velikih Vodenicah sta, drug od drugega oddaljena kakšnih tristo metrov, na hitro oddala po več strellov, kot da

114 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram poveljnika divizije Isonzo Maccaria 24. pehotnemu polku in Poveljstvu inženirije divizije Isonzo, 15. 4. 1943.

115 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram inženirije poveljnika divizije Isonzo Pelissierja za poveljstvo posadke v Šentjerneju, 19. 4. 1943

116 SI AS 1773, t. e. 773, Telegram 24. pehotnega polka za poveljstvo divizije Isonzo, 21. 4. 1943.

117 Penca, *Nesojena meja* pod Gorjanci. 2. del, 17.

118 To so bile slovenske enote Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC), ki so se imenovali tudi legisti. Partizani so jih imenovali tudi belogardisti. (Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni, 1941–1945*, 234–235.)

je prisotna močnejša patrulja. Iz bunkerjev so odgovorili z intenzivnim ognjem iz strojnic, ki se dolgo ni umiril.«¹¹⁹

Do 31. maja 1943 je bil pas bodeče žice postavljen do ceste med zaselkom Žvabovo, Šmarje in robom vasi Dolenje Vrhpolje, kje so nameravali hišo spremeniti v bunker.¹²⁰ Potek gradnje utrjenega pasu do konca maja 1943 in vrsta del (utrjevanje, sekanje gozdov), ki so jih pri tem izvajali, nam opisuje poročilo za štab divizije Isonzo, ki ga je napisal poveljnik inženirskih enot divizije Isonzo podpolkovnik M. Pelissier. Ta je med 29. majem in 31. majem 1943 opravil kontrolni pregled gradnje utrjenega pasu.¹²¹ Njegovo poročilo tako navaja Jože Penca:

»1.) Žična mreža: zgrajena cca. 12 km. Količki postavljeni v celoti, z žico prepleteni - dve tretjini pasu (pomanjkanje žice). To pomeni razdaljo od začetka pri Kostanjevici do 1 km dalje od Šmarja. Dela pri postavljanju bodeče žice so zastala proti koncu aprila, ker posadka v Šentjerneju ni bila sposobna dovolj zaščititi inženirce in civiliste, ki so bili vključeni v gradnjo. 2.) Utrjevalna dela: a) odsek reka Krka–Kostanjeviški grad - zgrajeni trije mejni prehodi (posto di blocco) na cesti Kostanjevica–Sv. Križ, Kostanjevica–Črneča vas in Kostanjevica–Orehovec ter sedem opornih točk za po tri strelce.¹²² Vse zidano in pokrito. V teku so finalna dela in maskiranje; b) odsek Zaboršt–Ledeča vas: 1 oporna točka sezidana, v teku so dela na strehi in izdelava opazovalnega stolpa, 1 oporna točka iz drevesnih debel je gotova, 5 utrjenih barak, prav tako iz debel, je postavljenih, v teku so dela na strehah in opazovalnih stolpičih. Na dveh mestih bo treba postaviti dve blindirani čuvajnici; c) odsek Ledeča vas–Šmarje - ena oporna točka iz debel skoraj končana, 3 oporne točke - zidane - v gradnji, 1 baraka zidana, baraka za prehod Šmarje–Pleterje in ena zidana oporna točka - oboje v zaključni fazi. 3. Sekanje gozdov - med Kostanjevico in Prekopo, ki ga opravljajo lastniki sami, poteka sorazmerno dobro. Med Ledečo vasjo in Volčkovno vasjo pa je bilo narejeno malo ali skoraj nič, ker ni zaščite. Lastniki se bojijo represalij od upornikov, ki prihajajo v majhnih skupinah in z dominantnih točk motijo gozdne delavce s posamičnimi streli ali rafali iz brzostrelk. Žično ograjo čuva na sektorju Kostanjevica–Ledeča vas ena četa M.V.A.C. iz Kostanjevice, nastanjena na Prekopi, sektor Ledeča vas–Šmarje pa en vod M.V.A.C.

119 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17.

120 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943.

121 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17.

122 bunkerji

z Brezovice.¹²³ 4. Preskrba z materialom: stanje je pereče. Za vsak kilometer ograje rabijo 20 ton materiala iz Novega mesta, ne glede na lokalne izvore lesa in kamenja. 5. Odsek Šmarje–Tolsti vrh: za časa svoje inšpekcije se je dogovoril s komandantom 3. bataljona 24. polka, da se bodo takoj, ko se bodo dovolj utrdili na Tolstem vrhu (bilo je po napadu Cankarjeve brigade¹²⁴), lotili gradnje mreže od Tolstega vrha proti Šmarju in sproti nameščali posadke v jakosti enega voda v sistem poljske obrambe, dokler ne bodo zgrajene čvrste oporne točke. Ko bodo v prihodnjih dneh končani mejni prehodi pri Kostanjevici in Šmarju, bi bilo prav, da jih zasedejo karabinjerji in finančna straža, končuje svoje poročilo podpolkovnik Pelissier.«¹²⁵



Slika 16: Tolsti vrh, pogled z lokacije nekdanjega velikega bunkerja v Dolenjem Suhadolu, kjer je danes igrišče.

123 Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 26. maja 1943 poročal VDO, da je v Brezovici postojanka, ki šteje 80 pripadnikov MVAC, kateri so oboroženi z dvema težkima mitraljezoma in štirimi puškomitraljezi. (SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona, Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.)

124 Cankarjeva brigada je z Gorjanskim bataljonom konec maja 1943 napadla italijansko postojanko na Tolstem vrhu. Napad ni bil uspešen in postojanke niso porazili. Gorjanski bataljon je poročal, da so ob tem napadu Italijani imeli 46 mrtvih in 38 težko ranjenih vojakov. Po enem tednu je umrlo še 30 težko ranjeni italijanski vojakov. Skupno so torej imeli Italijani v tem spopadu 72 mrtvih. (Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 2. del, 17. Ambrožič – Novljan, *Cankarjeva brigada*, 184–185. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona, Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.)

125 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 2. del, 17.

Tolsti vrh je hrib visok 357 metrov nadmorske višine, po njem in njegovem pobočju je vas z enakim imenom z vinogradniškim značajem. Na vrhu hriba stoji podružnična cerkev sv. Roka.¹²⁶ Tolsti vrh je bila ena od najbolj dominantnih točk ob trasi italijanske utrjene meje. Italijanska vojska se je na Tolstem vrhu naselila konec maja 1943 in ga spremenila v utrjeno točko za obrambo meje iz bodeče žice,¹²⁷ ki so jo gradili po južnem pobočju Tolstega vrha. Okoli cerkve na vrhu Tolstega vrha so posekali vinograde in postavili betonske bunkerje. Ponekod so v bunkerje predelali že obstoječe zidanice.¹²⁸ Jože Penca v svojem članku navaja, da so vinograde posekali v pasu do 100 metrov oddaljenosti od cerkve.¹²⁹ Poročilo Gorjanskega bataljona iz 26. maja 1943 pa zapiše, da je italijanska vojska posekala vinograde v pasu okoli 40 do 50 metrov okoli cerkve ter da okoli nje gradijo bunkerje.¹³⁰ Svojo postojanko okoli cerkve je italijanska vojska obdala z bodečo žico. Obveščevalec Gorjanskega bataljona 6. junija 1943 poročal, da je Gorjanski bataljon obstreljeval italijanske vojake na Tolstem vrhu, zato so italijanski vojaki svojo postojanko na Tolstem vrhu znotraj žice obdali z deskami, visokimi nad 2 metra. S tem so preprečili partizanom, da bi videli, kje točno se nahajajo vojaki in s tem jih Gorjanski bataljon ni mogel več obstreljevati.¹³¹ Italijanski vojaki so do 5. junija 1943 okoli cerkve na Tolstem vrhu zgradili 7 bunkerjev.¹³² Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 26. maja 1943 italijansko posadko na Tolstem vrhu ocenil na okoli 600 do 700 vojakov, ki so bili oboroženi z okoli 12 do 13 težkimi mitraljezi, 4 lahkimi minometi in 2 težkima minometoma. Utrjeni so bili tudi v zvoniku cerkve, kjer sta bila 2 od navedenih težkih mitraljezov.¹³³ 5. junija 1943 je obveščevalec Gorjanskega bataljona italijansko posadko na Tolstem vrhu ocenil na 80 vojakov, ki so bili oboroženi s tremi težkimi mitraljezi, od katerih sta bila dva v cerkvenem zvoniku.¹³⁴ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je v poročilu 26. maja 1943 tudi zapisal, da so italijanski vojaki na Tolstem vrhu vlomili v zidanice in si postregli z vinom.¹³⁵ Italijansko postojanko na Tolstem vrhu so 20. junija 1943 partizanski obveščevalci ocenili na 350 vojakov,¹³⁶ 18. avgusta 1943 pa je obveščevalec Gorjanskega bataljona to italijansko posadko ocenil na 400 vojakov, ki so tedaj

126 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, s.v. »Tolsti Vrh«, 481.

127 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17. Ambrožič-Novljan, *Cankarjeva brigada*, 185.

128 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17.

129 Prav tam, 2. del, 17.

130 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.

131 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943 in 6. 6. 1943.

132 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

133 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.

134 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

135 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Odrednemu obveščevalcu, 26. 5. 1943.

136 SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 282, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 20. 6. 1943.

imeli tudi 3 tope (*»dve haubici profila 150 mm in eden top profila 75 mm«*¹³⁷), ki so jih na Tolsti vrh pripeljali 15. avgusta 1943.¹³⁸

Italijanska vojska je junija 1943 naredila svojo novo postojanko tudi v vasi Orehoviča.¹³⁹ Namenjena je bila za obrambo pasu zapore meje,¹⁴⁰ ki se je gradila v neposredni bližini.¹⁴¹ Vas so obdali z bodečo žico in 9 bunkerji, ki so jih 5. junija 1943 še gradili. Tedaj je po oceni obveščevalca Gorjanskega bataljona postojanka štela okoli 1200 vojakov, kar naj bila dva italijanska bataljona, ki sta od težkega orožja imela 8 težkih mitraljezov, 3 težke minomete in 6 lahkih minometov.¹⁴² Po poročilih partizanskih obveščevalcev je bilo v postojanki v Orehovici v različnih dneh v juniju in juliju 1943 okoli 1500 (skupno s Tolstim Vrhom),¹⁴³ 1200,¹⁴⁴ ali 1000 italijanskih vojakov.¹⁴⁵ Med 20. julijem 1943 in 5. avgustom je bilo v tej postojanki po oceni partizanskega obveščevalca 800 italijanskih vojakov.¹⁴⁶ V noči med 25. in 26. julijem 1943 je del prvega bataljona Vzhodnodolenjskega odreda neuspešno napadel to italijansko postojanko.¹⁴⁷ V začetku avgusta 1943 je bilo po oceni partizanskih obveščevalcev v Orehovici 800 italijanskih vojakov,¹⁴⁸ 18. avgusta 1943 pa 300 italijanskih vojakov, ki so zasedali bunkerje¹⁴⁹ ter 19. avgusta okoli 400 italijanskih vojakov, kot so obveščevalcem Gorjanskega bataljona povedali domačini.¹⁵⁰

V juniju 1943 je bila nova postojanka italijanske vojske vzpostavljena tudi v vasi Velike Brusnice.¹⁵¹ Tu so bile nameščene vojaške enote, ki so gradile in varovale gradn-

137 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, avgust 1943.

138 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, avgust 1943. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

139 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

140 Pavlin, Na skupni fronti, 207. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 5. Poročilo divizije Isonzo, 26. 7. 1943, 381–382 (401–402).

141 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 13. 6. 1943 in 28. 6. 1943.

142 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

143 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 12. 6. 1943. SI AS 1852, t. e. 5, p. e. 201, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 12. 7. 1943.

144 SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 282, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 20. 6. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 5. 6. 1943.

145 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 16. 7. 1943. Dopis Gorjanskega bataljona štabu VDO, 20. 7. 1943.

146 SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 5. 8. 1943.

147 Pavlin, Na skupni fronti, 207. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 5. Poročilo divizije Isonzo, 26. 7. 1943, 381–382 (401–402).

148 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 7. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 5. 8. 1943.

149 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

150 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona obveščevalni službi, 23. 8. 1943.

151 SI ZAL, NME 276, Osnovna šola Brusnice, t. e. 26, Šolska kronika za leto 1943, pisana od sept. 1. 1946.

jo zapore meje z NDH, ki je potekala v bližnji okolici te vasi.¹⁵² Vas so obdali z bodečo žico in v njeni bližini postavili 11 bunkerjev. Vojaška posadka je bila nameščena v šoli, na kateri so razbili polovico strehe.¹⁵³ Na njej bi lahko imeli urejeno opazovalnico ali bunker. Gorjanski bataljon je 19. avgusta 1943 poročal, da je v Brusnicah okoli žice zgrajenih šest bunkerjev, za katere pa ne zapiše, ali so ti bili leseni ali zidani. Lesen bunker je bil postavljen za župniščem. Zidan bunker iz kamnja je bil na Kavcih (okolica Velikih Brusnic v smeri vasi Leskovec), nekaj bunkerjev na tem območju pa so še gradili. En bunker je bil še pri šoli in en pri gasilskem domu. Posadka v vsakem bunkerju je bila oborožena s težkim mitraljezom in lahkim minometom. Opazovalnico z mitraljezi so imeli v cerkvenem zvoniku župnijske cerkve in stare cerkve. V tej so imeli tudi skladišče streliva.¹⁵⁴ Obveščevalci Gorjanskega bataljona so ocenili, da je bilo 16. julija 1943 v postojanki Brusnice 1000 italijanskih vojakov ter da je dan prej v to postojanko prišlo še 800 vojakov, ki so se razdelili ob bodeči žici. 20. julija 1943 so omenjeni obveščevalci ocenili to postojanko na 1200 italijanskih vojakov. Po oceni partizanskih obveščevalcev je bilo med 20. julijem 1943 in 5. avgustom 1943 v brusniški postojanki 650 italijanskih vojakov, 7. avgusta 1943 jih je bilo 600, 18. avgusta 1943 1000 in so imeli tri topove ter 19. avgusta 1943 je bilo v postojanki Brusnice okoli 300 italijanskih vojakov.¹⁵⁵

Junija 1943 je italijanska vojska nadaljevala z gradnjo utrjene meje ob vznožju Gorjancev po predvideni trasi.¹⁵⁶ Obveščevalec Gorjanski bataljona je 9. junija 1943 tako poročal o gradnji utrjene meje:

»Včeraj 8. VI. je v dvojni etapi prišla v Št. Jernej kolona 62 avtomobilov, ki so pripeljali nazaj Italijane iz pohoda na ono stran Krke. Pripeljali so tudi mnogo žice in gradbenega materiala. Izgleda da bodo nadaljevali s pletenjem žice.«¹⁵⁷

152 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943, 13. 6. 1943, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943. Poročila divizije Isonzo in njenih podrejenih enot o premikih enot, ki so gradile in varovale zaporo meje z NDH. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, skica ožičenih Brusnic.

153 SI ZAL, NME 276, Osnovna šola Brusnice, t. e. 26, Šolska kronika za leto 1943, pisana od sept. leta 1946.

154 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalni službi, 23. 8. 1943.

155 SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 5. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 10, p. e. 282, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru, 20. 7. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 16. 7. 1943, 7. 8. 1943, 18. 8. 1943. Dopis Gorjanskega bataljona štabu VDO, 20. 7. 1943. Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalni službi, 23. 8. 1943.

156 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 28. 6. 1943.

157 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis štaba Gorjanskega bataljona štabu VDO, 9. 6. 1943.



Slika 17: Partizanska skica italijanske okupatorske postojanke v Velikih Brusnicah, obdane z bodečo žico in bunkerji.

Ta dan so poleg žice pripeljali v Šentjernej tudi hrano, seno, slamo, deske in kole za postavljanje bodeče žice.¹⁵⁸ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 8. junija 1943 zapisal tudi govorico, ki bi jo lahko imenovali propaganda italijanskega oficirja, ki jo tako zapiše:

»Tukaj imam nekaj ali ni pozitivno. Govori se splošno da se bo naselilo od Novega mesta do Kostanjevice sedemdeset tisoč Italijanov. To je izjavil en italijanski oficir ali on pravi da oni ne gradijo zaradi partizanov ali pa zaradi Angležev in da bodo delali bunkerje na 10 metrov ob žici in je izjavil da nikdar ne bodo prišli Angleži da bi Italijane prignali is Slovenske zemlje.«¹⁵⁹

Med 31. majem 1943 in 13. junijem 1943 so pas bodeče žice postavili do ceste med Dolnjim Vrhpoljem in Šmarjem.¹⁶⁰ Od te lokacije do reke Krke pri Kostanjevici je bilo do 13. junija 1943 skupno postavljenega okoli 13 kilometrov in 400 metrov pasu bodeče

158 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 8. 6. 1943.

159 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 8. 6. 1943.

160 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 31. 5. 1943 in 13. 6. 1943.

žice zapore meje z NDH. Z žico je bilo prepleteno okoli dve tretjine pasu, in sicer okoli 7 kilogramov žice v enem metru dolžine pasu.¹⁶¹ Postavljanje pasu bodeče žice so nadaljevali po predvideni trasi proti Tolstemu vrhu. Med 14. junijem 1943 in 19. junija 1943 so postavili še en kilometer in sto metrov pasu bodeče žice, do 28. junija 1943 pa so po predvideni trasi postavili še en kilometer pasu bodeče žice za zaporo meje z NDH in z njo prišli do vznožja Tolstega vrha. Skupna dolžina pasu bodeče žice je tedaj znašala 15 kilometrov in 500 metrov. Ob pasu bodeče žice na omenjeni trasi so postopoma gradili tudi bunkerje.¹⁶² Tedaj so bili v delu še bunkerji na trasi zapore meje med cesto, ki povezuje Dolenje Vrhpolje in Šmarje (Jelša) in vznožjem Tolstega vrha, medtem, ko so bili bunkerji in ostali utrjeni objekti na trasi meje med Šmarjem in reko Krko pri Kostanjevici dokončani.¹⁶³ Na mestu, kjer je pas bodeče žice sekal cesto med Dolenjim Vrhpoljem in Šmarjem, je bil narejen prehod. Jože Pirkovič je nekajkrat prehajal čez ta prehod, ko je iz domačega Vrhpolja šel v Šentjernej, na primer v šolo. Kot se spominja, je bil prehod narejen kot nekakšni španski jezdec, ki so bili obdani z bodečo žico in so odpirali in zapirali prehod. Ob njem je bila italijanska straža. Kot se spominja, otrok pri prehajanju tega prehoda, niso kaj kontrolirali.¹⁶⁴ Na enak način izdelan mejni prehod čez pas bodeče žice, torej iz španskih jezdecov, je bil narejen tudi na poti med Orehovico in Cerovim Logom.¹⁶⁵

Hišo ob robu vasi Dolenje Vrhpolje, ob cesti proti Šmarju se je nahajala ob pasu bodeče žice. V času med 30. majem 1943 in 28. junijem 1943 so jo utrdili in spremenili v bunker za obrambo italijanske zapore meje.¹⁶⁶ Stanislav Grubar, ki je bil doma v tej hiši, se spominja, da je njihovo družino italijanska vojska nagnala iz hiše. Italijanska vojska je prebivala v tej hiši in na njenem vogalu so zgradili približno 4 metre visok bunker osmerokotne oblike z debelino zidu 80 centimetrov. Bunker je bil deloma betonski, deloma pa zidan z velikimi kamni. Vhod je imel iz njihove hiše in imel je okoli 12 kvadratnih metrov notranje površine. Na zunanji strani je imel bunker 4 strelne line, visoke okoli 30 centimetrov in široke okoli 40 centimetrov, ki so bile narejene v konus. Na vrhu bunkerja je bila betonska plošča, ki je bila pokrita s strešno opeko trapezaste oblike, ki so je imenovali italijanski "cegel." Italijanska vojska je pri mostu čez potok v bližini njihove hiše zgradila ta potok Kobila, za kar so uporabili deske in late iz Grubarjevega kozolca. Gladina potoka se je tako zvišala na okoli en

161 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 6. 1943.

162 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 20. 6. 1943 in 29. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 13. 6. 1943 in 28. 6. 1943.

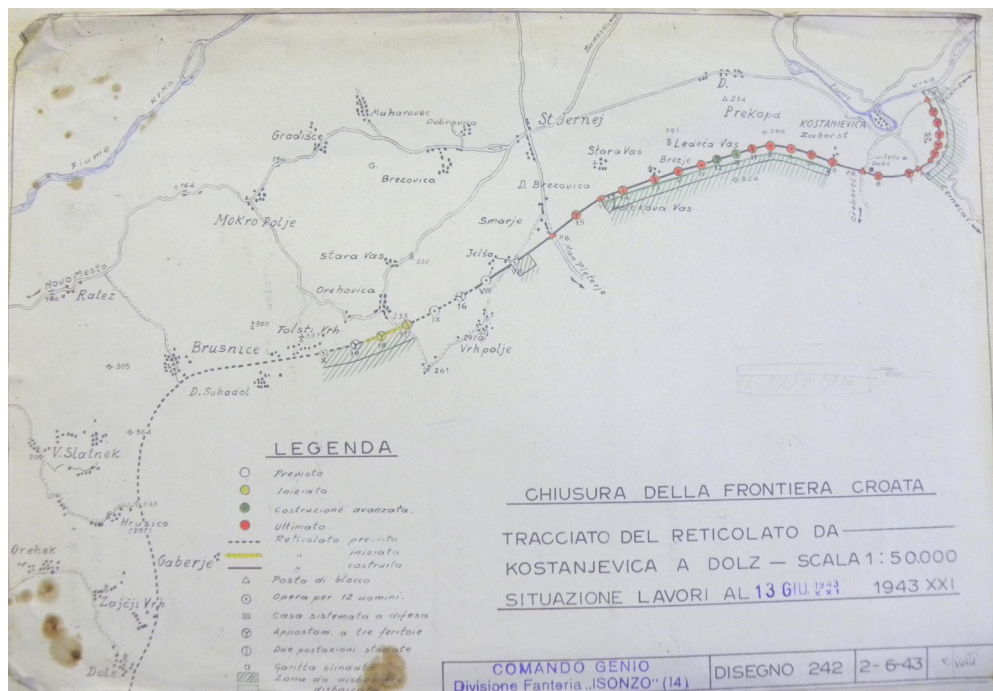
163 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943.

164 Ustni vir: Jože Pirkovič. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del.

165 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del.

166 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 6. 1943, 20. 6. 1943 in 29. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 13. 6. 1943 in 28. 6. 1943.

meter in Italijani so se kopali v njem. Po odhodu italijanske vojske ob kapitulaciji se je Grubarjeva družina vrnila v hišo. Za italijanskimi vojaki je v hiši ostalo polno bolh. Ko je Stanislavova mama stopila v shrambo ("špajzo"), je imela vse noge črne od bolh. Nekdanji bunker ob hiši so nato uporabljali za skladišče, kjer so v skrinjah shranjevali žito in ostalo kramo. V njem so bili primerni pogoji, saj je v njem bila poleti in pozimi enaka temperatura oziroma manjša razlika. Leta 1957 so bunker podrli in material porabili za gradnjo hleva.¹⁶⁷

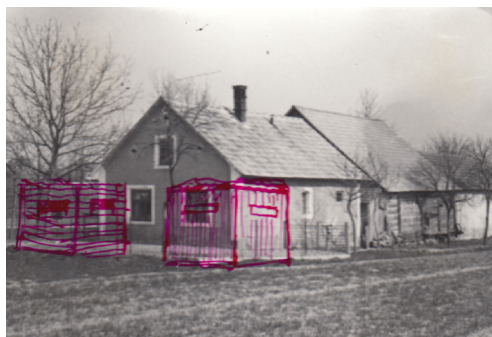


Slika 18: Zemljevid zapore meje z NDH pod Gorjanci, ki ga je pripravila inženirija divizije Isonzo. Prikazuje stanje dela postavitve bodeče žice in bunkerjev do 13. junija 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodeča žica. Rdeči krogi so dokončani bunkerji, rumeni in zeleni krogi so bunkerji v gradnji, krogi brez barve pa so predvideni bunkerji. Zelene črtice predstavljajo sekanje gozda.

167 Stanislav Grubar, *Italijani so pustili bolhe*, 0:03–2:40, 3:42–4:42.



Slika 19: Stanislav Grubar, Dolenje Vrhpolje.



Sliki 20 a in b: Hiša v Dolenjem Vrhpolju, ob kateri je bil narejen bunker. Fotografija je leta 1957 posnel Jože Zamljen, ki je tudi skiciral bunkerja in potek bodeče žice.

Utrdbo oziroma večji bunker na Jelši pri Dolenjem Vrhpolju so začeli graditi med 14. junijem 1943 in 19. junijem 1943,¹⁶⁸ končali pa so jo do 1. julija 1943.¹⁶⁹ Po spominu dveh domačinov Jožeta Pirkoviča in Terezije Zagorc je bil na Jelši zgrajen večji armirano

168 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 20. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 13. 6. 1943, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943.

169 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 20. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943.

betonski bunker, ki je bil dolg in širok okoli 10 metrov in imel je svojo vojaško posadko. Bunker so še dolgo po vojni, do okoli leta 1950 počasi podirali in odvažali material, ki so ga uporabili tudi za utrjevanje poti. Od bunkerja na Jelši je bil na vrhpoljskem polju (v smeri pasu bodeče žice proti pobočju Tolstega vrha) postavljen še en manjši bunker.¹⁷⁰ Gradili so ga v drugi polovici junija 1943 in ga dokončali do 1. julija 1943.¹⁷¹ Bil je to nekakšen stražarski bunker s strelnimi linami, dolg in širok okoli 3 metre in zidan z opeko¹⁷² in kamni. Bunker je bil podrt kmalu po vojni in njegove ostanke so uporabili za utrjevanje poljskih poti. Še danes lastnik njive ob globokem oranju zasledi razbito strešno opeko in kamne, ki so ostanki tega bunkerja.¹⁷³



Slika 21: Terezija Zagorc na lokaciji bunkerja na Jelši pri Dolenjem Vrhpolju.

170 Ustni vir: Jože Pirkovič. *Terezija Zagorc, Bunker je bil precej velik.*

171 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 29. 6. 1943.

172 Ustni vir: Jože Pirkovič.

173 *Matjaž Zagorc, Bunker so uporabili za utrjevanje poljskih poti.*



Slika 22: Matjaž Zagorc na lokaciji bunkerja na njivi med Jelšo in Vajndolom pri Gorenjem Vrhpolju.

Naslednji bunker ob pasu bode žice je bil postavljen na območju Vajndola pri Gorenjem Vrhpolju. Na tem območju je pas bodeče žice prečil polja in vinograde. Ob tem pasu so sekali vinograde in s tem delali čistino v širino okoli 100 do 150 metrov.¹⁷⁴ Gradnja tega bunkerja se je sicer začela v drugi polovici junija 1943 in je bil dokončan do konca julija 1943.¹⁷⁵ V Vajndolu je imel vinograd in vinski hram oče Jožeta Pirkoviča. V hramu je italijanska vojska imela skladišče za hrano. Okoli 150 metrov od hrama je bil postavljen bunker in v bližini pas bodeče žice. Omenjeni lastnik vinograda in hrama se je z italijanskim poveljnikom, ki je vodil dela na tem območju, dogovoril, da vinograda ni posekal, ampak je kole odstranil in vinske trte povil na tla. Tako so bile trte povite na višini okoli 30 centimetrov. Vinske trte so bile tako ohranjene in so jih kasneje postavili nazaj na kole in so tako še po vojni imeli dober vinograd. Sporazumevanje z italijanskimi vojaki je lastniku omogočilo osnovno znanje italijanskega jezika, ki se ga je naučil

174 Ustni vir: Jože Pirkovič.

175 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943. Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 29. 6. 1943, 30. 7. 1943.

ob koncu prve svetovne vojne, ko je bil v italijanskem ujetništvu. Bunker v Vajndolu je bil lesen, narejen v obliki kvadrata iz okoli 20 centimetrov debelih drevesnih debel. Bil je malo vkopan v zemljo in po obodu v višino okoli 3 metre zagrnjen z zemljo. Na vrhu je bil pokrit s kritino podobno valoviti strešni plošči. Bunker so podrli domačini kmalu po kapitulaciji italijanske vojske. Jože Pirkovič se spominja, da je takrat za italijanskimi vojaki v njihovem vinskem hramu ostala soja, ki je do tedaj niso poznali, ter kotliček, ki ga je nato njegova mama še dolgo uporabljala, ko je doma cvrla ocvirke.¹⁷⁶



Slika 23: Jože Pirkovič ob leta 1979 narisani sliki vinskega hrama njegovih staršev v Vajndolu pri Gorenjem Vrhpolju. Hram se je nahajal okoli 150 metrov stran od bunkerja in v njem so imeli italijanski vojaki shranjeno hrano.

¹⁷⁶ Ustni vir: Jože Pirkovič.



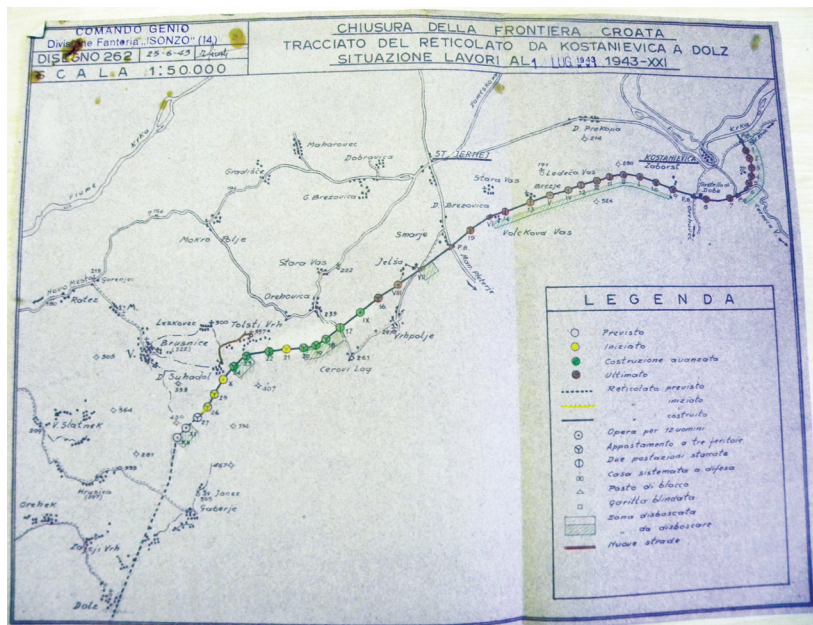
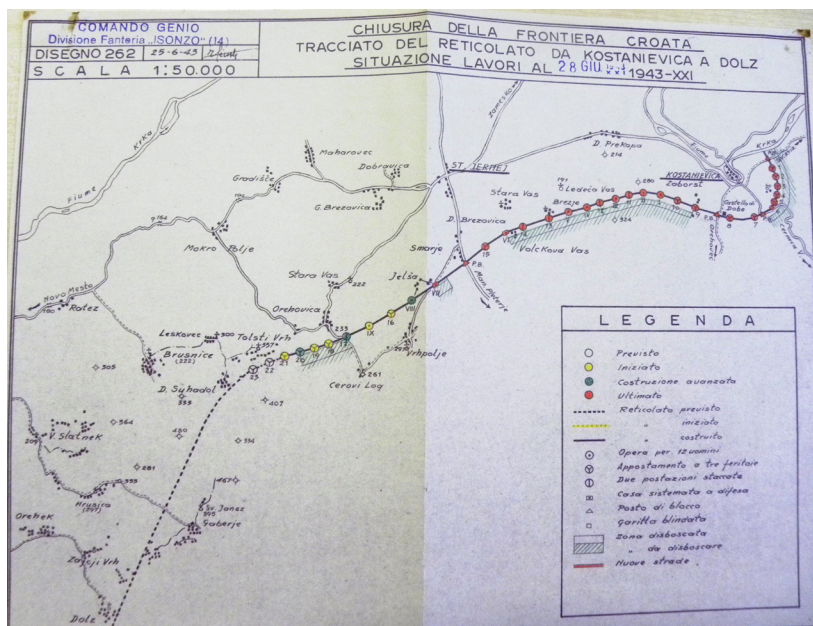
Slika 24: Približna lokacija bunkerja v Vajndolu pri Gorenjem Vrhpolju in pogled proti Jelši pri Dolenjem Vrhpolju.

Utrjena meja, sestavljena iz bodeče žice in bunkerjev, je potekala po južnem pobočju z vinogradi poraslem Tolstem vrhu. Vinograde so posekali v pasu okoli 100 metrov ali več ob utrjeni meji.¹⁷⁷ Pas bodeče žice so po pobočju Tolstega vrha postavljali med 28. junijem 1943 in 1. julijem 1943.¹⁷⁸ Po prvotnem načrtu naj bi pas bodeče žice šel od Tolstega vrha mimo vasi Dolenji Suhadol in v smeri Velikih Brusnic. Tam bi se pas obrnil proti jugu in potekal čez koto vzhodno od vasi Veliki Slatnik, proti koti vzhodno od vasi Hrušica, se spustil v dolino potoka Klamfer in nadaljeval po sredi griča Breznik proti zaselku Pušče in naprej proti Dolžu. V juniju 1943 so se odločili za spremembo prvotno predvidene trase pasu bodeče žice. Od pobočja Tolstega vrha se je pas bodeče žice nadaljeval v smeri jugozahod, mimo vasi Dolenji Suhadol, čez griča Jurjevec in Gomile pri vasi Gabrje, se spustil v dolino potoka Klamfer in se po vzhodnem robu griča Breznik nadaljeval do zaselka Pušče pri Dolžu. Z novo traso so tako prihranili okoli 2 kilometra dolžine pasu bodeče žice, prav tako pa je nova trasa potekala po manj gozdnatem področju in so s tem prihranili pri izsekavanju gozda.¹⁷⁹

177 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

178 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943.

179 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 19. 6. 1943 s priloženim zemljevidom. Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria, 26. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 25. 5. 1943, 13. 6. 1943, 28. 6. 1943, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.



Sliki 25 a in b: Zemljevida zapore meje z NDH pod Gorjanci, ki ga je pripravila inženirija divizije Isonzo. Prikazujeta stanje dela postavitve bodeče žice in bunkerjev do 28. junija 1943 in 1. julija 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodeča žica. Rdeči krogi so dokončani bunkerji, rumeni in zeleni krogi so bunkerji v gradnji, krogi brez barve pa so predvideni bunkerji. Zelene črtice predstavljajo sekanje gozda.

Pas bodeče se je tako od vznožja Tolstega vrha nadaljeval ob vasi Dolenji Suhadol in prečkala cesto proti vasi Gorenji Suhadol. Do te ceste so prišli 14. julija 1943, kot je v svojem poročilu zapisal načelnik inženirskih enot divizije Isonzo podpolkovnik Pelissier.¹⁸⁰ Za nadaljnje delo je predvideval tudi utrditve poti in njeno razširitev na dva metra in pol iz Dolenjega Suhadola na Tolsti vrh ter utrditve poti in njeno širitev na dva metra in pol širine iz Brusnic na hrib Jurjevec (kota 430). Na nekaterih mestih naj bi pot iz Brusnic na Jurjevec zgradili po novi trasi.¹⁸¹ V juliju 1943 so ob postavljenem pasu bodeče žice gradili bunkerje. Na južnem pobočju Tolstega vrha so bili štirje bunkerji.¹⁸² Bili so zidani z betonom, kamnom in opeko,¹⁸³ ki so bili zgrajeni v drugi polovici julija 1943, ko jih je zasedla italijanska vojaška posadka.¹⁸⁴ Eden od teh bunkerjev se je ohranil še danes. Na treh straneh je imel strelne line, zadaj pa vrata. Zidan je s kamenjem in opeko, pokrit je z betonsko ploščo. Zid je debel skoraj en meter. Lastniki ga uporabljajo za skladišče.¹⁸⁵



Slika 26: Ohranjeni ostanki bunkerja na pobočju Tolstega vrha. V ozadju je vidno pobočje Gorjancev in kamnolom Cerov Log.

180 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

181 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17.

182 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

183 Ustni vir: Albina Volčjak. Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17.

184 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

185 *Slavko Franko, Italijanski bunker pod Gorjanci*, 0:50–2:59.



Slika 27: Milko Jurečič in Slavko Franko ob ohranjenih ostankih bunkerja na pobočju Tolstega vrha.



Slika 28: Na ruševinah nekdanjega bunkerja na južnem pobočju Tolstega vrha je bila v 21. stoletju zgrajena zidanica. Na fotografiji je še viden zid nekdanjega bunkerja.

Na mestu, kjer je pas bodeče žice sekal cesto med Dolenjim in Gorenjim Suhadolom, je bil urejen mejni prehod, na katerem so bila vrata iz bodeče žice in italijanska straža.¹⁸⁶ Vrata so se odpirala na vsako stran, na sredini pa so bila zaklenjena z verigo in ključavnico. Ta mejni prehod je skupaj s svojo mamo večkrat prehajala domačinka Terezija Paderšič, ko sta hodili obdelovat svojo zemljo. Njena mama je za prehod morala imeti dovolilnico. Izven pasu bodeče žice so imeli svojo polja in domačijo. To je italijanska vojska prvič požgala julija ali avgusta 1942. Takrat so zgoreli kozolec, štala, kašča in čebelnjak. Hiša takrat ni zgorela. Ko so požigalci odšli, so sosedje z gašenjem preprečili, da bi zgorela streha. Kasneje so ponovno požgali tudi hišo. Terezija Paderšič se je z mamo preselila na domačijo v Dolenjem Suhadolu, iz katere je izhajala njena mama. Ta domačija je bila znotraj pasu bodeče žice.¹⁸⁷



Slika 29: Terezija Paderšič na lokaciji nekdanjega mejnega prehoda čez pas bodeče žice na cesti v Dolenjem Suhadolu.

186 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. Ustni vir: Terezija Paderšič.

187 Ustni vir: Terezija Paderšič. Terezijin oče je bil Rudi Paderšič. Bil je sekretar rajonskega odbora OF za področje Brusnic in Gabrja. Za njim je bila razpisana tiralica. Italijanska vojska in pripadniki MVAC oz. belogardisti so ga ujeli in ga v drugi polovici julija 1943 usmrtili. Brat Rudija Paderšiča je bil Vinko Paderšič – Batreja. Bil je član in blagajnik okrožnega odbora OF Novo mesto. V septembru 1942 se je s skupino aktivistov zatekel v Beceletovo jamo pri Zagrađu pri Otočcu. Po izdaji so jih napadli italijanski vojaki. Vsi razen njega so se predali. Po dvodnevnem samostojnem boju z italijanskimi vojaki se je 24. 9. 1942 sam ustrelil. V letu 1951 je bil razglašen za narodnega heroja. (*Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 8., dok. Št. 81. Poročilo inštruktorja IO OF Bogdana Osolnika o položaju v novomeškem okrožju, 17. 7. 1943, 278. Ustni vir: Terezija Paderšič. Penca, Razvoj organizacijske mreže OF..., 186, 189, 195. Paderšič Vinko.

Pas bodeče žice se je ob robu vasi Dolenji Suhadol spustil čez njive in se vzpel po pobočju griča Jurjevec (kota 430). Ob njem pa so postavili tudi bunkerje. Na območju nekdanje vaške gmajne oziroma pašnika, kjer so vaščani pasli živino, največ ovce in koze, ob robu vasi Dolenji Suhadol je bil postavljen večji zidan betonski bunker. Kot se spominja domačinka Terezija Paderšič je bil bunker dolg okoli 10 metrov in širok nekaj metrov manj. Na vsaki strani je imel line, ki so bile narejene tako, da je bila na notranji strani široka, na zunanji pa ozka. V njem je bila nastanjena vojaška italijanska posadka. Tu so imeli tudi kuhinjo, kjer so kuhali makarone in k jedi včasih vabili vaške otroke. Nekaj metrov stran od tega velikega bunkerja je bil sezidan še en bunker. Ta je bil manjši v primerjavi z omenjenim velikim bunkerjem.¹⁸⁸ Po koncu 2. svetovne vojne je bil predelan v zidanico, ki stoji še danes.¹⁸⁹ Naslednji zidan betonski bunker je bil na njivi pod Dolenjim Suhadolom.¹⁹⁰ Grajen je bil od sredine julija 1943 do sredine avgusta 1943, ko se je v njem namestila italijanska vojaška posadka.¹⁹¹ Naprej so bili na severovzhodnem pobočju Jurjevca (v smeri proti Dolenjemu Suhadolu, ledinski imeni: Draganec, Bezgovnica) še trije s kamnom in betonom zidani bunkerji.¹⁹² Te tri bunkerje in večji bunker v gmajni pri Dolenjem Suhadolu so začeli graditi v začetku julija 1943.¹⁹³ Konec julija so bili v zaključni faze gradnje. Dograjeno so bili v prvi polovici avgusta 1943, (verjetno 4. avgusta 1943), ko jih je zasedla italijanska vojaška posadka.¹⁹⁴

Jurjevec je bil s svojo nadmorsko višino 430 metrov strateška točka ob pasu utrjene italijanske meje. Na njegovem vrhu so v prvi polovici julija 1943 začeli graditi večjo utrjeno točko (označeno z XI), ki bi služila za obrambo utrjene meje,¹⁹⁵ ki je potekala po pobočju Jurjevca in je bila od njegovega vrha oddaljena 300 metrov.¹⁹⁶ Predvideno je bilo, da bodo na tem vrhu zgradili utrdbo (utrjeno barako oziroma večji bunker) in tri bunkerje.¹⁹⁷

188 Ustni vir: Terezija Paderšič. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943, 30. 7. 1943.

189 Ustni vir: Terezija Paderšič. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 2. del, 17.

190 SI AS 1773, t. e. 773. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Ustni vir: Terezija Paderšič.

191 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

192 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Ustni vir: Terezija Paderšič in Albina Volčjak.

193 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 29. 6. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 1. 7. 1943

194 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

195 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

196 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

197 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo Pelissierja, 30. 7. 1943. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17.



Slika 30 a in b: Albina Volčjak ob kupu bodeče žice v gozdu pri Dolenjem Suhadolu.



Slika 31: Ostanki bunkerja, zidanega iz kamna in opeke na pobočju Jurjevca.



Slika 32: Blaž Štangelj na ostankih bunkerja na pobočju Jurjevca.
Vidno je, da je bil bunker postavljen na vzpetini zemljine.

V noči med 13. in 14. julijem 1943 je četrti bataljon Šerčerjeve brigade napadel Jurjevec, kjer je italijanska vojska gradila večji bunker. Za varovanje gradnje je bilo postavljenih 9 zasilnih bunkerjev. Partizanski bombaši so se uspeli približati bunkerjem na razdalji med okoli 20 do 40 metrov. Italijanski branilci so jih opazili in začeli streljati po bombaših z mitraljezi in minometi. Petnajstletni bombaš prve čete četrtega bataljona Šerčerjeve brigade Polde Kastelic se je kljub temu splazil v bližino bunkerja, od katerega je bil oddajen tri metre, in vanj vrgel dve nemški bombi. Nato se je umaknil, ker so ga opazili in nanj streljali iz sosednjega bunkerja.¹⁹⁸ Vrnil se je k soborcem, kar je avtor monografije o Šerčerjevi brigadi tako zapisal:

198 Guček, *Šerčerjeva brigada*, 267–268.

»Ko se je Polde Kastelic vrnil ves zadihan in žarečih oči k svoji 1. četi IV. bataljona, ki je strme gledala, kaj počenja njen najmlajši borec, je pokazal svojo bluzo, ki je imela desno stran prsi in rokav ves preluknjan od rafalov, pa ga ni nobena krogla niti oprasnila, ko se je po trebuhu plazil k bunkerjem. [...] Ko so se zbrali vsi bataljoni 15. julija dopoldne na oporiščinem položaju v gozdu nad Gabrjem je prejel bombaš in junak Polde Kastelic od brigadnega štaba ročno uro v priznanje za junaško dejanje, [...].«¹⁹⁹

Polde Kastelic je nato 23. julija 1943 za to svoje bojno delovanje prejel pohvalo od slovenskega partizanskega glavnega štaba. Partizanski napad na Jurjevec ni imel večjega uspeha, saj je bila italijanska vojska na boljšem strateškem položaju, ki jim je omogočil obrambo. Partizanom je uspelo za tem uničiti še okoli 40 metrov pasu bodeče žice. V napadu so bili ranjeni trije partizani. Ponovni napada na Jurjevec je v noči s 14. na 15. julij 1943 izvedel drugi bataljon Šerčerjeve brigade. Prehod prek pasu bodeče žice, ki je bil narejen dan prej, je varovala ena četa četrtega bataljona. Tudi ta napad na Jurjevec ni bil uspešen. V isti noči je preostal četrti bataljon Šerčerjeve brigade podrl 320 metrov bodeče žice med Šmarjem in Vrhpoljem pri Šentjerneju.²⁰⁰

Zadnji ohranjen italijanski zemljevid gradnje utrjene mejne črte pod Gorjanci prikazuje fazo gradnje na dan 30. julija 1943. Za faze gradnje bunkerjev med Dolenjim Suhadolom in vrhom Jurjevca so na tem zemljevidu dopisane še opombe, datirane s 4. avgustom 1943. Utrjeni objekti (bunkerji in večje utrdbe) na trasi zapore meje med njenim začetkom pri reki Krki pri zaselku Slinovce pri Kostanjevici in Dolenjim Suhadolom oziroma vzhodnim vznožjem Jurjevca (kota 430) so bili do 30. julija 1943 v večini končani. Na določenih odsekih utrjene meje je še potekalo sekanje gozda ob njej. Pas bodeče žice je bil do 23. julija 1943 postavljen do južnega pobočja Jurjevca (kota 430), in sicer do 300 metrov južno od tega vrha, kar bi pomenilo do območja griča Rutovca. Skupna dolžina tega pasu je tedaj bila okoli 19 kilometrov in 500 metrov.²⁰¹ Od 29. junija 1943, ko je bil pas bodeče žice postavljen do vzhodnega pobočja Tolstega vrha, so pas bodeče žice tako povečali za dolžino štirih kilometrov.²⁰² Gradnja utrjene meje iz bodeče žice in bunkerjev se je nadaljevala še naprej v avgustu 1943 in do kapitulacije italijanske vojske, 8. septembra 1943. To nam prikazujejo poročila italijanske in partizanske vojske ter spomini domačinov.²⁰³

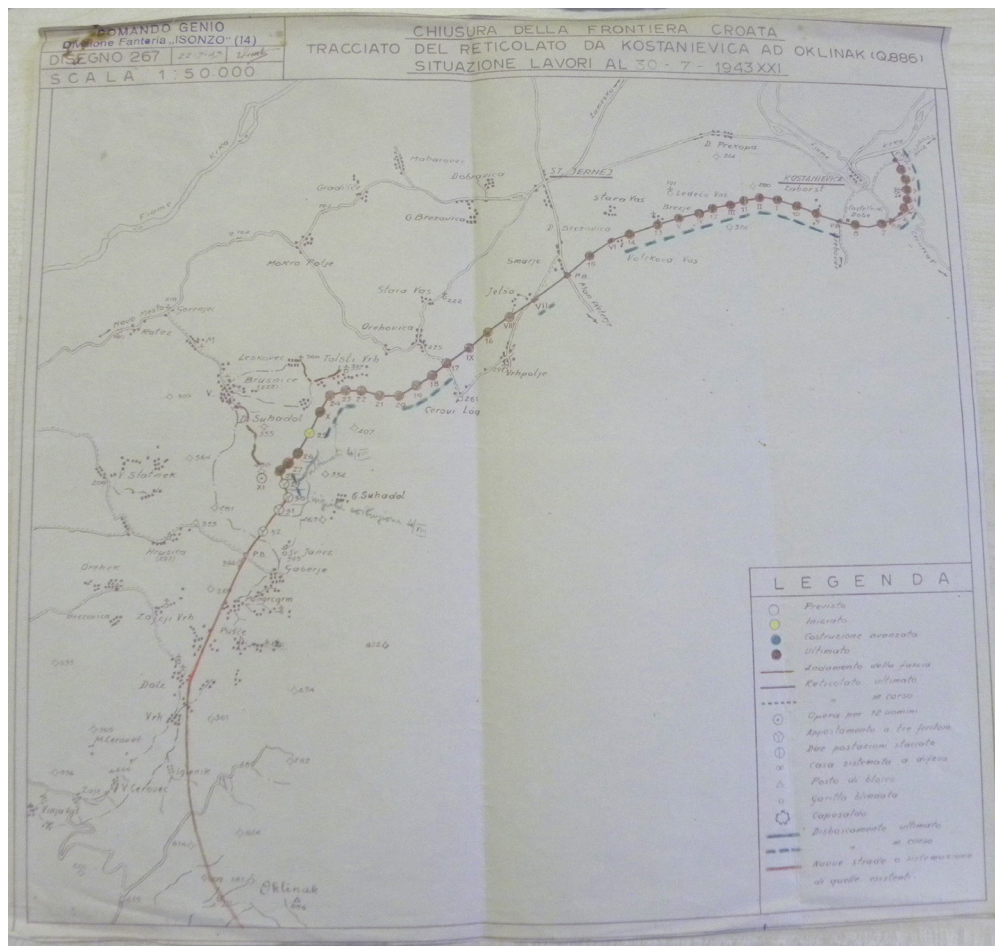
199 Guček, *Šerčerjeva brigada*, 268.

200 Prav tam, 267–268.

201 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

202 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 29. 6. 1943, 30. 7. 1943.

203 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora 28. 8. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943. *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 9., dok. št. 146. Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci za IO OF, 8. 9. 1943, 494. Ustni viri: Terezija Ovniček, Ana Rukše in Mihael Rukše.



Slika 33: Zemljevid zapore meje z NDH pod Gorjanci, ki ga je pripravila inženirija divizije Isonzo. Prikazuje stanje dela postavitve bodeče žice in bunkerjev do 30. julija 1943. Bunkerji so označeni s krogi in povezuje jih bodeča žica. Rdeči krogi so dokončani bunkerji, rumeni so bunkerji v gradnji, krogi brez barve pa so predvideni bunkerji. Zelene črtice predstavljajo sekanje gozda.

Postavljanje bodeče žice se je v avgustu 1943 nadaljevalo po predvideni trasi meje po pobočju pod vrhom Jurjevca, skozi Rutovco, Kavce proti griču Gomila zahodno od vasi Gabrje. Bodeča žica je bila do 14. avgusta 1943 postavljena do bližine poti med Gabrjem in Hrušico, koli in količki za žico pa so bili postavljeni do vrha griča Gomile (kota 394), kjer je bil predviden večji bunker.²⁰⁴ Pas bodeče žice je presekala pot, ki je vodila iz Brusnic v Gabrje in iz Gabrja v Hrušico. Na dveh mestih, kjer je pas bodeče žice sekla

²⁰⁴ SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja Poveljstvu divizije Isonzo, Poveljstvu inženirije XI. armadnega zbora in Poveljstvu 57. pehotne divizije, 14. 8. 1943.

ti dve poti, sta bila postavljena mejna prehoda z vrati iz bodeče žice. Ob njih je bila italijanska straža.²⁰⁵

V bližini Gabrja so naredili novo pot na grič Gomile in pot, ki je povezovala Brusnice in Hrušico ter se izognila Gabrju, ki je bilo izven pasu bodeče žice. Poti sta bili dobro narejeni in utrjeni, široki med 2 in 2,5 metra, tako da sta bili prevozni motoriziranimi vozili.²⁰⁶



Slika 34: Mihael Rukše na lokaciji nekdanjega mejnega prehoda čez pas bodeče žice na cesti med Gabrjem in Velikimi Brusnicami.

Nadaljevali so tudi s postavljanjem bunkerjev ob trasi pasu bodeče žice. Tri bunkerje, zidane iz opeke, kamena in betona na območju griča Rutovce, južno od Jurjevca,²⁰⁷ so začeli graditi 4. avgusta 1943²⁰⁸ in jih skoraj dogradili do 14. avgusta 1943. Poveljnik inženirije divizije Isonzo je ta dan poročal, da bodo ti trije bunkerji dograjeni in izročeni vojski v dveh do treh dneh. V prvi polovici avgusta 1943 se je začela gradnja naslednjega bunkerja, ki se je nahajal na Kavcah, južno od Rutovce.²⁰⁹ Vsi štirje omenjeni bunkerji so bili 24. avgusta 1943 v zaključni fazi gradnje.²¹⁰

205 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17.

206 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje.

207 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše, Gabrje.

208 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7. 1943.

209 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943.

210 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 8. 1943.



Slika 35: Ostanke bunkerja na griču Rutovca pri vasi Gabrje.



Slika 36: Ostanke bunkerja na griču Rutovca pri vasi Gabrje.

V času med 30. julijem 1943 in 14. avgustom 1943 so dela potekala tudi na voznih poteh. Uredili, izboljšali in poravnali so pot med Velikimi Brusnicami, Leskovcem in Dolenjim Suhadolom, tako da je bila s konjem dostopna do Leskovca. Gradili so tudi novo pot iz Velikih Brusnic na Jurjevec. Do 14. avgusta 1943 je bil opravljen izkop poti, po tem dnevu pa so potekala še izravnave poti, posutje z gramozom in dela za odvodnjavanje. V omenjenih dneh v prvi polovici avgusta je dela na zapori meje z NDH pod

Gorjanci izvajalo skupno 436 vojakov italijanske inženirije (40. četa in 7. četa 3. bataljona inženirije divizije Isonzo), od teh je bilo 9 oficirjev, 11 podoficirjev in 416 navadnih vojakov. Prisotno pri delu pa je bilo še skupno 302 vojakov inženirije, od teh 7 oficirjev, 8 podoficirjev in 287 navadnih vojakov (40. četa in 7. četa 3. bataljona inženirije divizije Isonzo). Pri delu so sodelovali tudi civilni delavci.²¹¹



Slika 37: Pot široka 2,5 metra na vrh Jurjevca, ki je bila zgrajena v času gradnje bunkerja.

Obveščevalni center XV. divizije je 9. avgusta 1943 tako poročal o nadaljevanju gradnje zapore meje proti NDH:

»Italijani nadaljujejo z gradnjo žice v Št. Jernejski dolini. Vasi Brusnice, Dolž, Cerovec bodo v ograjenem pasu. Gabrje in Igljenik ostaneta izven žice poročatov. Breda.«²¹²

Utrjeno točko na Jurjevcu, ki so jo začeli graditi v prvi polovici julija 1943 so gradili tudi še v avgustu 1943. V prvi polovici avgusta 1943 so začeli z gradnjo utrdbe oziroma večjega bunkerja.²¹³ Ta je bil zidan s kamenjem, opeko in betonom.²¹⁴ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 poročal, da postojanko na Jurjevcu sestavljajo sami

211 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943.

212 SI AS 1851, t. e. 9, p. e. 261, Dopis Obveščevalnega centra XV. divizije NOV in POS Glavnemu obveščevalnemu centru NOV in POS, 9. 8. 1943.

213 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943.

214 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše. *Blaž Štangelj, Italijanska ograja proti partizanom pod Gorjanci*, 3:03–6:18.

bunkerji in da je tam 250 italijanskih vojakov,²¹⁵ 23. avgusta 1943 pa je poročal, da je na Jurjevcu okoli 150 italijanskih vojakov, ki imajo od težkega orožja 2 težka minometa, 5 težkih mitraljezov in neznano število lahkih mitraljezov. Obveščevalec je predvideval, da so ob bodeči žici na Jurjevcu postavljene tudi mine.²¹⁶ Vojaška posadka na Jurjevcu je bila nameščena v bunkerjih ob meji iz bodeče žice.²¹⁷ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 tudi zapisal, da je v Dolenjem Suhadolu 150 italijanskih vojakov in da so večinoma v bunkerjih,²¹⁸ kar je torej v bunkerjih ob utrjeni meji, ki je iz Dolenjega Suhadola potekala po pobočju pod vrhom Jurjevca, skozi Rutovco, Kavce proti griču Gomila zahodno od Gabrja.²¹⁹



Slika 38: Vrh Jurjevec, v ozadju so Gorjanci, v grmovju so vidni ostanki bunkerja, 25. 3. 2018.

215 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

216 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis štaba Gorjanskega bataljona Obveščevalni službi, 23. 8. 1943.

217 SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Dopis VDO za GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

218 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943.

219 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije d. Isonzo, 30. 7. 1943.



Slika 39: Betonski blok, zidan iz kamna in opeke, ki je ostanek bunkerja na vrhu Jurjevca, 28. 3. 2018

Postavljanje pasu bodeče žice in gradnja bunkerjev se je sredi avgusta 1943 nadaljevala na območju griča Gomile (kota 394), zahodno od vasi Gabrje. Predvideno tovrstno gradnjo lahko razberemo v poročilu poveljnika inženirije divizije Isonzo iz 14. avgusta 1943.²²⁰ Obveščevalec Gorjanskega bataljona je 18. avgusta 1943 poročal, da je na Gomilah nova italijanska postojanka z 200 italijanskimi vojaki, ki gradijo bunkerje in postavljajo bodečo žico,²²¹ ki so jo okoli 20. avgusta 1943 in po tem datumu postavljali v smeri vasi Dolž.²²²

Za območje Gomil je med partizanskimi skicami ohranjena skica, ki prikazuje potek zapore meje iz pasu bodeče žice in šestih bunkerjev od ceste med Gabrjem in Brusnicami, skozi cesto med Gabrjem in Hrušico, čez vrh griča Gomile z 394 metri nadmorske višine in naprej v smeri potoka Klamfer, ki na skici ni več označen. Skica je brez merila, datacije, žiga in podpisa avtorja. Prvi bunker je na skici vrisan na njivi ob cesti med Gabrjem in Brusnicami, naslednja dva bunkerja sta vrisana na njivi nad cesto med Gabrjem in Hrušico v smeri vrha griča Gomile. Največji bunker je vrisan na njivi

220 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

221 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona Obveščevalcu odreda, 18. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glavnemu obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

222 SI AS 1851, t. e. 59, p. e. 1684, Dopis VDO Glav. obveščevalnemu centru pri GŠ NOV in POS, 20. 8. 1943.

na vrhu griča Gomila in nato od njega v smeri potoka Klamfer sta vrisana še dva bunkerja.²²³ Omenjene bunkerje na območju Gomil so gradili po 14. avgustu 1943, saj jih italijansko poročilo iz tega dneva ne omenja. Iz njega pa se razbere, da je na vrhu griča Gomile (kota 394) predvidena utrdba oziroma večji bunker (označen z XII).²²⁴ Bunker (št. 33) na njivi ob cesti med Gabrjem in Brusnicam je bil 24. avgusta 1943 v zaključni fazi gradnje.²²⁵ Dela na območju južno od poti med Gabrjem in Hrušico (to je območje griča Gomile) 23. avgusta 1943 omenja dopis poveljstva divizije Isonzo, ki določa enote za varovanje gradnje zapore meje.²²⁶ Partizanska skica bunkerjev na griču Gomile se sklada s pričevanjem domačinov, z izjemo drugega bunkerja od ceste med Gabrjem in Hrušica, ki ga ne omenjajo.²²⁷ Na lokaciji bunkerja nad cesto med Gabrjem in Hrušica je bila po vojni postavljena zidanica.²²⁸ Starejša domačina Gabrja Ana in Mihael Rukše sta povedala, da je bil na vrhu Gomil večji zidan betonski bunker. Ta je bil dokončan, medtem ko naslednja dva zidana betonska bunkerja v smeri potoka Klamfer (ledinsko ime Grmovske gomile) nista bila dograjena. Njuni zidovi so bili narejeni do višine okoli enega metra.²²⁹ Na vrhu Gomil so še danes, približno v dolžino 15 metrov in širino 10 metrov, vidni manjši ostanki zidanega bunkerja, in sicer ostanki kamenja in opeke.²³⁰

Od vrha griča Gomile (zahodno od vasi Gabrje) je italijanska vojska postavljala pas bodeče žice, ki se je po predvideni trasi spustila v dolina potoka Klamfer, ga prečila in se po vzhodnem robu griča Breznik vzpela do zaselka Pušče pri Dolžu.²³¹ Poveljstvo divizije Isonzo je 28. avgusta 1943 poročalo, da bo bodeča žica s koncem avgusta dosegla cono Dolž in da bo njena skupna dolžina znašala 27 kilometrov.²³² Do 8. septembra 1943, ko je italijanska vojska kapitulirala, je bil pas bodeče žice postavljen do zaselka Pušče, ki se je nahajal približno na polovici trase zapore meje med gričem Gomile in Dolžem. Jože Penca je leta 1992 kraj končanje postavljanja bodeče žice lociral s pomočjo ustnih pričevanj tedanjih domačinov.²³³ Enako se spominjajo današnji starejši prebivalci iz Dolža in Gabrja. Pas bodeče žice je bil postavljen do Kranjčeve kmetije v Puščah²³⁴ ali okoli

223 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, skica žice in bunkerjev skozi Gomile pri vasi Gabrje.

224 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943.

225 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 8. 1943.

226 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu 24. pehotnega polka, 23. 8. 1943.

227 Ustni viri: Ana Rukše in Mihael Rukše, Jože Ivanež.

228 Ustni vir: Jože Ivanež.

229 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše.

230 Blaž Štangelj, *Italijanska ograja proti partizanom pod Gorjanci* 8:10-8:49, 9:07-10:11

231 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije d. Isonzo, 30. 7. 1943.

232 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora 28. 8. 1943.

233 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, s.v. »Pušče«, 487.

234 Ustni vir: Ana Rukše in Mihael Rukše.



Slika 41: Ostanki bunkerja med njivami na vrhu griču Gomile.
V ozadju je vas Gabrje in nad njo Gorjanci s Trdinovim vrhom.



Slika 42: Ostanki bunkerja na pobočju griču Gomile v smeri potoka Klamfer.

Poveljnik inženirije divizije Isonzo je 23. in 24. avgusta 1943 opravil pregled dela na zapori meje. V poročilu je zapisal, da bo bodeča žica konec meseca avgusta lahko zgrajena do Dolža in da bi bilo mogoče začeti z gradnjo dveh bunkerjev (št. 36 in 37) ter dveh utrdb oziroma večjih bunkerjev (št. XIII in XIV). Točna lokacija teh bunkerjev ni zabeležena. Prav tako pa se glede na datum poročila in datum italijanske kapitulacije postavlja vprašanje o dokončni dograditvi teh bunkerjev.²³⁹ Če sledimo partizanski skici, ki prikazuje potek pasu bodeče žice in bunkerjev na območju Gomile²⁴⁰ in upoštevamo italijansko številčenje,²⁴¹ bi bila bunkerja št. 36 in 37 narejena od vrha Gomil proti potoku Klamfer. Ta dva bunkerja po pričevanju domačina nista bila dograjena.²⁴² Zadnji večji bunker, ki ga lahko lociramo s pomočjo italijanskih dokumentov, je večji bunker na vrhu griča Gomile (kota 394), ki je bil označen z rimsko številko XII.²⁴³ Ob trasi pasu bodeče žice med gričem Gomile in Puščami je bil 400 metrov pod Kranjčev kmetijo na Puščah sezidan bunker. Manjši ostanki kamnitega zidu, debelega okoli 60 centimetrov, so vidni še danes. Ni natančno znano, ali je bil ta bunker v celoti dograjen. Lokacija je znana lastniku Kranjčeve kmetije, ki se spomni pripovedovanj staršev o tem ter da so se pred desetletji še bolj poznali ostanki zidu. V smeri trase bodeče žice je bil od bunkerja do ceste pod Kranjčevo kmetijo, skopan jarek, kateremu poteku lahko še sledimo. Prav tako se po pripovedovanju staršev spominja, da je italijanska vojska podrta ostrežje s slamnato streho na njihovem hlevu, ki je zidan s kamnom in se nahaja ob cesti proti Pangrč Grmom. V hlev in zraven njega so napeljali kup peska in imeli tam stražo z mitraljezi. Hlev je tako postal nekakšen bunker. Poleg omenjene uničene strehe pa italijanska vojska družini ni povzročala težav. Kuhali so tudi makarone in jih delili z družino ali pa so jih zamenjali za drugo hrano ali živali (kokoši).²⁴⁴ Poškodba hleva in njegove strehe se sklada tudi z arhivskim dokumentom septembra 1945 prijavljene vojne škode, povzročene po italijanski vojski.²⁴⁵ Kot piše šolska kronika šole na Dolžu, je italijanska vojska v letu 1943 naredila bunker tudi v kleti leta

239 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 8. 1943.

240 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, skica žice in bunkerjev skozi Gomile pri vasi Gabrje.

241 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943, 25. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

242 Ustni vir: Mihael Rukše.

243 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943.

244 Ustni vir: Martin Klemenčič. SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo Novo mesto, t. e. 10, Klemenčič Neža, Pušče 1, 6. 9. 1945.

245 SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo Novo mesto, t. e. 10, Klemenčič Neža, Pušče 1, 6. 9. 1945.

1942 požgane²⁴⁶ šolske stavbe.²⁴⁷ Dva od omenjenih bunkerjev bi lahko bila tista dva večja bunkerji, ki jih omenja poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo iz 25. avgusta 1943.²⁴⁸ Tega pa zaenkrat še ne moremo zagotovo potrditi.



Slika 43: 65 centimetrov debeli ostanki zidu bunkerja na griču Breznik pri vasi Dolž.

²⁴⁶ V letu 1941 so se v šolo na Dolžu za nekaj časa naselili italijanski vojaki. Enako tudi v letu 1942. Šolo so italijanski vojaki zasedli tudi med 17. 1. 1942 in 7. 2. 1942. Takrat so napravili tudi škodo na šolskem inventarju, ko so vdrl v zaklenjene omarice in jih izpraznili, uničili slike in učila. Prav tako so pokurili skoraj vsa drva in porabili vso vodo iz vodnjaka. (Sluga Kobe, *Gorjansko srce*, 75.) V septembru 1942 se je v šolo in cerkev na Dolžu naselila enota Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC), ki so jih partizani poimenovali belogardisti. Nekajkrat so jih napadli partizani, vendar postojanke niso mogli zavzeti. Enota MVAC je 1. 12. 1942 zapustila Dolž in odšla v Novo mesto. Partizani so nato 3. 12. 1942 požgali šolo in cerkev na Dolžu, da se vanju ne bi vrnile njim sovražne vojaške enote. (SI ZAL, NME 301 Osnovna šola Dolž, Zgodovinska kronika šole Dolž, 1941–1944.) Obveščevalec Vzhodnodolenjskega odreda je 10. 10. 1942 tako poročal o MVAC posadki na Dolžu: »*nabajajo se v šoli in cerkvi in še v neki trgovini. Število okrog 200. Imajo 2 težka mitraljeza in 2 puško mitraljeza.*« (SI AS 1482, t. e. 5.) Stopiški župnik Jožef Kvas je leta 1954 zapisal, da so cerkev na Dolžu partizani požgali 5. 12. 1943. Isti dan je bila požgana tudi šola. (Sluga Kobe, *Gorjansko srce*, 75–76, 156–157.) Požar je bil ponoči in pred njim so partizani k cerkvi in šoli nanosili slamo, ki je služila za netivo in so jo zbrali po domačijah v vasi. Stavba šole je bila v požaru uničena. Prav tako je zgorel šolski inventar. V cerkvi je zgorela streha, stranska oltarja, zvonik, kjer se je stopil mali bronasti zvon. Glavni oltar ni zgorel, bi pa je črn od požara. (Sluga Kobe, *Gorjansko srce*, 75–77, 121–122, 156–159.) Domačini so potem govorili, da je glavni oltar pred požarom obranil sv. Florjan, saj je na glavnem oltarju tudi njegov kip (Ustni vir: Jožefa Šaponja).

²⁴⁷ SI ZAL, NME 301 Osnovna šola Dolž, Zgodovinska kronika šole Dolž, 1941–1944.

²⁴⁸ SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 8. 1943.

Šolska kronika šole Dolž, ki je za čas med marcem 1941 in decembrom 1944, bila zapisana za nazaj, in sicer v 50. letih 20. stoletja, najverjetneje v letu 1955, za leto 1943 tako omenja postavljanje bodeče žice in sodelovanje italijanske vojske in enot MVAC:

»Spomladi 1943 so prišli na Dolž Italijani in belogardisti. Naselili so se v požgani šoli. Šolsko klet, ki je bila cela, so spremenili v bunker. Italijani in belogardisti delajo skupaj. Vendar pomembnih bitk v tem času ni bilo. Pletli so le mrežo iz bodeče žice iz Sel preko Zajčjega Vrha in Dolža. Mreža se je vlekla iz Kostanjevice, ustavila pa se je na Dolžu.«²⁴⁹



Slika 44: Pogled z vrha griča Gomile pri Gabrju v smeri nekdanjega pasu bodeče žice proti Puščam in Dolžu (cerkev). Najvišji vrh (levo) je Lipovec na Gorjancih.

Zapis iz šolske kronike preseneča v delu, ko omenja, da se je bodeča žica pletla tudi prek vasi Sela in Zajčji Vrh. Ohranjeni italijanski in partizanski dokumenti iz leta 1943 o zapori meje z NDH tega ne omenjajo. Ker je bila kronika pisana za nazaj, jo lahko razumevamo z zadržkom. Arhivski dokumenti pa omenjajo, da so se v vasi Zajčji Vrh v drugi polovici avgusta 1943 naselili italijanski vojaki. Poveljnik inženirije divizije Is-onzo je 22. avgusta 1943 poročal, da je odredil predstavitev 7. čete 3. bataljona inženirije na Zajčji Vrh. Ta enota je bila udeležena pri delu zapore meje pod Gorjanci in jo je 14.

249 SI ZAL, NME 301 Osnovna šola Dolž, Zgodovinska kronika šole Dolž, 1941–1944.

avgusta 1943 sestavljalo skupno 338 mož, od teh je bilo 7 oficirjev, 5 podoficirjev in 326 navadnih vojakov. Za varovanje gradnje zapore meje z NDH na območju Dolža, Zajčjega Vrha in griča Gomile ter za varovanje ceste iz Novega mesta prek Stopič, Orehka do Dolža je bil določen 3. bataljon 24. pehotnega polka italijanske divizije Isonzo. Po omenjeni cesti je potekal transport gradbenega materiala in hrane.²⁵⁰ Omenjen enote so med 23. in 24. avgusta 1943 še izvajale premik k vasi Zajčji Vrh.²⁵¹ Pri varovanju omenjene ceste, po kateri so oskrbovali inženirske enote pri Zajčjem Vrh in Dolžu, je konec avgusta 1943 pomagala tudi italijanska posadka v Stopičah.²⁵² V tej postojanki je bilo 18. avgusta 1943 po oceni obveščevalca Gorjanskega bataljona, 50 italijanskih vojakov in 130 vojakov MVAC. Prav tako je ta partizanski obveščevalec zaznal italijansko vojsko na Zajčjem Vrh, saj je 27. avgusta 1943 poročal, da je v tej vasi 300 vojakov številčna nova italijanska posadka s štabom.²⁵³

Gradnja pasu bodeče žice na območju med Gabrjem in Dolžem se je nadaljevala do 8. septembra 1943. Še ta dan je aktivist Gorjanskega podokrožnega odbora OF poročal o položaju na tem območju med 22. avgustom 1943 in 8. septembrom 1943. Zapisal je, da italijanska vojska naprej plete pas bodeče žice in da so prvotno smer pletenja od Gabrja proti Dolžu, zaradi partizanskih napadov spremenili in da sedaj pletejo od Gabrja v smeri Novega mesta.²⁵⁴ Ostali zgoraj omenjeni dokumenti ne omenjajo spremembe trase pletenja bodeče žice konec avgusta 1943. Prav tako pa je omemba v smeri Novega mesta zelo široka in nedefinirana. Morda si lahko to razlagamo tako, da je poročevalec zaznal italijansko inženirijo na Zajčjem Vrh in je zato zapisal, da se plete žica po drugi trasi v smeri Novega mesta, ker je Zajčji Vrh bližje Novemu mestu kot pa Dolž.

Italijanska vojska je 8. septembra 1943 kapitulirala pred angloameriški zavezniki. Slovenski partizanski Glavni štab je za to vdajo izvedel iz radijskih poročil zvečer ta dan. Pripravili so poziv za vdajo italijanskih vojaških enot na Slovenskem.²⁵⁵

Starejša domačinka Dolža se spominja, da je italijanska vojska hitro, tako rekoč iz danes na jutri, odšla iz svojega gradbišča zapore meje z NDH pri Dolžu. Na svojem gradbišču so pustili veliko kolotov bodeče žice in količke.²⁵⁶ Tudi pri Kranjčevi kmetiji na Puščah so pustili veliko orodja, kot na primer krampe in lopate.²⁵⁷

250 SI AS 1773, t. e. 773, Poročili poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943, 22. 8. 1943. Dopis poveljnika divizije Isonzo gen. Maccaria Poveljstvu 24. pehotnega polka, 23. 8. 1943.

251 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 25. 8. 1943.

252 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis pov. 24. pehotnega polka, 28. 8. 1943. Dopis pov. divizije Isonzo, 30. 8. 1943.

253 SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Dopis Gorjanskega bataljona, 27. 8. 1943. SI AS 1851, t. e. 11, p. e. 321, Poročilo VDO za GŠ NOV in POS, 30. 8. 1943.

254 *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 9, dok. št. 146. Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci za IO OF, 8. 9. 1943, 494.

255 Čepič, Guštin in Troha, *Slovenija v vojni, 1941–1945*, 246.

256 Ustni vir: Terezija Ovniček.

257 Ustni vir: Martin Klemenčič.



Slika 45: Pogled z vrha griča Gomile pri Gabrju na Sela in Zajčji Vrh.
V ozadju v daljavi je Kočevski rog.

Šolska kronika šole na Dolžu tako opiše odhod italijanskih vojakov iz te vasi:

»Končno pa je tudi „kokošarjem“ sreča pokazala hrbet. Osmega septembra 1943 je Italija kapitulirala. Toda Italijani so hoteli svoj odhod poudariti. Mobilizirali so kmete z vozovi in živino, da so jim vozili orožje v Stopiče in še dalj. Mnogi seveda niso nikoli več videli voza in vprege.«²⁵⁸

Odhoda italijanske vojske iz Dolža ob njeni kapitulaciji se spominja tudi Jožefa Šaponja. Italijanski vojak je prišel do njihove hiše, potrkal na okno in rekel njenemu očetu Martinu Kobetu: »*Kareto, kavalj, gore k cerkvi!*«²⁵⁹ Martin Kobe je tako moral vzeti voz in vola ter je peljal italijanske vojake do vasi Orehek. Tam so italijanski vojaki dobili neko navodilo oziroma povelje in se razbežali. Martin pa se je vrnil domov. Od italijanskih vojakov so v Dolžu ostala šotorska krila. Iz njih so si vaše gospodinje sešile predpasnike.²⁶⁰

Tudi na območju Gabrja je italijanska vojska ob njeni kapitulaciji zapustila gradbišče zapore meje z NDH. Domačini so pregledali bunkerje in v njih iskali morebitno

258 ZAL, NME 301 Osnovna šola Dolž, Zgodovinska kronika šole Dolž, 1941–1944.

259 Ustni vir: Jožefa Šaponja. Carretto v italijanščini pomeni voziček, carro pomeni voz, cavallo pa konj.

260 Ustni vir: Jožefa Šaponja.

orožje. Niso ga našli, saj je italijanska vojska orožje in vojaški opremo vzela seboj. V bunkerjih pa je ostalo veliko orodja, kot na primer lopate, krampi, kladiva, macole, pa tudi deske in leseni pogradi in postelje, ki so ostali v bunkerjih. Te predmete so pobrali in nato uporabljali domačini.²⁶¹

Italijanska vojska je do 9. septembra 1943, po svoji uradni kapitulaciji dan prej, zapustila bunkerje ob utrjeni zavori meje z NDH.²⁶² Partizani Gorjanskega bataljona so tako nemoteno prešli skozi pas bodeče žice in bunkerjev in zasedli Šentjernej.²⁶³

Napadi partizanskih enot na zaporo meje z Neodvisno državo Hrvaško

Partizanske vojaške enote so večkrat napadle določene odseke zapore meje z NDH. Pri tem so uničile določeno dolžino pasu bodeče žice ter poškodovali ali podrli nekaj bunkerjev ob njej. Italijanska vojska je po napadih poškodbe sanirala. Zapora meje je tako ovirala delovanje aktivistov Osvobodilne fronte (OF) na tem območju in delovanje partizanskih enot. Ni pa dosegla svojega namena, da bi preprečila prehajanje partizanov v vasi pod Gorjanci in delovanje aktivistov OF.²⁶⁴

Aktivist Gorjanskega podokrožnega odbora OF je poročal, da so med 22. avgustom 1943 in 8. septembrom 1943 italijanski vojaki pri prehajanju bloka čez žico pri Šentjerneju, aretirali tri zaupnice OF, ki so prenašale literaturo čez žico in jih izročili enoti Prostovoljne protikomunistične milice (MVAC) v Brezovici.²⁶⁵

V prvih dneh juliju 1943 sta Šercerjeva in Cankarjeva brigada izvedli napada na italijansko zaporo meje z NDH na območju med Volčkovu vasjo in vasjo Dobe, južno od vasi Prekopa, kar je med Šentjernejem in Kostanjevico. Deli omenjenih vojaških enot so tedaj uničile del pasu bodeče žice in preko njega prešle v vasi, kjer so opravili rekvizicijo živil in živine za prehranjevanje.²⁶⁶ Napad Šercerjeve brigade je tako opisal Hinko Bratož – Oki:

»Naloga, ki smo jo dobili, je bila vsakemu jasna. Prodreti smo morali v dolino Krke. Morali smo dokazati, da za nas ni meja, ne zaprek, in da se ne bojimo

261 Ustni vir: Ana in Mihael Rukš.

262 Dolenjski muzej Novo mesto, Vojni dnevnik Svetokriškega župnika Zupanca, 9. 9. 1943, 401.

263 Stanko Kušljan, *Šentjernej je bil trikrat ograjen*, 0:04–1:50. Pirkovič, *Bojna pot Gorjanskega bataljona*, 31.

264 Guček, *Šercerjeva brigada*, 256, 258–260, 267–268. Bratož, *Dnevnik partizana*, 186–188, 198–199. Ambrožič – Novljan, *Cankarjeva brigada*, 206–210. Penca, Jože. »Nesojena meja pod Gorjanci, 2. in 3. del«, 17. Lavov, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, 82. *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 8., dok. št. 81. Poročilo inštruktorja IO OF Bogdana Osolnika o položaju v novomeškem okrožju, 17. 7. 1943, 278. SI AS 1773, t. e. 773, Telegram 24. pehotnega polka za poveljstvo divizije Isonzo, 21. 4. 1943. Trgo, *Zbornik dokumenata i podataka ...*, VI. del. Knjiga 6. Dnevnik Toneta Vidmarja, julij 1943, 199, 208.

265 *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 9., dok. št. 146. Poročilo podokrožnega odbora OF Gorjanci za IO OF, 8. 9. 1943, 494.

266 Guček, *Šercerjeva brigada*, 258–260. Bratož, *Dnevnik partizana*, 186–188. Ambrožič – Novljan, *Cankarjeva brigada*, 207. Lavov, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945*, 82.

žičnih ovir, niti bunkerjev. Istočasno pa smo morali tudi z dejanji dokazati, da je italijanska propaganda lažna. Italijani so namreč pisali, da umiramo po Dolenski od lakote in da ni več daleč dan, ko se jim bomo sami vdali. Govorili so tudi, da bodo naši borci sami obračunali s partizanskimi voditelji in komunisti, ker so krivi vsega zla, ki zdaj tare slovenskega človeka. Po vrnitvi v četo smo z nalogo seznanili slehernega borca. Po sestanku so se kot prvi javili za proboj italijanskih žičnih ovir prostovoljci – bombaši. Iz naše čete so se javili Milče, Tomaž, Olga in jaz. Tovariši so nam oddali vse svoje bombe, med katerimi so bile stare jugoslovanske, nemške "sifonarice" in rdeče italijanske "paradajzerice." Okrog poldneva smo zapustili Gorjance in se spustili do Ban, kjer smo odložili opremo in počakali noči. Do prvih bunkerjev, ki so se belili pred nami v dolini, je bilo morda še kakih tisoč metrov. Previdno smo se jim bližali, da bi temeljito spoznali teren. Kmalu pa so postale štirioglate strelske line nejasne, kajti začelo se je mračiti. Ko pa se je popolnoma stemnilo, smo videli samo še obrise bunkerjev. Hodili smo počasi in skoraj neslišno, tako da nas Italijani niso opazili. Od ust do ust je prišlo povelje: "bombaši naprej!" Neslišno smo se odplazili v grmovje. Milče in Tomaž sta bila med prvimi. [...] razdelili smo se v tri skupine. Naša skupina si je izbrala srednji bunker, ki je stal kakih petdeset metrov pred nami. Desna skupina iz druge čete in leva iz tretje pa sta se odpravili proti stranskima bunkerjema. Noč je bila temna in kot nalašč za napad. Tiho smo tipali pred seboj in zadrževali dih. Daleč na desni strani je lajal mitraljez. Dolgi rafali so nam omogočili, da smo lahko hitreje hodili. Že smo se znašli pred bunkerji, iz katerih je bilo slišati italijansko govorico. Tedaj je umolknil mitraljez in morali smo se ustaviti. Z Milčetom sva se skušala skupaj splaziti po kolovozu proti bunkerju. Tomaža nisva več videla, zdelo pa se nama je, da je že pri bunkerju, do katerega sva imela midva le še nekaj korakov. Tedaj se je zadril eden od Italijanov: "Ferma!"²⁶⁷ Istočasno je zaregljala lahka breza. Ogenj orožja nam je pokazal, kje je bunker. Krogle so udarile v zemljo in klestile po grmovju. Ko je streljanje za trenutek ponehalo, se je ob bunkerju vzdignila temna senca. Bil je Tomaž, ki je skozi strelne line vrgel v bunker dve bombi. Naslednji trenutek je pretresla ozračje močna eksplozija, ki se ji je pridružilo divje rjojenja ranjenih Italijanov. Tomaž je vrgel še eno bombo in tedaj je šele bunker utihnil. Italijani v sosednji bunkerjih so začeli silovito streljati proti nam. Pridružile so se jim posadke vseh drugih bunkerjev in po vsej dolini je siloviti bobnelo. Fašisti so nato izstrelili nešteto beli raket, ki so osvetlile pokrajino. Tedaj pa je sredi najhujšega streljanja zagrmelo tudi v drugem bunkerju. Bunker je bil uničen. Tako je nato utihnil tudi levi bunker. Italijani, ki

267 Ferma po italijansko pomeni stoj.

so bili v njem, so zbežali in tako rešili glave. Pot je bila prosta! Ogenj iz drugih bolj oddaljenih bunkerjev nas ni motil. Udarili smo proti žičnim oviram. S puškinimi kopiti smo raztrgali bodečo žico in poruvali kole, na katerih je bila razpeta. Takrat so se nam pridružili še drugi borci. Ko smo odstranili ovire, smo se razvrstili v kolono in nadaljevali pot po široki, ravni cesti, mimo Šentjerneja in skozi Maharovec, Gradišče ter Mokro Polje. Obiskali smo belogardistične družine in pri njih opravili rekvizicijo. V pol ure smo to opravili. Nabrali smo mnogo moke, masti, fižola in odgnali sedemnajst glav goveje živine. Vračali smo se po isti poti, po kateri smo prišli. Italijani so nas sicer obstreljevali z minami, ki pa nam niso prizadejale škode, saj so vse eksplodirale daleč od naše kolone. Na povratku smo zažgali tudi uničene bunkerje. Zagoreli so kot ogromne bakle in nam osvetljevali pot. Regljanje strojnic nas ni več motilo. Tudi hiteli nismo več, saj smo bili že na varnem. Šele zvečer so nas začeli Italijani obstreljevati s topovi. Ko pa smo poslali v dolino našo patroljo, ki je napadla en bunker, je obstreljevanje takoj prenehalo. Italijani so začeli besno streljati iz vseh bunkerjev. Najbrž so mislili, da smo ponovili napad prejšnje noči. Bevskale so strojnice in pokale mine, vmes pa so švigale proti nebu rakete, ki so osvetljevale dolino. Spet smo dosegli svoj cilj. Italijani vso noč niso zatisnili očesa, mi pa smo se na mehki slami pošteno odpočili in si nabrali novih moči.«²⁶⁸

Po preboju pasu bodeč žice, kot ga je opisal Hinko Bratož – Oki, je naslednjo noč Šercerjeva brigada ponovno prešla ta pas. Uničili so okoli 70 metrov žične ovire in v vasi Staro Brezje nabrali še nekaj hrane. To so uporabili za brigado in za bolnico na območju Gorjancev.²⁶⁹

Napad partizanov na bodečo žico je 6. julija 1943 v svoj dnevnik tako zabeležil župnik v Svetem Križu Andrej Zupanc:

»Parti so bili drat pri Prekopi vzdignili. Iz bunkerja so Iti kar zbežali in pustili 2 mitraljeza. To noč je bilo hudo streljanje in grmenje. Ob 7/8 je prišlo 6 it. tankov v Sv. Križ. Parti so drat privzdignili in gnali živino spodaj čez. Na ono stran so bili Italijani, na drugi legisti.«²⁷⁰

Stanko Kušljan, ki je bil tedaj še v Gorjanskem bataljona, kasneje pa je bil v Cankarjevi brigadi, se po pripovedovanju tako spominja predora Cankarjeve brigade čez pas bodeče žice:

268 Bratož, *Dnevnik partizana*, 186–188. Guček, *Šercerjeva brigada*, 258–260.

269 Guček, *Šercerjeva brigada*, 260.

270 Dolenjski muzej Novo mesto, Vojni dnevnik Svetokriškega župnika Zupanca, 6. 7. 1943, 363.

»Žica je bila neprehodna. Edino enkrat je Cankarjeva brigada pri vasi Imenje prebila to žico in je šla podnevi čez cela brigada. Brigada je bila takrat na Javorovici. Podnevi so lepo maširali in z mitraljezom pometali pred seboj. Posadka v bunkerjih ob bodeči mreži je vsa ušla. Potem je šla brigada čez. Ljudje so kričali: "Iujte partizani!" Italijani so pa bežali. Niti en Italijan ni ustrelil. Bežali so v svoje postojanke in se zaprli noter. Cankarjeva brigada je nato v Grobljah pri belem dnevu naredila rekvizicijo. Pobrli so nekaj konjev in hrane in šli nazaj. Na Imenjih je bil en brežiček, kjer so bili bunkerji in strelski jarki. Se še danes pozna kje so bili. Belogardisti, ki so bili v bunkerjih so vsi ušli. Vsak je bežal pred kuglo.«²⁷¹

Epilog projekta zapore meje z Neodvisno državo Hrvaško

Projekt zapore meje z NDH je ostal nedokončan, ker je italijansko vojsko prehitela njena kapitulacija. Med Kostanjevico in zaselkom Pušče pri vasi Dolž so postavili okoli 27 km dolžine pasu bodeče žice.²⁷² Postavljanje pasu bodeče žice omenjene zapore meje razdelimo v štiri faze. Prva faza se je začela 13. januarja 1943 v vasi Šmarje (južno od Šentjerneja), ko so v smeri Kostanjevice začeli postavljati pas bodeče žice, širok 6 metrov in postavljen v obliki geometrijskega lika trapeza. Druga faza se je začela okoli 10. marca 1943, ko so pas bodeče žice začeli postavljati od reke Krke, pri naselju Slinovce, okoli 1 kilometer severovzhodno od Kostanjevice proti Šmarju. Ta dva kraka pasu bodeče žice sta se združila 12. aprila 1943 nekje v okolici vasi Zaboršt, zato ta datum označuje konec prve in druge faze. Tretja faza se je začela 13. aprila 1943, ko so bodečo žico začeli postavljati iz Šmarja po predvideni trasi v smeri Tolstega vrha in vasi Gaberje. Tretja faza se je zaključila v zaselku Pušče pri vasi Dolž, kjer se je 8. septembra 1943 ob kapitulaciji Italije končala gradnja utrjene meje pod Gorjanci. Ob pasu bodeče žice so v drugi polovici aprila ali v maju 1943 začeli ob cesti, ki je povezovala Kostanjevico in Sveti Križ (danes se ta kraj imenuje Podbočje), graditi bunkerje. Od tega dela pasu bodeče žice so jih postopoma gradili v smeri Šmarja in naprej ob omenjenem pasu.²⁷³ Četrta faza je bila gradnja zapore meje utrjene meje v Beli krajini.²⁷⁴ Pas bodeče žice in bunkerjev se je v drugi polovici julija 1943 začel graditi ob železniškem mostu čez reko Kolpo pri vasi Rosalnice v okolici Metlike. Četrta faza se je zaključila 8. septembra 1943 ob kapitulaciji Italije. Tedaj so s pasom bodeče žice

271 Stanko Kušljan, *Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo*, 1:37–3:44.

272 SI AS 1773, t. e. 773, Dopis poveljnika divizije Isonzo Maccaria Poveljstvu XI. armadnega zbora 28. 8. 1943. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17.

273 SI AS 1773, t. e. 773, Poročila poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 22. 1., 1. 2., 11. 3., 22. 3., 13. 4., 27. 4., 14. 8., 25. 8. 1943. Telegram 40. čete inženirije, garnizija Šentjerneje poveljstvu divizije Isonzo, 12. 4. 1943. Karte inženirije divizije Isonzo, 31. 5., 13. 6., 28. 6., 1. 7., 30. 7. 1943.

274 Več o tem glej v: Štangelj, Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško v Beli krajini, 51–71.

prišli približno do vasi Grabrovec, najverjetneje do bližnje okolice cerkve sv. Urbana, jugo-vzhodno od te vasi. Postavljenih je bilo tako okoli 4 kilometre pasu bodeče žice. Ob njej so postavili šest večjih betonskih bunkerjev, še trije pa so bili v začetni fazi gradnje. Zadnji bunker je bil narejen na koti 206 severno od Rosalnic pred križiščem poti za Slamno vas in Radovico. Štirje betonski bunkerji so še danes ohranjeni.²⁷⁵



Slika 46: Ohranjeni ostanki bunkerja pri vasi Rosalnice pri Metliki.

Na trasi zapore meje med reko Krko pri Kostanjevici in vasjo Dolž je bilo zagotovo postavljenih 45 utrjenih objektov. Večina je bila zidana iz betona, kamena in opeke, nekaj pa je bilo narejenih iz drevesnih debel. Od teh objektov je bilo 33 bunkerjev in 12 velikih bunkerjev (med njimi sta bili v močnejšo utrdbo predelani dve obstoječi hiši) za 12 članska vojaško posadko.²⁷⁶ V drugi polovici avgusta 1943 se omenja, da

²⁷⁵ SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 30. 7., 14. 8., 25. 8. 1943. Štangelj, Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško v Beli krajini, 51–71.

²⁷⁶ SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943 in 25. 8. 1943. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, Obveščevalno poročilo štabu VDO, 12. 8. 1943. SI AS 1865, t. e. 211, mapa 1, skica žice in bunkerjev skozi Gomile pri vasi Gabrje.

naj bi na območju med gričem Gomile in Dolžem gradili še dve večji utrdbi in še štiri bunkerje. Za te ni natančno znano, ali so bili dokončno zgrajeni.²⁷⁷ Poleg bunkerjev so na pasu bodeče žice naredili tudi štiri utrjene mejne prehode (prehodne bloke), ki jih je varovala italijanska obmejna straža in karabinjerji. Na osmih medkrajevnih poteh pa so naredili prehode čez pas bodeče žice v obliki španskih jezdecev ali vrat iz bodeče žice, kjer so pas bodeče žice lahko prehajali dvolastniki. Prehode so varovale vojaške posadke iz bunkerjev.²⁷⁸

Neuresničeni so ostali načrti, da bi se utrjen pas bodeče žice od vasi Dolž obrnil proti jugu in bi potekal vzhodno od vasi Dolž, Vrhe in Igljenik proti koti Lipovec in Oklinak na jugozahodnem delu grebena Gorjancev. Na omenjenem odseku so predvidevali narediti tudi pet utrjenih objektov. Na tem delu Gorjancev naj bi se utrjen pas združil z enakim pasom, ki je bil zgrajen od železniškega mosta čez reko Kolpo pri Metliki do cerkve sv. Urbana, južno od vasi Grabrovec in naj bi se od tu nadaljeval skozi Brezovico in Popoviče.²⁷⁹ Na zemljevidu inženirije divizije Isonzo iz 14. avgusta 1943 je vrisana še ena varianta, po kateri naj bi pas bodeče žice potekal med Dolžem in cerkvijo sv. Urbana na Grabrovcu, in sicer od Dolža v smeri jugozahod, skozi Vrhe, vzhodno od Velikega Cerovca, se obrnila proti jugu in potekala zahodno od prelaza Vahta, ob cesti skozi vasi Jugorje in Mačkovec, ob vasi Drage, ob severnem robu vasi Dolnji in Gorni Suhor, severno od Bušinje vasi in južno do Grabrovca. Tudi ti načrti so ostali neuresničeni.²⁸⁰

Iz vasi Igljenik je speljana gozdna cesta v pobočje Gorjancev v smeri kote Lipovec. Cesta je dobro utrjena in je prevozna s traktorji. Po govoricah domačinov naj bi to cesto med drugo svetovno vojno naredili Italijani.²⁸¹ Tega za enkrat še ni mogoče potrditi. Iz zemljevida načrtovane trase italijanske zapore meje pa je razvidno, da bi ta trasa potekala v bližini omenjene ceste in bi bila na notranji strani predvidenega pasu bodeče žice.²⁸² To bi lahko kazalo k temu, da je cesto zgradila italijanska vojska ali pa razširila in utrdila morebitno prej obstoječo pot v času priprav na gradnjo zapore meje z NDH na tem območju.

277 SI AS 1773, t. e. 773, Poročilo poveljnika inženirije divizije Isonzo M. Pelissierja, 14. 8. 1943 in 25. 8. 1943.

278 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. Ustni viri: Ana Rukše in Miha Rukše, Terezija Paderšič.

279 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI AS 1773, t. e. 773, Poveljstvo inženirije XI. armadnega zbora, načrti dela za zaporo slovensko-hrvaške meje. Karta inženirije divizije Isonzo, 30. 7. 1943, 14. 8. 1943.

280 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943. Štangelj, Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško v Beli krajini, 61–63.

281 Ustni vir: Martin Klemenčič.

282 SI AS 1773, t. e. 773, Karta inženirije divizije Isonzo, 14. 8. 1943.



Slika 47: Serpentina na gozdni cesti nad vasjo Igljenik.

Gradnja zapore meje z NDH je domačinom, ki so živeli ob njeni trasi, povzročala gospodarsko škodo. Na trasi so bili posekani gozdovi, vinogradi, poškodovana so bila polja in pridelki na njih.²⁸³

Italijanska vojska je ob njeni kapitulaciji zapustila utrjene objekte ob zaporu meje z NDH. Nemška vojska je ni uporabila kot obrambno linijo. Partizanske enote, civilisti in terenski delavci so razdrli bodečo žico in zrušili večino bunkerjev.²⁸⁴ Jože Penca to tako opiše:

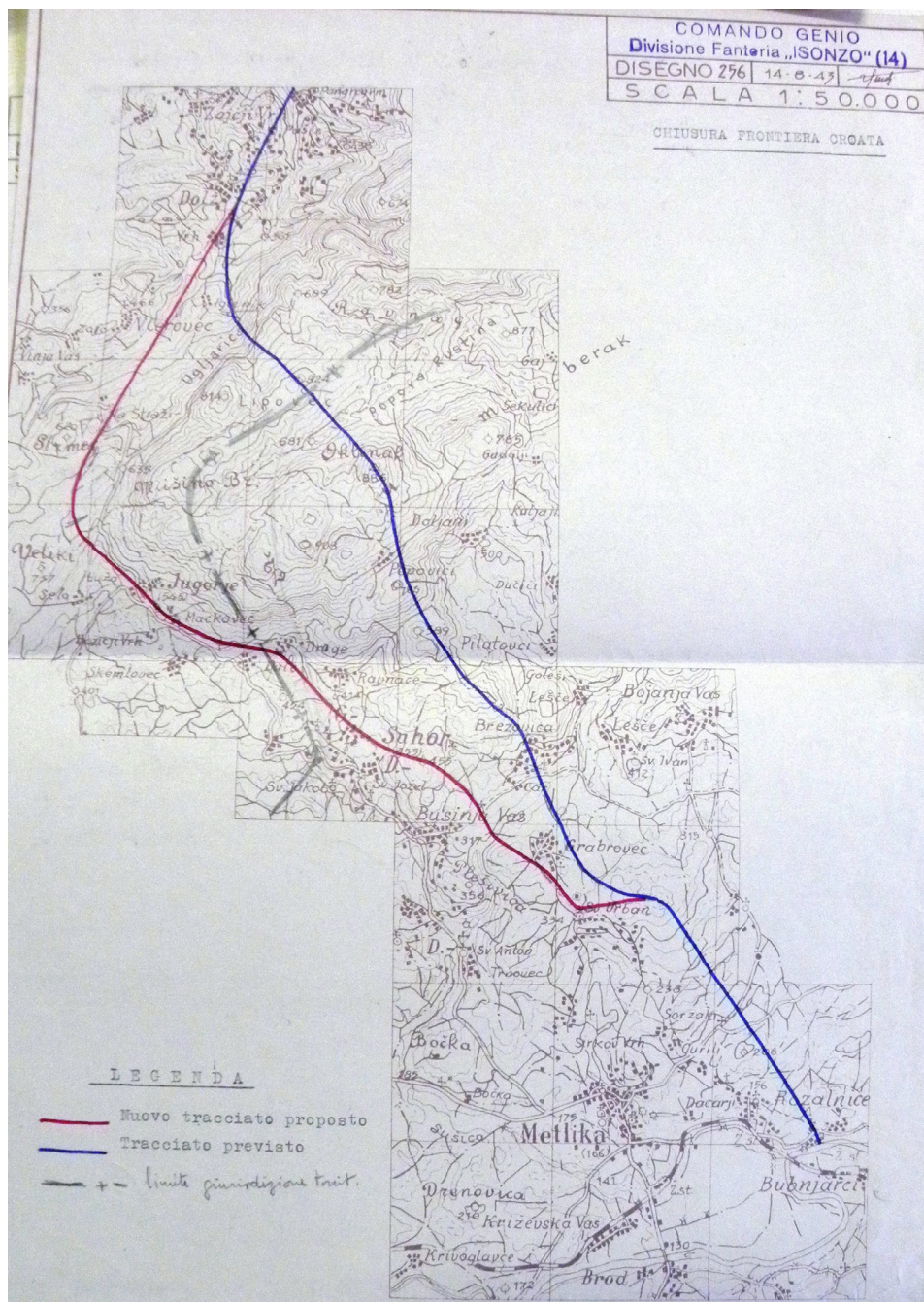
»Prosula »reticolata«²⁸⁵ je ostala brez čuvajev in ljudstvo je razlilo svoj bes na prekleto kačo, zaradi katere so padala nezrela drevesa po gozdovih, rodne vinske trte po vinogradih in zelena žita po poljih. V kratkih šestih tednih, polnih jesenskih opravil, so ljudje v glavnem počistili polja in vinograde, sem in tja pa je ostal kakšen kos po gozdovih in travniki.«²⁸⁶

283 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knjiga 7, dok. št. 43. Poročilo inštruktorja IO OF Bogdana Osolnika o položaju v Podokrožju Gorjanci, 13. 5. 1943, 126. *Dokumenti organov in organizacij NOG*. Knjiga 8., dok. št. 81. Poročilo inštruktorja IO OF Bogdana Osolnika o položaju v novomeškem okrožju, 17. 7. 1943, 278. Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo Novo mesto, t. e. 10 in 11.

284 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17. Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 360, 478. SI AS 1494, t. e. 2, Prepis poročilo RK KPS Gorjanci Okrožnemu komitetu KPS Novo mesto, 14. 9. 1943. *Stanko Kušljan, šentjerneji je bil trikrat ograjen*, 3:28–4:00. Ustni viri: Ana Rukše in Mihael Rukše.

285 Reticolata v italijanščini pomeni bodeča žica.

286 Penca, Nesojena meja pod Gorjanci. 3. del, 17.



Slika 48: Zemljevid inženirije divizije Isonzo, 14. avgust 1943, na katerem sta z modro (prvotna trasa) in rdečo črto (novi predlog trase) narisana dva predloga trase zapore meje z NDH med reko Kolpo, Grabrovcem, Gorjanci in vasjo Dolž. Načrti so ostali nedokončani.

Še v drugi polovici oktobra 1943 je en tak odsek pasu bodeče žice italijanske zapore meje z NDH ostal postavljen med Ledečo vasjo in Imenjem in bil 21. oktobra 1943 usoden za prvo četo prvega bataljona Gubčeve brigade. To je bilo v času ofenzive nemške vojske, ko je prvi SS tankovski grenadirski polk napadal vzdolž ceste iz Kostanjevice proti Novemu mestu. Prvi bataljon Gubčeve brigade je začasno ustavil prodirajočo nemško enoto v Prekopi, vendar se je ta kmalu prebila naprej. Dve četi Gubčeve brigade sta se začeli umikati v smeri Gorjancev. Ena od enot nemške vojske je presenetila prvo četo prvega bataljona Gubčeve brigade. Ta je ob svojem umiku proti Gorjancem naletela na nepodrt del pasu bodeče žice med Ledečo vasjo in Imenjem. Umikali so se po čistini ob pasu bodeče žice in tako bili lahka tarča nemške vojske.²⁸⁷ Padlo je 32 partizanov te čete, vključno z njenim komandirjem Alojzom Cimpermanom, namestnikom komandirja Jožetom Zavrlom, vodnika voda protitankovskih topov Jožetom Miklavčičem, najboljšim mitraljezecem v četi Andrejem Pečnikom in njegovim pomočnikom Petrom Bahovcem.²⁸⁸ Avtor monografije o Gubčevi brigadi navaja spomine Staneta Škrlja, ki je tako opisal boj zgoraj omenjene čete:

»Premoč Nemcev je bila prevelika, da bi se lahko uspešno uprli. Zato se je bataljon začel umikati. Umik je ščitila prva četa, ki je zadrževala Nemce, dokler se ostale čete niso umaknile na prvi primeren položaj. Borci te čete so se junaško borili z nadmočnim sovražnikom... Žalosten je bil pogled na položaj, na katerem je obležalo 32 borcev.«²⁸⁹

Posamezne ostanke italijanske utrjene meje pod Gorjanci so pospravljali tudi še v novembru in decembru 1943. Tretji bataljon Gubčeve brigade je 3. novembra 1943 poročal, da nemški vojaki pobirajo italijansko bodečo žico. To je najverjetneje bilo v okolici Kostanjevice.²⁹⁰ V decembru 1943 je Gubčeva brigada s pomočjo domačinov uničevala ostanke bunkerjev in pospravljala bodečo žico, da teh ne bi mogli uporabiti nemške vojaške enote.²⁹¹ Četrty bataljon Gubčeve brigade je 6. decembra 1943 civilistom napisal naslednje navodilo za rušenje bunkerjev in pospravljanje bodeče žice:

»Narejamo vsem civilom naj si bode moški, ženski ali otroci, ki stanujejo v vaseh v bližini žične ovire, ki pelje pod Gorjanci. Da morajo najkasneje do 8. XII. 1943 pobrati ves drat in količke ter to izročiti našim terenskim delavcem. Naše patrole bodo kontrolirale in nas o izvrševanju te naredbe obvestile zato

287 Penca, *Nesojena meja pod Gorjanci*. 3. del, 17. Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 398.

288 Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 398.

289 Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 399–400.

290 SI AS 1845, t. e. 2, p. e. 10, Poročilo III. bataljona Gubčeve brigade štabu Gubčeve brigade, 3. 11. 1943. Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 413–414, 478.

291 Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 477–478.

vas opozarjamo, da vzamete stvar resno! Poleg tega narejamo, da vsi bunkerji, ki še stojijo v vaših vaseh ali v vaši bližini, zginejo! In to v najkrajšem času.»²⁹² Kakšno povratno poročilo o opravljenem delu se ni ohranilo.

Prebivalci vasi so nekatere ostanke bunkerjev rušili še leta po koncu 2. svetovne vojne in ta gradbeni material (kamen, opeko) uporabili pri obnovi domov ali pa so jo uporabili za utrjevanje medkrajevskih poti. Novo uporabo je dobila tudi bodeča žica, ki so jo ljudje uporabili na primer za ograjevanje pašnikov in vrtov ali za železno mrežo pri betoniranju temeljev hiš. Danes so na nekaterih mestih na trasi italijanske zapore meje z NDH še vidni ostanki bunkerjev in bodeče žice. Na mestih, kjer ni več vidnih ostankov, pa nedanje lokacije bunkerjev in približen potek pasu bodeče žice pokažejo domačini, ki se jih še sami spominjajo ali pa se jih spominjajo po pripovedovanjih.²⁹³



Slika 49: Ostanke bodeče žice na griču Gomile pri vasi Gabrje.

292 SI AS 1845, t. e. 1, mapa 2, ovoj 5, Odredba IV. bataljona Gubčeve brigade, 6. 12. 1943. Ambrožič - Novljan, *Gubčeva brigada*, 478.

293 Ustni viri: Terezija Ovniček, Ana Rukše, in Miha Rukše, Jože Ivanež, Jože Pirkovič, Martin Klemenčič, Albina Voljčak, Terezija Paderšič. *Terezija Zagorc, Bunker je bil precej velik. Matjaž Zagorc, Bunker so uporabili za utrjevanje poljskih poti. Janez Kubelj, Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo. Slavko Franko, Italijanski bunker pod Gorjanci, 0:50–2:59. Anton Palič, Gozd je moral posekati. Stanko Kušljan, Takrat Hrvaška meja ni obstajala. Andrej Božič, Bunker pri cistercijskem samostanu. Stanislav Grubar, Italijani so pustili bolhe. Blaž Štangelj, Italijanska ograja proti partizanom pod Gorjanci.*



Slika 50: Ostanki bunkerja na griču Gomile pri vasi Gabrje in pogled proti Dolžu.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije,

SI AS 1482 Zbirka gradiva vojaških enot narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1942–1945.

SI AS 1494 Zbirka gradiva komitejev Komunistične partije Slovenije in odborov Osvobodilne fronte na Dolenjskem, 1942–1945.

SI AS 1773 Poveljstvo 14. pehotne divizije Isonzo, 1940–1943.

SI AS 1845 Brigade petnajste divizije, 1942–1945.

SI AS 1851 Glavni štab NOV in POS, 1941–1945.

SI AS 1852 Grupe odredov in odredi grup odredov slovenskih partizanskih čet, 1942

SI AS 1865 Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest sedmega korpusa, 1943–1945.

Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino,
Vojni dnevnik Svetokriškega župnika Zupanca, 1941–1945.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Novo mesto,

SI ZAL, NME 24 Okrožni ljudski odbor Novo mesto - Okrajna komisija za vojno škodo
Novo mesto.

SI ZAL, NME 276, Osnovna šola Brusnice

SI ZAL, NME 301 Osnovna šola Dolž.

Spletni vir

Paderšič Vinko, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/padersic-vinko-batreja/>, Dostop: marec 2021.

Objavljeni Viri

Adamič Marjeta, Marija Oblak Čarni, ur. *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 7, maj–junij 1943. Ljubljana: IZDG, 1989. <http://hdl.handle.net/11686/181>.

Adamič Marjeta, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni, ur. *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*. Knjiga 8, julij 1943. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001. <http://hdl.handle.net/11686/771>.

Adamič Marjeta, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak Čarni, ur. *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*. Knjiga 9, avgust–8. september 1943. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. <http://hdl.handle.net/11686/772>.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937. <http://hdl.handle.net/11686/762>.

Trgo, Fabijan, ur. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. VI. del. Knjiga 5. Borbe u Sloveniji, januar–april 1943. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1956.

Trgo, Fabijan, ur. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. VI. del. Knjiga 6. Borbe u Sloveniji, maj–september 1943. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1957.

Objavljeni intervjuji v hrambi projekta Okupacijske meje

Andrej Božič, *Bunker pri cistercijanskem samostanu*, Kostanjevica na Krki, 5. 9. 2019, <https://youtu.be/KQypk5gedVA>. Ogled marec 2021.

Slavko Franko, *Italijanski bunker pod Gorjanci*, Tolsti Vrh, 3. 11. 2018, <https://youtu.be/LXabYy-hR3tU>. Ogled marec 2021.

Stanislav Grubar, *Italijani so pustili bolhe*, Dolenje Vrhpolje, 15. 1. 2019, <https://youtu.be/4O53xkcGopw>. Ogled marec 2021.

Janez Kubelj, *Iz ostankov bunkerja si je gradil hišo*, Šmarje pri Šentjerneju, 5. 9. 2019 <https://youtu.be/8uHhwsVYjoA>. Ogled marec 2021.

Stanko Kušljan, *Pri belem dnevu je šla Cankarjeva brigada čez mejo*, Šentjernej, 3. 11. 2018, https://youtu.be/R1F6_9lQCoo. Ogled marec 2021.

Stanko Kušljan, *Takrat Hrvaška meja ni obstajala*, Imenje pri Šentjerneju, 28. 11. 2018, <https://youtu.be/1GJpgwA07qk>. Ogled marec 2021.

Stanko Kušljan, *Šentjernej je bil trikrat ograjen*, Šentjernej, 3. 11. 2018, <https://youtu.be/g1-19cO-IsW0>. Ogled marec 2021.

- Anton Palčič, Gozd je moral posekati*, Zaboršt pri Kočariji, 5. 9. 2009, https://youtu.be/M_hN-kQyn3b4. Ogled marec 2021.
- Sluga Stanislav, Šest kolov se je zapičilo*, Dolenja Brezovica pri Šentjerneju, 14. 2. 2019, <https://youtu.be/j7qZi027gVU>. Ogled marec 2021.
- Blaž Štangelj, Italijanska ograja proti partizanom pod Gorjanci*, Jurjevec in Gomile pri Gabrju, 6. 5. 2018, <https://youtu.be/qhVx5LQtW30>. Ogled marec 2021.
- Matjaž Zagorc, Bunker so uporabili za utrjevanje poljskih poti*, Gorenje Vrhpolje, 14. 2. 2019, https://youtu.be/EgU8FQa62_8, (Ogled marec 2021).
- Terezija Zagorc, Bunker je bil precej velik*, Gorenje Vrhpolje, 14. 2. 2019. <https://youtu.be/0Ga1nlp4yq8>. Ogled marec 2021.

Intervjuji v hrambi Blaža Štanglja (video posnetek ali zapis pogovora)

- Ivanež Jože, Gabrje, 17. 2. 2019.
- Klemenčič Martin, Pušče, Dolž, 6. 3. 2021.
- Ovniček Terezija, Dolž, 15. 2. 2019.
- Padersič Terezija, Dolenji Suhadol, 18. 2. 2019.
- Pirkovič Jože, Šentjernej, Dolnje Vrhpolje (Jelša), Gornje Vrhpolje (Vajndol), 9. 2. 2019.
- Rukše Ana, Gabrje, 16. 2. 2019.
- Rukše Mihael, Gabrje, 16. 2. 2019 in 17. 2. 2019.
- Šaponja Jožefa, Novo mesto, oktober 2018 in 28. 3. 2021.
- Volčjak Albina, Dolenji Suhadol in Tolsti Vrh, 30. 3. 2019.

Časopisni članki

- »Obisk Visokega komisarja na Dolenjskem.« *Jutro*, 10. april 1943, 2.
- Penca, Jože. Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta, »italijanska meja« 1. del. *Dolenjski list*, 9. 4. 1992, 17.
- Penca, Jože. Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta, »italijanska meja« 2. del. *Dolenjski list*, 16. 4. 1992, 17.
- Penca, Jože. Nesojena meja pod Gorjanci. Po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta, »italijanska meja« 3. del. *Dolenjski list*, 23. 4. 1992, 17.
- Štampohar, Anton. »Leto 1942 na Dolenjskem. 8. del.« *Dolenjski list*, 14. avgust 1997, 15.
- »Visoki komisar obiskuje dolenjske občine.« *Slovenec*, 10. april 1943, 2.

Literatura

- Ambrožič - Novljan, Lado. *Cankarjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga in odbor Cankarjeve brigade, 1975.
- Ambrožič - Novljan, Lado. *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.
- Ambrožič - Novljan, Lado. *Partizanska protiofenziva*. Ljubljana: Borec, 1965.
- Balkovec, Bojan, Božidar Flajšman. Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945. V: *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*, ur. Božo Repe, 53–71, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.
- Čepič Zdenko, Damijan Guštin in Nevenka Troha. *Slovenija v vojni, 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.

- Ferenc, Tone. Kostanjevica na Krki in okolica 1941–1945. V: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. Letnici prve listinske omembe mesta*, ur. Andrej Smrekar, 233–269. 246. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost Kostanjevica na Krki, 2003.
- Ferenc, Tone. Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško (kratek zgodovinski pregled). V: *Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta*, ur. Lado Smrekar, 457–546. Krško: Skupščina občine Krško, 1977.
- Flajšman, Božidar. Vinceremo, videt čemo: Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945. V: *Vinceremo, videt čemo: okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945*, ur. Bojan Balkovec, 7–45. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.
- Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Guček, Milan. *Šerčerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga in odbor Šerčerjeve brigade, 1973.
- Klanjšček, Zdravko. Pomen vojaškega sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih enot na območju Žumberak - Gorjanci. V: *Žumberak - Gorjanci (1941–1945), simpozij, Dolenjski muzej Novo mesto*, (17., 18. X. 1986), ur. Franci Šali, 127–136. Samobor in Novo mesto: Dolenjski muzej, 2005.
- Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine NOB v Sloveniji*. II. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- Mlakar, Boris. Delovanje nasprotnikov partizanskega gibanja pod Gorjanci. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 35/1–2 (1995), 83–96.
- Pavlin, Mile. Na skupni fronti. V: *Žumberak - Gorjanci (1941–1945), simpozij, Dolenjski muzej Novo mesto*, (17., 18. X. 1986), ur. Franci Šali, 203–219. Samobor in Novo mesto: Dolenjski muzej, 2005.
- Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: odbor 15. brigade in Partizanska knjiga, 1969.
- Penca, Jože. *Gorjanski bataljon*. Novo mesto: Odbor Gorjanskega bataljona, 1979.
- Penca, Jože. Razvoj organizacijske mreže OF v letu 1941/42 in NOO leta 1942 na ozemlju med Krko in Gorjanci. V: *Žumberak - Gorjanci (1941–1945), simpozij, Dolenjski muzej Novo mesto*, (17., 18. X. 1986), ur. Franci Šali, 185–196. Samobor in Novo mesto: Dolenjski muzej, 2005.
- Penca, Jože. *Zapiski o narodno-osvobodilnem gibanju na področju krajevnih skupnosti Kostanjevica in Podbočje*. Novo mesto: Gorjanski bataljon, 1974.
- Picelj, Zdenko. *Podokrožje Gorjanci v narodnoosvobodilni borbi*. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1984.
- Pirkovič, Vilma in Franc. *Bojna pot Gorjanskega bataljona*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1987.
- Repe, Božo, Kornelija Ajlec. Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu. V: *Okupacijske meje v Sloveniji 1941–1945*, ur. Božo Repe, 7–32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.
- Rus, Zvonko. *Kronika mesta Metlika II 1941–1991*. Metlika: Belokranjsko muzejsko društvo, 2003.
- Sluga Kobe, Tanja. *Gorjansko srce. Ob 100-letnici Podružnične sole Dolž. Dolž*. Krajevna skupnost Dolž, 2020.
- Štampohar, Anton. Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev. Objavljeno v tej knjigi.
- Štangelj, Blaž. Italijanska zapora meje z Neodvisno državo Hrvaško v Beli krajini. V: *Vinceremo, videt čemo: okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945*, ur. Bojan Balkovec, 47–74. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.
- Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Spominska literatura

Bratož, Hinko – Oki. *Dnevnik partizana*. I. del. Ljubljana: Borec, 1959.

Lavov, Josip, Edgar, Leopold. *Kartuzija Pleterje in partizani 1941–1945. Spomini*. Ljubljana: Naš tisk, 1953.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Manca Volk Bahun, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 2, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.

Slika 3, Arhiv RS, SI AS 1865, t. e. 211.

Slika 4, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije in skice Božidar Flajšman, 14. 2. 2019.

Slika 5, Arhiv RS, SI AS 1851, t. e. 77.

Slika 6, avtor fotografije Blaž Štangelj, 23. 3. 2021.

Slika 7, avtor fotografije Blaž Štangelj, 23. 3. 2021.

Sliki 8 a in b, avtor fotografije Blaž Štangelj, 23. 3. 2021.

Slika 9, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.

Slika 10, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 5. 9. 2019.

Slika 11 a, avtor fotografije Blaž Štangelj, 23. 3. 2021.

Slika 11 b, Arhiv projekta Okupacijske meje, © Geografski inštitut Antona Melika. Avtorji Rok Ciglič, Matija Zorn, Bojan Balkovec, Božidar Flajšman, Blaž Štangelj.

Slika 12, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 5. 9. 2019.

Slika 13, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 28. 11. 2018.

Slika 14, Arhiv Kartuzije Pleterje, avtor fotografije pater Hugo Rožnik

Slika 15, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 5. 9. 2019.

Slika 16, avtor fotografije Blaž Štangelj, 18. 2. 2019.

Slika 17, Arhiv RS, SI AS 1865, t. e. 211.

Slika 18, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.

Slika 19, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 15. 1. 2019.

Sliki 20 a in b, Dolenjski muzej novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino, avtor fotografije in skic Jože Zamljen, 1957.

Slika 21, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 14. 2. 2019.

Slika 22, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 14. 2. 2019.

Slika 23, avtor fotografije Blaž Štangelj, 9. 2. 2019.

Slika 24, avtor fotografije Blaž Štangelj, 9. 2. 2019.

Sliki 25 a in b, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.

Slika 26, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 15. 1. 2019.

Slika 27, Arhiv Projekta Okupacijske meje, avtor fotografije Božidar Flajšman, 3. 11. 2018.

Slika 28, avtor fotografije Blaž Štangelj, 30. 3. 2019.

Slika 29, avtor fotografije Blaž Štangelj, 18. 2. 2019.

Sliki 30 a in b, avtor fotografije Blaž Štangelj, 30. 3. 2019.

Slika 31, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.

Slika 32, avtorica fotografije Ajda Hudoklin, 25. 3. 2018.

- Slika 33, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.
 Slika 34, avtor fotografije Blaž Štangelj, 17. 2. 2019.
 Slika 35, avtor fotografije Blaž Štangelj, 9. 2. 2019.
 Slika 36, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 37, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 38, avtor fotografije Blaž Štangelj, 25. 3. 2018.
 Slika 39, avtor fotografije Blaž Štangelj, 25. 3. 2018.
 Slika 40, Arhiv RS, SI AS 1865, t. e. 211.
 Slika 41, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 42, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 43, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 44, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 45, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 46, avtor fotografije Blaž Štangelj, 30. 9. 2018.
 Slika 47, avtor fotografije Blaž Štangelj, 6. 3. 2021.
 Slika 48, Arhiv RS, SI AS 1773, t. e. 773.
 Slika 49, avtor fotografije Blaž Štangelj, 17. 2. 2019.
 Slika 50, avtor fotografije Blaž Štangelj, 27. 3. 2018.

Italian Closure of the Border with the Independent State of Croatia beneath the Gorjanci/Žumberak Mountain Range

In 1942, the Italian army drafted a plan to close part of the border between the Ljubljana province and the Independent State of Croatia (NDH). They intended to close it with an uninterrupted barbed wire fence and fortify it with bunkers and military outposts. The original plan for the fortified border to run along the actual border with the NDH along the Gorjanci ridge and head towards the Kolpa River was not carried out. A fortified barricade of the border consisting of barbed wire, fortified structures (bunkers) and border crossings were built in 1943 at the foothills of Gorjanci, and from the Kolpa River east of Metlika in the direction of Žumberk. It was supposed to prevent the partisans from Žumberk and Gorjanci from crossing into villages below, thus restricting their efforts to gather food. The construction was carried out by the engineering unit of the Isonzo Division and the mobilized locals of the towns where the works were carried out. The construction of the border barricade is divided into four phases. The first phase began on January 13, 1943, in the village of Šmarje (south of Šentjernej), when a barbed wire corridor was built 6 meters wide in the shape of the trapezoid in the direction of Kostanjevica. The second phase began around March 10, 1943, when a barbed wire corridor was being built from the Krka River about one kilometre east of Kostanjevica towards Šmarje. These two branches of the corridor were joined on April 12, 1943, somewhere near the village of Zaboršt. This date marks the end of the first and second stages. The third phase began on April 13, 1943, when the barbed wire was being laid from Šmarje along the planned route in the direction of Tolsti Vrh and the village of Gabrje. The third phase ended in the hamlet of Pušče near the village of Dolž, where on September 8, 1943, following the capitulation of Italy, the construction of the fortified

border below Gorjanci was halted. Between Kostanjevica and the village of Pušče, 27 kilometres of barbed wire was erected, while 45 fortified structures (bunkers) were built, with two bunkers still never finished. The fourth phase was the construction of the fortified border in Bela krajina. The construction of the corridor of barbed wire and bunkers began on July 22, 1943, along the railway bridge near Rosalnice in the Metlika area. The fourth phase ended on September 8, 1943, with the capitulation of Italy. About 4 kilometres of barbed wire were erected and six bunkers were built, with three never finished. The plan was for the corridor of barbed wire and bunkers to go from Dolž to the western part of the Gorjanci ridge, where it would merge with the same fortified corridor that would go northwards from Gabrovec. The plans remained unfulfilled as the Italian Army was stopped by the capitulation. The Italian guarded border barricade hindered the partisans but could not prevent crossings. It was attacked several times, with certain sections of barbed wire destroyed and penetrated. Following the capitulation of Italy, the partisans and locals tore down most of the bunkers and barbed wire. Some remnants still remind us of the former Italian border barricade with the NDH.

Bojan Balkovec

Anton Štampohar in njegov prispevek k raziskovanju okupacijskih meja

Pri raziskovanju okupacijskih meja na terenu in pri pripravljanju razstav smo sodelovali tudi z muzeji, ki pokrivajo določene dele Slovenije. Pri pripravi razstave o okupacijskih mejah na Dolenjskem smo plodno sodelovali z Dolenjskim muzejem Novo mesto in kustosinjo Marjeto Bregar, ki je tam zadolžena za novejšo zgodovino. Bregarjeva je v obsežni dokumentaciji pokojnega kustosa Antona Štampoharja odkrila neobjavljeno besedilo z naslovom *Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev*. Anton Štampohar (1943–1997) je kot kustos zgodovinar deloval v Dolenjskem muzeju v letih 1971–1994. Zbiral je muzejsko gradivo na terenu, ga dokumentiral, raziskoval in tudi prezentiral. Blizu mu je bilo tudi raziskovanje virov v različnih arhivih. Bil je avtor številnih razstav in knjižnih del, redno je objavljал prispevke v dnevnem in strokovnem časopisu.

Pri omenjenem besedilu gre za daljši tekst, ki ga je avtor očitno pripravljал za objavo, do katere pa ni prišlo. Po pregledu teksta smo se odločili, da ga vključimo v pričujočo knjigo o okupacijskih mejah na Dolenjskem. Štampohar je v svojem besedilu segel sicer širše, saj je obravnaval celoten prostor okoli Gorjancev, torej ne le Dolenjsko, temveč tudi Belo krajino. V tem smislu je besedilo tudi dopolnilo k naši knjigi *Vinceremo, videt ćemo: Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945*. (Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2020, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/195>).

Da je Štampoharjevo besedilo lahko natisnjeno, se moramo v prvi vrsti zahvaliti njegovim dedinjam, ki so objavo dovolile. Z Marjeto Bregar sva besedilo redakcijsko uredila in pri tem le v nekaj elementih posegla vanj.

Ker besedila Štampohar še ni dokončno pripravil za oddajo, je v njem še nekaj tipkarskih napak. Brez večje nevarnosti smo takšne vrste napake odpravili. To so bile kakšne zatipkanosti, kot so npr. napačna črka, napačna raba male črke na začetku stavka,

manjkajoča črka v besedi. Na kar nekaj mestih je Štampohar dodal kakšno besedo, da je bil stavek boljši. To je lahko napisano ročno ali pa s pisalnim strojem. Te popravke smo vključili v besedilo, saj je tako naredil že sam avtor. Podobno velja tudi za njegove posege, kjer je neko besedo že med tipkanjem prečrtal, ali pa jo je prečrtal kasneje, in je razumljivo, kakšna je bila avtorjeva volja. Vse te vrste popravkov nismo posebej označevali in so postale del integralnega besedila. V nekaj primerih je v stavku kakšna nepopolna stavčna struktura. Tu ne moremo vedeti, kaj je avtor izpustil, zato so ti stavki ostali nespremenjeni.

Štampohar je v besedilu uporabil tudi različne citate iz virov in literature. Citati so ustrezno v narekovajih. Mi smo te citate oblikovno jasno označili in postavili v ležeči obliki, kakor je to praksa. Na kakšnem mestu je avtor uporabil podčrtovanje besedila, in to smo ohranili.

Štampohar je besedilo ustrezno opremil z opombami. Tu sva se urednika odločila, da v ta del besedila v večjem delu ne bova posegala. Težava je navajanje arhivskih fondov, ki so bili v času pisanja besedila del arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (danes Inštitut za novejšo zgodovino). Kasneje je gradivo prešlo v Arhiv Slovenije in je bilo preurejeno. Natančnejša ugotovitev stanja bi bila zapletena in urednika sva se odločila, da pustiva originalno označevanje arhivskih fondov. V večini primerov gre za gradivo italijanskih okupacijskih oblasti. Nekaj gradiva je danes npr. v fondu SI AS 1790 Okrajno glavarstvo Črnomelj, in v fondih, kjer je različno italijansko gradivo. Nekaj gradiva je Štampohar uporabil iz Arhiva Hrvatske, danes je to Hrvatski državni arhiv. Pri opombah, kjer gre za gradivo, ki ga hrani Dolenjski muzej, sva posodobila način označevanja. Na vseh mestih, kjer smo v opombah dodali ali posodobili podatek, je to zapisano v oglatih oklepajih.

Na nekaterih mestih v besedilu je Štampohar ob robu besedila naredil kakšno opombo. Če smo uspeli opombo ali komentar razrešiti, smo pojasnili o tem zapisali ali med besedilo, ali pa v opombo. Avtor besedilu na koncu še ni dodal seznama virov in literature. Glede na težave, ki bi nastopile pri navajanju arhivskega gradiva, sva se urednika odločila besedilo objaviti brez omenjenega seznama. So pa osebe, omenjene v Štampoharjevem besedilu, vključene v kazalo osebnih imen, ki je na koncu knjige.

Anton Štampohar

Sovražna razmejitev in zaščita meje na območju Gorjancev

Uvod

Reka Kolpa in hrbet Gorjancev sta v preteklosti in še do nedavnega resda predstavljala naravno oviro med dvema sosednjima narodom, tod je v stari Jugoslaviji potekala meja med Dravsko in Savsko banovino (Banovino Hrvatsko), vzpostavitev državnih meja med fašistično Italijo, nacistično Nemčijo in ustaško t. i. Nezavisno državo Hrvatsko pa je v letih 1941–1945 preprečil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Prometna povezanost tega območja je bila stoletja nazaj slaba. Mostova na Kolpi sta bila le pri Vinici in Metliki. Z železniško progo je bila Bela krajina povezna preko Ozlja s Karlovcem šele leta 1914, točno dva meseca pred prvim svetovnim spopadom, dokončanje del na progi Črnomelj – Vrbovsko, začelih maja 1939, pa je preprečila 2. svetovna vojna. Težko prehodno ozemlje Gorjancev (Žumberka) so premagale šele ravnice ob Savi na obrobju Panonske nižine v smeri proti Zagrebu. Odmaknjenost od glavnih prometnih poti in splošna gospodarska zaostalost tega območja, saj je bila industrijska proizvodnja šele v zametkih, nista omogočala živahnejše izmenjave dobrin, je pa bil dovršen del Bele krajine v trgovskem oziru v večji meri vezan bolj na Karlovac kot na Novo mesto.

O stikih naprednih ali opozicionalnih ter demokratičnih in revolucionarnih lahko govorimo takoj po končani prvi svetovni vojni, ko je na obeh straneh Kolpe in na območju Gorjancev delovalo močno republikansko gibanje, v dokajšnji meri pod vplivom delovanja Hrvatske republikanske seljačke stranke in kot odmev revolucionarnega preobražanja družbenih odnosov po zmagi oktobrske socialistične revolucije. Ne moremo jih označiti za posebej močne ali nepretrgane, ostaja pa dejstvo, da so bili in so s slovenske strani segli vse do Zagreba in Karlovca.

V kratkem uvodu naj bodo omenjeni nekateri najpomembnejši dogodki iz revolucionarne preteklosti med obema vojnoma tostran Kolpe in Gorjancev. Še pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije je bil 9. junija 1918 napovedan v Metliki shod belokranjskega ljudstva v podporo „majniške izjave“ Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu. Ker ga oblast ni dovolila, se je zbrana množica, med katero so bili mnogi Hrvati, kljub orožniškemu kordonu napotila preko Kolpe v Jurovski Brod, kjer je bilo zborovanje, na katerem se je manifestirala želja po združitvi vseh ozemelj Avstro – Ogrske, na katerih so živeli Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno in neodvisno državno telo, zaenkrat še vedno pod žezlo habsburško – lotarinške dinastije. Brez ovir in vzradoščeno je potekalo zborovanje 28. oktobra istega leta, ko je razpadla stoletna „ječa narodov“ in se je porajala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tokrat se je sprevod iz Metlike neovirano napotil v Jurovski Brod, kjer so zborovalci v družbi s Hrvati izražali podporo združitvi bratskih narodov. Dne 10. novembra 1918 so se Belokranjci, posebno Metličani, v istem kraju udeležili političnega shoda, ki so ga priredili Hrvati. Na njem sta prišla do izraza enotnost in bratska sloga in zborovalci so zapeli tako „Lepo našo domovino“ kot „Hej Slovani“.¹

Potem ko je na 1. novembra 1918 blizu 500 ljudi priseglo na svobodo in republiko, so konec istega leta revolucionarni kmetje, delavci in obrtniki za štiri dni prevzeli občinsko upravo v svoje roke v občini Šmihel – Stopiče. Aprila 1919 je, tudi kot posledica neposrednih stikov z močnim republikanskim gibanjem v sosednjih hrvatskih krajih, ponovno izbruhnilo v Vinici in „viniško buno“ je po štirih dneh zadušil šele oddelek 31 srbskih vojakov, njeno izročilo pa je živelo naprej. Sredi tega leta je vrelo na Krškem polju in poleg žandarmerije so morale posredovati tudi vojaške enote.²

Do tesnejše povezave med naprednimi silami dveh sosednjih narodov na „obmejnem območju“ je prišlo pred volitvami v ustavodajno skupščino novembra 1920. Tako so hrvatski kmetje iz okrožja Karlovac z zborovanja v Karlovcu naslovili na belokranjske kmete naslednji poziv:

„Dragi drugovi seljaci! Čujemo, da kod vas opet stare stranke, zavijene u novam imena – ljudska i samostojna – agitiraju. Mi vas molimo, da tim lopovskim kapitalističkim partijama ne vjerite, već da glasate za Komunističku Stranku – je ćemo i mi ovdje tako glasati – pa da zajedno pobjedimo sve naprijatelje“.³

1 Ivan Drobnič: Kronika mestne godbe metliške 1848 – 1947, rokopis v arhivu Belokranjskega muzeja v Metliki; Metod Mikuz: Slovenci v stari Jugoslaviji, Mladinska knjiga 1965; Dolenjske novice, 13. junija in 14. novembra 1918.

2 Franček Saje: Revolucionarno gibanje na Dolenjskem v letih 1918 do 1941, Dolenjski list *leto* 1959; isti: Revolucionarno valovanje na Dolenjskem pod vplivom Oktobrske revolucije, Dolenjski list, *leto* 1957; isti: Odmevi Oktobrske revolucije, Dolenjski list, *leto* 1967.

3 Rdeči prapor, 24. november 1920.

Na teh volitvah so bili prvikrat oddani glasovi za komunistično stranko. Daleč največji uspeh so komunisti dosegli v občini Šentjernej, kjer so po številu *glasov* – 158 – postali tretja najmočnejša stranka. V tej občini so komunisti slavili še večjo zmago na občinskih volitvah maja 1921, ko so dobili 152 glasov in s tem druga najmočnejša stranka v občini. Pripadlo jim je 5 odborniških mest, vendar so bili njihovi mandati po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi dne 16. avgusta 1921 razveljavljeni.

Ponovno so Šentjernejčani izpričali svojo revolucionarno zavest takoj po Leninovi smrti januarja 1924, ko so na kostenju sredi vasi izobesili 6 m dolgo rdečo zastavo z žalnim trakom in napisom „Lenin“ z obeh strani.⁴

Leta trajajoče preganjanje opozicionalnih sil, stopnjevano po uvedbi šestojanuarske diktature, je začasno ohromilo njihovo dejavnost. Toda že na začetku tridesetih let je mlada generacija komunistov z Edvardom Kardeljem in Borisom Kidričem na čelu uspešno obnavljala razbite partijske vrste in revolucionarna dejavnost tudi na tem območju je bila v nenehnem vzponu. V tem času so odročni kraji na Gorjancih, zlasti v letu 1934, nudili varno zavetje dolenjskim in belokranjskim komunistom za njihove ilegalne sestanke, na njih je bila razmnožena zadnja od okoli 10 števil k šapirografiranega glasila okrožnega komiteja KPJ za Novo mesto, imenovanega „Boljševik“, ki je bil edino glasilo takega okrožnega komiteja v Sloveniji. Ravno tako so bili tu sprejeti sklepni dokumenti novomeških in belokranjskih komunistov za pokrajinsko partijsko konferenco za Slovenijo sredi septembra 1934 v Goričanah pri Ljubljani, ki sta se je udeležila tudi delegata belokranjskega in novomeškega okrožnega komiteja.⁵

V tem obdobju so bili ponovno vzpostavljeni osebni stiki s hrvatskimi komunisti in zlasti študentje, med njimi revolucionar Janez Marentič iz Boginje vasi pri Podzemlju, so iz Zagreba prinašali napredno in partijsko literaturo. V letih pred vojno sta hodila po literaturo v Zaprešič h gostilničarju Antonu Strgarju in v Zagreb k „Crnemu“ tudi Martin Bajc in Jože Pirkovič iz Šentjerneja. Partijske povezave so tekle preko družine Kopinič v Radovičih, po okupaciji, jeseni 1941, pa je Jože Borštnar po naročilu centralnega komiteja KP Slovenije preko Vivodovega doma v Krmačini vzpostavil zvezo med hrvatsko in slovensko partijo.⁶

Od društev, katerih dejavnost so usmerjale napredne družbene sile, med njimi komunistična partija, so v prvi vrsti širile obzorja in dvigala revolucionarno zavest društva kmetijskih fantov in deklet (DKFID). Med njihovimi vzorniki sta bila kmečka voditelja Matija Gubec in Stjepan Radić. Slednji je na kmetiskem taboru na Krškem polju leta 1925 govoril okoli 15 000 zborovalcem, med katerimi so bili hrvatski kmetje, ki so se pripeljali s posebnim vlakom, z godbo, pevskim in tamburaškim zborom, oblečeni v narodne noše. Hrvatski kmetje so se udeležili kmetijskega tabora na Krškem polju, znanem po skupnih bojih upornih slovenskih in hrvatskih kmetov z osovraženimi fevdalnimi izkoriščevalci februarja 1921, tudi sredi avgusta 1932.

4 Anton Štampohar: Iz revolucionarne preteklosti na območju Gorjancev 1918–1941, Novo mesto 1983.

5 Tone Štampohar: „Boljševik“ kot prvi ilegalec, Dolenjski list, št. 21–22, leto 1977.

6 Isto kot op. 4; Jože Borštnar, ustni vir.

Da so bili sosednji hrvatski predeli seznanjeni z obstojem društev kmetskih fantov in deklet in njihovo vlogo, potrjuje tudi naslednja dogodka: Maja 1934 je krški pododbor Zveze društev kmetskih fantov in deklet priredil izlet na Stojdrago na Žumberku, julija istega leta ja DKFID Griblje plavalno tekmo na Kolpi, ki si jo je s hrvatske strani ogledalo nad 300 prebivalcev. V govoru pred tekmo je bila naglašena potreba po slogi med Slovenci in Hrvati in nad 700 prisotnih Slovence je svoje sosede pozdravilo s trikratnim „živio!“ klicem.⁷

Največjo manifestacijo Slovencev in Hrvatov na tem območju predstavlja veliko zborovanje združene opozicije 10. novembra 1935 v Jurovskem Brodu, ki se ga je udeležilo 7000 Hrvatov in 2000 Slovencev. Med govorniki sta bila tudi Peter Koren in Franc Špehar in oba sta se zavzemala za sodelovanje med sosednjima narodom.⁸

Poleg sestankov opozicije v Zagrebu, ki so se jih udeleževali tudi zastopniki Dolenjske in Bele krajine, v Novo mesto pa je prihajal Krunoslav Batušić, so predstavljale pomembno vez vsakokratne občinske in še posebej skupščinske volitve. Ob tem velja dodati, da je prišlo na vzhodu Dolenjske in še zlasti v Beli krajini do množičnega opozicionalnega gibanja pod vplivom zvez z dr. Mačkovo Hrvatsko seljačko stranko. Vanj so se vključevali tudi komunisti, ki so v pogojih ilegale izkoriščali gibanje za delovanje in širjenje revolucionarnih idej, sicer pa so se zavedali, da je tudi dr. Maček nosilec preživelih idej, kar je potrdil s sporazumom z Dragišo Cvetkovićem avgusta 1939, ko je postal podpredsednik jugoslovanske vlade in hud nasprotnik vseh protifašistov.

Na skupščinskih volitvah 5. maja 1935 je v novomeškem okraju na državni listi dr. Vladimira Mačka kandidiral Krunoslav Batušić. Zanj je bilo oddanih 2541 glasov, medtem ko jih je Jevtičeva lista dobila 4451. V okraju Črnomelj je vladna lista zmagala z 22 glasovi večine. Toda ker je volilna komisija zaradi pomanjkljive izreke ob glasovanju razveljavila 264 glasov samo v občini Dragatuš, oddanih za opozicionalnega kandidata, kar pomeni, da je bila dejanski zmagovalec opozicija, je prišlo do protirežimskih demonstracij, med katerimi je bil ubit mali kmet Mihael Gorše; bil je prva žrtev ljudskofrontnega gibanja v Sloveniji.

Že teden pred volitvami sta Jože Pirkovič in Martin Bajc v Šentjerneju, celo na žandarmerijski postaji, in okoliških vaseh izpisovala protirežimske in prokomunistične parole.

Nasprotniki tega gibanja v Sloveniji so zlasti Belokranjcem očitali, da si prizadevajo za priključitev Bele krajine k Hrvatski, kar je zanikal sam dr. Maček ob svojem obisku v Črnomlju v začetku septembra 1935.

Eno od žarišč komunističnega gibanja na širšem območju Gorjancev je bilo v Semiču, kjer sta delovala dr. Lojze in Jože Mihelčič. Slednji je na dan občinskih volitev 28.

7 Kmetski list 1932, št. 31 n 32; Gruda 1934, št. 6; Kmetski list 1943, št. 30.

8 Slovenska zemlja, 15. in 29. november 1935; Ljudska pravica, 24. december 1935.

februarja 1937 zaradi ponarejenega volilnega izida organiziral demonstracije in udeleženci so poleg vzklikanja parol zapeli tudi znamenito revolucionarno pesem „Kosec koso brusi“, nastalo že leta 1933 v DKFID Gradac. Na ustanovnem kongresu Komunistične stranke Slovenije aprila 1937 je bil Jože Mihelčič izvoljen za člana njenega centralnega komiteja, decembra 1941 pa ga je italijansko vojno sodišče kot političnega komisarja Belokranjske partizanske čete obsodilo na smrt. Bil je prvi Slovenec, ki je bil za časa italijanske okupacije po obsodbi tudi ustreljen.⁹

Nove razmere po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo in njeno razkosanje so se odražale tudi na območju Gorjancev in Žumberka. Okupatorji so slovensko in hrvatsko ljudstvo, dotlej živečo v eni državi, skušali razdvojiti z državno mejo med novonastalo „Ljubljansko pokrajino“ v okviru fašistične Italije in samozvano ustaško Nezavisno državo Hrvaško ter z mejo med Spodnjo Štajersko v okviru nemškega rajha in ustaško tvorbo. Toda stiki med dvema sosednjima narodoma, stkani med obema vojnoma in v preteklih stoletjih, so se kljub temu nadaljevali, tokrat v skupnem oboroženem boju proti okupatorjem in domačim izdajalcem, od začetkov vstaje pa vse do končne zmage. O tem priča tudi nad 30 pomnikov v Beli krajini, vzhodni Dolenjski in na Žumberku. Da bi trajno ohranili revolucionarno izročilo na območju Žumberka in Gorjancev iz let narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije ter pospešili gospodarski razvoj je bil 15. decembra 1978 v Sošicah podpisan Družbeni dogovor o ustanovitvi Skupnosti spominskega območja Žumberak–Gorjanci s sedežem v Jastrebarskem. Teritorialno obsega blizu 50 krajevnih skupnosti iz občin Brežice, Črnomelj, Jastrebarsko, Krško, Metlika, Novo mesto, Ozalj in Samobor.¹⁰

9 Anton Štampohar: Kronološki pregled naprednega političnega gibanja na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje v letih 1931–1941, Delavska telovadna in kulturna zveza „Svoboda“, podružnica v Novem mestu, Novo mesto 1983.

10 Samo na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje so bili v spomin na delovanje hrvatskih partizanskih enot, političnih organov in zalednih ustanov postavljeni naslednji pomniki: Cerkevšče, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Jakob Savinšek): napad belokranjskih partizanov v bližini vasi na patroljo mejnih miličnikov in finančnih stražnikov 6. septembra 1941, v katerem je sodeloval samo po imenu znani Savo, jugoslovanski vojak, po rodu Srb; Gornje Laze, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Stojan Batič): med italijanskim napadom na borce Belokranjske partizanske čete v noči na 3. november 1941 je padel tudi Pavle Kranjac iz vasi Kunič na desnem bregu Kolpe nasproti Marindola; Veliki Cerovec, občina Novo mesto (spominska plošča): med napadom Belokranjskega bataljona in čete Gorjanskega bataljona na postojanko obmejnih miličnikov zgodaj zjutraj 28. junija 1942 je padel Janko Popović iz Drag v predvojni občini Radatoviči; Radoviči, občina Metlika (spomenik): partijskim vezam med slovenskimi in hrvatskimi komunisti, ki so šle preko Kopiničeve domačije že pred vojno; Cerov log, občina Novo mesto (spominska plošča): v tem predelu sta se jeseni 1942 oziroma v prvi polovici leta 1943 zadrževali 4. NOUB Hrvatske in 13. NOUB „Josip Kraš“, preimenošana v proletarsko brigado „Rade Končar“; Kvasica, občina Črnomelj (spomenik, avtor akademski kipar Jakob Savinšek): ena največjih partizanskih zmag nad sovražnikom v Sloveniji, ki jo je 22. septembra 1942 izbojevala 4. NOUB Hrvatske; Tanča gora, občina Črnomelj (grob): nad vasjo je pokopan borec 4. NOUB Hrvatske Janko Jančič, ki ga je ustrelil italijanski oficir pred odločilnim spopadom 22. septembra 1942 pri Kvasici; Suhor, občina Metlika (spominska plošča): v noči na 27. november 1942 je 13. NOUB „Josip Kraš“ ob sodelovanju Cankarjeve brigade uničila belogardistično in italijansko postojanko; Suhor, občina Metlika (spominska plošča): med padlimi borci in žrtvami fašističnega nasilja je napisan tudi Milan Rončević; Grabrovec, občina Metlika (spominska

plošča): na plošči omenjenega boja 5. decembra 1942 ni bilo, pač pa je 13. NOUB „Josip Kraš“ 28. novembra 1942 napadla Italijane iz Metlike, ki so bili na poti iz Radatovičev proti Suhorju, kjer naj bi pobrali trupla padlih v napadu v noči na 27. november 1942; Gornja Lokvica, občina Metlika (grob): v bližini vasi sta pokopana borca 13. proletarske brigade „Rade Končar“, ki sta bila ubita 19. aprila 1943; Šentrupert, občina Trebnje (spomenik, avtor akademski kipar Stane Keržič): v napadu na belogardistično postojanko v začetku maja 1943 je padlo 13 borcev 13. proletarske brigade „Rade Končar“, med njimi narodni heroj Ilija Popović; Krmačina, občina Metlika (spominska plošča): dne 20. maja (ne 24. maja) 1943 je sovražnik ubil Borisa Reljaca, obveščevalnega oficirja II. operativne cone Hrvatske, in njegovega spremljevalca Miljenka Jelušića; Gorenji Podšumberk, občina Trebnje (spomenik, avtor arhitekt Boris Kobe): Dne 30. julija 1943 je sovražna granata ubila načelnika glavnega štaba NOV in PO Slovenije Milovana Šaranovića in komandanta XV. divizije Predraga Jevtića-Dragana ter namestnika političnega komisarja glavnega štaba NOV in PO Slovenije Ivana Kavčiča-Nandeta. Vsi trije so bili proglašeni za narodne heroje. Njim je posvečena tudi spominska plošča na hiši Janeza Strajnarja in spominska plošča na bližnjih Selih pri Šumberku; Adlešiči, občina Črnomelj (spominska plošča): v tem kraju je od leta 1943 delovalo Karlovsko vojno področje in bolnišnica Karlovskega vojnega področja; Adlešiči, občina Črnomelj (spominska plošča): v tej vasi je bil od leta 1944 razmnoževan Karlovački tjednik, glasilo okrožnega narodnoosvobodilnega odbora Karlovac; Metlika, občina Metlika (spomenik, avtor[Jože Koželj]): posvečen je bratstvu in enotnosti sosednjih narodov in skupnim bojem slovenskih in [hrvaških] partizanskih enot julija 1944 na vzhodnem Žumberku in pred Metliko; Draga, občina Metlika (spomenik): v vasi sta se zadrževala tudi štab 2. operativne cone Hrvatske in 13. proletarska brigada „Rade Končar“; Gorenje Vrhpolje, občina Novo mesto (spomenik, avtor arhitekt Zdenko Hlavaty): posvečen je tudi bratskemu sodelovanju s hrvatskimi partizani; Kočevski Rog, občina Črnomelj in Novo mesto (grobišča): med umrlimi ranjenci v postojankah Slovenske centralne vojne partizanske bolnice so bili tudi borci hrvatskih partizanskih enot; Adlešiči, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 7 v bolnišnici umrlih hrvatskih partizanov; Bojanci, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 5 v bolnišnici umrlih hrvatskih partizanov; Preloka, občina Črnomelj (grob): na pokopališču je pokopan hrvatski partizan; Vinica, občina Črnomelj (grobišče): na pokopališču je pokopanih 9 hrvatskih partizanov. Vir: Fototeka oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto.

[V fototeki oddelka za novejšo zgodovino Dolenjskega muzeja Novo mesto je shranjenih veliko slik spominskih obeležij, ki jih je naredil Anton Štampohar v obdobju od 70. do 90. let 20. stoletja. Muzej hrani tudi nekaj gradiva na temo postavitve spominskih obeležij in nekaj njegovih zapisov bi bilo lahko iz teh virov. Zgoraj navedeni podatki, zlasti opisi posameznikov oziroma kako so umrli- zgodbe itd, pa seveda niso v tem gradivu in nam viri, ki jih je uporabil Štampohar, niso znani.]

Italijansko-hrvatska in nemško-hrvatska meja na Žumberku–Gorjancih in v Beli Krajini leta 1941

Italijansko-hrvatska meja

Občina Radatovići

V primerjavi z dogajanjem ob nemško-italijanski razmejitveni črti na Dolenjskem na desnem bregu Save, kjer je, preden se je v prvi polovici junija 1941 ustalila, prihajalo do pronemških manifestacij, med katerimi je tekla tudi slovenska kri,¹¹ je bila meja med Ljubljansko pokrajino in Nezavisno državo Hrvatsko (NDH) na območju Gorjancev in Bele krajine manj nemirna, kar pa ne pomeni, da je šlo brez zapletov. Bistvo mejne problematike na navedenem območju je bilo, prigrabiti si čim več ozemlja na škodo svojega zaveznika, čeprav so bila izhodišča različna. Nemški okupator je skušal v svoj prid izkoristiti manifestacije in zbiranje podpisov za priključitev delov Dolenjske k rajhu, Italijani pa so se v enem primeru, tj. glede občine Radatovići, sklicevali na meje predvojne Dravske in Savske banovine oziroma Banovine Hrvatske od konca avgusta 1939.

Mejno vprašanje med Ljubljansko pokrajino in NDH glede delov črnomaljskega okraja je postalo pereče še pred sklenitvijo pogodbe o določitvi italijansko – hrvatske meje, ki sta jo 18. maja 1941 v Rimu podpisala Benito Mussolini in Ante Pavelić. Predvsem je zadevalo občino Radatovići, ki si jo je lastila NDH. Manj pomembno je bilo vprašanje pristojnosti nad območjem katastrske občine Marindol ob levem bregu Kolpe. V obeh primerih je bila Italija nepopustljiva in je tako občino Radatovići kot območje Marindola, slednje iz strateških razlogov, vključila v Ljubljansko pokrajino.

Do spremembe predvojne banovinske meje je prišlo tudi v okraju Brežice, kjer so Nemci odstopili nekaj slovenskih vasi NDH.

Občina Radatovići je bila ustanovljena leta 1924 in je spadala v okraj Jastrebarsko. Po razdelitvi države na banovine je bil slovenski črnomaljski okraj 3. oktobra 1929 vključen v Savsko banovino s sedežem v Zagrebu. Sredi leta 1931 je bil črnomaljski okraj razdeljen na dva okraja in sestavni del novoustanovljenega okraja Metlika je bila tudi občina Radatovići. Ko sta bila 1. septembra 1931 oba okraja priključena Dravski banovini s sedežem v Ljubljani, je občina Radatovići še nadalje ostala v okraju Metlika, oziroma od srede avgusta 1936, ko je bil okraj Metlika ukinjen, v okraju Črnomelj. Ne glede na

11 Najhuje je bilo 2. maja 1941 v Starem trgu pri Trebnjem, kjer so italijanski vojaki in karabinjerji streljali na pronemške demonstrante, ki so jim Nemci obljubljali, da bodo takoj za njimi zasedli Trebnje. Sedem delavcev, kmetov in kmečkih sinov *ter mežnar* je bilo mrtvih: 25-letni Franc Tavčar s Primštala, 28-letni Janez Nose z Repč, 27-letni Anton Kaferle s Križa, 43-letni Ignacij Bukovec z Račjega sela, 28-letni Franc Udovič z Repč, 17-letni Rafael Smole z Gorenje Dobrave in 45-letni Alojz Ratajec, ki ga je krogla ubila na njegovem domu v Kamni gori. Po štirih dneh zdravljenja v bolnišnici v Kandiji je podlegel ranam 28-letni Alojz Peskar z Blata. Ranjenih je bilo najmanj sedem demonstrantov, 21 pa so jih Italijani aretirali in kasneje odgnali v zapore v Italijo. Vir: Mrliška knjiga župnije Trebnje; Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975.

upravno pripadnost Dravski banovini je ves čas spadala pod pristojnost okrajnega sodišča v Jastrebarskem in vojaškega okrožja Karlovac, v verskem oziru pa pod grškokatoliški dekanat Žumberak in rimskokatoliški dekanat v Jastrebarskem. V letih pred vojno je v občini, ki je merila 3984 ha, živelu blizu 2000 prebivalcev, v veliki večini srbsko-hrvatskega rodu in grškokatoliške veroizpovedi.¹²

Teritorij Žumberka, ki je meril 237 km², je že v 13. stol. spadal pod Kranjsko in so ga kranjski deželni knezi dajali v najem. Bil je tudi v okviru Vojne krajine in leta 1865 je bil dodeljen Hrvatski. Občina Radatovići je predstavljala eno šestino te pokrajine.¹³

Iz dokumenta, ki ga je državni tajnik v zunanjem ministrstvu NDH dr. Mladen Lorković 15. julija 1941 naslovil na italijanskega poslanika pri Pavelićevi vladi v Zagrebu Raffaella Antonia Casertana [Avtor je najprej uporabil pravilno ime italijanskega diplomata, potem pa ga prečrtal in napačno zapisal Antonia, pravilno torej Raffaele Casertana.], je razvidno, da je banovina Hrvatska že v marcu 1941 pripravila zakonsko odredbo z namenom, da občino Radatovići ponovno priključi okraju Jastrebarsko. Že so pričeli s pripravami, toda sama priključitev zaradi dogodkov konec tega meseca in v začetku aprila ni bila izvršena. Na kakšen način naj bi do tega prišlo, ali v dogovoru z Dravsko banovino ali na podlagi enostranske odločitve, iz dokumenta ni razvidno.¹⁴

Po razpadu Jugoslavije je ustaška NDH, ki jo je polkovnik in kasnejši „vojskovodja“ Slavko Kvaternik proglasil 10. aprila 1941, pohitela in še pred prihodom italijanskih vojaških in civilnih oblasti v Belo krajino je njeno ministrstvo notranjih zadev 25. aprila 1941 priključilo občino Radatovići k NDH. O tej odločitvi je predstojnik okraja Jastrebarsko Gothardi že naslednji dan obvestil občino Radatovići. V uvodu je zapisal, da je bila odločitev o priključitvi sprejeta na prošnjo prebivalstva občine in društva Žumberčanov v Zagrebu, nato pa je v skladu te odločitve nanizal vrsto na občino nanašajočih se odredb:

- a. Občina Radatovići se od 27. aprila 1941 šteje za sestavni del okraja Jastrebarsko, kar mora biti takoj razglašeno na običajen način,
- b. Občinska uprava se mora v svojem delu in organizaciji ravnati po predpisih Zakona o občinah iz leta 1933, v kolikor niso v nasprotju z zakonskimi odredbami NDH,
- c. Vse zakonske odredbe, izdane po 10. aprilu 1941, ki so objavljene v Narodnih Novinah, uradnem listu Države Hrvatske, veljajo tudi za občino Radatovići in občinsko vodstvo jih je dolžno razglasiti na običajen način. Službo javne varnosti na območju občine bo izvajala orožniška postaja v Kostanjevcu in organi županstva občine,
- d. Vse službene pošiljke je treba do nadaljnjega oddajati in prevzemati na železniško postaji Bubnjarci.

Županstvu občine Radatovići je bilo obenem naloženo, da mora o navedenem obvestiti doslej predpostavljeno okrajno načelstvo v Črnomlju in ga zaprositi, da mu izroči arhiv, nanašajoč se na njihovo občino.

12 Isto kot op. 9; dopis dr. Mladena Lorkovića z dne 15. julija 1941, Arhiv Hrvatske, fond Žumberak 1941.

13 Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

14 Dopis dr. Mladena Lorkovića z dne 15. julija 1941, Arhiv Hrvatske, fond Žumberak 1941.

Prepis dopisa okrajnega predstojnika Gothardija je županstvo občine Radatovići 29. aprila odposlalo v vednost okrajnemu načelstvu v Črnomelj s prošnjo, da ukrepa v skladu z odločitvijo hrvatskih oblasti. Pod podpisom župana Nikole Badovinca in tajnika Salka Androlića je bil odtisnjen občinski žig, na katerem je bilo z roko napisano „Država Hrvatska“.¹⁵

V začetku maja je občina uporabljala okrogel žig z napisom „Opština Radatovićka“, v njegovem odtisu pa so z roko izpisovali „Nezavisna Država Hrvatska“. Slednje so morali opustiti, tako da so v naslednjih mesecih odtisovali žig samo z imenom občine. Konec julija je občina sporočila okrajnemu civilnemu komisariatu, da si novega dvojezičnega žiga še ni oskrbela, »ker vprašanje pripadnosti te občine ni končno rešeno«. Kljub temu je morala občina naročiti žig, ki pa je imel, kljub temu, da je italijanski okupator uzakonil dvojezičnost, z italijanščino na prvem mestu, napis namesto v hrvatskem v slovenskem jeziku: »Občina Radatovići Kraljevina Italija – Ljubljanska pokrajina«.¹⁶

Občina Radatovići je z odločitvijo o priključitvi k NDH ravno tako 29. aprila obvestila žandarmerijsko postajo Dolnji Suhor, pod katero pristojnost je sodila, ter osnovni šoli v Radatovićih in Dragah. To je imelo za posledico, da sta bili obe šoli nekaj časa zaprti.

Na enostranski ukrep priključitve so italijanske zasedbene oblasti nemudoma reagirale. Kraljevi civilni komisariat za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani je 3. maja okrajnemu glavarstvu v Črnomlju nedvoumno sporočil:

„S Kraljevim odlokom od 2. V. 1941 je bilo zasedeno slovensko ozemlje proglašeno kot integralni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko provinco. Črnomaljski srez je v vsej svoji celoti del imenovane province“.

O tem je bilo glavarstvo dolžno obvestiti občino Radatovići in jo pozvati, da svoj dopis šoli v Radatovićih prekliče. Obenem mu je bilo naročeno, da poroča o razmerah v tej občini.¹⁷

Ne glede na naglo ukrepanje in odločno stališče italijanskih oblasti je NDH še najprej delovala za priključitev. Dne 8. maja je občina Radatovići obvestila okrajno načelstvo v Črnomlju, da ji je Ministrstvo notranjih zadev NDH telefonsko ukazalo, da mora ravnati po odredbi z dne 25. aprila, nastali spor pa da bodo hitro rešili neposredno med Visokim komisarjem za Ljubljansko pokrajino in Ministrstvom notranjih zadev in sicer v tej smeri, da bo občina Radatovići ostala v okviru NDH.¹⁸

Toda italijanske oblasti v Ljubljani volje do pogajanj niso kazale in že 9. maja je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli odredil, da se občina Radatovići, dotlej podrejena okrajnemu sodišču v Jastrebarskem, priključi sodnemu okraju Metlika.¹⁹

15 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, fasc. 146/2 (vnaprej IZDG 146/2).

16 IZDG 146.

17 IZDG 146/2.

18 IZDG 146/2.

19 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 10. maj 1941.

Težave pri izvajanju tega odloka so se pokazale ob reševanju konkretnih primerov, npr. ob zapuščinskih razpravah, saj je celoten arhiv, nanašajoč se na občino Radatovići, ostal pri okrajnem sodišču v Jastrebarskem. Zaradi tega je pri generalnem konzulatu NDH v Ljubljani 22. aprila 1942 pisno posredoval Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, toda še v začetku junija 1942 je okrajno sodišče v Metliki poročalo, da ni iz Jastrebarskega dobilo nobenih spisov, na prošnjo za podatke iz zemljiške knjige pa sodišče sploh ni odgovorilo.²⁰

Pred določitvijo meje med Ljubljansko pokrajino in NDH in kasneje je bila občina Radatovići v neposrednih pismenih stikih z okrajem Jastrebarsko, ko je reševala vprašanje vrnitve vozov svojih občanov, ki jim jih je mobilizirala razpadla jugoslovanska vojska in so se nahajali v Veliki Mlaki v občini Velika Gorica in v Mali Mlaki v občini Odra. Šlo je za vozove 25 lastnikov v skupni vrednosti 83 000 din. Kljub temu, da je bilo občini Velika Gorica naročeno, da takoj poskrbi za vrnitev, so to vprašanje urejali še v letu 1942. V pismenih stikih je občina Velika Gorica še 15. januarja 1942 štela občino Radatovići za sestavni del okraja Jastrebarsko.

Sprva je bilo predvideno, da bi, v kolikor se ne bi predstavnik občine s hrvatskimi oblastmi dogovoril za brezplačen prevoz vozov po železnici do Metlike, odšli lastniki osebno ponje, zato je občina zaprosila okrajno glavarstvo v Črnomlju za dovoljenje tajniku Salku Androliću, a odgovor je bil, da je za izdajo pristojen policijski komisariat v Metliki. Ko so se obrnili nanj, je ta kratko odgovoril, da mora biti prošnja napisana v italijanskem jeziku. Čeprav je občina Velika Gorica obvestila občino Radatovići, da bo vozove vrnila lastnikom 5. februarja 1942 na sejmišču v Veliki Gorici, do tega ni prišlo in vmešal se je celo Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino.²¹

Vprašanje razmejitve med fašistično Italijo in ustaško NDH sta 21. in 22. aprila 1941 na pogajanjih na Dunaju obravnavala že zunanja ministra Nemčije in Italije Joachim von Ribbentrop in Galeazzo Ciano, a se nista sporazumela zaradi prevelikih teritorialnih zahtev Italije do Hrvaške. Med drugim je bilo sklenjeno, naj se Italija o tem pogaja neposredno z NDH. Poleg neposrednih stikov poslaništev v Rimu in Zagrebu sta se Ciano in Pavelić sestala dvakrat: prvič 25. aprila v Ljubljani in drugič, ko je razgovorom prisostvoval tudi Mussolini, 7. maja 1941 v Tržiču (Monfalcone) v severni Italiji.²² Rezultat teh pogajanj so bile t. i. Rimske pogodbe, podpisane 18. maja 1941 v Rimu. Drugi člen že omenjene pogodbe o določitvi meja

20 IZDG 146.

21 IZDG 146/1.

22 Dnevnik grofa Ciana, Zagreb 1948. – Iz dnevnika zunanjega ministra fašistične Italije grofa Galeazza Ciana, zeta Benita Mussolinija, je razvidno, da je imel izredno slabo mnenje o voditeljih ustaške Hrvaške. Tako si je ob srečanju v Ljubljani in Tržiču zapisal, da Pavelić obkroža krdelo njegovih razbojnikov, kar daje njegovemu potovanju nenavaden izgled Divjega zahoda.

med Kraljevino Italijo in Kraljevino Hrvatsko²³ je določal, da bo končno mejo med obema državama, vključno z območjem Ljubljanske pokrajine, določevala komisija, sestavljena iz predstavnikov italijanske in hrvatske vlade. Določevanje meje se mora izvršiti v duhu pravičnosti, upoštevajoč geografske razmere, potrebe ekonomske narave in prometnih zvez.²⁴

Italijanski odnos do mejnega vprašanja oziroma do NDH je bil podoben ravnanju Nemčije do Italije, ki ga je predsednik italijanske vlade in vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil Benito Mussolini na sestanku v Gorici 31. julija 1942 označil z besedami:

„Po zlomu Jugoslavije smo dobili v roke polovico pokrajine (tj. Slovenije, o. a.), potrebno pa je dodati, bolj siromašno polovico.

Nemci so nam sporočili meje; mi smo lahko to samo vzeli na znanje – april 1941“.²⁵

Tako je italijanski poslanik Casertano 3. julija 1941 poslal ministru Lorkoviću zemljevid z vrisano mejo Ljubljanske pokrajine, ki je bila s kraljevim ukazom št. 291, objavljenim 3. maja 1941, priključena Italiji. Obenem mu je priložil omenjeni kraljevi ukaz in zapisal, da „*črta, označena na zemljevidu, ne more utrpeti bistvenih sprememb, razen morebitnih drobnih popravkov na kraju, kjer so postavljeni mejni kamni*“. To pomeni, da je tekla meja po Gorjancih in po reki Kolpi po isti črti, ki je omejevala dravsko banovino, z izjemo vasi Marindol, Miliči in Paunoviči.

Na to Casertanovo noto je minister Lorković v odgovoru 15. julija najprej opozoril na nejasnost oziroma netočnost z rumeno in črno barvo vrisane mejne črte zahodno od Samobora. Šlo je za območje kote 865, ki ga je rumena črta vključevala v Ljubljansko pokrajino, črna pa ga je puščala pod Hrvaško, kjer je bilo tudi pred vojno.

Obširneje pa je Lorković utemeljeval hrvatska pričakovanja po vključitvi občine Radatoviči k NDH. Za doseg tega cilja je navajal zgodovinske, narodnostne in druge argumente, se skliceval na gospodarsko²⁶ in kulturno povezanost s Hrvatsko. Priključitev občine k Dravski banovini je označil kot posledico „*volilne geometrije v korist diktatorske*

23 Za kralja Hrvatske je bil predviden sin italijanskega kralja Vittoria Emanuela III. To je bil vojvoda Spoletski, ki naj bi postal Tomislav II. Zaradi vstaje in drugih razlogov do njegovega kronanja ni prišlo. Na povratku iz Rima, kjer je delegacija NDH na dan podpisa Rimskih pogodb svečano ponudila krono hrvatskega kralja Zvonimira italijanski kraljevi hiši, se je Pavelić s spremstvom ponovno ustavil v Novem mestu, kjer sta ga sprejela komandant divizije „Isonzo“ general Federico Romero in civilni komisar dr. Ottone Griselli.

24 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XIII, knjiga 1, dokument št. 19 (vnaprej: Zbornik XIII/1-19).

25 Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI. del, 3. knjiga, dokument št. 188 (vnaprej: Zbornik VI/3 – 188).

26 Navedba o gospodarski povezanosti občine Radatoviči s Hrvatsko je bila v nasprotju z dejstvi.

vladavine“. Casertana je zaprosil, naj priporoči kraljevski vladi rešitev, ki bo ugodna za Hrvatsko.²⁷

Drugih dokumentov, ki bi govorili o reševanju pripadnosti občine Radatovići po diplomatski poti, zaenkrat ni na razpolago, toda rešitev je znana: občina je, vsaj formalno, kajti vmes je odločilno poseglo narodnoosvobodilno gibanje Hrvatske, vse do kapitulacije Italije ostalo v Ljubljanski pokrajini.

Razumljivo je, da so tudi italijanske vojaške in civilne oblasti v Beli krajini budno spremljale razpoloženje prebivalstva v zvezi s pripadnostjo občine. Ne da bi navajali razloge, razen da omenimo narodnostno poreklo prebivalstva občine, lahko trdimo, da si je večina iz strahu pred morebitnimi ustaškimi represalijami želela ostati v Ljubljanski pokrajini. Seveda so bile tudi izjeme, ki so s proustaških stališč in pod vplivom hrvatske razmejitvene podkomisije agitirali med prebivalstvom za priključitev k Hrvatski.

Tako je poveljnik 23. pehotnega polka „Como“ v Črnomlju polkovnik Giorgio Carpitella že 23. julija javljal, da v vasi Radatovići, kjer je razporejeno le 7 finančnih stražnikov, obstaja aktivna protiitalijanska propaganda. Za njene nosilce je označil župana Nikolo Badovinca, občinskega tajnika Salka Androlića, župnika Ilijo Krajačića, tajnikovo ženo učiteljico Paulo, učiteljico Zlato Demšar in poštarico Mono Bulić. Hrvatski orožniki ustavljajo in zapirajo ljudi, ki jih sumijo, da hočejo italijansko zaščito, tj. so za to, da jih zasedejo Italijani. Dne 22. julija, ko je bil na uradnem obisku v občini Radatovići civilni komisar iz Črnomlja inženir Emilio Cassanego, je bil na sedežu občine tudi komandant posadke v Metliki major Nicolo Bruni. Predstavnikom krajevnih oziroma občinskih oblasti je odločno povedal, da je med dvema prijateljskima narodoma vsaka propaganda nepotrebna. Polkovnik Carpitella je poročilo zaključil z vtisom majorja Brunija, da ni pričakovati sovražnih nastopov proti posadki finančne straže v Radatovićih. Menil pa je, da je nujno, da območje Radatovićevo, kjer se nahajajo izviri metliškega vodovoda, pripada Italiji.²⁸

Omemba vodovoda terja naslednje pojasnilo: načrti za izkoriščanje zalog pitne vode na Gorjancih so bili izdelani že leta 1937. Izgradnja vodovoda za severni del Bele krajine v letu 1942 je bila financirana iz proračuna Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino. Predstavljala je največje javno delo v občini za časa italijanske okupacije, pri katerih je bilo sredi leta zaposlenih 10 do 15 delavcev.²⁹

V skladu z navodili je tajnik občine Salko Androlić 25. julija okrajnemu civilnemu komisariatu v Črnomlju poročal, da sta tega dne prišla v Radatoviće okrajni predstojnik iz Jastrebarskega in okrajni poljedelski referent z namenom ureditve prehrane občine. Ko jima je pojasnil odredbo okrajnega civilnega komisarja, po kateri predstavniki

27 Isto kot op. 14.

28 IZDG 144.

29 IZDG 146/1; Do vode po predvojnih načrtih, Dolenjski list, 24. april 1986.

hrvatskih oblasti v občini niso smeli uradovati, sta se oba, kakor tudi spremljajoča orožnika, vrnila v Jastrebarsko.³⁰

Že sredi maja 1941 so bila županstva obveščena, da je po odredi komandanta italijanske II. armade hrvatskim oblastem iz Zagreba ali z ozemlja, zasedenega po Italijanih, prepovedano naslavlјati na civilno prebivalstvo kakršnekoli razglase ali naredbe političnega značaja. Odloka niso izvajali, saj je bil že čez nekaj dni preklican.³¹

Italijanske oblasti so bile pozorne na celotno dogajanje v občini. Polkovnik Carpi-tella je 27. julija poslal civilnemu komisarju in komandi I. bataljona v Metliki italijan-ski prevod proglasov občine Radatovići, o katerih je menil, da ni v njih ničesar, kar bi bilo naperjeno proti italijanskim oboroženim silam. Med drugim so vsebovali obsežna navodila proti požarom na poljih in v gozdovih, ki bi jih zanetila bodisi nemarnost ali zažigalna sredstva – fosforne ploščice, vržene iz sovražnih letal. Pojasnjeno je bilo, kako te ploščice delujejo in kako je treba gasiti požar, pri čemer morajo sodelovati vsi za delo sposobni. Vsem posestnikom, ki bi hoteli zgraditi silos, je bilo svetovano, naj zaprosijo za podporo pri civilnem komisariatu v Črnomlju. V zvezi s preskrbo z moko je bil naveden seznam trgovcev in vasi, ki so obvezane kupovati moko pri njih. Prijava zalog ječmena in zmesi je bila obvezna. Vsem, ki bodo širili neresnične in alarmantne vesti, je bilo zag-roženo s strogo kaznijo. Izdana je bila prepoved sekanja lesa v gozdovih, promet z lesom pa so urejevali posebni predpisi.

Dokaj nenavadno pa je bilo, da so razširili proglas Anteja Pavelića, ki se je nanašal na dogajanje na Hrvaškem. V njem je bilo rečeno, da je treba vsakogar, ki bo širil gla-sove, kako so začeli na Hrvaškem preganjati del prebivalstva, takoj izročiti državnemu sodišču. Ravno tako pred sodišče je treba postaviti vsakogar, ki bi izvrševal nasilje proti prebivalstvu ali ustaškim organizacijam. Kdor od članov ustaških organizacij ali ustaške milice bi kaj takega zagrešil, bo na mestu ustrelen.

Po zakonu je treba preganjati vsakogar, ki bi storil nasilje nad osebami ali njih imet-jem, ki pripadajo Hrvatski Državi, ali tujim državljanom. V vsakem primeru takih pres-topkov je treba takoj javiti (Poglavniku), da v potrebi da vojaško pomoč ali pomoč svoje osebne garde.

To je treba storiti, kadar se na ozemlju Hrvatske pojavijo oborožene skupine „čet-nikov“ ali ostankov srbske vojske, ali proti komurkoli, ki nima dovoljenja za prebivanje v Hrvatski. Vse oblasti imajo pravico uporabiti proti njim hladno in strelno orožje in lah-ko pokličejo na pomoč redne ustaške čete ali Prostovoljsko milico Hrvatske Države. Vse, ki so se vrinili v vrste ustašev, pa so bili preje proti nam, tj. ustašem, je treba najkasneje v osmih dneh izključiti in proti njim uvesti proces. Pavelić je v proglasu ponovno pozval vse, da je treba opustiti vsako vmešavanje s strani druge države ali oseb; tako dejanje je

30 IZDG 146.

31 IZDG 150/I – 9.

sabotaža in bo kaznovano. Če kdo misli, da je bil kje kršen zakon, naj to javi oblastem ali vladi ali Poglavniku osebno bodisi pismeno ali po telefonu.³²

Do novih zapletov zaradi meje med Italijo in Hrvaško je prišlo jeseni 1941, ko je v občini Radatovići in v nekaterih krajih ob Kolpi delovala razmejitvena podkomisija NDH.

Na italijanski strani je bila na podlagi odredbe „Centralne komisije za določitev novih meja pri zunanjem ministrstvu“ ustanovljena „Pokrajinska komisija za določitev italijansko-hrvatske meje“ s sedežem na Reki pri komandi vojaške posadke. Njen predsednik general Lorenzo Mugnai je o tem 5. avgusta 1941 obvestil najvišje državne organe ter guvernerja Dalmacije, prefekta Reške pokrajine in Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino. Komisiji je bilo naloženo, da najprej izvrši razmejitvena dela na mejni črti med Reško pokrajino in hrvatsko mejo ter slovensko mejo oziroma Ljubljansko pokrajino, nakar bi nadaljevala z določevanjem meje na Hrvaškem in v Črni gori. V ta namen je zbirala kartografske, statistične, administrativne in ekonomske dokumente.

Zaradi nujnosti del je bila reško-slovensko-hrvatska meja v sporazumu s hrvatsko osrednjo komisijo razdeljena na tri odseke, na čelu katerih so bili podkomisarji, oficirji glavnega štaba. Sedež podkomisije 1. sektorja je bil na Sušaku, 2. sektorja v Črnomlju in 3. sektorja v Novem mestu.³³

Italijanskim obmejnim posadkam je komisija za določitev italijansko-hrvatske meje ukazala, naj nadzorujejo in javljajo o delovanju hrvatskih razmejitvenih podkomisij na njihovem območju. Poveljujoči oficir finančne straže v Radatovićih, narednik Pietro Gianera, je 21. oktobra 1941 poročal o prihodu 12-članske hrvatske podkomisije tega dne popoldne, ki sta jo z izrazi radosti sprejeli učiteljici Zlata Demšar in Irena Krajačić. Del komisije se je napotil v duhovnikovo hišo, del pa se je razkropil po Radatovićih, spraševal vaščane in jim postavljaj razna vprašanja, med drugim:

Zakaj so ob obisku Visokega komisarja Graziolija 19. oktobra v Radatovićih postavili slavoloke in s kakšnim namenom je prišel na obisk: ali zaradi vojakov ali zaradi prebivalstva? Na vprašanje, kako so preskrbljeni s hrano, so komisiji zagotavljali, da fašistična vlada zadovoljuje potrebe, živil, med njimi tudi slanine, ne primanjkuje. Takemu odgovoru je podkomisija dodala, da s slanino ne oskrbujejo niti Rima, z razdeljevanjem slanine so si hoteli le pridobiti prebivalstvo, da bi lahko potem uporabljali silo. To so potem ponazorili z dogajanjem v Dalmaciji, kamor sedaj Italija ne pošilja nobene vrste živil.

Zanimali so se tudi za italijanske mejne prehode in kakšno je ravnanje na meji. Odgovor je bil, da so deležni grdega ravnanja le s strani Hrvatov, medtem ko da so Italijani vljudni in človeški. Ob tem in podobnih odgovorih so člani podkomisije poudarjali, da ni toliko pomembno, kako se prebivalstvo počuti, temveč da se ta občina priključi

32 IZDG 146.

33 IZDG144/2.

Hrvatski, „*kateri je vedno pripadala in kateri bo vedno pripadala*“. Narednik Gianera je ocenil, da je bil poglavitni cilj podkomisije doseči priključitev občine.³⁴

V tem pa so italijanske oblasti že ukrepale v smeri, da bi zatrli razširjanje protiitalijanskega razpoloženja in onemogočili prohrvatske agitatorje. Najprej je Visoki komisar Emilio Grazioli na predlog črnomaljskega civilnega komisarja odstavil župana Nikolo Badovinca; v predlogu z dne 27. septembra 1941 ga je Emilio Cassanego označil kot župana, „*ki nikakor ne ustreza zahtevam službe v občini zaradi svojega slabega značaja, nespodobnosti in nedelavnosti. Poleg tega pa je bil še zagrizen propagandist za priključitev občine k Hrvatski*“.

Prvi je predlagal odstranitev Badovinca z mesta župana komendant metliške posadke major Nicolo Bruni že 18. avgusta. Obenem je na njegovo mesto priporočil Danilo Rajakovića,³⁵ „*ki je resen, sposoben, delaven, zelo ugleden in znani protihrvat*“. Tudi na podlagi priloženih informacij karabinjerjev in komisarja Javne varnosti v Metliki – vse so bile zanj ugodne, ga je Visoki komisar Grazioli na Cassanegov predlog dne 6. oktobra 1941 brzojavno z dekretom imenoval za izrednega komisarja občine Radatovići. O tem so obvestili tudi Nikolo Badovinca in se mu obenem zahvalili za njegovo delo v korist občine in njenega prebivalstva.³⁶

Po odloku Visokega komisarja z dne 2. januarja 1942 je izredni komisar za svoje delo prejemal 700 lir mesečne nagrade.³⁷ Toda ker do začetka februarja 1942 za svoje

34 IZDG 10.

35 Danilo Rajaković se je rodil leta 1913 v Dučićih v občini Radatovići. Pred vojno je študiral veterino. Sodbje o Rajakovičevem odnosu do italijanskih okupatorjev oziroma do narodnoosvobodilnega boja si niso enotne. Dejstvo je, da mu je komisija za ugotavljanje delovnega razmerja zavoda za socialno zavarovanje za mesto Zagreb že leta 1955 izdala odločbo, po kateri se mu „čas, prebit izven delovnega odnosa na aktivnem in organiziranem delu za interese NOB od 1. X. 1941 do 5. IX. 1943, skupno 1 leto in 341 dni“, vpiše v delovno knjižico. Do takšnega zaključka je prišla na osnovi izjav prič, ki jih je ocenila za „prepričljive in resnične“. Prvo potrdilo o aktivnem delu za Osvobodilno fronto v Radatovičih in Ljubljani od 1. oktobra 1941 do 6. septembra 1943 je Rajakoviću na osnovi izjav dveh prič izdal okrajni narodni odbor Karlovac že julija 1947. Tedaj je bil Rajaković pomočnik inšpektora kontrolne komisije inšpektorata Karlovac. Ko je okrajni civilni komisar inženir Emilio Cassanego 16. januarja 1942 priporočil visokemu komisarju Grazioliju nekatere belokranjske župane v potrditev, je bil naveden med onimi, ki so dotlej v redu vodili občino, skrbeli za redno uradovanje, preskrbo s hrano, občinske spise in za postavljanje drogov za zastave, tudi Danilo Rajaković. V svoji partijski biografiji, pisani marca 1949, se Rajaković nekaterih datumov slabo spominja. Tako navaja, da mu je bilo na sestanku z organizatorji OF v Metliki, ki je bil menda novembra 1941, naročeno, da prevzame mesto župana, na katero ga bo pri Italijanih predlagal predsednik občine Metlika Ivan Malešič. Navodila za delo mu je dajal Branko Karapandža iz Ljubljane, kateremu je izročal tudi denarne prispevke. Spomladi 1942 je bil v neposredni zvezi z Belokranjskim bataljonom, a ga partizani niso sprejeli medse, češ da je potreben na položaju komisarja. Kasneje je pričel pošiljati hrano in razne potrebščine za prve hrvatske partizane. Zaradi tega je bil dvakrat aretiran, a ni ničesar priznal. Komisar občine naj bi bil „do polovice 1942. god.“, toda njegov podpis je še na dokumentu, npr. z dne 4. oktobra 1942. Iz Metlike, kjer so ga Italijani imeli pod kontrolo, je odšel na podlagi lažnega zdravniškega potrdila „na zdravljenje“ v Ljubljano. Ustni viri vedo, da je Radatoviće zapustil skupaj z Italijani v začetku decembra 1942. V Ljubljani naj bi nadaljeval z ilegalnim delom do začetka septembra 1943, ko so mu dovolili, da je odšel v partizane. Po prihodu na Žumberak je bil aretiran in po 4 dneh izpuščen. Kasneje je vstopil v Žumberački odred, kjer je bil najprej borec, nato referent veterine. Leta 1944 je bil referent veterine v 34. diviziji in za okraj Žumberak. Septembra istega leta je bil ponovno aretiran in po 6 dneh izpuščen. Nato je šel na Kordun, kjer je bil referent veterine v okrožnem narodnem odboru za Kordun. (Vir: arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Vir: fotokopije dokumentov hrani Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

36 IZDG 146/1.

37 IZDG 146/1.

delo, ki ga je nastopil 10. oktobra 1941, še ni prejel nobenega plačila, je o tem obvestil civilnega komisarja v Črnomlju.³⁸

Sledil je izgon najvnetejših protiitalijanskih agitatorjev v NDH. Postopek se je pričel 21. oktobra, ko je župnik Ilija Krajačić v Metliki obiskal poveljnika majorja Brunija. Le-ta mu je povedal, da bi ga moral po usmenih navodilih Visokega komisarja Graziolija aretirati. Tega ni storil, pač pa mu je „prijateljsko“ priporočil, da v roku 10 dni zapusti teritorij Kraljevine Italije. Isto je veljalo tudi za njegovo ženo učiteljico Ireno ter za tajnika občine Salka Androlića in njegovo ženo učiteljico Paulo, ki je bila vršilka dolžnosti upraviteljice šole. Vsem je bilo zagotovljeno, da svoje premoženje lahko odnesejo s seboj. Vsi imenovani, razen župnika, so že naslednji dan v pismeni izjavi komisarju Rajakoviću sprejeli nalog na znanje in so se zahvalili za službo, komisar pa, ki v zvezi s tem ni imel nikakršnih navodil, je zaprosil civilnega komisarja v Črnomlju za ustrezna navodila. Vsi so se izselili v začetku novembra in decembra 1941.³⁹

Poleg poštarice Mone Bulić se je izgonu izognila tudi učiteljica Zlata Demšar. Iz političnih razlogov je bila v prvi polovici decembra 1941 le premeščena na Dolnjo Toplo Reber v kočevskem okraju, kamor pa zaradi bolezni ni odšla. Ker o tem ni obvestila pristojnih šolskih oblasti, je bila odpuščena iz službe, a je bil odlok preklican. Zatem je bila premeščena v Marindol, kamor tudi ni odšla in je ostala v Radatovićih do jeseni 1944, ko so jo zaradi kontrarevolucionarnega delovanja aretirali hrvatski partizani.⁴⁰

38 IZDG 146/1.

39 IZDG 146/1.

40 Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978; Marko Dragišić, ustni vir. – Življenje učiteljice Zlate Demšar, rojene leta 1900 v Sv. Klari v okraju Zagreb očetu Mihaelu in materi Zori Vidnjević, je bilo nestanovitno in polno preobratov v zasebnem in političnem življenju oziru. Z možem Antonom Demšarjem, direktorjem tovarne „Jakil“ v Karlovcu, je živel v Bosanskem Brodu, Ptuj in Beogradu, kjer sta imela trgovino obutve, a sta bankrotirala in leta 1926 sta se naselila v Radatovićih, kjer so bili njeni starši. Leta 1928 je dobila zaposlitev na šoli, mož pa je odšel za delom v Nemčijo in zatem v Romunijo. Od leta 1933 je bila upraviteljica šole. Na tem mestu jo je leta 1940, ko je bila ranjena v železniški nesreči pri Kamanju, zamenjala Paula Androlić. Čeprav je bila po sovražni zasedbi med glavnimi agitatorji za priključitev občine Radatovići k NDH, je že proti koncu leta 1941 postala sodelavka italijanskih zasedbenih oblasti. Kljub temu so jo Italijani odpustili iz službe in upokojili. Iz začetka leta 1942 so ohranjena njena roteča pisma, naslovljena na okrajnega civilnega komisarja Emilia Cassanega, v katerih govori o svojem težkem ekonomskem stanju. V enem od njih je zanikala, da bi karkoli storila proti Italiji in navedla, da je bila njena stara mati po materi rojena conte Marchetti, torej Italijanka. Vse do odhoda italijanske posadke iz Radatovićev decembra 1942 so vojaki Demšarjevi opravljali razna dela, poleg tega pa so jo Italijani občasno brezplačno oskrbovali z nekaterimi živili in drugimi predmeti. Ob nekem obisku v Ljubljani konec leta 1941 se je nameravala sestati z Visokim komisarjem Graziolijem, a ker do srečanja ni prišlo, je odšla do svojega dobrega znanca dr. Lovra Sušnika, šefa prosvetnega oddelka za Ljubljansko pokrajino. On ji je naložil vrsto nalog, vse proti narodnoosvobodilnemu gibanju in v prid fašistični Italiji, ki jih je tudi izpolnjevala. Po tem sestanku ji je Grazioli poslal 500 ali 1000 lir in jo spomnil na direktive, ki jih ji je dal dr. Sušnik. Po osvoboditvi Radatovićev partizani proti njej niso ukrepali, le prepovedali so ji potovati v Metliko ali Zagreb. Ves čas je bila povezana z nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja, maja 1944 pa je bil na njenem stanovanju prvi ilegalni četniški sestanek; sledila sta mu še dva in vse je vodil Ivan Kuhar, pop iz Pribića. Na njih je dobila nalogo, da odvrta ljudi od narodnoosvobodilnega boja in jih nagovarja za vstop v izdajalske enote. Na zaslišanju 23. novembra 1944 je Zlata Demšar priznala svoje protinarodno delovanje in partizansko sodišče ji je izreklo smrtno kazen. (Vir: kopija zapisnika zaslišanja Zlate Demšar z dne 23. novembra 1944, [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino]; IZDG 146/1, 3 in 5).

O razmerah v občini je 30. oktobra 1941 poročal poveljnik posadke v Metliki, major Bruni. Dopis je odposlal komisariatu javne varnosti v Metliki in civilnemu komisarju v Črnomlju ter v vednost komandi 23. pehotnega polka „Como“. Za nosilce aktivne protiitalijanske propagande je označil župnika in njegovo ženo ter tajnika občine in njegovo ženo, ki označujejo Italijane „*uzurpatorje, lakomneže in roparje*“. Od njih najhujši da je župnik, „*prebrisan intrigant, domišljavec, nesramnež, slepar in lažnivec*“, ki ga zaradi teh njegovih lastnosti večina prebivalstva odklanja. Njegova cerkev je skoraj vedno prazna, ne uživa nobenega spoštovanja in je osovražen. Protiitalijanski strup se je več mesecev, toda zaupanja prebivalstva do Italije še ni načel. Protiitalijansko hujskanje med raznimi strankami v občini postaja vedno resnejše, zaradi česar je treba proti župniku nujno ukrepati strožje. Tako bi uničili žarišče in si prihranili boleča presenečenja. Ob obisku Visokega komisarja Graziolija si je zelo prizadeval, da se prebivalstvo ne bi udeležilo sprejema. Sam je prišel v zadnjem trenutku in v govoru v hrvaščini med drugim dejal:

„Že več kot tisoč let pripada to ozemlje Hrvatom. Ker ste ga že okupirali, dovolite nam vsaj ohraniti naše zakone, naše tradicije, našo vero, civilizacijo našega naroda.“

Ker na sprejemu ni bilo dobrega prevajalca, Italijani njegovim besedam niso pripisovali nobene vrednosti, so pa kmalu ugotovili, da je vplival na prebivalstvo in precej domačinov, ki so bili proti priključitvi k NDH, ga je zaman iskalo, da bi ga kaznovali. Za učiteljici Ireno Krajačić in Paulo Androlić je major Bruni zapisal, da uči otroke po programu hrvatskih šol „*ter pozabljata in učita pozabljati, da plapola na tem teritoriju naša zastava*“.⁴¹

Obširno je o prvem prihodu hrvatske razmejivene podkomisije 21. oktobra in drugem prihodu 28. oktobra tudi komisar občine Radatovići poročal civilnemu komisarju v Črnomlju 5. novembra 1941. Njegov uvodni zaključek je bil, da je podkomisija, čeprav je njena osnovna naloga preučiti topografske razmere, s svojim obnašanjem pokazala, da je prišla predvsem zaradi propagande. Podobno kot Pietro Gianera je navedel nekaj vprašanj, ki so jih člani podkomisije zastavljali prebivalcem. Glede Graziolijevega obiska so dobili odgovor, da je prišel tudi zato, da se spozna z ljudstvom in njegovimi potrebami. Čudno in neverjetno se jim je zdelo, da jih Italijani zalagajo z vsem, zato so odgovarjali, da jih sedaj s tem podkupujejo, pozneje pa ne le, da jim ne bodo ničesar dali, ampak jim bodo vse vzeli. Eni od kasnejših učiteljic v Radatovićih, ki je odnos italijanskih okupacijskih oblasti do prebivalstva ocenila pozitivno, so izjavili, naj ne misli, da bo še kdaj hrvatska uradnica.

Hrvatsko podkomisijo, ki je prišla v Radatoviće 28. oktobra proti poldnevu, so sestavljali dva civila in dva pripadnika hrvatske vojske. Šli so naravnost v župnikovo

41 IZDG 144/1.

stanovanje, kjer sta jih poleg njegove žene pričakala še učiteljica Zlata Demšar in občinski tajnik Salko Androlić.

Po naročilu učiteljice Demšarjeve sta prišla podkomisiji izreči pozdrave vseh šolarjev devetletna učenka Slavica Predović in ravno toliko star učenec Ivan Strahinić, oba učenca 3. razreda. Ob tej priložnosti je deček deklamiral pesem „*Živela Hrvatska!*“, deklica pa je izrekla naučene stavke:

„Zvedeli smo, da prihajate iz belega Zagreba in mi, otroci, vas prosimo, naj se ne izkoreninja hrvatskega jezika v naših krajih. Mi se želimo učiti samo hrvatskega jezika. Zavzemite se za to, da bi nam pustili hrvatske knjige“.

Preden sta se vrnila v šolo, jima je eden od članov podkomisije podaril 20 lir.

O tem drugem prihodu kraljeve podkomisije je poveljstvu XIV. bataljona kraljevih karabinjerjev „Milano“ v Kočevju 15. novembra 1941 poročal tudi poveljnik karabinjerjev v Beli krajini poročnik Augusto Fabri, kopijo pa je poslal v vednost civilnemu komisarju in 2. podkomisiji za določitev italijansko – hrvatske meje v Črnomlju.

Komisar Rajaković se je v omenjenem dopisu pritoževal, da je delo v občini, kjer je prebivalstvo navdušeno nad postopanjem italijanskih oblasti in vojske, otežkočeno zaradi delovanja učiteljstva in župnika. Prvi učijo otroke ustaške himne in prikazujejo Italijane kot barbаре, župnik pa po vaseh govori, da bodo Italijani pobrali ljudem vsa živila, nazadnje pa jih bodo pobili.

Zaradi navedenega je Rajaković civilnemu komisarju predlagal, naj kot nekoristne in nevarne, ker kvarno vplivajo na prebivalstvo, iz občine izženejo učiteljice Zlato Demšarjevo, Ireno Krajačić in Paulo Androlić ter župnika Ilijo Krajačića in tajnika občine Salka Androlića.⁴²

Grškokatoliški župnik Ilija Krajačić, rojen leta 1912 v Kaštu, je zapustil občino 5. novembra 1941. Odšel je v Zagreb, kjer je postal vojaški duhovnik v hrvatski vojski.⁴³ Že po njegovem odhodu je poveljstvo pehotne divizije „Isonzo“ v Novem mestu poročalo,

„da člani hrvatske komisije za razmejitve, ki prihajajo na italijansko ozemlje zlasti v občino Radatovići, povprašujejo prebivalce ter agitirajo za priključitev navedene občine k Hrvatski. V tem jih podpirajo pravoslavni župnik v Radatovićih in občinski tajnik ter njuni ženi. Navedeni vršijo aktivno protitalijansko propagando ter nas imenujejo uzurpatorje, izstradance in roparje“.⁴⁴

42 IZDG 144/1.

43 IZDG 144/1.

44 Zbornik VI/1 – 192.

Šele z njihovim odhodom so bili po mnenju komisarja Rajakovića dani pogoji za normalno delo. Tega ni bilo malo, saj je bil komisar občine po izjavi v likvidirani belogardistični postojanki na Suhorju konec novembra 1942 ujetega kaplana in podporočnika «Legije smrti» Klementa Norberta tudi belogardistični zaupnik, Dako Gudalj pa italijanski poveljnik za belo gardo.⁴⁵

Italijanske oblasti so skrbele za varnost svojih ljudi. Že 9. januarja 1942 je okrajni civilni komisar naročil komisarju javne varnosti v Metliki, naj izda orožni list komisarju občine Danielu Rajakoviću. Revolver cal. 6,35 ga je čakal pri Komandi mesta Metlika, a je odlašal z dvigom, tako da ga je ob obisku občine [v originalu zaradi popravljanja napake nejasno ali 12. oz. verjetneje 15.] marca 1942 na to opozoril celo civilni komisar. Zaradi preiskave hiše v Gaju in tovarne na Gorjancih 3. marca 1942, kjer naj bi bili politični sestanki, ki da jih je po mnenju Italijanov on organiziral, pa se je v dopisu civilnemu komisarju 17. marca orožju odrekel, kajti bil je užaljen, da se ga „*postavlja v vrsto z naj-mračnejšimi elementi*“. V pritožbi civilnemu komisarju je Rajaković terjal popolno zadoščenje, kajti svojo službo opravlja vsak dan od jutra do mraka in z vsemi svojimi močmi preprečuje, „*da ti mračni elementi ne morejo razviti škodljivega delovanja med ljudstvom*“.⁴⁶

Iz drugega dokumenta iz februarja 1942 je razvidno, da je Rajaković sam zaprosil za orožje, ni pa hotel zaprositi za nakupno dovoljenje. To je utemeljeval s tem, da mu je bil orožni list izdan 1. januarja 1941, pištola pa po okupaciji odvzeta. Sedaj je želel, da se mu vrne ali da druga istega kalibra.⁴⁷

Komaj so se v občini Radatovići pomirili duhovi zaradi mejnega vprašanja, že je izbruhnil nov problem, o čemer sta 7. marca 1942 pod oznako „*Širjenje vznemirljivih vestí*“ okrajnemu glavarstvu v Črnomlju poročala komisar Rajaković in občinski tajnik Milan Bračika; slednji, doma iz Dragoševcev, je bil sprva pisar, sicer pa simpatizer narodnoosvobodilnega gibanja. Po občini so se namreč širile govorice, da bodo prebivalci te obmejne občine preseljeni na Kočevsko, od koder so se kočevski Nemci preselili na domove nasilno izgnanih Slovencev v Spodnjem Posavju. Ljudi je zajel nemir in izjavljali so, da zemlje ne bodo več obdelovali, dela na njej pa so bila pred vrati. Obstajala je nevarnost, da bodo pojedli še tiste male zaloge hrane, da jo ne bi ob preselitvi pustili. Po teh govoricah je grozila izselitev vsega prebivalstva občine, saj naj bi bil izpraznjen 15-kilometrski obmejni pas.

Občina je glavarstvu predlagala, da bi bila polja pravočasno obdelana, naj, v kolikor govorice niso resnične, izda razglas z demantijem. Na tej osnovi bi tudi občina pisмено vplivala na prebivalstvo, naj se pomiri in naj ne naseda raznoraznim vestem.⁴⁸

45 Dokumenti o belogardistični mihajlovičevski izdaji, I.

46 IZDG 144.

47 IZDG 146/3.

48 IZDG144/2.

Okrajno glavarstvo je vesti o izselitvi obmejnega pasu takoj označilo za neresnične in naložilo občini, naj o tem obvesti prebivalstvo. Za 15. marec 1942 je sklicalo v Radatovičih sestaneke, na katerega so bili vabljeni vaški načelniki, občinski odborniki ter člani odbora Zemljiške skupnosti.

Načrte o izselitvi obmejnega pasu, ki so jih italijanske vojaške oblasti v resnici pripravljale, toda šele sredi leta 1942, je preprečil uspešen narodnoosvobodilni boj.⁴⁹

Razvoj belokranjskega partizanstva spomladi 1942 je najtesneje povezan z občino Radatoviči, saj so si prvi partizanski prostovoljci aprila 1942, iz katerih se je oblikovala nova belokranjska partizanska četa, uredili prvo taborišče na območju Mišinega brda nad Popoviči, kjer so s krajšim presledkom bili do formiranja Belokranjskega bataljona v drugi polovici maja istega leta. V noči na 30. junij sta odšla v partizane oba občinska pisarja, Nikola Živković in Gabre Bogdanović, ki sta s seboj prinesla dva občinska pisalna stroja. Po neki povojni izjavi naj bi ju poslal v partizane komisar Rajaković, ki je v oktobru 1942 skupaj s tajnikom Bračiko na občinski stavbi izrezal rešetke, da so lahko vanjo prišli partizani in jo zažgali.⁵⁰

Na ukaz okrajnega civilnega komisariata z dne 10. junija 1942 so morala županstva redno poročati o pomembnih dogodkih v občini. Tako je komisar Rajaković 17. junija javljal, da so z doma izginili Nikola Damjanović, Marko Reba in Petar Damjanović, vsi iz Drag, partizani pa so na silo odvedli učitelja Mira Milića⁵¹ iz Drag, Nikolo Keserića iz vasi Keseri in Maro Gudalj iz vasi Buliči. Nekatere osebe, ki so bile zaradi delovanja proti narodnoosvobodilnemu gibanju ogrožene, so bile preseljene v notranjost Italije. Ob koncu meseca je poročal o prihodu partizanov v Sekuliće, pri čemer je zanje uporabil tudi oznako „*drbač*“. Takšni podatki so bili usodni za šest gospodarjev te vasi, ki so jim italijanski vojaki iz Radatovičev 7. avgusta 1942 požgali hiše, skednje ali svinjake. V drugi polovici septembra 1942 je za partizane zapisal, da jim „*je uvijek zlo i plačka pred očima*“.⁵²

V primeru Mirka Šurlakovića, učitelja v Radatovičih, ki je bil med mnogimi belokranjskimi učitelji, aretiranimi 2. julija 1942, se je komisar Rajaković pri okrajnem glavarstvu zavzel za njegovo izpustitev. Bil je namreč tajnik občinskega prehranjevalnega odbora in v občini ni bilo človeka, ki bi ga lahko nadomestil. Posredovanje je bilo uspešno šele konec avgusta, ko se je učitelj Šurlaković vrnil v Radatoviče, toda že v drugi polovici oktobra 1942 je odšel v partizane.⁵³

49 IZDG144/2.

50 IZDG 144; isto kot v op. 35.

51 Miro Milić, rojen 1919, je bil upravitelj šole v Dragah. Spomladi 1942 je aktivno sodeloval v osvobodilnem gibanju in 1. junija se je priključil belokranjskim partizanom. zaradi poskusa organiziranja četniške organizacije se je še isto leto pred kaznijo umaknil v rojstno Črno goro, kjer je v začetku leta 1944 padel kot komandant četniškega bataljona. (Vir: Janez Kramarič: Ponavljam: Milić je bil četnik, Dolenjski list, 27. december 1984)

52 IZDG 164/4 in 142/II – 2.

53 IZDG 144/II – 2.

Poročilo o izginulih osebah iz občine je 19. junija poslal tudi župan občine Adlešiči, ki je podatke o tem dobil od posadke fašistične milice. V partizane so odšli: čevljar Peter Paunović, rojen leta 1907, kmet Peter Paunović (1910), tesar Jožef Vidnjevič (1922) in delavec Milivoj Salaković (1921), vsi iz Paunovičev, ter delavca Vladimir Milić (1920) in Obrad Milić (1926), oba iz Miličev.

Trije domačini, brata Pero in Jovo Paunović in Vladimir Milić, borci 3. čete 2. bataljona Belokranjskega odreda, ki so spremljali svojega komandirja Jožeta Poropatiča do hrvatskih partizanov, kamor je odšel po orožje, so bili 28. avgusta 1942 po izdaji ubiti pri Žuničih. Napadli so jih mejni miličniki iz postojanke v gradu Pobrežje pri Adlešičih.⁵⁴

Na pojav partizanske vojske je tudi italijanska posadka v Radatovičih odgovorila s t. i. očiščevalnimi akcijami, med katerimi je trpelo predvsem civilno prebivalstvo, ki mu je vojska sprva kradla živež, kasneje pa požigala domove. Že v eni prvih od njih so bili aretirani osumljeni podpiranja partizanov, kar je med občani povzročilo nemir. Zaradi tega sta 23. maja 1942 prišla v Radatoviče civilni komisar Cassanego in komandant 23. pehotnega polka polkovnik Ciancabilla z vojaškim spremstvom. Na občini sta imela sestanek s komisarjem Rajakovićem, župnikom in učiteljstvom. Dala sta jim navodila za pomirjanje prebivalstva in jim zagotovila, da se jim ni treba bati italijanskih čet in da naj imajo v nje popolno zaupanje. V dokaz dobre volje sta ukazala izpustiti vse zaprte.⁵⁵

Tri dni zatem, 26. maja 1942, so italijanski vojaki v bližini njihove rojstne vasi Draghe med prvimi v občini Radatoviči ustrelili tri prebivalce, osumljene podpiranja partizanov. Bili so to Janko Reba, rojen leta 1912, nekdanji podoficir jugoslovanske vojske, ki je bil prijavljen, da je inštruktor partizanskih novincev, Marko Damjanović (1923) in Jure Damjanović (1910) oba kmetovalca.⁵⁶

Sredi leta 1942 je po občini krožilo 70 izvodov tiskanega govora Visokega komisarja Graziolija, ki ga je imel ob prvi obletnici ustanovitve Ljubljanske pokrajine. Najprej je govor prebral komisar Rajaković, ki se je udeležil tudi proslave 3. maja v vladni palači v Ljubljani, nato so ga na sedežu občine prebrali in obrazložili vaškim starešinam. Med nje so razdelili izvode glede na velikost vasi. Naloženo jim je bilo, da ga preberejo pred zbranimi vaščani, nato pa razdele med bolj razgledane, da ga znova berejo v krogu svoje družine.^{56a}!

Z rastjo partizanske vojske in njenimi akcijami v drugi polovici leta 1942 je bila italijanska okupacijska oblast vse bolj omejena na občinsko središče. V Radatovičih, ki so bili na izpostavljenih krajih obdani z utrjenimi bunkerji, samo proti vasi Cvjetišje jih je bilo sedem, utrjeni pa so bili tudi zidovi okrog cerkve, se je italijanski posadki sredi novembra 1942 pridružila četa 3. bataljona „Legije smrti“. Po veliki partizanski zmagi na

54 IZDG 166/4; Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana, 1975.

55 IZDG 144.

56 IZDG 144/1.

56a IZDG 144 in 146/5.

Suhorju v noči na 27. november 1942, ko je predvsem hrvatska 13. brigada „Josip Kraš“ v sodelovanju s slovenskimi partizani uničila 3. četo omenjenega belogardističnega bataljona in njegovo poveljstvo, kakor tudi vod italijanskih vojakov, ki so se belogardistom začasno priključili po opustitvi postojanke na Hrastu, je ob vznožju Gorjancev in na delu Žumberka nastalo svobodno ozemlje. Njegov obseg se je močno povečal, ko je 4. decembra 1942 italijanska in belogardistična posadka izpraznila tudi Radatoviće. Ob odhodu so porušili vse bunkerje in utrdbe ter zažgali stavbe, v katerih so prebivali, pri čemer je zgorelo tudi nekaj drugih stavb. Enako so storili v Ostrižu, od koder so odšli 9. decembra 1942. Še predtem, 1. decembra, so požigali v Popovičih in Doljanih.⁵⁷ Odtlej pa vse do konca vojne je sovražna in izdajalska vojska, tudi po kapitulaciji Italije, občasno vdiral na območje občine le z večjimi silami, toda združene hrvatske in slovenske partizanske enote so jo vedno prisilile k umiku.

Popolno nemoč italijanskih oblasti v občini Radatovići naj ponazori dopis, ki ga je poveljnik karabinerjev v Črnomlju poročnik Pietro Marchi 17. julija 1943 poslal okrajnemu civilnemu komisarju. V njem je zapisal, da je občina Radatovići, kjer naj bi delili nove osebne izkaznice, kontrolirana po banditih komunistih, ki so ji na čelo postavili Janka Pavića iz Dragoševcev. Menil je, da mu pomaga tudi nekaj uradnic, ki so prišle iz Zagreba. Podatek o Janku Paviću je bil točen, saj je bil predsednik občinskega narodnoosvobodilnega odbora, poleg tega pa tudi sekretar občinskega komiteja KP Hrvatske občine Radatovići.⁵⁸

Katastrska občina Marindol

Kmalu po sovražni zasedbi je prihajalo do konfliktov tudi v krajih ob Kolpi. Prav na dan, ko je bilo po Italijanih zasedeno slovensko ozemlje priključeno fašistični Italiji, Ljubljanski pokrajini pa podeljena navidezna avtonomija, 3. maja 1941 popoldne, so se preko nezastraženega mostu preko Kolpe v štirih avtomobilih pripeljali v Vinico hrvatski policisti in oboroženi ustaši v civilu. Zastržili so križišča in pod vodstvom nekega Rukavine preiskali hišo župana viniške občine trgovca Vilka Šterka. Pri njem so zaman iskali hrvatskega bana dr. Iva Šubašića; pri Šterku zato, ker je bil poročen z njegovo svakinjo. Dr. Šubašić, po rodu iz Vukove Gorice pri Karlovcu, je bil aprila 1941 v transportu za Kairo, v katerem je bilo zlato banovine Hrvatske. Morda je bila ta preiskava celo v zvezi s tem zlatom?⁵⁹

Še pred prihodom Italijanov v Belo krajino v začetku maja 1941 so hrvatski graničarji, 10 do 15 mož, vzpostavili postojanko v hiši Nikole Dragičevića v vasi Milići. S tem so hoteli dokazati, da je območje vasi Marindol, Milići in Paunovići v

57 Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socialističkoj revoluciji, III., Gradža 1941. – 1945., Zagreb 1984, dokument št. 169 (vnaprej: Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 169); Zbornik V/10 – 53 in 61.

58 IZDG 144; Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 291.

59 IZDG 146/4; Zdravko Dizdar, ustni vir.

izmeri 9,45 km², ki je bilo pred vojno v Savski banovini, sestavni del NDH. Na njem je živelo nad 300 prebivalcev.

Imenovane vasi je leta 1548 koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenković z uskoki srbskega porekla z območja Bosne in Velebita. Bile so vključene v Vojno krajino, po njeni ukinitvi 1881 pa priključene Hrvatski. V šolskem in cerkvenem pogledu so bili ločeni od Bele krajine oziroma Slovenije. Na šoli, ustanovljeni leta 1878, so do leta 1918 poučevali upravitelji parohije, v novonastali Jugoslaviji pa kvalificirani učitelji, tudi v srbskem jeziku. Pravoslavna župnija v Marindolu je bila pod upravno samostana sv. Vasilija v Gomirju na Hrvatskem.

Na zahtevo Italijanov, ki [so] jih pri tem vodile težnje po naravni zaokroženosti ozemlja zaradi strateških razlogov, se je hrvatska vojska morala umakniti. Oddelek italijanske obmejne milice je imel postojanko v isti vasi v močno utrjenem župnišču.⁶⁰

V začetku julija 1941 je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Graziosi podpisal odredbo, po kateri je bila katastrska občina Marindol, tj. vasi Marindol, Miliči in Paunovići iz občine Netretić v okraju Karlovac dodeljena občini Adlešiči v okraju Črnomelj.⁶¹

Mejo proti NDH so v Beli Krajini poleg kraljevih finančnih stražnikov varovali oddelki 4. legije obmejne fašistične milice „Monte Nevoso“. Te enote so posebno pozorno spremljale dogajanje na območju NDH nasproti Marindola in Adlešičev. Tako je poveljnik mejne milice stotnik Renato Vanna že sredi avgusta 1941 dobival podatke, da hrvatske oblasti v obkolpskih vaseh občine Ribnik in Netretić razdeljujejo civilnemu prebivalstvu orožje in strelivo, da bi v primeru vdora italijanske vojske preko Kolpe branili mejo. Po informacijah, ki jih je posredoval učitelj v Marindolu, naj bi vsaka od občin dobila po en železniški vagon orožja in streliva, ki so ga takoj razdelili. Posameznikom, ki ga niso hoteli sprejeti, so svetovali, naj ga vzamejo za osebno rabo, ali pa so jih zaprli. Za vasi nasproti Gribelj so govorili, da so razdeljevale tudi ročne bombe. V noči na 11. avgust so ustaši napadli neko družino v vasi Kunić vzhodno od Marindola, ker je pokazala, da ima raje režim v Sloveniji kot na Hrvatskem. Hišo so jim izropali in zaprli edinega moškega člana družine, ženskam, oblečenim samo v spalne srajce, je uspelo preplavati Kolpo in so se zatele v Marindol.

Zaradi ustaškega terorja so se umikali v Belo krajino še drugi. K sorodnikom v Žužničih je zbežala 8-članska družina brez vsakega imetja. Hrvatski vojaki so jim preiskali hišo, aretirali enega člana družine, še prej pa so mu na silo vzeli približno 20000 din. Po izjavi beguncev so jih ustaši terorizirali pod pretvezo, ker so pravoslavne vere.⁶²

60 Krajevni leksikon *Slovenije*, II. knjiga, *Ljubljana 1971*; Gradivo za topografijo NOB, 1. snopič Bela krajina, Muzej narodne osvoboditve LRS 1958; Alojz Cvitkovič, ustni vir.

61 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 53. kos, 2. julij 1941.

62 IZDG 143/2.

Zgolj naključje je, čeprav je bil napad skrbno načrtovan, da so streli belokranjskih partizanov kot prve v Beli krajini zadeli ravno mejne miličnike. Dne 6. septembra 1941 so 4 borci črnomaljske partizanske skupine, med njimi je bil komandir Lojze Fabjan, na cesti Črnomelj–Griblje pri vasi Cerkvišče iz zasede napadli preskrbovalno patroljo treh oziroma petih mejnih miličnikov, ki so za svojo posadko v Gribljah peljali na vozu živež in strelivo. Dva mejna miličnika sta padla, eden je bil lažje ranjen, smrtno ranjen pa je bil tudi eden od treh finančnih stražnikov, ki so prihiteli napadenim na pomoč. Partizani so se umaknili brez izgub. V vaseh na območju napada in v še nekaterih belokranjskih krajih, tudi v Črnomlju in celo v Gradcu, so Italijani še isti in naslednji dan aretirali okoli dvesto ljudi in jih zaprli v Črnomlju in Novem mestu. Po posredovanju in končanih poizvedbah so večino postopoma izpustili, saj z napadom niso bili povezani.⁶³

Samemu na sebi nepomembnem dogodku, ko so trije ustaši v spremstvu civilista sredi septembra 1941 pri vasi Kunič prekoračili Kolpo in v Marindolu zaplenili konja ter ga odpeljali na Hrvatsko, je dal poveljnik čete finančnih stražnikov v Črnomlju kapetan Emilio Jacobacci velik poudarek. S poizvedbami so Italijani ugotovili, da je konja, ki so ga pred tem ustaši v Adlešičih zaplenili Petru Bunjevcu iz Marindola, pretihotapil iz Hrvaške in ga prodal prejšnjemu lastniku civilist Miha Juratović, ki so ga spremljali ustaši. Jacobacci je ravnanje Hrvatov označil z besedami:

„Ker prehod oboroženih vojakov preko meje predstavlja najtežji prekršek najbolj osnovnih mednarodnih predpisov, v danem primeru pa lahko priključimo še posebej težko dejstvo, da so ustaši odpeljali konja, ki ni mogel niti smel biti odpeljan iz teritorija te province, ne da bi bil jasno povedan vzrok.“⁶⁴

Tudi takšni in podobni dogodki so vplivali na italijansko oceno razmer v NDH. Poveljstvo karabinjerjev 11. armadnega korpusa je v drugi polovici oktobra 1941 ugotavljalo, da je položaj na Hrvaškem vedno bolj negotov. Vlado je imelo za šibko, vojaštvo za nedisciplinirano, prebivalstvo za terorizirano in prepuščeno samovolji in nasilju ustašev.⁶⁵

Podobno so kasneje hrvatske oblasti ugotavljale, da so Slovenci sovražno razpoloženi do Italijanov in tudi do NDH zaradi preganjanja pravoslavnega prebivalstva in Židov. V nepravilnem odnosu in slabi oskrbi so videli vzrok za vključevanje Belokranjcev v odpor.⁶⁶

V začetku novembra 1941 je hrvatska razmejitvena podkomisija prišla na območje Adlešičev in se zadržala predvsem v Marindolu. Pri učitelju v Marindolu so poizvedovali, kakšno je stališče prebivalstva do italijanske okupacije in ali si želijo vrnitve pod

63 IZDG 155/1.

64 IZDG 146/2.

65 Zbornik VI/1 – 174.

66 Zbornik V/32 – 58 in 135.

Hrvatsko. Učitelj se je izvil z izgovorom, da morajo o tem vprašati prebivalce, medtem ko je eden od domačinov brez ovinkarjenja izjavil, da raje živijo pod Italijani, kajti na Hrvaškem pravoslavno vero preganjajo, Italijani pa jo spoštujejo kot vse druge vere.⁶⁷ Na vprašanje, kje ima zastavo, je učitelj pokazal italijansko zastavo. Seveda so Hrvati spraševali po hrvatski zastavi. Povedano jim je bilo, da je hrvatsko zastavo septembra zaplenil nek italijanski funkcionar med spopadom s komunisti. Eden od hrvatskih oficirjev je izjavil, „da je *Marindol bil in bo hrvatsko ozemlje*“. Na učiteljevo vprašanje, zakaj so potem v Marindolu italijanski vojaki, je oficir odvrnil, da so italijanske čete tu samo začasno.

Člani podkomisije so nadaljevali pot v Miliće, kjer so gozdnega čuvaja vprašali, kdo ga plačuje za opravljanje logarskih del. Odvrnil je, da že več mesecev ni dobil plačila, zato je poterjal Visoki komisariat v Ljubljani, le-ta pa mu je pismeno sporočil, da ga je dolžna plačati Pokrajinska uprava v Karlovcu. Hrvatska oficirja sta od logarja vzela pismo in obljubila, da bo v najkrajšem času dobil plačilo.⁶⁸

Le dva dni za hrvatsko podkomisijo, 6. novembra 1941, je obiskal Marindol podpolkovnik Ferdinando Viterbo, načelnik 2. podkomisije pri „Pokrajinski komisiji za določitev italijansko-hrvatske meje“, nakar je o svojih ugotovitvah poročal tudi civilnemu komisarju v Črnomlju. Njegova prva ugotovitev je bila, da so prebivalci skoraj v celoti pravoslavne vere in govorijo hrvatsko. Po vaseh je bilo stanje naslednje:

Marindol: od 34 hiš je 31 pravoslavnih, tri so katoliške, od 200 prebivalcev je 180 pravoslavne in 20 katoliške vere;

Milići: vseh 20 hiš je pravoslavnih in vseh 119 prebivalcev je pravoslavne vere;

Paunovići: od 10 hiš je 7 pravoslavnih in 3 katoliške, od 74 prebivalcev pa 56 pravoslavne in 18 katoliške vere.

Šolo v Marindolu, ki je imela 6 razredov, je obiskovalo 76 učencev iz vseh treh vaseh. Pouk je potekal v dveh izmenah: dopoldne 4., 1. in 2. višji razred, popoldne 1., 2.

67 Svoboda veroizpovedi pod Italijani sprva ni bila kratena, toda sredi leta 1942 je Visoki komisar Grazioli izdal odredbo o preključu priznanja starokatoliške cerkve, s čimer je bilo v Ljubljanski pokrajini prepovedano javno izvrševanje starokatoliškega bogoslužja. Starokatoliška cerkev, ki je bila na jugoslovanskem ozemlju od druge polovice 19. stol. dovoljena le v Dalmaciji in Sloveniji, po nastanku Jugoslavije pa tudi na Hrvaškem, je opravljala bogoslužje v narodnih jezikih in ni priznavala rimskega papeža. Njeni duhovniki so se lahko ženili in tudi ločevali. Škofjski vikariat te cerkve v Sloveniji je bil podrejen hrvatski starokatoliški škofjski kuriji v Zagrebu. Obrazložitev preključa je navajala, da ima ta cerkev neznatno število vernikov in dopušča razporoko, kar je v nasprotju z javnim redom, ki ga uveljavlja fašistična Italija, in katoliškemu izročilu prebivalstva Ljubljanske pokrajine. Pravi teror nad pripadniki drugih ver, razen rimokatoliške, je izvajala ustaška NDH, pri čemer je imela v zagrebškem nadškofu Alojziju Stepincu popolno podporo. (Vir: Službeni list za Ljubljansko okrajino, 51. kos, 27. junij 1942); Vladimir Dedijer: Novi prilozi za biografijo Josipa Broza Tita, 2, Rijeka 1981). Nova meja je prinesla spremembo tudi za srbsko pravoslavni župniji v Bojancih in Marindolu. Ker nista bili zasedeni, najbližja sosednja župnija v Ljubljani pa ju zaradi prevelike razdalje ne bi mogla upravljati, je Visoki komisar odločil, da bo do 1. junija 1942 njune rojstne, poročne in mrliske knjige vodilo okrajno glavarstvo v Črnomlju. (Vir: Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 45. kos, 6 junij 1942).

68 IZDG 144/1.

in 3. razred ljudske šole. Učni jezik je bil hrvatski. Poučeval je Milan Puhar, pravoslavne vere, po rodu s Hrvalske, Plačilo za delo od 1. julija še ni prejel. Dve mesečni plači sta mu bili nakazani iz Hrvalske, a ju ni dobil, ker je bila nakaznica na pošti v Prilišču, dovoljenja za prestop meje pa ni imel.

Ker v Miličih že dlje časa ni bilo pravoslavnega duhovnika, je prihajal v te vasi neki pravoslavni menih iz samostana blizu Karlovca. Po okupaciji je verske obrede v teh vaseh in v vasi Bojanci, edinem pravoslavnem naselju v nekdanji Dravski banovini, z dovoljenjem Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino opravljal pravoslavni duhovnik prof. Emanuel Krnić, ki se je zatekel v Ljubljano. Imel je pravico do povrnitve stroškov, ki bi sicer predstavljali breme za zelo revno prebivalstvo Marindola.

Tako kot s postopki hrvalske razmejitvene podkomisije v občini Radatoviči Italijani niso bili zadovoljni tudi z njenim delovanjem na območju Marindola. Zato je črnomaljski civilni komisar poročal o njenem „neprimernem obnašanju“ Visokemu komisarju v Ljubljani. Med drugim je zapisal, da prebivalci grajajo propagando hrvalske podkomisije, toda za njo ostaja tudi vtis zmede in nezadovoljstva. On sam je poskušal nevtralizirati negativne posledice s pogostejšimi obiski v obmejnih krajih, da bi pomiril prebivalstvo in *„potrdil neizpodbitno pripadnost tega teritorija Italiji“*. Kljub temu je Visokemu komisarju predlagal, naj posreduje pri zunanjem ministrstvu, da tako stanje prenehalo ter da bi okrepali proti hrvalski podkomisiji.⁶⁹⁷⁰

Dogajanje ob italijansko-hrvalski meji v Beli krajini je prikazano na osnovi redkih italijanskih dokumentov in dokumentov občine Radatoviči. Iz njih je jasno razvidno, da so italijanske oblasti nepopustljivo vztrajale na stališču, da sporna ozemlja, ki si jih je lastila ustaška Hrvalska, ostanejo v Ljubljanski pokrajini in s tem v Kraljevini Italiji. Seveda bi bil ta prikaz popolnejši, v kolikor bi razpolagali z arhivom 2. sektorja „Pokrajinske komisije za določitev italijansko-hrvalske meje“ ali pa z arhivom ustrezne hrvalske podkomisije.

Glede na povedano so bile tembolj brezupne skrite želje ustaške Hrvalske, da bo njihova cela Bela krajina in predeli vzhodne Dolenjske na desni strani Krke med Novim mestom in Brežicami.⁷¹

Ob tem naj bo omenjeno, da so ustaški pogledi segali še mnogo dlje od pravkar navedenega, kajti ustaško gibanje je prevzelo pravaške teorije o Slovencih Alpskih Hrvatih. Ustaške težnje po priključitvi delov Slovenije so izvirale iz načrtov, ki jih je eden od ideologov tega gibanja, minister za zunanje zadeve NDH dr. Mladen Lorković, predstavil že v svoji knjigi iz leta 1939 z naslovom *„Narod i zemlja Hrvata“*. V njej je postavil hrvalske meje na zahod do Soče vključno z avstrijsko Koroško, poseljeno s Slovenci.

69 IZDG 146/5.

70 IZDG 144/1 [Avtor je verjetno pozabil pravilno označiti opombi 69 in 70 in ju je nato dal na istem mestu.] Ohranili smo avtorjevo štetje opomb.

71 Franc Pirković, ustni vir.

Razumljivo je, da tako pri Italijanih in še manj pri Nemcih Pavelićeva NDH v teh zahtevah ni naletela na nikakršno razumevanje in ustaši so morali ustaviti kampanjo za priključitev delov slovenskega ozemlja.⁷²

Pred prihodom italijanskih okupacijskih sil, pa tudi še kasneje, ko si je del od hitlerjevske propagande zaslepljenega prebivalstva Dolenjske in Bele krajine želel nemške namesto italijanske okupacije, je začasno obstajala stvarna možnost, da bodo deli teh ozemelj res priključeni nemškemu rajhu. Končno je obveljala meja, ki jo je Hitler določil že v prvi polovici aprila 1941.

Ostaja le grenko dejstvo, da so bile tudi v Beli krajini, zlasti v njenem severnem delu, cele vasi, kjer so se gospodarji, razen posameznikov, podpisali na list papirja s prošnjo Nemcem, naj jih zasedejo. Zato je okrajno glavarstvo v Črnomlju 8. maja 1941 vsem orožniškim postajam poslalo dopis, v katerem jih je seznanilo, da je po odredbi italijanske vojaške komande zbiranje podpisov za priključitev Bele krajine k Nemčiji protizakonito in prepovedano.⁷³

Resnejša nevarnost kot leta 1941, vsaj začasno, je grozila Beli krajini in s tem občini Radatoviči, da bo prišla v okvir nemškega rajha, jeseni 1943, ko je nemški vojski in z njo enotam slovenskih domobrancev med 1. fazo ofenzive „*Wolkenbruch*“ (= prelom oblakov) uspelo zasesti Dolenjsko in Belo krajino. Toda sovražnik je do konca vojne neprekinjeno držal v svojih rokah le nekatere kraje, med njimi Novo mesto in Kostanjevico. Za krajši čas je zasedel tudi Metliko in Črnomelj, kjer je od Nemcev imenovani predsednik pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine general Leon Rupnik vzpostavil okrajno upravo s predvojnimi glavarjem dr. Antonom Svetino. Sovražnik je ostal v Beli krajini le do zgodnjega jutra 9. novembra 1943, ko se je v naglici umaknil v Kočevje. Odtlej pa do konca vojne na tleh Bele krajine, ki je postala osrednje slovensko osvobojeno ozemlje, ni bilo več stalne sovražnikove postojanke.⁷⁴

Nemško – italijanska meja

Sredi aprila 1941 so Nemci zasedli tudi Spodnje Posavje. Povečani okraj oziroma okrožje Brežice, ki mu je bilo priključenih sedem občin ukinjenega okraja Krško, je postalo sestavni del Spodnje Štajerske. Upravljal jo je šef civilne uprave dr. Siegfried Überreither, pokrajinski vodja nacistične stranke (gauleiter NSDAP, Nationalsozialistische deutsche Arbeitspartei = Narodnosocialistična nemška delavska stranka) in državni namestnik za Štajersko. Preostali del okraja Krško, skupaj osem občin: Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje), Šentjernej, Šentrupert, Mokronog, Tržišče, Trebelno in Škocjan, je bilo

⁷² Vladimir Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, 2, Rijeka 1981.

⁷³ IZDG 146.

⁷⁴ Anton Štampohar: *Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941 – 1945*, Novo mesto 1975; IZDG 146/1.

vključenih v Ljubljansko pokrajino.⁷⁵ Meja med nemškim in italijanskim okupatorjem na desnem bregu Krke pod Gorjanci je tekla po občini Sv. Križ (Podbočje) v okraju Krško tako, da so bile vasi Znanovce, Brezovica, Trebelnik in Premagovce na italijanski, vasi Vrhovska vas in Vinji vrh ter ostale pa na nemški strani. Pri tem je bila prizadeta šola v Bušči vasi, ki je z njo izgubila vasi Brezovica, Trebelnik in Premagovce. Tudi vas Čedno ali Gramci, danes Čedem, iz tega šolskega okoliša, a iz občine Čatež ob Savi v okraju Brežice, je bila priključena k NDH. Ravno na območju po pridelovanju cvička znane Gadove peči nasproti hrvatske Stojdrage je bila tromeja med nacistično Nemčijo, fašistično Italijo in ustaško NDH.⁷⁶

Italijani so se morali zadovoljiti s to mejo, čeprav jim je dajala manj kot so pričakovali, a več glede na stanje, kakršno je v tem delu Dolenjske vladalo od začetka maja do prve polovice junija 1941. Že pred tem, 22. aprila zvečer, je neki nemški kapetan v mestni hiši proglasil priključitev Novega mesta k nemškemu rajhu. Odstavili so župana in imenovali novega, toda že naslednji dan dopoldne so Italijani zasedli nemško hišo in razveljavili nemški ukrep.⁷⁷

Popoldne 1. maja se je v Kandiji zbralo nekaj sto s strani pronemških agitatorjev nahujskanih prebivalcev podgorskih vasi, nekateri so nosili nacistične zastave s kljukastim križem, z namenom, da vdrejo v mesto in izropajo trgovine. Pred mostom preko Krke so jih Italijani zaustavili.⁷⁸

Komandant 11. armadnega korpusa general Mario Robotti je o tem še isti dan obvestil pešadijsko divizijo „Isonzo“ v Kočevju in ji ukazal, da z enim bataljonom nemudoma zasede Novo mesto in ga varuje. Očividec dogajanja, komandant III. skupine alpincev „Valle“ polkovnik Alarico Bruzzone, je v poročilu poveljstvu 11. armadnega korpusa zapisal:

„Ko sem prispel v Novo mesto, sem našel vse trgovine zaprte. Na trgu so močno demonstrirali kmetje in le malo južneje od potoka proti Gotni vasi so bile številne zastave s kljukastim križem.

V sredini trga je bila skupina morda deset mož nemške akcijske čete z nekaj vozili, kakor tudi en naš orožniški stražmojster z majhno skupino orožnikov in okrog petdeset vojakov železniške milice.

Nobenega nereda ni bilo, razen omenjenega zbiranja ljudi. Vprašal sem orožniškega stražmojstra, kaj se je zgodilo. Poročal mi je, da so ta shod izzvale nemške akcijske čete.

75 Tone Ferenc: Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli, Krško skozi čas 1477 – 1977, Krško 1977.

76 Kronika osnovne šole Bušča vas. [Tipkan prepis kronike hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

77 Frančiškanska kronika Novo mesto. [Kroniko hrani frančiškanski samostan Novo mesto.]

78 Isto kot op. 77.

Nato sem vprašal majorja nemške akcijske čete, kakšen je namen te demonstracije. Le-ta mi je sporočil, da so novačili nemške elemente na tem območju, ki si želijo Nemčijo.

Zdi pa se, da je bilo omenjenih elementov zelo malo. Eden je bil na trgu z njimi. Oblečen je že bil v uniformo akcijske čete.

Za nekaj trenutkov sem se ustavil na trgu in izmenjal nekaj vljudnostnih fraz z majorjem. Nato sem se odpeljal z avtom; prečkal sem ves shod tako na trgu kot tudi onkraj mostu. Napotil sem se na pregled skladišč z municijo in se nato vrnil. Ob povratku se je demonstracija premaknila s trga na območje južno od mostu ...

Po ukazu tega poveljstva je bil odrejen skladiščem municije v Novem mestu stražarski vod stotnije v Trebnjem.

Iz izjave poveljujočega oficirja izhaja, da so od trenutka, ko so bila odkrita skladišča pa dokler ni bila postavljena straža, odpeljali nekaj materiala in municije; zdi se, da z nemškimi tovarnjaki. Enako informacijo smo dobili od civilistov⁷⁹.

Dan pozneje so oddelki nemškega 72. rezervnega policijskega bataljona po navodilu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Überreitherja na Dolenjskem zasedli poleg že navedenih občin iz krškega okraja še občine Mirna, Št. Peter (Otočec), Šmarjeta, Bela cerkev, Orehovica in Brusnice iz novomeškega okraja ter občino Sv. Križ (Gabrovka) pri Litiji iz okraja Litija. Dejansko so se zajedli celo v dele občin Trebnje, Mirna peč in Šmihel – Stopiče. Pri tem so jim pomagali posamezni domačini, ki so ponoči premeščali nemške mejne oznake v škodo Italijanov. Še 18. maja 1941 so nemški vojaki na prošnjih domačinov prinesli mejne oznake, šlo je za napis „*Deutsches Reich – Grenzkriegsgebiet*“ (Nemška država – mejno vojno območje) in zloveščo parolo „*Ein Volk – ein Reich – ein Führer*“ (En narod – ena država – en vodja), ponekod pa so bile tudi table z napisom „*Deutsches Reichsgebiet*“ (nemško državno ozemlje) do potoka pod Gorenjimi Kamencami, na njivo pri Avbarjevem mlinu in do lesenega mostu med Potočjo vasjo in Dolenjimi Kamencami.

Ohranjeni nemški zemljevidi tega dela Dolenjske kažejo, da so Nemci na njih že potegnili mejno črto, ki je tekla južno od Moravč v litijskem okraju, mimo Brezovice in Gomile v občini Mirna, med Mirno pečjo in Hmeljnikom, med Mačkovcem in Novim mestom, med Veliko in Malo Cikavo proti vzhodu na Gorjance.⁸⁰

Ob tem so Italijani pokazali popolno nemoč. To je razvidno tudi iz poročila poveljnika 23. pehotnega polka „Como“ polkovnika Cosima Bertaccija, ki je 3. maja

79 IZDG 656/4.

80 IZDG 150P14; Spominska knjiga deklške Marijine družbe v Prečni, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Tega gradiva v Dolenjskem muzeju ne hranijo in ga je avtor najverjetneje našel v kakšnem drugem arhivu.]

s spremstvom obiskal Šentjernej in Kostanjevico. Poveljnik divizije „Isonzo“ general Federico Romero je njegovo poročilo posredoval poveljniku 11. armadnega korpusa generalu Robottiju, le-ta pa je še isti dan poveljstvu II. italijanske armade brzojavil:

„Št. 02/4486. Poveljstvo divizije `Isonzo` poroča, da je polkovnik Bertacci po ustni zapovedi tega poveljstva odšel danes v Šentjernej, da se s poveljnikom nemških čet sporazume o njihovi izpraznitvi kraja. Našel je kraj zaseden po nemškem oddelku, ki mu je poveljeval podčastnik. Bil je ta tudi nemški stotnik, ki je rekel, da je poslan od svojega poveljstva, in mu trdno zagotavljal, da je poveljstvo 2. nemške armade izdalo ukaz za izpraznitev in da se bodo čete umaknile 5. ali 6. (maja). Polkovnik Bertacci je potem nadaljeval pot v Kostanjevico, da bi videl prostore, v katere se bo vselil bataljon njegovega polka. Tudi ta kraj je našel zaseden po četi nemških vojakov, ni pa govoril z nikomer z ozirom na zgoraj omenjeni razgovor in dobljena zagotovila. Ko se je na poti v Novo mesto vračal skozi Šentjernej, se mu je približal podčastnik, poveljnik tamošnjega oddelka, in mu izjavil, da je treba po sporočilu krajevnega političnega komisarja, ki sprejema ukaze naravnost iz nemške državne pisarne (tj. od Hitlerja samega, o.a.), imeti to zemljo za nemško in da morajo zato nemške čete ostati na mestu. Podčastnik je rekel, da bo njegov oddelek poslušal naročilo civilnega komisarja in ne bo zapustil kraja. Naročil sem poveljstvu divizije `Isonzo`, naj ne vztraja na ponovni zasedbi omenjenih krajev in pričakujem navodil. General Robotti“.

Čez tri dni – tedaj šele se je omenjena mejna črta približala Novemu mestu – je general Robotti poslal poveljstvu II. armade poročilo generala Romera in ugotovitve njegove obveščevalne službe:

„Včeraj ob 16. uri sem prišel v Novo mesto, prijazno sprejet od oblasti in prebivalstva. Polkovnik Bertacci javlja, da so se nemške čete razširile na diviziji določenem ozemlju vse do sledečih krajev: Št. Peter (Otočec), Ratež, Gabrije. Karton z označbo `Nemško ozemlje` je bil včeraj premaknjen od tam, kjer je stal, do vzhodno od Rateža.

Nemški častniki, dodeljeni za določitev meje, so polkovniku Bertacciju zatrдили, da bo razmejitvena črta z nemškim ozemljem potegnjena po teh krajih. Romero. –

Druga poročila divizije `Isonzo` javljajo, da je nemška zasedba vzhodno od Novega mesta dosegla kraje Mačkovec, Smolenja vas, Cikava, kjer so se naše patrulje srečevale z nemškimi, ki so postavljale table z napisom `Nemško ozemlje`. –

Civilni komisar (dr. Ottone Griselli, o. a.) mi s svoje strani javlja, da Nemci na tem ozemlju in posebno okoli Šentjerneja nadaljujejo s smotnim plenjenjem vsake vrste, da bomo našli to ozemlje, ko ga bomo zopet zasedli, oropanega vseh zalog. Z ozirom na zgoraj povedano in ker se temu poveljstvu dodeljeno ozemlje razteza vse do Brežic in Samobora z izključitvijo teh dveh mest samih, prosim, da pospešite odločitev o naši zasedbi. General Robotti“.⁸¹

Mejna zapora pri Cikavi na cesti Novo mesto–Šentjernej je stala pred Hrenovo hišo na desnem bregu potoka Šajser. Šajser! Nomen est omen (Ime je znamenje), pravi latinski pregovor (der Scheisser – drekač, usrane). Verjetno nikjer v Evropi niso Nemci postavljali meja svojega tisočletnega rajha v krajih ali ob vodah s tako pomenljivim imenom.

Da so resno računali z zasedbo Italijanom dodeljenega dela Dolenjske, pričajo tudi dovolilnice, ki so jih izdajali za prestop „nemško – italijanske meje“ celo osebam s tega samovoljno zasedenega ozemlja. Tudi za prestop meje pri Šajserju! Tako je Leonu Korošču, sodnemu pripravniku pri okrajnem sodišču v Kostanjevici, občina Kostanjevica dne 15. maja izstavila priporočilo za izdajo prepustnice za potovanje v domače Novo mesto. Naslednji dan mu je urad političnega komisarja v Brežicah, pooblaščenec za občo upravo v Krškem, izdal prepustnico, overovljeno z žigom šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, naslednje vsebine:

„Korošec Leon... je upravičen prestopiti nemško – italijansko mejo. Prepustnica velja tako za pot tja, kakor tudi nazaj. Utemeljitev: nujna družinska zadeva. Veljavnost: 18. – 20. maj 1941“.

Leon Korošec je po prestopu „meje“ pri Šajserju ostal v Novem mestu.⁸²

Načrtovana stalnost zasedbe so Nemci dokazovali tudi z drugimi ukrepi. Uvedli so policijsko uro, prepovedali sestanke, širjenje časopisov in periodičnih publikacij, obenem pa razširjali svoj list „Štajerski gospodar“. Na Mirni in v Šentrupertu so izplačevali predjem upokojencem in orožnikom. Celu učiteljem v Št. Petru (Otočcu) so potem, ko jim je bilo ukazano, da se morajo pokoravati nemškemu rajhu, dali pa 20 mark plače.

V nekaterih krajih so izvedli popis prebivalstva, ki so ga gestapovci istočasno klasificirali, tako v Šentrupertu, Škocjanu, Šmarjeti, Mokronogu in Št. Petru (Otočcu). Ljudje so bili razvrščeni v tri skupine: v 1. Nemci, v 2. osebe, ki so bile za Nemce, in v 3. osebe, predvidene za izselitev.

81 Janko Jarc: Kostanjevica in njena okolica v času narodnoosvobodilne vojne, Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja, Kostanjevica 1953.

82 Leon Korošec, osebna mapa, arhiv oddelka NOB Dolenjskega muzeja Novo mesto. [Leon Korošec, osebna mapa. Hrani: Dolenjski muzej Novo mesto, zbirka osebnih dokumentov.]

V nasprotju z Italijani so Nemci prepovedali poučevanje v slovenskem jeziku in ponekod so dovolili poučevanje le dečkov v nemškem jeziku. Poleg materialnih dobrin so načrtno plenili slovenske knjige, trgovcem in obrtnikom pa ukazali, da izobesijo table z nemškimi napisi.⁸³

V noči na 10. junij 1941 so se Nemci umaknili za mejno črto, ki jo je Hitler določil 12. aprila v svojih navodilih o razkosanju Jugoslavije. Mejna črta na Dolenjskem je bila umetna tvorba, saj je upoštevala le strateške razloge (zaščita zasavske proge!). Na tej črti v preteklosti ni bilo ne državnih ne pokrajinskih ali upravnih in še manj narodnostnih meja.⁸⁴ Od 10 do 15 km južno od Save je sekala dolenjske griče in šla južno od Trebeljevega in Liberge, severno od Sv. Križa (Gabrovka), južno od Šentjanža, severno od Krmelja, Tržišča in Telč, zahodno od Bučke in severno od Zameškega ter po Krki severno od Kostanjevice in Sv. Križa (Podbočje) proti Gadovi peči po že omenjeni črti.

Da omemba Brežic in Samobora v Robottijevem poročilu ni bila brez osnove in so Italijani resno računali na priključitev delov Krškega polja, je razvidno tudi iz odredb Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Graziolija z dne 9. maja 1941. Z njimi je bilo ozemlje krškega in brežiškega okraja, ki naj bi bilo po njihovih pričakovanjih vključeno v Ljubljansko pokrajino, začasno dodeljeno novomeškemu okraju in podrejeno okrajnemu načelstvu v Novem mestu.

Občina Bučka ter v Ljubljansko pokrajino spadajoči deli občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem in Raka ter katastrski občini Mršeča vas iz občine Škocjan in Veliko Mraševo II iz občine Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici iz krškega okraja in občini Čatež in Velika Dolina iz okraja Brežice so bile začasno priključene sodnemu okraju Kostanjevica. Poleg tega so bile občine Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici, Šentjernej in Bučka ter v Ljubljansko pokrajino spadajoči deli občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem, Raka, Čatež in Velika Dolina začasno priključene davčnemu okraju Novo mesto.⁸⁵

V začetku julija 1941 je bil občini Škocjan dodeljen kraj Jerman vrh iz občine Bučka, občini Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici pa katastrska občina Veliko Mraševo I iz občine Cerklje ob Krki.⁸⁶

Nemško – italijanska razmejitvena komisija, ustanovljena z državno pogodbo 8. julija 1941, je še v istem letu ob mejni črti napravila le nekaj manjših popravkov. Med drugim je bil ob koncu oktobra 1941 del kraja Stražberk, skupaj pet hišnih števil, iz občine Št. Janž (Šentjanž) priključen Ljubljanski pokrajini in pripojen občini Tržišče.⁸⁷

83 Anton Štampohar: Leto 1941 na Dolenjskem, rokopis. [Anton Štampohar, Leto 1941 na Dolenjskem, tipkopis. Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

84 Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976.

85 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 10. maj 1941.

86 Isto kot op. 85; 53. kos, 2. julij 1941.

87 isto kot op. 84; Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 87. kos, 29. oktober 1941.

Iz navedenega sledi, da se italijanske želje po priključitvi občine Bučka in delov občin Cerklje ob Krki, Leskovec pri Krškem, Raka, Čatež in Velika Dolina ter katastrskih občin Veliko Mraševo II in Veliko Mraševo I k Ljubljanski pokrajini, niso uresničile.

Nemška zasedba dela Dolenjske v začetku maja je imela za posledico, da se naredbe, ki jih je izdal Civilni komisar za slovensko ozemlje, zasedeno po italijanski vojski, oziroma Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, v občinah na tem območju niso izvajale. Zato je Visoki komisar Grazioli 4. oktobra 1941 odredil, da se vse naredbe, kakor tudi vsi drugi predpisi splošnega značaja, razširjajo na občine Št. Peter (Otočec), Orehovica, Brusnice, Šmarjeta, Bela cerkev, Mirna, Šentjernej, Kostanjevica, Sv. Križ (Podbočje) pri Kostanjevici, Škocjan, Tržišče, Mokronog, Trebelno, Šentrupert, Št. Vid pri Stični, Veliki Gaber, Primskovo in Sv. Križ (Gabrovka) pri Litiji.⁸⁸

Kljub zastraženosti nemško – italijanske meje, zlasti z nemške strani, so z nemškega zasedbenega ozemlja prišli v Ljubljansko pokrajino mnogi begunci, s čimer so se izognili izgonu z domače zemlje. Prenekateri so tajno prekoračili mejo pri današnjem Podbočju pri Kostanjevici, kjer so jim, kakor še nekatera županstva v novomeškem okraju, pomagali tako, da so jim izdajali lažne domovnice.⁸⁹

Nemško-hrvatska meja

Do manjše spremembe predvojne banovinske meje in to v korist NDH je prišlo edino na dveh predelih in sicer v tedanji občini Čatež ob Savi in občini Velika Dolina iz okraja Brežice.

Vas Čedno iz občine Čatež ob Savi je pred vojno štela okrog 30 prebivalcev. Razlog za priključitev k NDH je viden že v njenem drugem imenu Gramci, ki ga je nosila po prevladujočem priimku Gramc; tako so se pisali vaščani hrvatskega porekla.^{90 91}

Takoj po svojem prihodu v Spodnje Posavje so Nemci po vnaprej izdelanih seznamih narodnostno zavednih Slovencev, pripravili so jih domači kulturbundovci, z avtobusi odpeljali 226 ljudi preko hrvatske meje pri Bregani. V bližini Samobora so morali izstopiti. Prepovedali so jim vrniti se na domove. To so bili prvi izgnanci iz Spodnjega Posavja, prepuščeni samim sebi, saj jih hrvatskim oblastem sploh niso predali. Nekateri od njih so odšli na italijansko zasedbeno ozemlje. Joža Kerin, profesorica na meščanski šoli v Brežicah, se je vrnila v rojstni Sv. Križ (Podbočje).⁹²

88 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 80. kos, 4. oktober 1941.

89 Franc Kerin, življenjepi v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG. [SI AS 1871, Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju, 1918–2007, škatle 27–32.]

90 [Avtor ni zapisal vsebine opombe.]

91 Milan Strojcin, ustni vir.

92 Stanko Škaler: Posavje v letu 1941, Izdal in založil Posavski muzej Brežice; Joža Kerin, življenjepi v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG.

Na spremembo nemško-hrvatske meje v sosedstvu občine Velika Dolina in novoustanovljene občine Bregana iz okraja Samobor je vplivalo več dejavnikov. Hrvatska je pričakovala, da bo dobila tudi območje gradu Mokrice. Pri tem se je sklicevala na zgodovino gradu. V Valvasorjevi dobi je bil njegov lastnik hrvatski ban Nikolaj grof Erdödy, pred vojno pa zagrebška nadškofija. V tem niso uspeli, saj so Nemci na grad prenesli sedež občine; župan je postal upravnik graščine, kulturbundovec. Poleg tega je bila v njem vse do konca leta 1944 šola Hitlerjugend.

Svojim ustaškim zaveznikom so Nemci ugodili le v toliko, da so jim odstopili vasi Bregansko selo, Jesenice (razen žage), Novo vas (razen štirih hiš), Obrežje in dve hiši iz vasi Rajec, ki sta stali na samem okoli 500 m južno od vasi.⁹³ Po podatkih občine Bregana iz srede januarja 1942 je v njih živelo nad 620 ljudi.⁹⁴ Mejni odsek so Nemci kasneje utrdili in zaminirali.

Enako kot nemško – italijansko mejo v Sloveniji je Hitler tudi nemško – hrvatsko mejo vnaprej določil sam. Prvi okvirni dogovor o določevanju meja med Nemčijo in NDH je bil podpisan 13. maja 1941 na sestanku v Zagrebu; podpisniki so bili dr. Mladen Lorković in general Avgust Marić za hrvatsko ter nemški poslanik v NDH Siegfried Kasche in Kurt von Kamphofener za nemško stran.⁹⁵

Na sestanku 17. junija so se sporazumeli tudi o razmejitvi pri Bregani, tj. o priključitvi imenovanih vasi k NDH. Razmejitev na kraju samem je bila izvršena avgusta istega leta in na to območje je prišla hrvatska vojska.⁹⁶

Priključene vasi so spadale pod nadzor žandarmerijske postaje Grdanjci, v cerkvenem pogledu pa pod župnijo Prigorje. Otroci so obiskovali šolo v vasi Lug.⁹⁷

Priključitev ozemlja, velikega okoli 10 km², je imela tudi nasprotnike. Večina prebivalstva, ki je že ob razpadu Jugoslavije s simpatijami sprejela nemške „odrešitelje“, je šla celo protestirat na občino v Mokrice.⁹⁸

Po eni od razlag naj bi Nemci odstopili te kraje v zameno za predele, ki so si jih vzeli od NDH ob Dravi pri Varaždinu. Po drugi so si za priključitev pri Hrvatih prizadevali posamezniki, ki so slutili, da bodo Nemci izseljevali obmejni pas in ravno s priključitvijo naj bi se rešili izgnanstva. Med njimi sta bila dr. Brlić, ki je kot priseljenec živel v novozgrajeni hiši na Jesenicah, in gostilničar Kalin z Obrežja, kasnejši sodelavec narodnoosvobodilnega gibanja.⁹⁹

93 Kronika osnovne šole Velika Dolina; Ferdo Munič, ustni vir.

94 Arhiv Hrvatske, fond Kotarska oblast Samobor. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941–1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

95 Zbornik XII/1 – 27.

96 Arhiv Hrvatske, fond Mednarodne pogodbe NDH; Kronika osnovne šole Velika Dolina. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941–1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

97 Isto kot op. 94.

98 Kronika osnovne šole Velika Dolina. [Prepis (rokopis) iz šolske kronike za obdobje 1941–1945 hrani Dolenjski muzej Novo mesto.]

99 Zdravko Dizdar in Ferdo Munič, ustni vir.

Ko so Nemci s plakati, datiranimi z 20. oktobrom 1941, razglasili izselitev slovenskega prebivalstva v Spodnjem Posavju, so posamezniki iz občine Velika Dolina zbežali na Hrvatsko. Med njimi je bil tudi upravitelj šole v Veliki Dolini Zdenko Dolinar z družino, ki se je zatekel k sorodnikom. Spomladi 1942 se je zaposlil kot učitelj v Hercegovini, jeseni istega leta pa je bil premeščen v Grdanjce. Ko so partizani konec januarja 1944 prizadejali Nemcem hude izgube na Vratniku nad Grdanjci, so aretirali nad 50 ljudi. Učitelj Dolinar je bil obsojen na smrt, a je bil s še enajstimi tovariši odpeljan v koncentracijsko taborišče Buchenwald. Preživeli so le trije; učitelj Dolinar se je vrnil v Veliko Dolino v drugi polovici julija 1945.¹⁰⁰

Prebivalci občine Velika Dolina so bili v prvih dneh novembra 1941 izseljeni v Nemčijo. Na svojih domovih so ostali le redki, tako Lončarič iz vasi Rajec, ker je bil hrvatski državljan. Tudi družina Hribar iz ene od štirih hiš iz vasi Nova vas, ki so prišle pod Nemčijo, je ostala, ker je bil gospodar rojen na Hrvaškem.¹⁰¹

Posamezniki iz vasi, priključenih Hrvatski, so preko meje prihajali na bližnje izseljeno območje tudi z nepoštenimi nameni. Ropali so premoženje izgnancev in izsekavali njihove gozdove.¹⁰²

Čeprav je bila nemško –italijanska državna meja na Dolenjskem in nemško –hrvatska meja ob Bregani natančneje določena že jeseni 1941, so razmejitvene komisije delovale na terenu še v letu 1942. V sredo 13. maja 1942 je razmejitvena komisija delovala v Gadovi peči. Zbrani so bili predstavniki Nemčije, Italije in Hrvatske. Toda to je bil že čas, ko je bil komaj ustanovljeni Gorjanski bataljon, razdeljen na tri čete, ne le gospodar Gorjancev, temveč je že napadal sovražnika v dolinskih vaseh in neposredni bližini njegovih postojank. Tako je desetina 1. ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona pri Dobah, kakšen kilometer pred Kostanjevico popoldne 22. maja 1942 iz zasede napadla italijansko – nemško razmejitveno podkomisijo, ki je prihajala iz Novega mesta in jo je spremljajo vojaštvo na kamionih. V ostrem spopadu partizani niso utrpeli izgub, Italijani pa so poročali o dveh mrtvih in štirih ranjenih oziroma o treh mrtvih in treh ranjenih vojaki. Župnik Andrej Zupanc iz Sv. Križa (Podbočja) je v svoj vojni dnevnik za ta dan zapisal:

„... popoldne so komunisti med Dobami in Prekopo ubili 3 italijanske vojake in jih 15 ranili. Za en škaf krvi (je) na cesti videl Venetov (fant)“.¹⁰³

100 Isto kot op. 98.

100a Isto kot op. 98 in 76 [Avtor opombe v besedilu ni označil.]

101 Vida Godec in Ferdo Munič, ustni vir.

102 Isto kot op. 98.

103 Zbornik VI/3 – 136; Dnevnik Andreja Zupanca, [Vojni dnevnik svetokriškega župnika Andreja Zupanca (1941–april 1944). Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

Iz dogajanja ob meji

Italijani, Nemci in ustaši so šteli mejo za nekaj stalnega. Že v začetku junija 1941 je bila na železniški postaji v Metliki odprta mejna podružnica oddelka ljubljanske carinarnice. Na Hrvaško je bilo dovoljeno nesti do 2000 din ali 250 lir po osebi, ob vrnitvi pa enako število lir, toda nobenih dinarjev.¹⁰⁴

Prestop meje je bil možen le s potnim listom. Dne 31. marca 1942 je morala Rozi Čučnik iz Orehovca pri Kostanjevici, ki je potovala iz Karlovca, kjer si je od junija 1940 služila kruh, na postaji v Metliki izstopiti, ker ni imela vstopnega vizuma italijanskega konzulata v Zagrebu. Zaslišali so jo in morala se je vrniti v Karlovac. Del njene prtljage je vlak odpeljal in jo je dobila nazaj kasneje, toda iz na silo odprtega kovčka so bile vzete nekatere stvari v vrednostni nad 1000 lir, ročne torbice z denarjem, šlo je za okoli 1000 lir in 1000 kun, pa sploh ni dobila. Zaradi tega se je pritožila civilnemu komisarju v Novem mestu, ki je njen primer odstopil v reševanje okrajnemu glavarstvu v Črnomlju.¹⁰⁵

Državna meja je povzročala težave tudi posestnikom, ki so imeli zemljišča v sosednji državi. Župan občine Metlika okolica Josip Nemanič je sredi avgusta 1941 Visoki komisariat v Ljubljani seznanil, da je v občini 15 posestnikov, ki imajo vinograde v hrvatski Vivodini tri do štiri km od meje. Za njeno prehajanje, ko gredo na delo, jim je policijski komisariat v Metliki izdajal začasna dovoljenja. Zaradi bližajoče se trgatve si je občina hotela izposlovati nekaj stalnih dovoljenj, ki bi zaradi varovanja pred krajo veljala tudi za nočni čas ... Nekateri hrvatski posestniki so izjavljali, da slovenski lastniki pridelka ne bodo smeli odpeljati na svoje domove. Župan je Visokemu komisariatu predlagal, naj pri hrvatskih oblasteh doseže, da jim bodo dovolili varovati svoje vinograde tudi ponoči, kakor tudi, da bodo lahko nemoteno trgali in odpeljali pridelek. V nasprotnem primeru bodo gospodarsko preveč prizadeti, saj je njihovo življenje v veliki meri odvisno od pridelka v vinogradih.

Italijanske oblasti hrvatskim posestnikom, ki so imeli zemljišča na slovenski strani, niso delale nobenih težav in so lahko pridelke s svoje lastnine nemoteno odvažali na Hrvaško.¹⁰⁶

Dobro leto pozneje, 20. septembra 1942, je komisar te občine preko okrajnega glavarstva v Črnomlju v dopisu občini Vivodina navedel, da so vaščani Vivodine in okoliških vasi ob likvidaciji posestnika Antona Repovža z Božakovega samo v njegovem vinogradu naredili škode za okoli 10 hl vina. Občino je pozval, da samo oceni prizadejano škodo in poskrbi, da bo poravnana. V nasprotnem primeru, so sklenili, bodo zaplenili hrvatske vinograde v občini v višini povzročene škode.¹⁰⁷

104 Jutro, 9. junij 1941.

105 IZDG 142/2.

106 IZDG 146/2.

107 IZDG 144/2.

Težave s prehajanjem meje so imeli tudi prebivalci hrvatskih vasi nasproti Krasinca in Gribelj, ki so imeli zemljišča na območju Krasinca v občini Gradac. Zaradi tega je hrvatsko poslaništvo posredovalo v Rimu, nakar je bilo občini Gradac junija 1942 naloženo, da izdela seznam hrvatskih državljanov. Iz njega je razvidno, da je bilo 15 lastnikov, predvsem iz Pravutine in Pake, ki so imeli gozdove, travnike, njive ali stelnike v tej občini.¹⁰⁸

Slovenci iz občine Bregana so nemško – hrvatsko mejo z dovolilnicami lahko prestopali na Jesenicah, toda zemlje niso smeli obdelovati.¹⁰⁹

Na meji je prihajalo tudi do incidentov in tekla je nedolžna kri. Prvega dne februarja 1942 sta Jože Primožič in Anton Žugelj z Otoka pri Podzemlju na Kolpi pri vasi lovila divje race. Pri tem jih je iznenadila patrulja mejnih miličnikov in agentov javne varnosti. Po njihovem poročilu so jima ukazali, ker so menili, da skušata preko zaledenele reke na Hrvaško, naj se zaustavita. Ker tega nista storila, so streljali. Primožič je bil ranjen, Žugelj ubit; sodno zdravniški ogled je opravilo okrajno sodišče v Metliki. Po izpovedi ranjenega Primožiča, ki se je zdravil v novomeški bolnišnici, so ju Italijani ujeli, jima pregledali osebne dokumente, nakar so jima na samotnem kraju ukazali, naj stečeta preko Kolpe. Ker sta se obotavljala, so vanju namerili puške. Komaj sta dobro stekla, že so sprožili in Žugelj je obležal s prestreljeno glavo.¹¹⁰

Na neoborožena domačina sta streljala mejna miličnika Argeo Doda in Emilio Colotto. Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ju je na seji 16. oktobra 1944, kakor tudi poveljnika IV. Legije mejne milice „Monte Nevoso“ Cesara Mezzano, ki je v poročilu prikril dejstvo umora, proglasila za vojne zločince.¹¹¹

Pet dni zatem je prišlo do streljanja pri Krasincu. V nočnih urah je italijanska patrulja, ki je kontrolirala mejo, zapazila, da nekdo prihaja preko Kolpe. Postavili so zasedo in ko je civil na konju prišel na italijansko stran, so mu ukazali, da se zaustavi. Namesto tega se je pognal nazaj na Hrvaško. Za njim so streljali, toda smrtno so zadeli hrvatskega stražarja.¹¹²

Dne 12. marca sta dva ustaša iz postaje Sošice prišla v občino Radatovići in okoli 250 m od meje aretirala kmeta Marka Stankoviča, italijanskega državljana. Zaplenila sta mu sani in dva vola ter ga odpeljala na žandarmerijsko postajo v Kostanjevcu.¹¹³

Do meddržavnega zapleta je prišlo po uboju Daniela Kordića, ki ga je 15. aprila 1942 ubila skupina 4 ali 5 italijanskih vojakov s štirimi strelji okoli 200 m od njegovega

108 IZDG 144/2.

109 Dopis Martina Bajca z dne 11. marca 1982, [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

110 Zbornik XIII/1 – 36; arhiv Belokranjskega muzeja Metlika, mapa 277; Ivo Pirkovič: Prisega mrtvemu bratu, Dolenjski list, št. 32 in 33, leto 1951.

111 IZDG 454/2.

112 IZDG Zbornik XIII/1 – 36.

113 IZDG 144.

doma v vasi Cvjetiše. Na polju so ga pustili do drugega dne, ko ga je našel njegov brat in ga pokopal.

Zaradi uboja je konzulat Nezavisne države Hrvatske v Ljubljani od Visokega komisarja Grazilija terjal, da uboj raziščejo in mu o izidu poročajo. Grazilo je za to zadolžil civilnega komisarja v Črnomlju. Obenem mu je naročil, da vzpostavi zvezo s komando divizije „Isonzo“ in sporoči, ali je bil ubiti Kordić državljani NDH oziroma državljani nekdanje Jugoslavije in sedaj Italije.

O državljanstvu ubitega je poročala občina Radatovići. Kordić je bil hrvatski državljani, ki se je točno mesec dni pred ubojem priženil iz občine Sošice, okraj Jastrebarsko. Mejo je prestopil ilegalno.

Iz poročila divizije „Isonzo“ z dne 17. aprila 1942 izhaja, da je italijanska vojska 15. aprila izvajala čiščenje zemljišča v smeri Radovica–Suhor–Jugorje–Krvavi kamen–Cetošić (Cvjetiše)–Radovica. Iskali so partizane, ki naj bi jih bilo po netočnih podatkih 60, vodil pa naj bi jih dr. Alojz Mihelčič. Dejansko je bilo tedaj v taborišču nad Jugorjem le 7 belokranjskih partizanov, na Žumberku pa nobenega.

Ženi ubitega, Mari Kordić, je okrajni civilni komisar že v maju 1942 izplačal denarno podporo.¹¹⁴

Narodnoosvobodilno gibanje na obravnavanih območjih

Ob doslej povedanem velja omeniti, kakšen je bil odnos slovenskega in hrvatskega narodnoosvobodilnega gibanja do mejnega vprašanja, oziroma, kakšen je bil njun odnos do oze- melj, spornih za italijanske, nemške in hrvatske zaveznike. Ne da bi na tem mestu pose- bej utemeljevali, velja, da mejnega vprašanja za njiju sploh ni bilo. Slovenske in hrvatske partizanske enote so na širšem območju Gorjancev–Žumberka in ob reki Kolpi napadale sovražnika in domače izdajalce ne oziraje se na narodnostne, nekdanje upravne ali obstoječe državne meje.

Glede na zgodnejše začetke organizirane vstaje v belokranjskem okrožju Osvobo- dilne fronte so bili prvi netilci odporniške misli v občini Radatovići aktivisti OF z met- liškega dela Bele krajine in posamezniki iz novomeškega okrožja. Po prijateljskih vezah in poznanstvu je Jože Rakoše iz Gabrja v novomeškem okrožju vzdrževal stike z Milko in Pavlom Gajskim, Juretom Sekulićem v Doljanah, Dragotom Rajakovićem v Dučičih, Markom Smiljanićem v Radatovićih in drugimi ter z njimi obravnaval vlogo in pomen Osvobodilne fronte.¹¹⁵

Pri organiziranju odpora so spomladi 1942 sodelovali borci partizanskih enot z obeh strani Gorjancev: Gorjanskega in Belokranjskega bataljona. Sredi tega leta, ko so

114 IZDG 143/2.

115 Jože Rakoše, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, [SI AS 1871, Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodnoosvobodilnem boju, 1918–2007, škatle 27–32.]

na celotnem območju Žumberka pričeli operirati hrvatski partizani, katerih dejavnost je usmerjala Zagrebska ali II. operativna cona Hrvatske, je bilo med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem že sporazumno dogovorjeno, da občina Radatovići sodi pod pristojnost slednjega. Dotlej so prebivalci te in drugih občin na Žumberku vstopali med belokranjske partizane, zatem v hrvatske partizanske enote, kamor so se vključevali tudi posamezniki iz severnih predelov Bele krajine.¹¹⁶

Vojaške, zlasti pa politične razmere za razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Žumberku, so se pričele močno izboljševati na prehodu v jesen 1942. V ta čas sodi tudi obisk Iva Lola Ribarja, člana politbiroja CK KP Jugoslavije in člana vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije na osvobojenem ozemlju Žumberka, ki je reorganiziral štab II. operativne cone.¹¹⁷ Velik delež pri spreminjanju odnosa prebivalstva do vstaje so imele enote, poslane na pomoč žumberškim partizanom: 1. kordunaška NOU brigada Hrvatske, 1. proletarski NOU bataljon Hrvatske in v novembru 1942 13. NOU brigada Hrvatske „Josip Kraš“. Zaradi pomanjkanja terenskih političnih delavcev je zaostajal razvoj političnih organizacij. Še v začetku oktobra 1942 organizacije Narodnoosvobodilne fronte, ženske in mladinske organizacije niso obstajale, bilo je le nekaj narodnoosvobodilnih odborov. Možnosti za mobilizacijo ni bilo, medtem ko sta imela bataljon „Josip Kraš“ in 1. proletarski bataljon viške orožja, zaradi česar je politični komisar II. operativne cone glavni štab NOV in PO Hrvatske prosil za okrepitev z mladinci s Korduna.¹¹⁸

Pravi preobrat v odnosu do partizanske vojske in narodnoosvobodilne organizacije je nastopil po velikih bojih in zmagah nad sovražnikom. Mednje sodijo štiridnevni boji 1. proletarskega bataljona v sodelovanju s 1. bataljonom Vzhodnodolenjskega odreda na območju vasi Radatovići, Badovinci, Visoče in Kordići v prvi polovici oktobra 1942, zlasti pa uničenje belogardistične in italijanske postojanke na Suhorju konec novembra in zavzetje Krašića sredi decembra 1942 s strani 13. hrvatske in v sodelovanju Cankarjeve brigade. Tako je okrožnemu komiteju KP Hrvatske za Puklje s pomočjo narodnoosvobodilnih odborov v občini Radatovići uspelo mobilizirati nad 80 mladincev, v glavnem iz te občine. Za 64 mladincev, ki so ji bili dodeljeni, je štab 13. udarne narodnoosvobodilne proletarske brigade „Rade Končar“ organiziral vojaško – politični tečaj.¹¹⁹

Že v začetku decembra 1942 je bila formirana Komanda Žumberačkokg področja, pod katero je sodila tudi občina Radatovići in še v istem mesecu so bile ustanovljene prve partizanske straže.¹²⁰

116 Marko Dragišić, ustni vir.

117 Zbornik V/30 – 125.

118 Zbornik V/30 – 147.

119 Zbornik V/30 – 189 in 196.

120 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 307 in 319; Zbornik V/30 – 196.

V času konstituiranja okrožnega komiteja KP Hrvatske za Pokuplje sredi oktobra 1942 partijske organizacije v okraju Jastrebarsko in s tem v občini Radatovići še ni bilo. Je pa že večina prebivalstva te občine kazala simpatije do komunistične partije in razmere so že omogočale ustanavljanje množičnih narodnoosvobodilnih organizacij in formiranje organov nove ljudske oblasti. Dne 22. oktobra 1942 je okrožni komite za Pokuplje že poročal, da narodnoosvobodilni odbori (NOO) delujejo v 11 vaseh občine Radatovići. Izvoljenih je bilo tudi 10 odborov protifašistične ženske zveze (Antifašistički front žena – AFŽ) in 10 odborov mladinske organizacije, imenovane Zveza mlade generacije.¹²¹

V začetku novembra 1942 je bil okraj Jastrebarsko razdeljen in občina Radatovići je spadala v novi okraj Žumberak. V njej še vedno ni bilo partijske organizacije, okrajni komite KP Hrvatske za Žumberak pa je načrtoval, da bo najaktivnejše v narodnoosvobodilnem gibanju, npr. predsednike in odbornike NOO, sprejel kot kandidate. Narodnoosvobodilni odbori so konec novembra 1942 delovali v večini vasi te občine; skupno v 21 vaseh in zaselkih, vseh odbornikov pa je bilo 56. Pripravljali so se na ustanovitev občinskega narodnoosvobodilnega odbora Radatovići. Uspešno se je razvijala protifašistična ženska zveza. Bilo je 21 odborov z 49 odbornicami, izvršene pa so že bile priprave za ustanovitev občinskega odbora AFŽ. Zaenkrat manj uspešna je bila v svojem delu in glede pripravljenosti za vstop v partizanske vrste mladinska organizacija, čeprav je delovalo 21 odborov Zveze mlade generacije s 46 odborniki.¹²²

Na povečano politično aktivnost v občini Radatovići je ugodno vplival tudi odhod italijanske in belogardistične vojske iz občinskega središča v začetku decembra 1942. Sredi decembra so bili NOO v vseh vaseh, njihovo delovanje pa je usmerjal občinski NOO Radatovići. Ravno tako je deloval občinski odbor AFŽ, novi vaški odbori AFŽ pa so bili ustanovljeni v Dragah, Popovićih in Dučićih. Prvi skojevski aktivni so šteli 18 članov, a že v začetku januarja 1943 jih je bilo 13 z 49 člani in članicami. Sredi februarja je bilo 14 aktivov z 52 člani, občinski odbor pa je štel 5 članov. Odbori Zveze mlade generacije so bili po vseh vaseh, razen v eni, in v Radatovićih so se pripravljali na otvoritev mladinskega doma. Z delom občinskega odbora Zveze mlade generacije okrajni komite KP Hrvatske za Žumberak ni bil zadovoljen.

Na prehodu v leto 1943 so pod vodstvom okrožnega komiteja KP Hrvatske za Pokuplje zaživele prve partijske kandidatske grupe.¹²³

Svobodno ozemlje je omogočalo organizacijsko krepitev množičnih organizacij, tako da je bila od občin okraja Žumberak občina Radatovići glede odnosa do narodnoosvobodilnega gibanja najbolj izgrajena, saj so bili v množične organizacije vključeni odrasli moški in ženske, mladinci in pionirji. S svojim delo so v dokajšnji meri onemogočili nasprotnike narodnoosvobodilnega boja.¹²⁴

121 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 176 in 197.

122 Isto kot op. 121, št. 298.

123 Isto kot op. 121, št. 340; Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 15 in 107; Zbornik V/30 – 196.

124 Sjeverozapadna Hrvatska, IV., Zagreb 1985, št. 113.

Februarja 1943 je bila v občini Radatovići ustanovljena prva partijska celica s 4 člani, ki se je tedensko sestajala. Obstajale so še štiri kandidatske skupine s 14 člani. Spomladi 1943 je bil ustanovljen občinski komite KP Hrvatske za občino Radatovići.¹²⁵

V obeh šolah v občini Radatovići, v Radatovićih in Dragah, je bil pouk močno moten, saj je zasedala šolske prostore tudi italijanska vojska. Sredi junija 1942 so „uporniki“, nedvomno so bili partizani 1. čete Belokranjskega bataljona, prišli v šolske prostore v Dragah in pomazali podobe italijanskega kralja in cesarja ter duceja, medtem ko so verske podobe pustili nedotaknjene. Poveljstvo voda obmejne milice s Hrasta jih je nato odstranilo, v poročilu predpostavljenim pa zapisalo, da je prišlo v vas 400 partizanov z Gorjancev, čeprav je četa štela le okoli 25 borcev.¹²⁶

V letu 1943 okupator območja občine zaradi partizanov ni več obvladoval. Sredi avgusta je civilni komisar v Črnomlju Visokemu komisariatu v Ljubljani predlagal, naj ostaneta šoli „zaradi izrednih razmer“ v šolskem letu 1943/44 zaprti, dejansko pa se redni pouk ni pričel že v šolskem letu 1942/43.¹²⁷

Februarja 1943 je v Dragah, kamor so pred tem hodili v šolo še iz vasi Popovići, pričela delovati partizanska osnovna šola, organizirana v okrilju nove ljudske oblasti občine Radatovići. Na njej je v dveh izmenah poučeval Gabrijel Bogdanović v srbskohrvatskem jeziku. Obiskovali so jo tudi otroci iz slovenske vasi Dole in Hrast. Delovala je do konca vojne.¹²⁸

Po kapitulaciji Italije, ko je slovensko osvobodeno ozemlje izvolilo odposlance, ki so v začetku oktobra 1943 zborovali v Kočevju, v občini Radatovići niso volili. Tudi spomladi 1944 ne, ko so v osvobodjeni Beli krajini izvolili krajevne narodnoosvobodilne odbore, okrajne narodnoosvobodilne skupščine in okrožno narodnoosvobodilno skupščino. S to navedbo hočemo le podkrepiti dejstvo, da je ozemlje občine Radatovići iz predvojnega okraja Črnomelj najpozneje od srede leta 1942 v organizacijskem in operativnem pogledu sodilo v pristojnost hrvatskega narodnoosvobodilnega gibanja.

Drugače je bilo v vaseh Marindol, Milići in Paunovići. Te vasi, čeprav so se v njih, zlasti pa na območju Adlešičev, stalno zadrževali hrvatski partizani, ustanove karlovškega vojnega področja, predvsem delavnice in bolnišnice, kakor tudi politična telesa, so do konca vojne sodile v pristojnosti belokranjskega okrožja in so se v njih izvajali odloki slovenskih oziroma belokranjskih vojaških, političnih in oblastnih organov. Tu so bile volitve za zbor odposlancev slovenskega naroda; izvoljen je bil Nikola Milić iz Milićev. Aprila 1944, ko so te vasi spadale v okraj Vinica, sta bila izvoljena dva krajevna narodnoosvobodilna odbora (KNOO), vas Paunovići pa je volila skupaj z Žunići in Škavurini. V KNOO Marindol, kjer je bilo 93 volilcev, so bili izvoljeni: za predsednika Nikolaj

125 isto kot op. 124, št. 117 in 291.

126 Zbornik VI/3 – 149.

127 Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Založba Borec, Ljubljana 1978.

128 Mladinski raziskovalni tabor „Bela krajina“ '84, Suhor pri Metliki, Ljubljana, januar 1985, str. 24.

Stipanović, za tajnika Vasilij Bunjevac in za člane Gajo Jakovac, Peter Bunjevac, Peter Bunjevac ml., Peter Bunjevac in Nikola Bunjevac. V okrajno narodnoosvobodilno skupščino Vinica je bil izvoljen Makse Stipanović.

V KNOO Milići je bilo 59 volilnih upravičencev, ki so izvolili naslednji odbor: Mile Jakovac, predsednik, Nikola Dragičević, tajnik, člani Nikola Milić, Nevenka Jakovac, Mile Milić, Peter Mikunović in Ljuba Milić. Za odposlanca narodnoosvobodilne skupščine je bil izvoljen Nikola Milić.

V 7-članskem KNOO Žunići je bil iz Paunovićev le Peter Paunović, za odposlanca pa je bil izvoljen Jože Mrzljak iz Paunovićev.

Odposlanca v okrožno narodnoosvobodilno skupščino za Belo krajino so vasi Marindol, Milići in Paunovići volili 28. maja 1944 skupaj z vasema Žunići in Škavurini. Med dvema kandidatom je bil izvoljen Anton Grahek z Maverlena.¹²⁹

Od začetka julija 1942, ko sta bila oba učitelja internirana, šola v Marindolu ni več delovala. Ponovno je bila ustanovljena, obenem tudi v Milićih, spomladi 1944. S krajšim presledkom sta delovali do konca vojne. Na obeh je poučeval učitelj Miha Vahen, nekaj časa tudi učitelj Stanko Šprajcar.¹³⁰

Vsestransko manj ugodne so bile razmere za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v vaseh, priključenih k NDH, med drugim tudi zato, ker so v njihovi soseščini, kakor tudi drugod v Spodnjem Posavju, živeli njim sovražni priseljeni kočevski in drugi Nemci.

Do poskusov organiziranja Osvobodilne fronte v teh vaseh je prišlo že v zimi 1941/42. Za izvedbo te naloge je bil zadolžen terenski odbor OF Sv. Križ (Podbočje), kasneje rajonski odbor, oziroma njegov sekretar Franc Kerin. Navodila je prejemal neposredno od Aleša Stanovnika in dr. Marijana Breclja iz Ljubljane. Propagandni material in literaturo je nosil tudi v Zagreb.¹³¹

Sadovi tega dela so se pokazali po formiranju Žumberačko-pokupskega odreda, ko so pričeli preko Breganskega sela, ki je postalo prava partizanska vas, organizirano pošiljati pomoč partizanom na Žumberku. Delo za OF so oteževali ukrepi ustaških oblasti in močne nemške postojanke na Bregani, v Mokricah in Veliki Dolini, kjer sta bila utrjena šola in župnišče. Nemci so te kraje, skozi katere so se ob koncu vojne umikali ustaši in plenili, zapustili 9. maja 1945. Že naslednji dan je bil ustanovljen krajevni odbor OF Mokrice, ki je prevzel oblast na ozemlju predvojne občine Velika Dolina.¹³²

Sedež občine Bregana je bil med vojno v vasi Obrežje. V občinski upravi je dobil zaposlitev nekdanji tajnik občine Velika Dolina Rado Bevk, ki je zbežal na Hrvaško

129 Zapisniki volitev v krajevne narodnoosvobodilne odbore, okrajne narodnoosvobodilne skupščine in okrožno narodnoosvobodilno skupščino za Belo krajino. [Fotokopije dokumentov hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]

130 Isto kot op. 127.

131 Franc Kerin, življenjepis v Zbranem gradivu Martina Šlibarja, IZDG.

132 Isto kot op. 98.

skupaj z upraviteljem Dolinarjem. Že leta 1942 je kot prvi odšel v partizane in je leta 1945 padel.

Mejni prehod je bil na Jesenicah, kjer je bila žandarmerijska postaja s finančnimi stražniki in carina. Po vseh vaseh so visele hrvatske zastave z ustaškim grbom. Čeprav Slovencem niso izdali osebnih izkaznic, so bili kot hrvatski državljani mobilizirani v domobransko vojsko. Od vpoklicanih avgusta 1942 in januarja 1943 je bilo 11 fantov in mož poslanih v nemško vojsko. Od teh so 3 pobegnili in šli v letih 1943 in 1944 v partizane, 3 so padli, ostali pa so bili v nemški vojski do konca vojne. V letu 1943 je bilo med domobrane vpoklicanih še 12 oseb. Dva od njih sta prebežala v partizane, dva sta padla, dva kot hranilca družin in trije kot gasilci so bili odpuščeni, dva, ki sta dezertirala, sta ostala neopredeljena in samo eden je dočakal konec vojne kot domobran.

V ustaško vojsko so bili mobilizirani 3 Slovenci. Razporejeni so bili v zaledno enoto. Dva od njih sta padla, tretji je služil do konca vojne.

Leta 1942 je bilo aretiranih 5 prebivalcev. Štirje od njih so bili odpeljani v uničevalno taborišče Jasenovac, kjer so bili trije pokončani, eden se je vrnil. V Buchenwald je bil odpeljan en moški, ki je preživel.

Iz štirih slovenskih vasi pod Hrvaško je bilo 29 fantov in mož v partizanskih enotah. Padlo jih je 9. Šestindvajset domačinov je aktivno delovalo za cilje narodnoosvobodilnega boja.¹³³

Pripadnost v osvobojeni domovini

Odgovoriti moramo še na vprašanje, kako je bilo urejeno „mejno vprašanje“ v osvobojeni domovini. Občina Radatoviči, katere pripadnost je bila rešena že med narodnoosvobodilnim bojem, je bila priključena Ljudski republiki Hrvatski. Ustaški Hrvatski dodeljene vasi v Spodnjem Posavju z vasjo Čedno (Gramci) na Gorjancih so bile vrnjene Sloveniji. Hrvatske vasi v katastrski občini Marindol so ostale v Beli krajini do februarja 1948, ko so bile priključene občini Karlovac. Obenem je bila vas Drage iz katastrske občine Sekuliči v občini Radatoviči vključena v okraj Črnomelj. Do zadnje spremembe je prišlo aprila 1952, ko so bile vasi Marindol, Miliči in Paunoviči na željo vaščanov ponovno priključene črnomaljskemu okraju.¹³⁴

133 Dopis Martina Bajca z dne 17. avgusta 1981 in 11. marca 1982. [Dolenjski muzej Novo mesto, arhiv oddelka za novejšo zgodovino.]

134 Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971; Ferdo Munič, ustni vir. – Prebivalstvo občine *Radatoviči* si je po vojni želelo ostati v črnomaljskem okraju. Vprašanje priključitve k Beli krajini so na zborih volilcev obravnavali vse do šestdesetih let. Pri tem so se sklicevali na večjo in priročnejšo navezanost na Belo krajino, v kateri so videli tudi večje možnosti za vsestranski razvoj. Vprašanje priključitve so obravnavala tudi vodstva sosednjih občin oziroma okrajev. Nekdanja občina Radatoviči, danes krajevna skupnost Radatoviči, spada v občino Ozalj. Zaradi odmaknjenosti in slabih prometnih povezav so vezi z občinskim središčem otežkočene (uprava, šolstvo itd.). (Vir: Marko Dragišić). Lega katastrske občine Marindol je bila taka, da je bila vas Žuniči v letih 1948 – 1952 ločena od belokranjskega ozemlja.

Sovražnikovi ukrepi za zavarovanje meje na območju Žumberka–Gorjancev

Sovražna zasedba

Kmalu po razmejitvi med Kraljevino Italijo in NDH, toda meja vsaj še sredi leta 1942 ni bila natančno določena, je razmah narodnoosvobodilnega gibanja na okupiranem ozemlju, tako tudi na območju Žumberka–Gorjancev, italijanskega okupatorja prisilil k ukrepom s ciljem zapore meje. S tem naj bi onemogočil sodelovanje med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem ter prehajanje partizanskih enot preko mejne črte. K uresničevanju te njihove zamisli, ki jo pa niso nikoli v celoti uresničili, kaj šele, da bi z njo dosegli zastavljeni cilj, jih je prisilila že zmagovita partizanska ofenziva spomladi 1942, ki je privedla do prvega obsežnega osvobojenega ozemlja. Pomemben razlog je bilo tudi uspešno razvijajoče se bojno sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi partizani po njihovem prvem srečanju pri žičnici v Opatovi gori v drugi polovici aprila 1942,¹³⁵ saj je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja od začetka vstaje pripisovalo temu ozemlju z Zagrebom, Karlovcem, Novim mestom in Brežicami v sosesčini velik vojaški in politični pomen.¹³⁶ Slovenski in hrvatski partizani so od druge polovice leta 1942, večkrat pod vodstvom skupnega operativnega štaba,¹³⁷ z velikimi zmagami pri Kvasici oziroma Tanči gori 22. septembra in na Suhorju v noči na 27. november istega leta, konec januarja in v začetku februarja 1943 na Žumberku dosegli izjemne vojaške uspehe. Ti in skupni boji po kapitulaciji Italije z zmagami v Bosiljevem konec junija in med julijskimi boji leta 1944 na Žumberku in pred Metliko so omogočili tudi sodelovanje na gospodarskem in socialnem področju. Celotno dogajanje na tem območju v letih 1941–1945 predstavlja enkratni primer utrjevanja bratstva in enotnosti dveh sosednjih narodov, ki sta se v najtežjem obdobju svoje zgodovine borila za svobodo in obenem za pravičnejše družbene odnose.

Med šestdnevno aprilsko vojno so se nekatere enote jugoslovanske vojske umaknile na Dolenjsko, kjer so, ne da bi se sovražniku postavile v bran, razpadle, čeprav je bilo po

135 Bili so to borci kostanjeviškega voda kasnejše prve ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona in desetina iz 4. bataljona 1. kordunskega partizanskega odreda, ki so prišli na Žumberak pod vodstvom Teše Bulata. Hrvatske partizane sta na slovensko stran vodila Miloš Vidović in Marin Žnidaršič. Pri Pogani jami so imeli krajši čas skupno taborišče. (Vaso Vidović, ustni vir).

136 Zbornik V/30 – 125.

137 Prvi skupni začasni operativni štab slovenskih in hrvatskih partizanov na območju Žumberka – Gorjancev je bil sestavljen 15. septembra 1942 v Orehovcu pri Kostanjevici za 4. NOUB Hrvatske, Žumberačko – pokupski odred in Gorjanski bataljon Krškega odreda. Njegov komandant je bil komandant 4. NOUB Hrvatske Nikola Vidović, politični komisar Mile Martinović, politični komisar iste brigade, v njem pa je bil tudi politični komisar Krškega odreda Dušan Bravničar – Veljko, Kočevar. (Vir: Zbornik VI/4 – 35; V/7 – 76; Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 303).

vojaških načrtih predvideno, naj bi ga skušale zadržati na črti Kolpa–Gorjanci–Zagrebška gora–Zagorje. Po kratkotrajni nemški zasedbi večjih krajev na vzhodu Dolenjske in v Beli krajini, ko je italijanska vojska sredi aprila 1941 po dolini reke Krke, preko Črnomlja in Vinice prodirala v Gorski kotar, je zavladovalo brezvladje, ki je grozilo, da si bo Nemčija prigrabila večji del Dolenjske, kot ji je po sporazumu s svojimi zavezniki Italijani pripadal.

V tem je bil eden od glavnih razlogov, da so Italijani pohiteli z vojaško zasedbo Dolenjske in Bele krajine. Tako je v začetku maja 1941 ta del Slovenije zasedla 14. pehotna divizija „Isonzo“ (Soča) 11. armadnega korpusa II. italijanske armade. Njen komandant je bil divizijski general Federico Romero.

Komanda divizije z glavnim štabom, 59. poštnim uradom, 37. in 38. mešanim oddelkom kraljevih karabinjerjev in 14. oddelkom avtomobilov je bila sredi maja 1941 v Novem mestu. Komanda njenega 23. pehotnega polka „Como“, 2. in 3. bataljon, četa minometov 81 mm in spremljevalna baterija so bili v Črnomlju, od 1. bataljona v Metliki pa je bila ena četa na Suhorju. Komanda 24. pehotnega polka „Como“ in vsi trije bataljoni, od njih je bila le ena četa v Stopičah, četa minometov 81 mm in spremljevalna baterija so bili v Novem mestu. XIV. minometni bataljon v Šentvidu je imel po en vod v vaseh Zatičina, Višnji grm in Sela. Komanda 98. legije črnih srajc, njen 98. bataljon črnih srajc in 98. mitraljezka četa so bili v Trebnjem, 117. bataljon črnih srajc v Žužemberku, 14. četa topov 47/32 pa v Novem mestu. Komanda 6. artilerijskega polka s I. divizionom 100/17, III. divizionom 75/13 in baterijo 20 mm je bila v Novem mestu, II. divizion 75/27 v Gradcu. Divizijske inženirske enote, tj. 40. četa za vzdrževanje poti, 14. mešana četa telegrafistov in radiotelegrafistov in 30. oddelek foto-električarjev so bile v Novem mestu. Tu je bil tudi sedež služb: 115. sanitetnega oddelka s po eno skupino v Črnomlju in na Dvoru, 61. in 54. poljske bolnišnice, 14. kirurške ekipe in 29. provijantskega oddelka s skupinama v Črnomlju in Trebnjem. Okrepitvene enote so bile nastanjene: CXI. mitraljezki bataljon v Vinici, 144. zaščitni bataljon črnih srajc v Starem trgu ob Kolpi, 146. zaščitni bataljon črnih srajc v Dolenjskih Toplicah, 162. zaščitni bataljon črnih srajc na Dvoru, 308. teritorialni mobilni bataljon v Novem mestu, a je imel po en vod v Črnomlju in v Trebnjem. Še v letu 1941 je prihajalo do sprememb v formacijski sestavi in razporeditvi enot.¹³⁸

Vse oborožene sovražnikove sile na območju divizije „Isonzo“, ki se je skoraj v celoti pokrivalo z novomeškim in belokranjskim okrožjem Osvobodilne fronte, so šteje med 15 in 20000 mož. Proti tolikšni sili sta okrožna komiteja KP Slovenije in okrožna odbora OF za Novo mesto in za Belo krajino organizirala oboroženo vstajo. V septembru in oktobru 1941 so bile v obeh okrožjih oblikovane Mokronoška, Novomeška in Belokranjska partizanska četa, v katerih je bilo blizu 70 borcev.

Po uničenju glavnine Belokranjske čete in po napadu Novomeške čete in dela Mokronoške čete na nemško obmejno postojanko na Bučki v začetku novembra 1941 so italijansko vojsko že govorice o upornikih spravljale v pripravno stanje. Tako je predstavnik fašistične stranke v Kostanjevici Nicolo Lauri 21. novembra 1941 poročal, da bodo slovenski uporniki, oblečeni v italijanske uniforme, izzvali obmejne spore z Nemci, zaradi česar so se skupaj s svojimi zavezniki pripravljali na vojaško akcijo. V drugi polovici januarja 1942 je bila vojska v Kostanjevici ponovno v bojni pripravljenosti zaradi obvestila nadrejenega poveljstva, da so v bližini močne skupine upornikov, čeprav v tem času na Gorjancih – Žumberku še ni bilo partizanov. Čez mesec dni je vest o spuščanju sovražnih padalcev spravila posadko zopet v alarmno stanje.¹³⁹

Govorice o prihodu padalcev na Gorjance so se širile še junija 1942, Italijani pa so celo zapisali, „*da poročajo o ruskih padalcih med uporniki*“.¹⁴⁰

Prvi ukrepi za vojaški nadzor meje med Ljubljansko pokrajino in NDH

Sredi januarja 1942, ko je nemška vojska v vzhodni Bosni pričela ofenzivo (druga sovražna ofenziva!) proti operativni skupini Vrhovnega štaba, so imele čete italijanske II. armade nalogo, da zapirajo razmejitveno črto proti območju vojaških operacij. Pehotni diviziji „Isonzo“ je bila poverjena naloga, da nadzoruje in po potrebi zasede mejo proti Hrvatski ter da na tej črti zaustavi in uniči partizane, če bi jo skušali prekoračiti. V ta namen je komandant divizije, divizijski general Federico Romero, izdelal podroben načrt, ki ga lahko ocenimo za prvi poskus kontrole meje in za začetek kasnejših ukrepov za popolno zaporo z žičnimi ovirami in utrdbamami na črti Kostanjevica–zahodno vznožje Gorjancev–Metlika–reka Kolpa. Z njim je 13. januarja 1942 seznanil enote, razporejene na ozemlju divizije, odobril pa ga je general armadnega korpusa Mario Robotti, poveljnik 11. armadnega korpusa.

Za okrepitev nadzorstva na meji so bili zadolženi oddelki kraljevih karabinjerjev, kraljeve finančne straže in obmejne milice. Mejno območje je Romero razdelil na severni in južni polkovni sektor, kamor je usmeril pozornost skoraj celotne divizije, saj v tem času na njenem območju razen nastajajočega 1. dolenjskega partizanskega bataljona, vsega okoli 15 borcev, ni bilo večjih partizanskih enot, proti katerim bi moral načrtovati akcije.

Severni sektor, razdeljen na dva bataljonska podsektorja, sta varovala I. in II. bataljon 24. pehotnega polka. I. bataljon je imel nalogo zapreti prehode na Gorjancih od tromeje v Gadovi peči do Tolstega vrha (vključno), II. bataljon pa prehode od Tolstega vrha do prelaza na Vahti (vključno).

139 Isto kot op. 81.

140 Zbornik VI/3 – 149.

Južni sektor je imel štiri bataljonske podsektorje: od grebenov Gorjancev do Primostka (izključno), od Primostka do Gribelj (izključno), od Gribelj do Preloke (vključno) in od Preloke do Starega trga. Zanj so bili odgovorni vsi trije bataljoni 23. pehotnega polka in CXI. mitraljezni bataljon, ki je imel nalogo povezati se z enotami 5. armadnega korpusa. Na razpolago mu je bil dan III. divizion 6. artilerijskega polka.

V pripravnem stanju so ostali III. bataljon 24. pehotnega polka v Dolenjskih Toplicah ter dva divizion, I. v Novem mestu in II. v Straži, 6. artilerijskega polka. Sedež poveljstva je ostal v Novem mestu.¹⁴¹

Vojaške operacije med to sovražno ofenzivo niso segle v Slovenijo, toda stopnjevani odpor je italijanskega okupatorja primoral, da se je odločil za ostrejšje ukrepe proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Dne 19. januarja 1942 je Mussolini podpisal odlok, po katerem je tudi v Ljubljanski pokrajini obramba „javne varnosti in javnega reda“, za kar so bile dotlej odgovorne civilne oblasti, prešla v pristojnost vojaških oblasti, ki pa so še vedno morale sodelovati z Visokim komisarjem.¹⁴² Le-te so izdale dva dokumenta: načrt „Primavera“ (Pomlad) dne 6. februarja 1942, ki ga je pripravilo poveljstvo 11. armadnega korpusa, in „Okrožnico št. 3 C“, s katero je poveljstvo italijanske 2. armade seznanilo podrejene enote 1. marca 1942.

Načrt „Primavera“ je bil defenzivnega značaja, kar je šlo na roko partizanskim enotam, ki so se pripravljale na spomladansko ofenzivo. Predvideval je opustitev manjših izpostavljenih postojank in priključitev moštva k večjim, v katerih naj bi bila vsaj dva bataljona. V Ljubljanski pokrajini je bilo predvidoma dvanajst takih postojank, med njimi v Trebnjem, Novem mestu, Črnomlju in Metliki. Od posadk na Dolenjskem in v Beli krajini bi le novomeška morala z razpoložljivimi motornimi vozili sestaviti premično manevrsko skupino. Od železniških prog na Dolenjskem bi varovali le progo Ljubljana – Grosuplje – Trebnje – Metlika, na kateri bi pomembnejše Transporte zavarovali z oklepnim vlakom. Od cest naj bi bila zavarovana predvsem cesta Ljubljana – Novo mesto – Karlovac. Še v prvi polovici maja vojska ni imela niti enega oklepnega vlaka ali blindiranega avtomobila, sredstva za zveze, motorna vozila in avtomatsko orožje pa so bila pomanjkljiva.¹⁴³

V skladu z načrtom „Primavera“ je poveljstvo divizije „Isonzo“ posebno pozornost posvetilo zavarovanju obeh glavnih cest na vzhodu svojega operativnega območja, tj. ceste Novo mesto – Metlika in ceste Novo mesto – Semič – Črnomelj. Poveljstvom polkov je bilo ukazano, da morajo za posredovanje na teh cestah imeti v stalni pripravljenosti po en vod tridesetih vojakov s častnikom, oboroženih z dvema dodatnima puškomitraljezoma in dvema minometoma 45 mm, z dvema do tremi blindiranimi avtomobili in drugo bojno opremo.¹⁴⁴

141 Zbornik VI/2 – 131.

142 Zbornik VI/2 – 134.

143 Zbornik VI/2 – 139 in 167.

144 Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 352? [Nečitljiv zapis, pravilno 152.]

Nastanek prvega osvobojenega ozemlja

Kmalu po prihodu 3. čete I. Dolenjskega partizanskega bataljona pod poveljstvom Franca Pirkoviča konec marca 1942 iz Kočevskega roga oziroma Suhe krajine na Gorjance so pričeli Italijani tudi na tem območju opuščati manjše postojanke. To so izvajali pod vtisom zanje dotlej največjega poraza, ki so jim ga zadali dolenjski partizani. Doživeli so ga 1. aprila 1942 pri planinski koči pri Miklavžu na Gorjancih na nadmorski višini okoli 950 m. Tega dne je nasproti 24 partizanom prodiralo več sto italijanskih vojakov. Med bojem so se partizani umaknili brez človeških izgub, medtem ko so imeli Italijani 7 mrtvih in 5 ranjenih, od katerih je eden še pred prihodom v dolino umrl. Štirje vojaki so bili smrtno zadeti med vsesplošnim streljanjem od lastnega orožja.¹⁴⁵

Dežela med Krko in vrhovi Gorjancev je bila z izjemo večjih krajev, med njimi so bili Šentjernej, Kostanjevica in Brusnice, osvobodjena. Še te so že v maju z vhodne strani resno ogrožale čete novoustanovljenega Gorjanskega bataljona. Zlasti postojanko v Kostanjevici so partizani z bližnjih vzpetin nenehno nadzirali. Še preden je posadka kraljevih karabinjerjev in finančne straže v mestu na Krki dobila okrepitve so jo 24. maja s proglasom v srbskohrvatskem jeziku pozvali k vdaji. Isti dan so vdrl v kostanjeviški grad in osvobodili tri zapornike, med njimi dr. Stanka Černelča. Čez dva dni so obkoljeni posadki letala odvrгла pošto, obenem pa prvič bombardirala podgorjanske vasi: Prekopo, Groblje, Ostrog in Šentjernej.

Partizani so osvobodili Sv. Križ (Podbočje) in pometali s stavb italijanske napise.

Da bi razbili blokado, ki je trajala vse do septembra, so Italijani 27. maja izpadli proti partizanskim položajem pri Ostrcu in Avguštinah. Kljub premoči in podpori letalstva jih je Kostanjeviška četa po hudem boju zavrnila, da so „na vso moč nazaj bežali v Kostanjevico“. S seboj so privedli štiri pretepe ne moške, ki so kopali protiletalsko zaklonišče: Jožeta Žarna, Marjana Jordana, Jožeta Koračina in Janeza Sintiča. Dne 25. junija 1942 so jih ob pokopališkem zidu v Prečni ustrelili. Bili so prvi talci na tleh novomeškega okrožja.

Ko se je z minometi okrepljena četa strojničarjev 2. bataljona 24. pehotnega polka 30. maja vračala po nemški strani v Novo mesto, je pred odhodom pobrala živež po vseh trgovinah.¹⁴⁶

Zaradi delnega zaostajanja oborožene vstaje, kar je bilo posledica tragedije Belokranjske čete na Gornjih Lazah v začetku novembra 1941, njej sledečih aretacij dvajsetih organizatorjev vstaje in aktivistov OF v istem letu ter njihove obsodbe pred vojaškim vojnim sodiščem 2. armade v Ljubljani 11. februarja 1942, so Italijani v Beli krajini po načrtu „Primavera“ zapustili nekatere postojanke kasneje kot na novomeškem

145 Ivo Pirkovič: Svobodna republika pod Gorjanci, Ljubljana 1982, str. 72 – 83.

146 Zbornik VI/3 – 136; Dnevnik Andreja Zupanca, [Vojni dnevnik svetokriškega župnika Andreja Zupanca (1941-april 1944). Hrani Dolenjski muzej Novo mesto, oddelek za novejšo zgodovino.]; Anton Štampohar: Padli so v ranem jutru, Dolenjski list ... [Dolenjski list, 11. december 1980.]

območju. Splošna ljudska vstaja, ob zmanjšanju italijanskega vojaštva v Beli krajini, saj je bil za operacije v Gorskem Kotaru 1. bataljon 23. pehotnega polka od začetka maja dodeljen diviziji „Lombardia“, je poveljstvo divizije „Isonzo“ prisililo k začasni opustitvi manjših postojank, nekatere pa so okrepili. Oddelke finančne straže v Krmačini se je 4. junija pridružil oddelku na Božakovem, oddelek finančne straže s Suhorja, ki se je najprej zatekel v Metliko, pa je dan zatem okrepil majhno postojanko v Ostrižu. Z moštvom ukinjene postojanke mejne milice v Brezovici pri Suhorju so sklenili okrepiti ogroženi Hrast pri Jugorju, že konec maja pa je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli sklenil okrepiti mejni postojanki finančne straže v Vinici in Adlešičih.¹⁴⁷

Osvobojeno ozemlje je v poletju 1942 omogočilo prve demokratične volitve, na katerih so bili izvoljeni organi nove ljudske oblasti, narodnoosvobodilni odbori. Še zlasti se je povečal obseg osvobojenega ozemlja v novomeškem okrožju. Med drugim se je že v maju razširilo na Črmošnjiško in Topliško dolino, na območje Škocjana in Šmarjete, narodnoosvobodilne odbore pa so volili še v avgustu 1942.¹⁴⁸

Italijanski načrti za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja

V nasprotju z načrtom „Primavera“ je izredno obsežna „Okrožnica št. 3 C“ vsebovala podrobna navodila za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja na celotnem ozemlju od Italijanov okupiranega dela Jugoslavije. Z njo so bile italijanski vojski dane proste roke ne le v boju proti narodnoosvobodilni vojski, temveč tudi proti civilnemu prebivalstvu, kar je bilo v nasprotju z določili mednarodnega *vojnega* prava.

Najhujši kritik načrta „Primavera“ je bil Visoki komisar Grazioli, katerega postopki so bili pred prenosom pristojnosti obrambe javnega reda na vojaške oblasti deležni kritike vojaških poveljstev. Ministrstvo notranjih zadev v Rimu je 24. marca seznanil tudi s političnimi razmerami, kakršne so nastale zaradi izvajanja „Okrožnice št. 3 C“. Čeprav je do 19. januarja 1942, ko je samostojno odločal, tudi sam uvažal najostrejšje mere proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je sedaj vojaške oblasti zaradi njihovih metod boja, zlasti proti civilnemu prebivalstvu, dolžil za širjenje odpora. Med ukrepi za obrambo javnega reda v Ljubljanski pokrajini je kot prvo navedel potrebo po aktivnem nadzoru vanju meje.¹⁴⁹

Izvajanje načrta „Primavera“ je Visoki komisar Grazioli v poročilu o političnem in vojaškem položaju v Ljubljanski pokrajini, ki ga je 8. maja 1942 odposlal na isti naslov, znova ostro kritiziral, sam načrt pa označil kot zgrešen. Za mejo s Hrvaško, na katero je vojaške oblasti opozoril že 3. marca in prej, je ugotavljal, da je „dejansko nezavarovana,

147 Isto kot op. 144, [str. 153–154.]; Zbornik VI/2 – 187; Zbornik VI/3 – 136.

148 Anton Štampohar: Razvoj ljudske oblasti in kronološki popis pomembnejših dogodkov na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje 1941 – 1945, Novo mesto 1975.

149 Zbornik VI/2 – 150.

ker jo nadzorujejo izključno le oddelki kr.(aljeve) finančne straže in obmejne milice, ki so bili na mojo zahtevo poslani tjakaj po odpoklicu z nemške meje – vsega okrog 1000 mož v dolžni 160 km“. Opozoril je, da vojska še vedno ni dobila zahtevanih okrog 5000 mož za razmestitev ob meji, preko katere neovirano vpadajo uporniške skupine iz Hrvatske, kar utegne biti sčasoma vedno bolj nevarno za italijansko vojsko.

Da bi odpravili negativne posledice načrta „Primavera“ je Grazioli predlagal njegovo spremembo in med drugim tudi vzpostavitev prejšnjega stanja ob hrvatski meji, tj. vrnitev posadk v kraje, ki so jih izpraznili. Preprečiti je potrebno nadaljnje vdore, je menil, partizane s Hrvatske pa pregnati ali uničiti. Tu je zapisal stavek, v katerem je že razvidna namera za izgradnjo žičnih ovir: „Postaviti vsekakor takoj črto, ki naj zaustavi nadaljnje vdore“.¹⁵⁰

Povečano partizansko aktivnost je moral priznati tudi komandant 11. armadnega korpusa general Mario Robotti. To je razvidno iz koncepta poročila, ki ga je okrog 20. maja 1942 naslovil na Višje poveljstvo oboroženih sil Slovenije in Dalmacije, kratica zanj je bila SUPERSLODA, kakor se je od 9. maja imenovala komanda 2. italijanske armade. Pri poročanju je imel nedvomno v mislih Graziolijeve kritike o postopanju vojske, saj je menil, da se slovensko ljudstvo „uklanja le sili, neizprosni sili“. Partizanske akcije je označil za dejanja, „ki so na meji med gverilo in pravo vojno“. Uporniška aktivnost že izpodriva civilni in državni ustroj, iz odročnih krajev so bile umaknjene postaje kraljevih karabinjerjev, carinska kontrola meje je bila opuščena. Edini izhod za uničenje partizanskih enot, ki jim je priznaval, da jih odlikujeta odločnost in iniciativni duh, je akcija z veliki silami proti njim. Z njeno izvedbo bi začasno, dokler ne bi partizanom zadali odločilnega udarca, potrebovali dodatne enote, med njimi vsaj en bataljon srednjih tankov in en vod oklepnih avtomobilov. Višje poveljstvo je opozoril tudi na potrebo zapore hrvatske meje na način, ki mu ga je že razložil v posebni študiji.¹⁵¹

Potrebo po okrepitvi okupacijskih sil v Ljubljanski pokrajini je Robotti utemeljeval Višjemu poveljstvu tudi v poročilu z dne 22. maja 1942. Naraščanje števila partizanov je povezoval s svobodnim prihajanjem hrvatskih partizanov na slovensko ozemlje, zaenkrat predvsem v kraje na jugu Kočevske. Zatrtje vstaje je pogojeval z izločitvijo vsakega vmešavanja političnih oblasti v vojaške zadeve. Ponovil je zahtevo, da za izvedbo načrtovanih operacij proti narodnoosvobodilnemu gibanju potrebuje nove čete, skupaj okrog 20 bataljonov, za zaporo hrvatske meje pa dodatnih 9 bataljonov.¹⁵²

Vprašanje zapore in utrditve meje je postalo prisotno v vseh pomembnejših italijanskih načrtih za uničenje narodnoosvobodilnega gibanja. Dne 27. maja 1942 je general

150 Zbornik VI/2 – 167. [Avtor je znotraj besedila podčrtal stavek „Postaviti ...“ Na vrhu strani si je v rokopisu zabeležil Penca 12. 4. 42 – DL. Najverjetneje gre za prispevek Jože Penca, Nesojena meja po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „Italijanska meja“, v: Dolenjski list, 9. 4. 1992, št. 15, str. 17.]

151 Zbornik VI/2 – 180; Zbornik V/4 – 117

152 Zbornik VI/2 – 182

Robotti v strogo zaupni spomenici seznanil divizijske poveljnike s svojim programom za uničenje vstaje v Ljubljanski pokrajini; ustna navodila jim je dal na sestanku na svojem poveljstvu dan poprej. Ukrepi so zadevali načrte za preselitev oziroma izselitev civilnega prebivalstva in vojaške operacije. Glede izselitve so bila divizijska poveljstva zadolžena določiti območja in označiti kraje ter kategorije prebivalstva, ki pridejo v poštev za izselitev. Pred pričetkom vojaških operacij je kot prvo navedel potrebo po zapori meje proti Reški pokrajini in Hrvaški, zlasti v predelu Gorjancev, za kar so si sodelovanje Hrvatov že zagotovili. Končni cilj je, potisniti „*sovražnika v položaj, da nas ne bo mogel več napadati*“. Od poveljnikov divizij je Robotti do 5. junija pričakoval podrobne študije o teh vprašanjih.¹⁵³

Italijanske načrte za izselitev Slovencev iz Ljubljanske pokrajine lahko štejemo k ukrepom za nadzor meje, kajti po njih naj bi bilo v prva koncentracijska taborišča odgnano prebivalstvo določenih con, tako tudi iz pasu vzdolž meje. V začetku junija 1942 je komandant 11. armadnega korpusa Mario Robotti na podlagi navodil generala Roatte zadolžil poveljnike divizij, naj prično s pripravami za izselitev. Z območja divizije „Isonzo“ naj bi predvsem iz obmejnega pasu izselili 6000 prebivalcev, „vštevši žene in otroke“. Poveljnik divizije „Isonzo“ general Emilio Coronati je že 9. junija 1942 poslal Robottiju predlog o popolni izpraznitvi 2–4 km širokega obmejnega pasu. Po njem naj bi z območja Gorjancev in iz krajev ob Kolpi izselili okoli 36000 ljudi.¹⁵⁴

Strah pred partizani s Hrvaške in iz Slovenije

Italijanske načrte za zaporo meje je vzpodbujal vse večji strah pred infiltracijo partizanov s Hrvaške. Informacijski vestnik 11. armadnega korpusa je 25. maja 1942 navajal, da prihajajo večje partizanske sile v kraje južno od Črnomlja,¹⁵⁵ čeprav jih dejansko ni bilo. Kvečjemu so ugotovili prisotnost desetine iz 4. bataljona 1. kordunaškega partizanskega odreda, ki ga je štab kordunske grupe odredov v aprilu poslal na Žumberak za pospešitev oborožene vstaje. Morda so jim obveščevalci poročali o prisotnosti hrvatskih partizanov v Žuničih ob Kolpi, s katerimi sta se prav v teh dneh sestala komandir in politični komisar 2. čete Belokranjskega bataljona.¹⁵⁶

Dne 7. junija zjutraj je vod hrvatskih partizanov iz 1. bataljona 1. kordunaškega partizanskega odreda pod poveljstvom Grge Milašinčiča napadel obmejno orožniško

153 Zbornik VI/2 – 188

154 (Janko Jarc): Načrti za izselitev vsega prebivalstva „Ljubljanske pokrajine“, Zločini italijanskega okupatorja v „Ljubljanski pokrajini“, I, Internacije, Ljubljana 1946. [V zvezi s to opombo si je avtor ob robu zabeležil op. 154 glej Fe – verjetno je imel v mislih kakšno besedilo Toneta Ferencja.]

155 Zbornik VI/3 – 136. [Ob robu besedila v višini opombe 155 je avtor pripisal Referat Tešo? 1986 je bil v Dolenjskem muzeju simpozij Žumberak–Gorjanci 1941–1945 – leta 2005 so referati izšli v zborniku Žumberak–Gorjanci (1941–1945). Teodor Bulat -Tešo je imel na simpoziju referat Partizani sa Korduna na Žumberku i Pokuplju.]

156 Isto kot op. 144, str. 176.

postajo v vasi Rosopajnik, vod iz 1. bataljona 2. kordunaškega *partizanskega* odreda pa orožniško postajo v vasi Mrzljaki ob Kolpi nasproti Marindola oziroma Adlešičev. Obe postojanki sta bili zavzeti brez strela in zaplenjena vsa vojaška oprema, nakar se je vod Grge Milašinčiča in Ladešić Dragi preko Kolpe prepeljal na slovensko stran. Po vaseh na območju Marindola so hrvatski partizani prirejali govore in delili propagandne letake, dan pred vrnitvijo na hrvatsko ozemlje – cilj jim je bil Žumberak, pa so se 13. junija v Bojancih sestali s predstavniki iste čete Belokranjskega bataljona.¹⁵⁷

O partizanih s Hrvaške je poročal tudi informacijski vestnik z dne 15. junija. Ta je vedel povedati, da so med več kot 200 uporniki, ki taborijo pri Herinji vasi med Trško goro in Šmarješkimi Toplicami v večini Hrvati. Še manj verodostojna je bila vest o približno 590 partizanih na območju Miličev ob Kolpi – nedvomno je v njihovih očeh na to število zrasla Milašinčičeva desetina borcev –, od katerih je bila večina oborožena s po 120 naboji za puško in bombo. Krožili so glasovi, da bodo poskusili obkoliti Črnomelj. Resnična je bila le vest, da so se partizani s Hrvaške na Gorjancih združili oziroma povezali s slovenskimi partizani.¹⁵⁸

Da je „*hrvatski in srbski element med slovenskimi partizani*“ številen, je zapisal tudi vestnik z dne 22. junija 1942.¹⁵⁹

V istem obdobju je poveljstvo 1. domobranskega zbora v Sisku v poročilu ministrstvu domobranstva NDH ugotavljalo, da slovenski partizani vpadajo preko državne meje in napadajo v obmejnem pasu. Posebej nevarni so se jim zdeli vpadi iz Bele krajine in preko Gorjancev; ocenjevali so jih kot roparske s prirejanjem propagandnih govorov med prebivalstvom.¹⁶⁰

Slovenskim partizanom so pripisovali tudi nekatere napade, ki so jih izvršili hrvatski partizani, npr. omenjeni napad na Mrzljake in Rosopajnik. Belokranjski partizani – bila je to 1. ali gorjanska četa Belokranjskega bataljona – so prvič napadli preko meje v noči na 1. junij 1942 posadko 12 ustaških orožnikov in 12 obmejnih finančnih stražnikov v Sošicah na Žumberku. Četi je uspelo razorožiti financarje, medtem ko so ustaški orožniki pobegnili v Kostanjevac. Obenem je zaplenila blago ustaškemu trgovcu. Ko je veliki župan velike župe Pokupje Ante Nikšić 8. junija 1942 ministrstvu notranjih zadev NDH in drugim najvišjim državnim organom poročal o partizanskih akcijah na območju severno od Kolpe, je opozoril na potrebo, da na Žumberku prepreči prehajanje partizanov iz Slovenije na njihovo državno ozemlje.¹⁶¹

Njegov naslednik dr. Nikola Tusun je najvišjim oblastem 7. in 20. novembra 1942 predlagal, da se z novimi postojankami zapre meja proti italijanski Sloveniji, posebno na

157 Zbornik V/30 69 in 79; Zbornik V/32 – 107 in 120; isto kot op. 156.

158 Zbornik VI/3 – 148.

159 Zbornik VI/3 – 149.

160 Zbornik V/32 – 120.

161 Zbornik V/32 – 107 in 120.

območju občine Sošice in Kalje, s čimer bi onemogočili vpadanje slovenskih partizanov na Žumberak. Vzpostaviti bi morali nove postojanke v dolini reke Kolpe med Kovačevcem in Lasinjo, ki bi zapirale prehode partizanov s Korduna proti Žumberku.¹⁶²

Tudi ministrstvo NDH je 16. novembra 1942 v svojem poročilu glavnemu štabu ministrstva domobranstva NDH usmerilo pozornost na Žumberak, kjer so ugotavljali povečano partizansko aktivnost od sredine tega leta. Oblikovanost tal Žumberka z gozdovi, kakor tudi njegova lega ob italijanski meji, ki da sploh ni zastražena, gre na roko partizanom. Iz Slovenije prihajajo manjše in večje skupine partizanov, ki ostajajo v teh krajih tudi po več mesecev. S partizani na Žumberku in s slovenskimi partizani so se povezali kordunaški partizani, tako da je red in mir v okraju Jastrebarsko porušen.¹⁶³

Pred veliko italijansko ofenzivo

Med zaključnimi pripravami na končni obračun z narodnoosvobodilnim gibanjem v Sloveniji je komandant Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenija – Dalmacija general Mario Roatta 8. junija 1942 poslal 11. armadnemu korpusu podrobna navodila za izvajanje ofenzive. V njih je veliko pozornost namenil zaporu meje Ljubljanske pokrajine. Najprej je sklenil z žičnimi ovirami in gozdnimi posekami zapreti mejo z nemškim zasedbenim ozemljem v Sloveniji, nakar bi sledila zapora proti Hrvaški. Le-ta bi se v začetku omejila na mostove in na rečne prehode vzdolž Kolpe, pozimi, ko reka zamrzne in je prehodna, pa bi tudi ob njej izvršili zaporna dela. Vse čolne z obeh strani reke so sklenili, v kolikor še niso, uničiti.

Za ostale odseke meje, tako tudi na Gorjancih, je bilo odrejeno, naj se na črti, ki jo bo najlažje nadzorovati, to pa pomeni ob vznožju Gorjancev, sredi gozdne poseke zgradi žična ovira. Stražile jo bodo stalne postojanke in premične skupine, ki bodo patrolirale znotraj žičnih ovir, pešpoti pa morajo biti nedosegljive za ročne bombe.

Za izvajanje zapornih del je bil v sodelovanju z 11. in 5. armadnim zborom zadolžen poveljnik inženirje Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije general Amoroso. Z deli se bi naj začelo takoj povsod tam, kjer to dopuščajo razmere, tj. v predelih, ki niso pod nadzorstvom partizanov.

Ob vprašanju zapore meje je general Roatta obvestil tudi z željo glavnega štaba NDH, da bi njihovim vojaškim oddelkom, ko operirajo proti partizanom in pridejo do mejne črte, dovolili nadaljevati operacije na italijanskem zasedbenem ozemlju. V tem jim niso ugodili, je pa poveljstvo armadnega korpusa opozoril na potrebo, da je o operacijah vojske NDH v bližini meje obveščeno in da tudi sam obvešča glavni štab NDH o akcijah svojih enot ob meji. S tem naj bila dosežena koordinacija, kar naj bi privedlo do večjih učinkov.

162 Sjeverozapadna Hrvatska, III., št. 274.

163 Zbornik V/32 – 184.

Poveljniku 11. armadnega korpusa generalu Robottiju so navodila dajala proste roke pri odločitvi glede izselitve vsega prebivalstva iz obmejnega pasu; popolna izselitev je bila iz varnostnih razlogov predvidena tudi ob najpomembnejši progi v Ljubljanski pokrajini, ki je povezovala Postojno z Ljubljano.¹⁶⁴

Ustaška NDH prepovedi prehajanja državne meje z Italijo za njihove vojaške enote ni dosledno upoštevala, pri čemer niso mišljene skupne italijansko – hrvatske operacije. Vpadi ustaških enot preko meje so bili najpogostejši na območju Sv. Križa (Podbočja) in Kostanjevice. Tako je že 5. junija 1942 okoli 150 ustašev napadlo taborišče 1. ali Kostanjeviške čete Gorjanskega bataljona na hribu Kičer pri Oštrcu nad Kostanjevico. Ob preveliki sovražni premoči, saj je bila glavnina čete zaradi nalog odsotna, se je okoli 15 partizanov, med katerimi je bilo tudi osem hrvatskih borcev, ki so prišli v taborišče tega dne. Ustaši so taborišče oplenili, česar niso odnesli, pa so uničili. Hrvatje, ki so prinesli pismo za slovenske partizane, so izgubili mitraljez, puško, dve pištoli, 9000 kun in še nekaj stvari. So trdni dokazi o tem, da je bil napad izvršen po izdaji. Ustaši taborišča hrvatskih partizanov, ki jim je bilo bližje, sploh niso napadli.

Iz poročila poveljstva 1. domobranskega zbora je razvidno, da je napad izvedla 2. Bojnica Poglavnikove telesne bojne. Zaplenili naj bi 16 pušk, strojnico, strojno puško, 20 pištol, 5000 nabojev, 25 min za miniranje zgradb, pisarniške in sanitetne potrebščine. V taborišču je bilo 5 velikih in 27 malih šotorov.¹⁶⁵

Najhujši zločin na tem območju je ustaška in domobranska vojska, ki jo je vodil partizanski dezertar Pavle Heraković z Novih Sel, izvršila 14. in 15. septembra 1942 nad vaščani Planine in okoliških vasi. Ustaši iz Zagreba so se na kamionih preko Brežic pripeljali do Šutne, nato pa med potjo in v vasi Planina lovili moške, od katerih so jih prvi dan ustrelili 25 in drugi dan v Novoselski gori 8, vas pa izropali in nato celo požgali. Po lastnem poročilu so imeli ustaši in domobranci tega dne 7 mrtvih in 15 ranjenih.¹⁶⁶

Istega dne kot Planino so ustaši iz postojanke na Novih Selih – bila je to Trinajsta ustaška bojna – napadli partizansko bolnišnico Krškega odreda v Priseki nad Črnečo vasjo na Žumberku. Med 15 oziroma 24 zaklanimi partizani so bili tudi dr. Stanko Černelč, absolvent medicine Tine Malenšek in bolničarka Zlata Zgonc.¹⁶⁷

Napad ustaške in domobranske vojske na ta del Gorjancev je bil izveden na osnovi podatkov, ki so jih zbrali že v začetku avgusta. Poveljstvo 1. domobranskega zbora je menilo, da se slovenski partizani na območju Gorjancev v največjem številu zadržujejo v občini Sv. Križ (Podbočje), kjer je to obmejni predel, „teritorij brez oblasti“. Odtod so prihajali posamezni agitatorji v vasi na Hrvatskem.¹⁶⁸

164 Zbornik VI/3 – 144.

165 Zbornik VI/3 – 28; Sjevrozapadna Hrvatska, II., št. 234 in 246.

166 Padli v ognju revolucije, Zveza ZB NOV občine Krško 1971; Zbornik V/32 – 155.

167 Zbornik VI/4 – 35; isto kot op. 162, št. 159.

168 Zbornik V/6 – 76.

Ustaški oddelki so se prvič pojavili tudi v občini Radatoviči šele v novembru 1942, ko so se partizanske enote med sovražno ofenzivo začasno umaknile z Žumberka.¹⁶⁹

Nemška vojska je prekoračila razmejitveno črto na Dolenjskem le v izjemnih primerih. Tako so poleti 1942, nekaj dni zatem, ko so svojo postojanko vzpostavili belogardisti, prišli Nemci na dveh avtomobilih v Šentrupert. Ko so od belogardistov dobili potrebne informacije, so se vrnili.¹⁷⁰

Ob večjih sovražnih ofenzivah proti partizanom na Žumberku so sodelovale ali so usklajevale operacije italijanske, belogardistične, ustaške, domobranske, nemške in celo četniške enote. Tako so v zadnji fazi velike italijanske ofenzive, ki se je končala 4. novembra 1942 na Gorjancih (Žumberku), ki so jih Italijani imeli za „običajno bazo močnih slovenskih in hrvaških uporniških skupin“, nemške čete in ustaške enote preprečevale umik partizanom z zaporami na severu in vzhodu.¹⁷¹

Odveč je naglašati, da ne slovenske ne hrvatske partizanske enote sovražnih meja niso ne priznavale ne upoštevale. Območje vzhodne Dolenjske, Bele krajine in Žumberka, je bilo skupno bojišče slovenskih in hrvatskih partizanov. V nekaterih primerih so se hrvatske partizanske enote iz sovražnega obroča, ki so ga sovražniki sklenili na Žumberku, rešili s prebojem na slovensko stran, npr. 4. kordunaška brigada sredi septembra 1942 in 13. proletarska brigada „Rade Končar“ z ostalimi enotami in z okoli 700 civilisti ter blizu 200 ranjenci na območje Črmošnjic proti koncu marca 1943.¹⁷²

Italijanske vojaške priprave za tretjo ofenzivo proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Sloveniji, s katero naj bi ustvarili pogoje za „*popolno in globoko italijanizacijo te pokrajine, ki naj postane vzhodna obrambna črta (Apeninskega, o.a.) polotoka, da se v bodoče partizani kakršne koli stranke ne bodo mogli več gibati*“,¹⁷³ so se pospešeno nadaljevale. V vojnih načrtih je bilo stalno prisotno tudi vprašanje zapore meje. na sestanku pri poveljstvu 11. armadnega zbora 6. julija 1942 v Ljubljani, ki so mu prisostvovali tudi poveljujoči oficirji 5. in 23. armadnega korpusa, je general Robotti obrazložil nujnost ukrepov, s katerimi naj bi v 7. in 8. operativni fazi ofenzive preprečili umik partizanov preko Gorjancev in ozemlja ob južnem toku Kolpe. V ta namen je zahteval ustanovitev 6 stalnih postojank in sicer: na območju Novega Sela – Pokleka, Sošic, Radovice – Magovca, Kamanja, Broda in vzhodno od Gribelj. Predvideno je bilo, da bi se v sodelovanju z generalom Antoniom Oxilio, šefom italijanske vojaške misije pri vladi NDH, dogovorili, katere od teh postojank bi sestavili iz ustaških in domobranskih enot.¹⁷⁴

169 Isto kot op. 162, št. 261.

170 Vesti, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fasc. 110a, št. 58694.

171 Zbornik VI/4 – 182.

172 Zbornik VI/4 – 35 in 42; Zbornik V/13 – 80; Zbornik V/14 – 22.

173 Zbornik VI/3 – 155.

174 Zbornik VI/3 – 165.

Tako kot s 23. armadnim korpusom s sedežem v Trstu z operativnim območjem v Slovenskem Primorju, ki je bil pod neposredno komando generalštaba kopenske vojske, in 5. armadnim korpusom na Hrvaškem, si je poveljstvo 11. armadnega korpusa na sestanku s policijskim generalom Erwinom Rösenerjem 12. julija v Ljubljani, štiri dni pred začetkom velike italijanske ofenzive, v kateri je sodelovalo od 70 do 80000 [v izvirniku avtor dopisal vprašaj, verjetno nameraval preveriti podatke] vojakov zagotovilo sodelovanje nemških enot ob nemško – italijanski razmejitveni črti na Dolenjskem zlasti v času, ko bodo italijanske čete v 6. operativni coni delovale v njeni bližini. General Rösener je Italijane opozoril, naj njihove enote ne prehajajo meje slučajno, kajti vzdolž žice so položene mine.¹⁷⁵

Na sestanku v Gorici 31. julija 1942, ki so se ga udeležili načelnik Glavnega generalštaba maršal Italije Ugo Cavallero, načelnik generalštaba kraljeve vojske armadni general Ambrosio, komandanta 11. in 5. armadnega korpusa generala Robotti in Cotturi, komandant letalstva in načelnik štaba Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije generala Piccini in De Blasio je komandant tega Višjega poveljstva general Roatta seznanil Mussolinija s položajem v Sloveniji in z operativnim načrtom ter potekom ofenzive. Spregovoril je tudi Duce in njegova stališča so vplivala tako na boj proti partizanom, kakor tudi na odnos do civilnega prebivalstva. Menil je, da je treba na partizanske akcije „odgovoriti z ognjem in mečem“, glede civilnega prebivalstva pa je izjavil, da ni proti njegovi množični preselitvi, tj. izgonu iz njegovih domov.

(?)Mussolini [avtor je verjetno želel še kaj preveriti] se je izrazil tudi o bojni vrednosti divizije „Isonzo“, ki ga ni zadovoljevala. Zato je njenega poveljnika generala Emilia Coronatija, ki je bil komandant od februarja 1942, 20. julija tega leta zamenjal general Alessandro Maccario. Ta je na tem položaju ostal do kapitulacije Italije. Komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev ga je na seji 11. oktobra 1944 razglasila za vojnega zločinca. Med drugim je bil obdolžen tudi za požiganje v občini Radatovići.¹⁷⁶

Enako pozornost kot zaporji meje so italijanske okupacijske oblasti ob podpori najvišjih državnih voditeljev še nadalje posvečale vprašanju preselitve vsega slovenskega prebivalstva, kar pomeni, da bi narodnostne meje izenačili s političnimi, kakor je povedal general Robotti 2. avgusta 1942 v Kočevju, na sestanku s poveljniki enot, sodelujočimi v ofenzivnih operacijah.¹⁷⁷ Po drugem, neposrednem in verodostojnem viru, je Mussolini v Gorici izjavil:

175 Zbornik VI/3 – 169; Zbornik XIII/3 – 24. – Nemci so leta 1942 zgradili utrdbeni pas ob razmejitveni črti z Italijo na Dolenjskem in ob meji z NDH v Spodnjem Posavju. Sestavljala ga je bodeča žica z obešenimi ročnimi bombami, bunkerji, oglednimi in stražnimi stolpi, določeni odseki in prehodi pa so bili zaminirani. V poraslih predelih so delali okoli 70 m široke poseke. Nekatere partizanske enote, med njimi Gorjanski bataljon, so se tu občasno oskrbovale s prepotrebni eksplozivom. (Vir: Vesti, Zgodovinski arhiv CK ZKS, fasc. 110a, št. 58662; Zoran Hudales: Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1975, str. 350).

176 Zbornik VI/3 – 188; IZDG 454/2.

177 Zbornik VI/3 – 190.

„Prišel je trenutek, ko ne smemo imeti več usmiljenja. Nisem nasproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično – teritorialne meje še rasne meje s preselitvijo italijanskih državljanov v Slovenijo“. ¹⁷⁸

Po enem predlogu naj bi Slovenijo kolonizirali z nekdanjimi italijanskimi vojaki, vojnimi ranjenci ter z rodbinami padlih. Italijanska družba „Emona“ iz Kočevja, ki je upravljala z nepremično imovino v Spodnje Posavje preseljenih Kočevarjev, je prve predloge o naselitvi Kočevske izdelala že sredi junija 1942. Elaborat, ki ga je 7. avgusta 1942 predložil dr. Giuseppe Puppini, ravnatelj „Emone“ v Kočevju, je že vseboval okviren načrt za poselitev najboljših obdelovalnih površin na Kočevskem z okoli 110 italijanskimi rodbinami, od katerih bi vsaka dobila 25 ha veliko posestvo. ¹⁷⁹

Tri in pol mesece trajajoča italijanska ofenziva osvobodilnega gibanja v Sloveniji ni zatrla, s čimer so bili tudi načrti o preselitvi Slovencev onemogočeni, njihova uresničitev pa bi predstavljala genocid nad slovenskim narodom.

Vloga belogardističnih enot pri zapori meje

Pomembno vlogo pri zapori meje je italijanski okupator namenil belogardističnim postojankam. Njihov zametek na Dolenjskem sega v začetek junija 1942, ko je v Šentjošt pod Gorjance z Urha nad Dobrunjami pri Ljubljani prišla četniška skupina pod poveljstvom poročnika jugoslovanske vojske Milana Kranjca, ki se je razvila v belogardistično – mihailovičevski bataljon. Minilo je nad mesec dni, da je bila njihova prevara, saj so se izdajali za partizane, ki bodo odšli na Štajersko, dokončno razkrita. S prihodom novih skupin in z novačenjem, tudi v novomeških zaporih, je bataljon konec julija 1942 štel blizu 150 mož, toda že čez mesec dni se je povečal na okoli 400 mož. ¹⁸⁰

Ob uničenju belogardistične in italijanske posadke na Suhorju konec novembra 1942 ujeti komandant 3. bataljona „Legije smrti“ kapetan Dobrivoj Vasiljevič je na zaslišanju razkril organizacijo in cilje belogardističnega kontrarevolucionarnega delovanja na območju Gorjancev, kjer je bila nameščena glavnina 2. in 3. bataljona „Legije smrti“ ali MVAC (Milizia volontaria anticomunista – Prostovoljna protikomunistična milica), katerih vsak je imel po štiri čete. V postojankah 2. bataljona na Dolenji Brezovici pri Šentjerneju, v samostanu Pleterje, Gracarjevem turnu, pri Sv. Križu (Podbočju) in pri Škocjanu ter 3. bataljona na Dolžu, v Semiču, Črnomlju, na Suhorju in v Radatovičih je bilo blizu 1200 belogardistov, ki so od Italijanov dobivali orožje in strelivo, hrano in mesečno plačo. Njihov cilj je bil „*vojaško obvladati masiv Gorjancev, katerih okolica je gosto*

178 IZDG 435/2.

179 Isto kot op. 178.

180 Franček Saje: Belogardizem, druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952.

naseljena in bogata. Tu v Gorjancih smo si hoteli zgraditi trdno oporišče, od koder bi kasneje prenesli svoje delo v najugodnejši smeri... Na Gorjancih smo hoteli urediti aerodrome, da bi dobivali pomoč od Angležev... Tu imamo zbrane največje sile in od tod smo nameravali širiti svoj vpliv po vsej Sloveniji. O našem prodiranju na Žumberak in Zagreb ni bilo govora..."¹⁸¹

Idejo o ustanovitvi oboroženih kvislinških enot in njihovi vključitvi v vojaške operacije je zaslediti v programu priprav za ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski, ki ga je 25. maja 1942 komandant 11. armadnega korpusa general Robotti poslal Višjemu poveljstvu oboroženih sil Slovenije in Dalmacije. V njem je razmišljal o osnovanju „manjših band, ki bi jih mi oborožili in ki bi operirale pod našim nadzorstvom in po naših navodilih“. Pri tem se je zavedal nevarnosti političnega značaja, kakor tudi možne razlage, da so se v boju proti osvobodilnemu gibanju morali zateči po pomoč k izdajalcem slovenskega naroda.¹⁸²

Robottijev naslednik general Gambara je kmalu po prevzemu poveljstva nad 11. armadnim korpusom v poslanici podrejenim poveljstvom in ustanovam z dne 1. januarja 1943 označil slovenske protikomunistične formacije (MVAC) kot dragocene, a kot orožje z dvema ostrinama, zaradi česar je treba nanje budno paziti. Ko bodo dosegli glavni cilj, tj. uničenje partizanske vojske, bodo preudarili, kaj storiti z njimi, dotlej pa velja: enote se morajo „ravnati po naših ukazih. Mi smo tisti, ki komandiramo“.¹⁸³

Enako stališče je zastopal tudi Mussolini v pogovoru z njim v Rimu februarja [avtor je besedo obkrožil in ob robu pripisal Penca 2. nadalj na koncu. Verjetno je mislil na članek: Jože Penca, Nesojena meja po preteku pol stoletja odstiranje mahu s projekta „Italijanska meja“, v: Dolenjski list, 16. 4. 1992, št. 16, str. 17] 1943. Gambara je njegovo mnenje o „Slovenski protikomunistični milici“ (=MVAC) v dopisu podrejenim poveljnikom takole oblikoval:

„Nuditi ji največjo pomoč in jo spodbujati, imeti stalno pred očmi, da mora omenjena milica delovati pod našim poveljstvom, z nami, za nas“.¹⁸⁴

Sporazum med belogardističnimi voditelji in poveljstvom divizije „Isonzo“ o skupnem boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju je bil dosežen konec julija 1942. Odtlej so bile belogardistične enote v operativnem in taktičnem pogledu podrejene italijanskim načrtom in so tudi aktivno sodelovale v bojih proti partizanski vojski od 5. operativne faze italijanske ofenzive naprej.

Obroč belogardističnih postojank pod Gorjanci od Sv. Križa (Podbočja) do Metlike je imel prvenstveno nalogo preprečevati prehajanje slovenskih in hrvatskih

181 Isto kot op. 45.

182 Zbornik VI/2 – 187.

183 Zbornik VI/5 – 105.

184 Zbornik VI/5 – 168.

partizanov preko mejne črte med Ljubljansko pokrajino in NDH, obenem pa varovati železniško in cestno povezavo med Novim mestom in Metliko. Za uspešno zaporo slovensko – hrvatske meje bi, kot so načrtovali belogardistični poveljniki, potrebovali 5 do 7 bataljonov.¹⁸⁵

Izvedbo teh načrtov, ki so jih začeli uspešno uresničevati, je v dokajšnji meri onemogočila ravno velika partizanska zmaga na Suhorju, saj so se po njej belogardistične postojanke na novomeški strani Gorjancev obdržale le še v Kostanjevici, na Dolenji Brezovici, v Stopičah in do druge polovice februarja 1943 v samostanu Pleterje. Zlasti uničujoč je bil poraz na Suhorju za razvoj belogardizma v Beli krajini, kjer se je belogardistom v varstvu Italijanov uspelo obdržati le v Semiču, Črnomlju in Metliki ter kasneje v Dragatušu.

Izdajalska kontrarevolucionarna belogardistična vojska se je z orožjem v roki bojevala proti narodnoosvobodilnemu gibanju vse do kapitulacije svojih gospodarjev Italijanov, ko so partizani uničili ali zajeli tudi glavnino njihovih enot.

Končna odločitev o izgradnji zapore

Sredi decembra 1942 je komandanta 11. armadnega zbora generala Robottija, ki je postal komandant italijanske okupacijske vojske v Jugoslaviji, tj. Višje komande Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije s sedežem na Sušaku, nasledil general Gastone Gambaro. Le-ta je v svoji novoletni poslanici od podrejenih poveljstev terjal vztrajnejše prizadevanje v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Čeprav 11. armadnemu zboru nadrejena poveljstva v tem času še niso sprejela končne odločitve o začetku zapornih del na slovensko – hrvatski meji, jih je v tej poslanici seznanil s svojo odločitvijo:

„Odredil sem, da se z ustrezno oviro iz bodeče žice zapre vsa meja proti Hrvatski. To nam bo zagotovilo sigurne prednosti. Ne smemo dopuščati, da bi komunistične bande prihajale čez mejo po mili volji.“¹⁸⁶

O izgradnji zapore so razpravljali tudi v glavnem generalštabu vrhovne komande italijanske vojske in generalštabu kopenske vojske. Na razgovoru 4. februarja 1943 sta generala Roatta in Robotti načelnika glavnega generalštaba generala *Vittoria* Ambrosia seznanila o nameravanih zapornih delih na hrvatskem ozemlju. Po njuni zamisli naj bi obrambna črta na Gorjancih predstavljala vmesno zaporno linijo, glavna naj bi tekla ob obali, ena pa na črti Senj – Zdenčina s tem, da bi bili večji kraji, med njimi Karlovac,

185 Isto kot op. 180.

186 Zbornik VI/5 – 105.

Ogulin in Sušak, organizirani kot obrambne točke. General Ambrosio je k temu dodal, da se mora v vsakem primeru zagotoviti zapora meje proti Julijski krajini, nakar je Robotti izjavil, da preučujejo izgradnjo na črti Reka v smeri Ilirske Bistrice.¹⁸⁷

Približno v istem času se je general Gambara v Rimu pogovarjal z Benitom Mussolinijem. Iz sporočila podrejenim poveljnikom z dne 9. marca 1943 je razvidno, da so govorili tudi o zapori slovensko - hrvatske meje. Na Mussolinijevo naročilo: „*Dokončati čimprej planirano zaporo z bodečo žico, da se prepreči prehajanje in odhajanje komunističnih banditov iz Hrvatske v Slovenijo in obratno*“, mu je zagotovil, da sta divizija „Isonzo“ in inženirija armadnega zbora sprejeli to obveznost kot svojo častno nalogo.¹⁸⁸

Podrobnejša navodila o zapori meje Slovenije in Reške pokrajine proti Hrvatski so vsebovala navodila generalštaba kopenske vojske z dne 13. aprila 1943 Višjemu poveljstvu oboroženih sil Slovenije in Dalmacije. V njih je bilo ukazano nemudoma pričeti z zapornimi deli na črti Jastrebarsko – Vrbovsko – Delnice – morska obala s ciljem uspešne zaščite železniške proge, obenem pa na ta način razdvojiti partizanske sile, ki operirajo v Sloveniji in na ozemlju, priključenem Reški pokrajini, od partizanskih sil na Hrvaškem. Generalštab je odobril načrt Višjega poveljstva z dne 25. februarja 1943, ki je vseboval: čiščenje oziroma posek drevja, betonske utrdbe in minska polja v najbolj občutljivejših predelih. Obenem ga je zadolžil, da sporoči potrebe po cementu in bodeči žici, ki jo bo potrebno od Nemcev, saj so jo obljubili 1500 t. Neposredno območje Gorjancev je zadevalo navodilo:

„Organizacija linije Gorjanci – Vrbovsko vzdolž meje se odlaga za kasneje; medtem preučiti končno traso“.¹⁸⁹

Iz slednje navedbe sledi, da so Italijani dajali zapori na Gorjancih, ki pa je bila v tem času že v izgradnji, drugoten pomen. To potrjujejo tudi načrti Višjega poveljstva oboroženih sil Slovenije in Dalmacije, na območju katerega so se izvajala zaporna dela. Bili so v neposredni zvezi s pripravljajočimi premiki italijanskih enot najprej proti zahodu Balkanskega polotoka in nato v Italijo. V njih so dajali prednost zaščiti proge Zagreb – Karlovac – Sušak, z zaporo slovensko – hrvatske meje pa naj bi preprečili prodiranje partizanskih enot z jugovzhoda. Enaka pozornost je bil namenjena progi Karlovac – Novo mesto – Ljubljana, saj sta obe predstavljali glavni prometni žili, po katerih je iz Romunije pritekala v Italijo prepotrebna nafta; od tod tudi ime zanju: naftna proga.¹⁹⁰

Proga Novo mesto – Karlovac je bila od druge polovice leta 1942 pogosto cilj napadov slovenskih in hrvaških partizanov. S tem so Italijanom oteževali tudi oskrbovanje

187 Zbornik XIII/3 – 23.

188 Zbornik VI/5 – 168.

189 Zbornik XIII/3 – 55.

190 Zbornik XIII/3 – 58 in 72.

z nafto. Eno od uspešnih sabotažnih akcij je v noči na 22. september 1942 izvedla četa 3. bataljona 4. NOUB Hrvatske, ko je med postajo Rožni dol in semiškim predorom odvila tirnice, zaradi česar je iztiril tovorni vlak z dvema lokomotivama in 20 vagoni cisternami za nafto.¹⁹¹

Še večji uspeh je dosegal bataljon iste brigade v noči na 17. januar 1943, ko je v bližini postaje Kamanje razdril progo, zaradi česar se je vlak zaustavil. Sledil je napad na spremstvo, v katerem so padli 4 Italijani, a 5 jih je bilo ujetih. Zatem so borci zažgali 22 vagonov cistern z bencinom in zgorela je cela vlakovna kompozicija. Promet je bil ustavljen za več dni.¹⁹²

Spomladi 1943, ko je že bilo očitno, da je vojna za Italijo izgubljena, so se pričeli premiki divizij 11. armadnega korpusa proti zahodu. V prvi polovici maja je večji del Bele krajine zasedel 73. pehotni polk divizije „Lombardia“ s sedežem v Črnomlju. Območje divizij „Isonzo“ in „Lombardia“ je ločila črta Suhor–Vinji vrh–Koprivnik. Štab 23. pehotnega polka in njegov 1. bataljon se je iz Črnomlja začasno nastanil v Semiču, v prvi polovici junija pa je odšel v Novo mesto, od koder se je štab 24. pehotnega polka preselil v Šentjernej.¹⁹³ Že od druge polovice maja so zaporna dela pod Gorjanci ščitili oddelki obeh pehotnih polkov divizije „Isonzo“.

Izgradnja žičnih ovir je našla svoje mesto tudi v poročilih italijanske vrhovne komande, pri čemer pa linija pod Gorjancih do Kolpe pri Metliki ni bila posebej omenjena. Poročilo z dne 1. julija 1943 pove, da nadaljujejo z zapornimi deli s ciljem, preprečiti prodiranje partizanov s Hrvatske v Slovenijo. Več pove poročilo z dne 27. julija in sicer, da se gradi zaporna linija od Sušaka preko Delnic–Vrbovskega–Ogulina in Karlovca do Jastrebarskega. Z njo naj bi zaščitili Slovenijo in anektirana področja pred vdori partizanov, naftno progo in cono Karlovac. O gradnji govori tudi poročilo z dne 1. avgusta 1943.¹⁹⁴

Gradnja žičnih ovir

Prvi neposredni korak k izgradnji žičnih ovir z utrdбами pod Gorjanci in zatem v Beli krajini predstavlja odredba Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Grazioli-ja z dne 12. februarja 1943 z veljavnostjo od dneva objave, tj. od 17. februarja 1943. Z njo je, *„smatrajoč iz vojaških razlogov in zaradi javne varnosti za potrebno predpisati začasno obveznost poseka na zemljiških pasovih vzdolž prometnih poti Ljubljanske pokrajine, na pasovih, ležečih ob meji pokrajine, ki sovpada z državno mejo, in na površinah okrog vojaških objektov po vsem ozemlju pokrajine“*, pri čemer je moral upoštevati mnenja vojaških oblasti, odredil

191 Zbornik VI/4 – 42 in 156.

192 Sjeverozapadna Hrvatska, IV., št. 43; Zbornik V/11 – 155.

193 Isto kot op. 144, str. 389.

194 Zbornik XIII/3 – 82, 94 in 100.

posek vzdolž zemljiškega pasu na ozemlju občin Kostanjevica, Šentjernej, Orehovica in Brusnice. Srednja globina pasu, določenega za posek, je znašala 300 m, glede na oblikovanost zemljišča pa je bil lahko ožji ali širši. Obmejevanje pasu je izvajala vojaška oblast ob prisotnosti predstavnikov prizadetih občin. Lastniki gozdov so bili dolžni v petnajstih dneh od dne določitve poseka pasu izsekati gozd vsaj 30 m globoko, v celoti pa v 60 dneh in les odpeljati z vse izsekane površine. Ves posekani les so morali obdelati po merah, ki jih je določila vojaška oblast. Vojski so morali les ponuditi v odkup, saj ga je potrebovala tudi za izgradnjo bunkerjev, medtem ko so posekanega ob železniških progah odvažali v Italijo.

Odredba je določala približen potek črte poseka: od reke Krke severovzhodno od Kostanjevice, nato pa v južnozahodni smeri čez ozemlje imenovanih občin.¹⁹⁵

Že 2. aprila, z veljavnostjo od 7. aprila 1943, je bila obveznost poseka razširjena še na ostalo ozemlje Gorjancev in ob reki Kolpi. Pas poseka je tekkel preko občin Šmihel – Stopiče, Radatovići, Metlika, Gradac, Adlešiči, Vinica, Stari trg ob Kolpi, Mozelj in Fara. Obenem je bilo odrejeno, da se poseče gozd po 150 m z obeh strani naslednjih cest v obmejnem pasu: Šentjernej–Šmarje–Pleterje, Šentjernej–Orehovica–Mokro polje; Ratež–Brusnice, Cikava–Veliki Slatnik–Gabrje, Novo mesto–Gotna vas–Težka voda–Sela pri Jugorju–Suhor–Sv. Anton (Trnovec)–Metlika, Črmošnjice–Stopiče–Orehok–Dolž, Črmošnjice–Hrušica ter ob cesti s prelaza Na straži čez Ugljarico do kote 689 na Gorjancih.¹⁹⁶

Z deli na utrdbeni črti – šlo je za pregrado iz bodeče žice, visoko do dva in pol metra in šest metrov široke ter za betonske, zidane in lesene bunkerje s posadkami, ponekod med seboj povezanimi s strelskimi jarki – je sovražnik pričel v prvi polovici marca 1943 [Avtor na robu zapisal ne, podrobneje glej tudi prispevek Blaža Štanglja v tej knjigi.] na odseku med Kostanjevico in Šentjernejem. Dela so izvajale pionirske enote divizije „Isonzo“ pod zaščito 3. bataljona 23. pehotnega polka, od druge polovice maja 1943 pa tudi oddelkov 24. pehotnega polka, pri čemer je moralo sodelovati mobilizirano civilno prebivalstvo.¹⁹⁷

Ko sta Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Grazioli in Zvezni tajnik fašistične stranke v Ljubljani Orlando Orlandini 9. aprila 1943 nenapovedano obiskala Trebnje in Novo mesto, sta se podala tudi v kraje pod Gorjance, kamor ju je spremljal poveljnik divizije „Isonzo“ general Alessandro Maccario. Na poti proti kartuziji Pleterje, iz katere je Cankarjeva brigada v napadu od 18. do 20. februarja 1943 pregnala belogardistično enoto, si je Grazioli pri Šmarju ogledal že zgrajene žične ovire. Iz Pleterij, kjer mu je prior dr. Josip Edgar Leopold – Lavov, iskren sodelavec narodnoosvobodilnega gibanja, naravnost povedal, da je samostan močno poškodovan zato,

195 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 38. kos, 13. maj 1942 in 14. kos, 17. februar 1943.

196 Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 28. kos, 7. april 1943.

197 [Dolenjski muzej Novo mesto, fototeka oddelka za novejšo zgodovino.]; Zbornik VI/6 – 100.

ker so Italijani dopustili, da se belogardisti v prvi polovici novembra 1942 vselili vanj kljub njegovemu nasprotovanju, so odšli v Kostanjevico. Tu so si najprej ogledali dela pri postavljanju žičnih ovir za zaščito meje.¹⁹⁸

Že iz obeh odredb, objavljenih v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino, je razviden približen potek utrdbene črte. Italijani so dajali prednost izgradnji ovir pod Gorjanci, kjer so do svoje kapitulacije od reke Krke pod vasjo Slinovce, mimo Globočic, kostanjeviškega gradu, Ledeče vasi, Stare vasi in Volčkove vasi, Šmarja, Dolenjega Vrhpolja, Suhadola, hriba Jurjevca prišli do bližine Stopič.¹⁹⁹ [Avtor dopisal Dolža? O gradnji glej tudi prispevek Blaža Štanglja v tej knjigi.]

Tako kot na novomeški strani Gorjancev tudi v Beli krajini žičnih ovir niso namestili zgraditi ob mejni črti z NDH, temveč po lažje prehodnem in branljivem zemljišču. Z deli so pričeli poleti na območju Metlike, a so do septembra 1943 prišli le do bližine Grabrovca. Na odseku mimo Suhorja, Hrasta, Jugorja, preko prelaza Na Straži in naprej do stika z žico pod Gorjanci z deli sploh niso začeli.²⁰⁰

Odločitev za začetek izgradnje žične zapore od bližine Kostanjevice proti prelazu Na Straži je bila dokaj nenavadna, saj je bila v nasprotju z dejanskimi razmerami glede prehajanja partizanskih enot preko mejne črte. Italijani so že po uničenju ustaško – domobranske posadke v Krašiču v začetku januarja 1943 zapisali, da partizanske enote prehajajo s Korduna na Žumberak in obratno preko meje predvsem med Črnomljem in Karlovcem oziroma med Metliko in Ozljem. To območje je izven kontrole tako njihovih kot hrvatskih postojank, tiste, ki so, pa se partizani izognejo. Glede na to bi pričakovali, da bi se Italijani odločili z izgradnjo zapore na tem odseku slovensko-hrvatske meje.²⁰¹

Napadi na žične ovire

Utrdbena črta pod Gorjanci ni le ovirala političnega delovanja v dolinskih vaseh, temveč je preprečevala tudi oskrbovanje partizanske vojske, saj so bile te vasi v primerjavi s svobodnimi hribovskimi, a že izčrpanimi, neprimerno bolje založene z živili in z ostalimi partizanom nujnimi potrebščinami. Poleg tega je bilo to ozemlje, preko katerega so partizanske enote prehajale reko Krko na svojih pohodih na območje Šmarjete, Škocjana ali drugih krajev. Zato sta se Cankarjeva in Šercerjeva brigada, ki sta iz Bele krajine v začetku julija prišli na Gorjance, že v noči na 4. julij krenili v napad na žične ovire in v zbiralno akcijo v vasi izza njih.

198 Slovenec, 10. april 1943; Jutro, 10. april 1943; Leopold Josip Edgar – Lavov: Kartuzija Pleterje in partizani 1941 – 1945.

199 Isto kot op. 197.

200 Mile Pavlin: Petnajsta brigada, Ljubljana 1969, str. 25 in 26.

201 Zbornik V/11 – 166.

Dva bataljona Šerčerjeve brigade sta med Kostanjevico in Šentjernejem, na odseku med Dobami in Volčkovo vasjo, s škarjami in puškinimi kopiti uničila nad 30 m žice in dva bunkerja. Ostala dva bataljona sta v Grobljah rekvirirala večje količine živil in odpeljala 17 glav govedi. Kljub strojničnemu in minometnemu obstreljevanju brigada ni utrpela izgub. Cankarjeva brigada je rušila žične ovire in bunkerje med Šentjernejem in Tolstim vrhom, obenem pa zbiralala hrano.

Po dnevnem počitku na Gorjancih sta brigadi zvečer napad ponovili. Šerčerjeva je porušila 70 m žičnih ovir in nabirala hrano v vasi Brezje. Italijani so poročali, da je v spopadu padel en belogardist, partizani pa da so imeli 3 padle.

Že ti napadi so pokazali, da utrjena meja za partizanske borce ne predstavlja nepremostljive ovire. Obe brigadi sta se v noči na 8. julij lotili še drznejše akcije: pri vasi Dobrava na italijanskem zasedbenem ozemlju sta prebredli Krko in preko uničenih žičnih ovir vdrli na nemško zasedbeno ozemlje. Poleg velikih količin živeža, med drugim nad 100 glav goveje živine, odvzetega nemškimi Kočevarjem, je bil največji uspeh dosežen na nemškem vojaškem letališču v Cerkljah, kjer je Cankarjeva brigada uničila 5 letal in zaplenila razno vojaško opremo.²⁰²

V noči na 12. julij je 2. bataljon Šerčerjeve brigade pri Šmarju porušil 60 m žice. Zjutraj sta ga na umiku pri Mihovem napadla dva posebna bataljona italijanske vojske in belogardisti. Bataljon je imel 3 ranjene, italijanske izgube pa je ocenil na 12 mrtvih in več ranjenih. Za isti spopad so Italijani poročali, da so imeli v njem 2 ranjena „ardita“, dva tudi belogardisti. Partizanske izgube so po njihovem znašale 50 mrtvih in več ranjenih, med plenom pa so navedli puškomitraljez „Breda“, dve puški in strelivo.²⁰³

Iste noči je Cankarjeva brigada rušila žične ovire med vasema Zaboršt in Vrbovce.

V noči na 14. julij in 15. julija zjutraj je Šerčerjeva brigada napadala eno od močno utrjenih posadk na koti 430 nad Dolenjim Suhadolom, ki je ščitila utrjevalna dela. Uspešno je rušila žične ovire pri Dolenjem Suhadolu in na odseku med Šmarjem in Vrhpoljem; skupno je razdejala nad 350 m žice. Pri tem so bili 3 borci lažje ranjeni, lažje ranili pa so 5 italijanskih vojakov.²⁰⁴

Med napadom na bunker na koti 430 se je z velikim junaštvom izkazal mladi partizan Polde Kastelic, doma s Hriba nad Uršnimi seli. Glavni štab NOV in PO Slovenije je štabu Šerčerjeve brigade 23. julija 1943 poslal naslednji dopis z navodilom, da ga preberejo pred postrojeno enoto:

„Od štaba I. operative cone smo prejeli sledeče poročilo: ‘V noči od 13./14. VII. t.l. je IV. Slov. N.O.U.B. „Ljubo Šerčer“ vodila napad na žico in bunkerje ob nje nad D. Suhadolom (kota 430). Na sami koti gradijo Italijani velik

202 Milan Guček: Šerčerjeva brigada, Ljubljana 1973, str. 256 in dalje; Lado Ambrožič-Novljan: Cankarjeva brigada, Ljubljana 1975, str. 206 in dalje; Zbornik VI/6 – 72.

203 Zbornik VI/6 – 72 in 141.

204 Zbornik VI/6 – 72.

bunker. V zaščito gradnje so postavili 9 zasilnih bunkerjev. Okrog bunkerjev je čistina. Noč, v kateri se je izvršil napad, je bila svetla.

Bombaši so se približali bunkerjem na razdaljo 20 – 40 m. Italijani so jih opazili in odprli nanje močan ogenj iz mitraljezov ter minometov.

Kljub vsemu ognju in kljub temu, da je vedel, da so ga Italijani zapazili, se je tov. Kastelic Polde, bombaš Šerčerjeve brigade, star 15 let, plazeč približal sovražnemu bunkerju na razdaljo treh metrov in vrgel v bunker dve nemški bombi. Šele ko so ga zapazili iz sosednjega bunkerja in ga začeli silovito obstreljevati, se je tov. Polde umaknil.

Za to hrabro dejanje izreka glavni štab NOV in PO Slovenije
bombašu tov. Kastelic Poldetu, partizanu Šerčerjeve brigade
pohvalo

Smrt fašizmu – svobodo narodu!²⁰⁵

Polde Kastelic, partizan od avgusta 1942, je od glavnega štaba dobil v dar tudi srebrno uro in od štaba brigade novo obleko in čevlje. Dne 21. januarja 1945 je o tem in o ostalih svojih junaških dejanjih v oddaji „Junaki pred mikrofonom“ govoril na Radiu Osvobodilna fronta v Črnomlju.²⁰⁶

Sredi leta 1943 je bila utrjena žična ovira zgrajena do Tolstega vrha, s čimer je bil dostop v dolinske vasi v večjem delu podokrožja Gorjanci močno otežkočen. Zlasti je trpelo delo Osvobodilne fronte in množičnih političnih organizacij. Aktivisti Osvobodilne fronte so v teh vaseh občasno vzdrževali stike le preko zaupnikov. Toda zaradi nečloveškega ravnanja bele garde, uničevanja gozdov in vinogradov ter prisilnega dela pri izgradnji ovir je bilo prebivalstvo vse bolj naklonjeno osvobodilnemu gibanju. V Prekopi pri Šentjerneju je prišlo celo do upora zaradi prisilnih voženj in izsekavanja gozdov. Take razmere so narekovale pospešeno reorganizacijo rajonov v podokrožju. Rajonskemu odboru Sv. Križ (Podbočje) je bil priključen del prejšnjega kostanjeviškega rajona, rajonskemu odboru Orehovica pa del prejšnjega rajona Vrhpolje. Osnovan je bil 3-članski rajonski odbor OF Brusnice, v rajonu Podgrad pa je bilo postavljenih 7 novih zaupnikov.

Kljub večjemu številu italijanskega vojaštva in vzpostavitvi novih sovražnih postojank pa je bilo agitacijsko in propagandno delo od celega novomeškega okrožja najbolj razvito ravno v podokrožju Gorjanci. Bilo je več mitingov, Pomožna tehnika Gorjanci pa je razmnožila več letakov: Resnica o zločinih, Belogardistične in italijanske obljube, Laž in resnica, Belogardistično farizejstvo, Slovenski kmet, Bratje, spregledjte ob 12. uri!²⁰⁷

205 Zbornik VI/6 – 49.

206 Milan Guček: Po sledovih Šerčerjeve brigade, TV – 15, 31. januar 1980; Jože Javoršek: Radio Osvobodilna fronta, Ljubljana 1979, str. 153 – 155.

207 IZDG 435/1; Beležke iz koledarja Venclja Perka iz leta 1943. [Prepis v arhivu oddelka za novejšo zgodovino Dolenjskega muzeja Novo mesto.]

Iz poročil divizije „Isonzo“ je razvidno, da so bili partizanski napadi na žične ovire, zaščitne enote in graditelje pod Gorjanci pogosti že od konca maja 1943. Vse do kapitulacije Italije jih je izvajal Gorjanski bataljon Vzhodnodolenjskega odreda, ki mu je utrjeni pas preprečeval dostope v vasi šentjernejske doline, zaradi česar v njih ni mogel izvajati mobilizacije.

Tako je divizija „Isonzo“ poročala, da so partizani v noči na 26. maj izvedli motilne akcije na 3. bataljon 23. pehotnega polka, razmeščenega na območju Tolstega vrha. Preko dneva se je bataljon premestil na območje Mokrega polja in Gradišča, kjer je še naprej, poleg garnizije v Šentjerneju, ščitil graditelje pri postavljanju žičnega omrežja.²⁰⁸

Gorjanski bataljon, katerega stalna naloga je bila zaščita slovensko – hrvaške bolnice na Žumberku, je tesno sodeloval s hrvatskimi partizanskimi enotami, v tem času zlasti z Žumberačko – pokupskim odredom. Neposredno ali preko štaba Vzhodnodolenjskega odreda jih je obveščal tudi o gradnji žičnih ovir, kar je razvidno iz poročila štaba 2. operativne cone NOV in PO Hrvatske z dne 14. maja 1943, ko je bila žična ovira od Kostanjevice do Šentjerneja že dokončana. Njegova bojna moč je bila premajhna, da bi lahko resneje ogrožal izgradnjo žičnih ovir, kajti sovražna premoč na tem območju je bila prevelika. Zato je poleg napadom na žico posvečal veliko pozornost izvidništvu, patroljiranju in postavljanju zased.²⁰⁹

Divizija „Isonzo“ je poročala o partizanskih motilnih streljih v noči na 27. maj in v noči na 10. junij, v noči na 26. junij pa je Gorjanski bataljon napadel postojanko v Orehovici, ki je imela nalogo varovati žične ovire. Že pred koncem italijanske okupacije, ko je generalštab italijanske kopenske vojske obe diviziji na Dolenjskem in v Beli krajini, „Isonzo“ in „Lombardia“, še vedno štel za bojno sposobni, so borci Gorjanskega bataljona 18. avgusta popoldne napadli oddelek 24. pehotnega polka, ki je ščitil izgradnjo žičnega omrežja na območju Gabrja.²¹⁰

V krajih pod Gorjanci in v Beli krajini so Italijani s pozivnicami klicali civilno prebivalstvo k obvezni civilni službi. Tako mobilizirane so zaposlovali pri utrjevalnih delih na meji proti Hrvatski. Še v avgustu 1943 so v Beli krajini pospešeno utrjevali predvsem Metliko in šele pričenjali z deli v smeri proti Gorjancem.

Pri teh delih so jih v noči na 26. avgust pri Sv. Urbanu pri Grabrovcu, ki so ga utrdili z žico in bunkerji, napadli partizani 2. bataljona 13. udarne proletarske brigade „Rade Končar“ pod poveljstvom komandanta brigade Milana Žežlja in 2. čete Gorjanskega bataljona Vzhodnodolenjskega odreda. Umaknili so se šele, ne da bi utrpeli izgube, ko so prišle napadenim na pomoč enote iz Metlike. V tem napadu, enem zadnjih nanje v Beli krajini, so Italijani imeli enega padlega in 4 ranjene.²¹¹

208 Zbornik VI/6 – 100.

209 Zbornik VI/6 -11; IZDG 435/1.

210 Zbornik VI/6 – 100, 101, 102, 106, 108, 110, 112, 152 in 175; Zbornik XIII/3 – 105.

211 Zbornik V/18 – 116; Zbornik VI/7 – 109; isto kot op. 144, str. 443.

O utrjevalnih delih v Beli krajini je 20. avgusta 1943 sekretar okrožnega komiteja KPS za Belo krajino Ivan Novak - Očka poročal centralnemu komiteju KP Slovenije. Po eni od inačic naj bi Italijani, ki niso opustili nobene svoje postojanke, utrdili predvsem Metliko, po drugi pa naj bi ovire gradili na pobočju Gorjancev v smeri proti Šentjerneju tako, da bi bila v žici cesta Metlika - Novo mesto in s tem suhorski in vzhodnometliški rajon.²¹²

Ob italijanski kapitulaciji

Še tik pred kapitulacijo italijanske vojske so v štabu 11. armadnega korpusa nerealno načrtovali nadaljevanje del za zaporo meje. Dne 6. septembra 1943 je poveljnik tega korpusa general Gambara ukazal premestitev obeh na mejnem območju razporejenih divizij proti zahodu. Divizija »Isonzo«, ki bi se morala zbrati na območju Postojne, naj bi zamenjala divizija »Lombardia« s sedežem v Karlovcu. Prvi je bilo naročeno, da okrepitevni oddelkov, posebni bataljon št. 1 in dele tehnike, določene za zaporna dela, ne umakne, drugi pa, naj nadaljuje s temi deli ob slovensko - hrvaški meji in zavaruje že zgrajene odseke.²¹³

Vendar je nagel razvoj dogodkov preprečil uresničitev tega načrta, kajti dva dni po izdaji ukaza je italijanska vojska položila orožje, ni pa še vsega izročila partizanski vojski. Divizijo »Isonzo«, ki se je iz Novega mesta preko Dvora in Smuke umikala proti Italiji, so k temu prisilile partizanske note najpozneje 11. septembra, ko je poveljnik divizijske pehote general Guido Cerruti v Kočevju podpisal svoj zadnji ukaz, ki se je začel z besedami:

„Vsi vojaki, z oficirji vred, morajo odložiti orožje...“ in končal: „Opozarjam, da je poveljujoči gospod general pridržan kot talec, naj se torej temu ukazu nihče ne upira. Poveljniki naj vsakogar, ki bi se temu protivil, takoj drakonsko kaznujejo“.²¹⁴

Enote divizije »Lombardia« iz Bele krajine in deloma iz Hrvatske, kakor tudi ostale italijanske enote iz Bele krajine ter belogardistični oddelki, so iz Črnomlja krenili proti Kočevju. Prišli so le do Kočevske reke, kjer so doživeli usodo divizije »Isonzo“.²¹⁵

Poskus izgradnje utrjenih žičnih ovir, v kar so Italijani vložili velika sredstva in za varstvo uporabili znatne vojaške sile, je ostal nedokončan, čeprav se je komandant 11.

212 Zgodovinski arhiv CK ZKS, št. 093753 (2807). [Dolenjski muzej Novo mesto, fototeka oddelka za novejšo zgodovino.]

213 Zbornik VI/6 - 198.

214 Zbornik VI/7 - 294.

215 Zbornik VI/7 - 33.

armadnega korpusa general Gastone Gambara pred Ducejem zavezal, da je to častna naloga divizije „Isonzo“ in inženirije armadnega korpusa. Ne le njihova predčasna kapitulacija, tudi zmagoviti narodnoosvobodilni boj jim je preprečil uresničitev načrtov.

Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije 10. septembra 1943 dajal navodila podrejenim enotam, utrdbeni črti ni posebej posvetil pozornosti, saj so grozile osvobojenemu ozemlju nevarnosti od novega sovražnika – Nemcev – iz drugih smeri. Petnajsto divizijo, katere operacijsko območje je na vzhodu segalo do Gorjancev, je zadolžil, da v obmejnih predelih ob nemškem zasedbenem ozemlju v dolini reke Krke onesposobi ceste za vsak promet. Isto je moral storiti, posebno v smeri proti Karlovcu, Vzhodnodolenjski odred, kateremu je bilo še posebej ukazano, da mora porušiti utrjene objekte, ker partizanska borba ni in ne bo obrambnega značaja.²¹⁶

Takoj po odhodu italijanske in belogardistične vojske iz krajev pod Gorjanci – zadnje kolone so odšle v prvih popoldanskih urah 9. septembra – je podokrožni odbor OF Gorjanci izdal proglas, da Osvobodilna fronta prevzema oblast na vsem osvobojenem ozemlju podokrožja. Patrulja 3. bataljona Vzhodnodolenjskega odreda z aktivisti OF je prišla tudi v Kostanjevico, toda morala se je umakniti pred Nemci, ki so v kraju vzpostavili postojanko. To je bil edini kraj na območju Gorjancev, ki so ga zasedli takoj po odhodu italijanske vojske. V svoje varstvo so sprejeli tudi belogardiste, ki jih je 12. septembra napadla Šlandrova brigada v Mršči vasi.

Po pozivu podokrožnega odbora OF Gorjanci za rušenje žičnih ovir in utrdb se je prebivalstvo podgorjanskih vasi takoj lotilo dela. Že v nekaj dneh svobode je bila žica odstranjena, leseni bunkerji požgani. Le zidani in betonski bunkerji so zaradi pomanjkanja razstreliva še ostali, nekateri od njih vse do povojnih let, kakor tudi strelski jarki.²¹⁷

Ob tem prikazu šestmesečnih sovražnikovih prizadevanj na terenu, da z utrjeno žično oviro prepreči prehajanje partizanskih enot in delovanje aktivistov Osvobodilne fronte v dolinskih vaseh pod Gorjanci, se postavlja vprašanje, v kolikšni meri je bil z njo dosežen cilj. Nedvomno je utrdbeni črta močno otežkočala politično delovanje v teh vaseh, preprečevala izvajanje akcij manjšim partizanskim enotam, večje pa se pred njo niso zaustavile. Nikakor pa niso žične ovire preprečile sodelovanja med slovenskim in hrvatskim narodnoosvobodilnim gibanjem.

216 Zbornik VI/7 – 16 in 18.

217 Zbornik VI/7 – 27.

Kazalo osebnih imen

A

Abina, Antonija 84–85
Ajlec, Kornelija 110, 122
Ambrosio, Vittorio 240, 243–244
Ambrožič – Novljan, Lado 107, 121,
132–133, 166, 174–175, 248
Amoroso, Federico 237
Androlić, Paula 200–202
Androlić, Salko 194, 196, 200, 202
Avšič, Jaka 56

B

Bačer, Ria 40, 48, 51, 55, 60
Badovinc, Nikola 196, 199
Bahovec, Peter 174
Bajc, Martin 187–188, 221, 227
Balkovec, Bojan 5–6, 13–14, 47, 81, 92,
94, 110, 122, 183
Barić, Nikica 14
Batič, Stojan 189
Batušić, Krunoslav 188
Bertacci, Cosimo 213–214
Bevk, Rado 226
Blažič, Rafael Rafko 8, 71–72, 74–75, 77
Bobek, Vladimir 23–24
Bogdanović, Gabrijel 204, 225
Borštnar, Jože 105, 187
Božič, Andrej 63, 125–126, 175
Bračika, Milan 203–204

Brauchitsch, Walther von 43
Bratož, Hinko-Oki 107, 166, 168
Bravničar-Veljko, Dušan 228
Brecelj, Marijan 226
Bregar, Marjeta 43, 183
Brlić 218
Broz Tito, Josip 44, 209, 211
Bruni, Nicolo 196, 199–201
Bruzzone, Alarico 212
Bukovec, Ignacij 191
Bulat-Tešo, Todor 228, 235
Bulić, Mona 196, 200
Bunjevac, Nikola 226
Bunjevac, Peter 208, 226
Bunjevac, Peter ml. 226
Bunjevac, Vasilij 226

C

Carpitella, Giorgio 196–197
Casertan, Raffaell 192, 195–196
Casertano, Antonio – glej Casertan,
Rafaell
Cassanego, Emilio 196, 199–200, 205
Cavallero, Ugo 240
Cerar-Miklavž, Ivan 93
Cerar, Štefan 93–94
Cerruti, Guido 251
Ciancabilla, Fulvio 205
Ciano, Galeazzo 43, 194

Ciapparelli 123
 Cimperman, Alojz 174
 Colotto, Emilio 221
 Coronati, Emilio 235, 240
 Cotturi, Renato 240
 Cvetković, Dragiša 188
 Cvitković, Alojz 207

Č

Čepič, Zdenko 104, 130, 164
 Černe, Anica 84
 Černe, Antonija 84
 Černe, Magdalena 84
 Černe, Marica 84
 Černe, Štefan 84
 Černe, Viktor 84
 Černe, Zora 84
 Černelč, Stanko 232, 238
 Čipić Rehar, Marija 24
 Čučnik, Rozi 220

D

Damjanović, Jure 205
 Damjanović, Marko 205
 Damjanović, Nikola 204
 Damjanović, Petar 204
 De Blasio, Ettore 240
 Dedijer, Vladimir 44, 209, 211
 Demšar, Anton 200
 Demšar, Zlata 196, 198, 200, 202
 Dizdar, Zdravko 206, 218
 Doda, Argeo 221
 Dodič, Milan 52
 Dolenc, Ivan 55
 Dolinar, Zdenko 219, 227
 Dragan, Janez 159
 Dragičević, Nikola 206
 Dragišić, Marko 200, 223, 227
 Drobnič, Ivan 186

Duce glej Mussolini Benito
 Dular, Cirila 55
 Dvojmoč, Jože 81

E

Erdödy, Nikola III. 218
 Erklavec, Antonija 27

F

Fabjan, Lojze 208
 Fabri, Augusto 202
 Ferenc, Tone 8, 39, 83, 106, 108, 112,
 119, 122, 212, 235
 Flajšman, Božidar 8, 39, 43, 94, 110, 122
 Franko, Slavko 128, 145–146, 175

G

Gabršek, Štefan 91
 Gajski, Franc 27, 31, 81
 Gajski, Milka 222
 Gajski, Pavel 222
 Gajšek, Stanko 67–68
 Gambara, Gastone 104, 119, 123, 243, 252
 Gerdenc, Franc 159
 Gianera, Pietro 198–199, 201
 Gnjezda, Janez 22–23
 Godec, Alojz 27
 Godec, Branko 27
 Godec, Jože 93–94
 Godec, Vida 219
 Gorše, Mihael 188
 Grahek, Anton 226
 Gramc, Boris 42
 Gramc, Ljudmila 13, 33, 80, 88, 96
 Gramc, Vinko 87, 96
 Grazioli, Emilio 20, 43, 123, 193, 198–
 201, 205, 207, 209, 216–217, 222,
 233–234, 245–246
 Griselli, Ottone 195, 215

Grubar, Stanislav 137–139, 175
 Gubec, Matija 187
 Guček, Milan 106–107, 150–151, 166,
 168, 248–249
 Gudalj, Dako 203
 Gudalj, Mara 204
 Guštin, Damijan 104, 130, 164

H

Heraković, Pavle 238
 Hitler, Adolf 5, 14, 39, 42, 87–90, 211,
 214, 216, 218
 Hlavaty, Zdenko 190
 Hočevan, Ana 72–73, 75–76
 Hribar, Valentin 68–69
 Hudales, Zoran 191, 240

I

Ivanež, Jože 158, 175

J

Jacobacci, Emilio 208
 Jakil, Venčeslav 8, 72, 75, 200
 Jakovac, Gaja 226
 Jakovac, Mile 226
 Jakovac, Nevenka 226
 Jamšek, Franc 85
 Jančić, Janko 189
 Jankovič, Jože 28, 41, 67–68
 Jarc, Janko 215, 235
 Javoršek, Jože 249
 Jelušić, Miljenko 190
 Jevtić, Predrag 190
 Jordan, Marjan 232
 Jug, Martina glej Pečarič, Martina
 (Tinčika)
 Juratović, Miha 208
 Jurečič, Milko 146
 Juršič, Jože 159

K

Kaferle, Anton 191
 Karapandža, Branko 199
 Kardelj, Edvard 187
 Kasche, Siegfried 14, 218
 Kastelic, Polde 105, 150–151, 248–249
 Kavčič Nande, Ivan 190
 Kerin, Franc 217, 226
 Kerin, Joža 217
 Keržič, Stane 190
 Keserić, Nikola 204
 Kidrič, Boris 56, 187
 Kitamura, Shuhei 13
 Klanjšček, Zdravko 105
 Klemenčič, Martin 161, 164, 171, 175
 Klemenčič, Neža 161
 Kobe, Boris 190
 Kobe, Martin 165
 Kocijančič, Juraj 23–26
 Koračin, Jože 232
 Kordić, Daniel 221–222
 Kordić, Mara 222
 Koren, Peter 188
 Korošec, Leon 27–29, 215
 Kos, Janez 71
 Kovač 84
 Kovačič, Alojz 27
 Kovačič, Tone 63, 65
 Kovič, Eva 92–93
 Kovič, Josip 92–93
 Krajačić, Ilija 196, 200
 Krajačić, Irena 198, 201–202
 Kramarič, Janez 204
 Kranjac, Pavle 189
 Kranjc, Milan 241
 Krištof, Ciril 75–76
 Krnić, Emanuel 210
 Kržan, Jožefa 92
 Kuhar, Ivan 200

Kuhelj, Janez 33, 63–65, 127, 129, 175
 Kuntarič, Ivana 28
 Kuntarič, Janez 28, 30
 Kuntarič, Jožefa 28
 Kuntarič, Ljudmila 28
 Kuntarič, Marija 28
 Kušljan, Stanko 62–63, 115, 127–128,
 166, 168–169, 172, 175
 Kvaternik, Slavko 43, 192

L

Ladešić Dragi 236
 Lagerlöf, Nils–Petter 13
 Lamešić, Marko 16
 Lauri, Nicolo 230
 Lenković, Ivan 207
 Leopold-Lavov, Josip Edgar 107, 112,
 119, 166, 246–247
 Libešar, Franc 83
 Linhart, Anton Tomaž 57
 Logar, Jože 72
 Lola Ribar, Ivo 223
 Lorković, Mladen 14, 19, 43, 192, 195,
 210, 218

M

Maccario, Alessandro 112, 115, 122–123,
 130, 143, 151, 158, 164, 169, 240,
 246
 Maček, Vladko 188
 Malenšek, Tine 238
 Malešič, Ivan 199
 Marchi, Pietro 206
 Marentič, Janez 187
 Marić, August 14, 16, 218
 Martinović, Mile 228
 Mezzano, Cesara 221
 Mihanović, Antun 14
 Mihelčič, Jože 188–189, 222

Miklavčič, Jože 174
 Miklič, Viktor 6, 47–48
 Mikunović, Peter 226
 Mikuž, Metod 5, 7–8, 39–40, 43, 104, 186
 Milanović, Marina 93
 Milašinčić, Grga 235–236
 Milić, Ljuba 226
 Milić, Mile 226
 Milić, Miro 204
 Milić, Nikola 225
 Milić, Obrad 205
 Milić, Vladimir 205
 Milošević, Slobodan D. 42
 Mlakar, Boris 106
 Moškon, Marjan Ivan 43
 Moškon, Slavica 43–44, 46, 55, 59
 Moškon, Tončka 44
 Mrzljak, Jože 226
 Mugnai, Lorenzo 98
 Munič, Ferdo 218–219, 227
 Murn, Marija 159
 Mussolini, Benito 33, 55, 63, 89, 104, 191,
 194–195, 231, 240, 242, 244, 252

N

Nemanič, Josip 220
 Nikšić, Ante 236
 Norbert, Klement 203
 Nose, Janez 191
 Novak, Ivan–Očka 251

O

Orlandini, Orlando 246
 Osolnik, Bogdan 115, 147, 166, 172
 Ovniček, Terezija 151, 159, 164, 175

P

Paderšič –Batreja, Vinko 147
 Paderšič, Rudi 147

Padersič, Terezija 115, 147–148, 171, 175
 Palčič, Anton 63, 122, 127–128, 175
 Papež 75
 Paunović, Jovo 205
 Paunović, Peter 205, 226
 Pavelič, Ante 16, 19, 43–44, 191–192, 194–195, 197, 211
 Pavić, Janko 206
 Pavlin, Mile 105, 110, 112, 134, 247
 Pečarič, Martina (Tinčika) 52–53
 Pečnik, Andrej 174
 Pelissier, M. 131–132, 145
 Penca, Jože 105–107, 110, 112, 115–116, 118–119, 122, 125, 130–133, 137, 143, 145, 147–148, 151, 153, 155–156, 158, 166, 169–172, 174, 234, 242
 Pergovnik, Blažka 73
 Perk, Vencelj 249
 Peskar, Alojz 191
 Piccini, Gino 240
 Picelj, Zdenko 106
 Pirkovič, Franc 210, 232
 Pirkovič, Ivo 221, 232
 Pirkovič, Jože 106, 115, 137, 139–142, 166, 175, 187–188
 Podbevšek, Irena 55
 Podgornik, Judita 31–32, 60, 83
 Polič, Radko 205, 228, 231
 Popović, Ilija 190
 Popović, Janko 189
 Predović, Slavica 202
 Primožič, Jože 221
 Puhar, Milan 210
 Pungerčar, Tine 83
 Puppini, Giuseppe 241
 Puschmann 88
 Pust, Anton 23

R

Radić, Stjepan 187
 Rajaković, Danilo 199–200, 202–205
 Rajaković, Drago 222
 Rakoše, Jože 222
 Ratajec, Alojz 191
 Ravter, Marija 6
 Reba, Janko 205
 Reba, Marko 204
 Reljac, Boris 190
 Repe, Božo 5, 7, 42, 96, 110, 122
 Repovž, Anton 220
 Reven, Zdravko 23
 Rijavc, Stanislav 72
 Roatta, Mario 235, 237, 240, 243
 Rob, Ivan 33, 65
 Robotti, Mario 5, 110, 212, 214–216, 230, 234–235, 238–240, 242–244
 Romero, Federico 195, 214, 229–230
 Rončević, Milan 189
 Rösener, Erwin 240
 Roter, Zdenko 41, 94–95
 Rožnik, Hugo 64, 129
 Rukše, Ana 112, 151, 153, 155, 158, 166, 171–172, 175
 Rukše, Mihael 113–114, 151, 153, 155, 158, 161, 166, 171–172, 175
 Rupar, Lojze 81
 Rupnik, Leon 211
 Rus, Zvonko 108
 Rustja, Karol 73–74

S

Saje, Franček 186, 241
 Salaković, Milivoj 205
 Salis-Seewis, Franjo 23
 Savinšek, Jakob 189
 Sekulić, Jure 222
 Sever, Rudolf 31, 60

Sintič, Janez 232
 Skale, Otmar 43
 Slapšak, Božidar 23
 Slevec, Izidor 92
 Sluga Kobe, Tanja 162
 Sluga, Stanislav 112, 114–115, 127
 Smiljanić, Marko 222
 Smole, Rafael 191
 Spoletski, Aimone 195
 Stankovič, Marko 221
 Stanovnik, Aleš 226
 Stepinc, Alojz 209
 Stimaković, Zvonimir 16
 Stipanič, Anton 7, 40
 Stipanović, Makse 226
 Stipanović, Nikolaj 225–226
 Stopar, Rudi 9, 75
 Strahinić, Ivan 202
 Strajnar, Janez 190
 Stražisar Lamovšek, Alenka 86–87
 Strgar, Anton 187
 Strnad, Ivan 72
 Strojin, Milan 217
 Sušnik, Lovro 200
 Svetina, Anton 211

Š

Šaponja, Jožefa 159, 162, 165
 Šaranović, Milovan 190
 Škaler, Stanko 217
 Škerlj Kramberger, Uroš 96
 Škerlj, Anton 60
 Škerlj, Borut 31, 51
 Škerlj, Milena 60
 Škrlj, Stane 174
 Šlibar, Martin 217, 222, 226
 Šmigoc, Janez 42
 Špehar, Franc 188
 Šprajcar, Stanko 226

Štampek, Ivan 24
 Štampohar, Anton 42, 56, 107–108, 115,
 123, 183–185, 187, 189–190, 211,
 216, 232–233
 Štangelj, Blaž 31, 33, 60, 103, 108, 150,
 155, 158, 169–171, 175, 246–247
 Šterk, Vilko 206
 Štih, Anton 14, 76, 78
 Štih, Nada 14, 78
 Šubašić, Ivo 206
 Šurlaković, Mirko 204

T

Tavčar, Franc 191
 Teropšič, Tomaž 87
 Tomislav II. 195
 Tratar, Ivana 85
 Trgo, Fabijan 104–105, 134, 166
 Troha, Nevenka 104, 130, 164
 Turina, Oskar 16
 Tusun, Nikola 236

U

Überreither, Siegfried 211, 213
 Udovič, Franc 191

V

Vahen, Miha 226
 Vale, Maks 130
 Vanna, Renato 207
 Vasiljevič, Dobrivoj 241
 Vene, Silvo 13, 81, 83
 Vene, Slavko 81
 Vidmar, Tone 105, 166
 Vidnjevič, Jožef 205
 Vidnjevič, Zora 200
 Vidovič, Miloš 228
 Vidovič, Nikola 228
 Vidovič, Vaso 228

Viktor Emanuel III. 195
 Viterbo, Ferdinando 209
 Vogrič, Rudi 104
 Volčjak, Albina 145, 148–149
 von Kamphoevener, Kurt 14, 92, 218
 von Ribbentrop, Joachim 194
 Vončina, Drago 200, 225

Z

Zagorc, Matjaž 141
 Zagorc, Terezija 139–140, 175
 Zakonjšek, Rado 94
 Zakšek, Janez 67
 Zaman, Marjan 8–9, 71–72, 74–76
 Zamljen, Jože 140
 Zavrl, Jože 174
 Zelič, Oskar Zoran 72–73
 Zgonc, Zlata 238
 Zobarič, Franjo 27
 Zobarič, Helena 24
 Zorn, Matija 13
 Zupanc, Andrej 108, 112, 166, 168, 219,
 232
 Zvonimir 195

Ž

Žarn, Jože 232
 Žeželj, Milan 250
 Živković, Nikola 204
 Žnidaršič, Ivica 13, 79–80
 Žnidaršič, Marin 228
 Žugelj, Anton 221
 Župančič, Jože 90
 Žurko, Ivan 27

